

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**GİRİT VAKIFLARI VE SOSYAL
HAYATA ETKİLERİ
(XVIII. Yüzyıl)**

Deniz KURTBOĞAN

DOKTORA TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
HAZİRAN-2024**

T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

**GİRİT VAKIFLARI VE SOSYAL
HAYATA ETKİLERİ
(XVIII. Yüzyıl)**

DANIŞMAN

: Prof. Dr. İbrahim SOLAK

JÜRİ

: Prof. Dr. M. Zahit YILDIRIM

JÜRİ

: Prof. Dr. Cengiz ÖZMEN

JÜRİ

: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÜLENÇ

JÜRİ

: Dr. Öğr. Üyesi Ümmet SOYDEMİR

Deniz KURTBOĞAN

DOKTORA TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
HAZİRAN-2024**

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ÖZET

DOKTORA TEZİ

GİRİT VAKIFLARI VE SOSYAL HAYATA ETKİLERİ
(XVIII. Yüzyıl)

Deniz KURTBOĞAN

Danışman : Prof. Dr. İbrahim SOLAK

Yıl : 2024, Sayfa: X+181

Jüri : Prof. Dr. İbrahim SOLAK (Başkan)
: Prof. Dr. M. Zahit YILDIRIM (Üye)
: Prof. Dr. Cengiz ÖZMEN (Üye)
: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÜLENC (Üye)
: Dr. Öğr. Üyesi Ümmet SOYDEMİR (Üye)

Vakıf müessesesi, Osmanlı şehirlerinin iktisadi, sosyal ve kültürel hayatında çok önemli bir yere sahiptir. Ayrıca vakıflar cami, tekke, medrese, han, hamam gibi unsurlarıyla Osmanlı kenti kimliğinin oluşmasında ön plana çıkmaktadır. Bu doğrultuda, 17. Yüzyılda, Anadolu kentlerine göre geç fethedilen Girit'te kurulan vakıf müesseselerinin üstlendiği rol, sosyal ve kültürel açıdan çok önemlidir. Öyle ki, Osmanlı kültürünün bölgede yerleştirilmesi açısından vakıfların ne gibi bir misyon üstlendiği ne derece etkin olduğu ve bayındırlık anlamında hangi hizmetleri gördüğünün araştırılması gerekmektedir. Diğer yandan Girit genelinde, geleneksel Osmanlı toprak kanununun uygulamada daha esnek olduğu görüldüğünden vakıf kurumu bileşenlerinin Anadolu'ya göre ne gibi farklılıklar arz ettiğinin tespitinde genel literatüre önemli bir katkı sunacaktır. Bu doğrultuda, Osmanlı arşiv belgeleri temel alınarak 18. yüzyılda Girit'te bulunan vakıflar tematik olarak incelenip değerlendirilmiştir. Buna göre; Girit'te vakıfların yoğun olarak kurulduğu yerler sırasıyla Resmo, Hanya ve Kandiye kentleridir. Kandiye diğer şehirlerle kıyaslandığında daha az vakıf kurulduğu görülmektedir. Bunun sebebi, diğer şehirlere göre en son fethedilmiş olmasından

kaynaklandığı düşünölmektedir. Girit'teki vâkıfların mülk edinme vasıtalarındaki hususların Osmanlı'nın diğör bölgelerine göre bazı avantajları olduğı tespit edilmiştir. Girit'in yeni fethedilmiş bir bölge olması özel mülkiyet edinilmesinde kolaylıklar sağlamıştır. Bu nedenle vakfa konu olan malların başında gayrimenkuller gelmektedir. Ayrıca para gibi menkuller de vakfedilmiştir. Girit'teki vâkıfların genel olarak askeri ve mülki idareciler oldukları sonucuna ulaşılmaktadır. Vâkıfların cinsiyet dağılımda erkeklerin üstünlüğü göze çarpmaktadır. Girit'te kurulan vakıflar, bölgedeki İslamlaşma ve Osmanlı kültürel nüfuzunun yaygınlaşmasında önemli rol oynamıştır. Bu dönemde Girit'te bulunan 39 camiye akarlar vakfedilerek İslami kültürün geliştirilmesi hedeflenmiştir. Diğör taraftan vakıf kurumlarının menzil, dükkân, han, değirmen, tarla gibi akarlar vakfederek şehrin iktisadi anlamda kalkınmasında önemli paya sahip olduğı tespit edilmiştir. Bahsi geçen bu gayrimenkuller genellikle icaretyn ve mukataa gibi kiralama yöntemleriyle çiftçilikle uğraşanların istifadesine sunulduğı görölmüştür. Bu çalışma neticesinde ulaşılan bulgular, Osmanlı vakıf müessesesi ile ilgili yapılacak olan çalışmalara katkı sunacaktır.

Anahtar Kelime: Osmanlı Devleti, Girit, vakıf müessesesi, para vakıfları, akar.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY
INSTITUTE OF HISTORY
DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES

ABSTRACT

PHD THESIS

**CRETAN WAQFS AND THEIR EFFECTS ON SOCIAL LIFE
(XVIII. CENTURY)**

Deniz KURTBOĞAN

Supervisor : Prof. Dr. İbrahim SOLAK

Year : 2024, Pages: X+181

Jury : Prof. İbrahim SOLAK (Chairperson)
: Prof. M. Zahit YILDIRIM (Member)
: Prof. Cengiz ÖZMEN (Member)
: Asst. Prof. Üyesi Ahmet GÜLENÇ (Member)
: Asst. Prof. Ümmet SOYDEMİR (Member)

The Waqf institution occupies a pivotal position in the economic, social, and cultural life of Ottoman cities. Furthermore, waqfs play a pivotal role in the formation of the Ottoman city identity, with their elements including mosques, lodges, madrasahs, inns, and baths. In this regard, the role of the waqfs established in Crete, which was conquered later than Anatolian cities, is of particular significance in terms of social and cultural aspects. It is therefore necessary to investigate the mission of the waqfs in terms of establishing Ottoman culture in the region, their effectiveness and the services they provided in terms of public works. In contrast, since the traditional Ottoman land law was more flexible in practice throughout Crete, it will be an important contribution to the general literature in determining how the components of the waqf institution differed from Anatolia. In light of the aforementioned evidence, an analysis and evaluation of the waqfs in Crete during the 18th century have been conducted based on Ottoman archival documents. It can be observed that the majority of wakfs in Crete were established in the cities of Rethymno, Chania, and Heraklion. When Heraklion is compared to other cities, it is evident that fewer waqfs were established. This is thought

to be due to the fact that it was conquered last compared to other cities. The manner in which the founders of waqf in Crete procured their property was found to possess certain advantages over other regions of the Ottoman Empire. The fact that Crete was a newly conquered region facilitated the acquisition of private property. Consequently, real estate was the most significant type of property subject to waqf. Furthermore, movables such as cash were also endowed. The founders of waqf in Crete were predominantly military and civil administrators. The gender distribution of the founders of waqf is predominantly male. The waqfs established in Crete played an important role in the Islamization of the region and the spread of Ottoman cultural influence. During this period, 39 mosques in Crete were endowed with endowments to promote Islamic culture. Conversely, it has been established that waqf institutions played a pivotal role in the economic development of the city by endowing real estate, including menzil, shops, inns, mills, and fields. It has been observed that these real estates were typically offered to those engaged in farming through leasing methods, such as icaretyn and mukataa. The findings of this study will contribute to future studies on the Ottoman waqf institution.

Keyword: Ottoman Empire, Crete, waqf institution, money foundations, property.

ÖN SÖZ

Vakıflar, sosyal hayat üzerinde derin tesirler bırakmış, dini ve hukuki yönleri olan sosyal yardımlaşma ve dayanışma müesseseleridir. Osmanlı toplumunda, başta dini hizmetler olmak üzere sağlık ve imar faaliyetleri vakıflar tarafından yerine getirilmiştir. Fethedilmesi görece geç olan ve İslami unsurların daha az görüldüğü Girit'te kurulan vakıf müesseselerinin bölgede üstlendiği rol sosyal ve kültürel açıdan çok önemlidir. Öyle ki, Osmanlı kültürünün bölgede yerleştirilmesi açısından vakıfların ne gibi bir misyon üstlendiği ne derece etkin olduğu ve bayındırlık anlamında hangi hizmetleri gördüğünün araştırılması gerekmektedir. Öyle ki, Osmanlı kültürünün bölgede yerleştirilmesi açısından vakıfların ne gibi bir görev üstlendiği, ne derece etkin olduğu ve bayındırlık anlamında hangi hizmetleri gördüğünün araştırılması gerekmektedir. Diğer yandan Girit genelinde, geleneksel Osmanlı toprak kanununun uygulamada daha esnek olduğu görüldüğünden vakıf kurumunun bileşenlerinin Anadolu'ya göre ne gibi farklıklar arz ettiğinin tespiti genel literatüre önemli bir katkı sunacaktır. Çalışmanın üzerinde durduğu bir diğer soru, vakıfların dini bir hayır kurumu olmasının yanında kurucularına iktisadi avantajlar sağlayıp sağlamadığıdır. Zira özel mülkiyetin kısıtlı olduğu Osmanlı Devleti'nde, fıkhi açıdan tartışmalı olan para vakıfları gibi doğrudan maddi gelir üzerine inşa edilen vakıf türlerinin, ticaretin gelişmiş olduğu Girit özelinde ne kadar olduğu ve ticari hayata etkisinin ne ölçüde olduğu probleminin çözümü önemlidir. Bu amaçla tez çalışmasının başlığı, “Girit Vakıfları ve Sosyal Hayata Etkileri (XVIII. Yüzyıl)” şeklinde belirlenmiştir. Fetih süreci 1645'te başlayıp 1669'da tamama eren Girit'in, bir Osmanlı şehri hüviyeti kazanmaya başladığı dönem, yani 1700-1800 yılları, çalışmanın tarih aralığını oluşturmaktadır. Bahse konu yüzyıldaki vakıfların araştırılmasında, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi dâhilindeki ilgili fonlar temel kaynaklar olmuştur. Ayrıca konu bütünlüğünün sağlanması gayesiyle kronikler, seyahatnameler ve araştırma-inceleme türü eserlerden de yararlanılmıştır.

Çalışma, giriş dâhil olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. KSÜ Lisansüstü tez/proje yazım kılavuzuna göre yazılan “Giriş” bölümünde konunun problematiği, kapsamı, amacı, yöntemi gibi hususlar hakkında bilgi verilmiş, tezin hangi sorular üzerine yoğunlaştığı ve sınırlılıkları anlatılmıştır. “XVIII. Yüzyıla Kadar Girit ve Vakıf Müessesinin Genel Görünümü” adlı bölüm iki alt başlığa ayrılmıştır. İlk alt başlıkta, 18. yüzyıla kadarki tarihi süreç incelenmiştir. İkinci alt başlıkta ise Osmanlı vakıf müessesesi ve unsurları hakkında ön bilgiler verilmiştir. Çalışmanın ana konusunu oluşturan “Girit'teki Vakıf Kurucuları ve Vakıfların Gelir Kaynakları” bölümünde vâkıflar, vakfa konu olan mallar, diğer gelir kaynakları gibi konular incelenerek 18. yüzyıl Girit'inin iktisadi hayatına etkileri saptanmıştır. “Girit'teki Vakıfların Genel Özellikleri ve Sosyo-Kültürel Hayata Etkileri” bölümünde ise Girit'te kurulan vakıfların sosyal ve kültürel

yönleri ile Girit'in Müslüman Osmanlı kenti kimliği kazanmasındaki rolü araştırılmıştır. Çalışmanın “Sonuç” kısmında “Giriş” bölümünde ele alınan sorular cevaplandırılmış ve değerlendirmeler yapılmıştır.

Tez konusunun belirlenmesinden sonuçlandırılmasına kadar olan süreçteki görüş ve önerileriyle bana yol gösteren danışman hocam Prof. Dr. İbrahim SOLAK’a sonsuz saygı ve teşekkürlerimi sunarım. Çalışmanın yürütülmesi süresince görüş ve önerileri ile katkı veren Prof. Dr. M. Zahit YILDIRIM, Prof. Dr. Cengiz ÖZMEN, Dr. Öğr. Üyesi Ümmet SOYDEMİR ve Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÜLENÇ hocamlarıma sonsuz teşekkür ederim. Aynı zamanda lisans, yüksek lisans ve doktora öğrenciliğim sırasında gösterdikleri yakın ilgi dolayısıyla Doç. Dr. Hikmet DEMİRCİ, Dr. Öğr. Üyesi Özcan TATAR, Dr. Öğr. Üyesi Hadi AVA ve Dr. Öğr. Üyesi Toroshan ÖZDAMAR’a teşekkürlerimi sunarım. Son olarak bir hayli uzun süren tez çalışmam sırasında desteğini hiçbir zaman eksik etmeyen ve bana olan güvenleriyle güç veren sevgili eşim ve oğlum başta olmak üzere bütün aile fertlerime şükranlarımı sunarım.

Deniz KURTBOĞAN
KAHRAMANMARAŞ/HAZİRAN-2024

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT.....	III
ÖN SÖZ	V
İÇİNDEKİLER	VII
TABLolar LİSTESİ.....	IX
GRAFİKLER LİSTESİ.....	X
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Problematiği	1
1.2. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı	1
1.3. Araştırmanın Amaç ve Hedefleri	2
1.4. Araştırmanın Soruları.....	2
1.5. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları	3
1.6. Araştırma Konusunun Özgün Değeri ve Önemi	3
1.7. Konu İle İlgili Önceki Çalışmalar	4
2. XVIII. YÜZYILA KADAR GİRİT VE VAKIF MÜESSESESİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ	6
2.1. Girit Tarihi	6
2.1.1. Osmanlı Hâkimiyetinde Girit	9
2.2. Vakıf Müessesesinin Kökeni.....	20
2.2.1. Vâkıf (Vakıf Yapan Kimsede) ile Vakfedilen Malda Bulunması Gereken Şartlar ve Vakfın Kuruluş Şekilleri	27
2.2.2. Vakıf Çeşitleri	29
2.2.2.1. İdare Şekillerine Göre Vakıf Çeşitleri	29
2.2.2.2. Mahiyeti Bakımından Vakıf Çeşitleri.....	32
2.2.2.3. Mülkiyeti Bakımından Vakıf Çeşitleri	34
2.2.2.4. İşletilmesi (Kiraya Verilmesi) Bakımından Vakıf Çeşitleri	34
3. GİRİT'TEKİ VAKIF KURUCULARI VE VAKIFLARIN GELİR KAYNAKLARI	36
3.1. XVIII. Yüzyıl Girit'inde Vâkıfları (Vakıf Kurucularını) Vakıf Kurmaya Yönlendiren İtici Güç.....	36
3.2. Vakfa Konu Olan Malların Tahlil ve Tasviri.....	41
3.2.1. Vakfa Konu Olan Malların Gelir Kaynakları İçerisindeki Yeri.....	43
3.2.1.1. Tarım işletmeleri.....	43

3.2.1.2. Köyler	46
3.2.1.1.1. Toprağı Kiralama Usulleri	52
3.2.1.3. Binalar.....	56
3.2.1.3.1. Meskenler	57
3.2.1.3.2. İktisadi Kuruluşlar.....	58
3.2.1.4. Para Vakıfları	63
3.2.1.4.1. Para Vakıflarının Genel Yapısı	68
3.2.1.5. Vâkıfların Mülk Edinme Yöntemleri.....	81
3.2.1.6. Vakıf Kurucuları ve Sosyal Statüleri	88
4. GİRİT'TEKİ VAKIFLARIN GENEL ÖZELLİKLERİ VE SOSYO-KÜLTÜREL HAYATA ETKİLERİ.....	92
4.1. Girit'te Bulunan Vakıflar	100
4.1.1. Eğitim Amaçlı Vakıflar	101
4.1.1.1. Medrese ve Mektepler	103
4.1.1.2. Kütüphaneler.....	111
4.1.2. Dini Hizmet Vakıfları.....	113
4.1.2.1. Mescitler	114
4.1.2.2. Camiler.....	116
4.1.2.3. Tekke ve Zaviyeler	134
4.1.2.4. Tilavet ve Dua Vakıfları	137
4.1.2.5. Haremeyn Vakıfları	142
4.1.3. Sosyal ve Beledî Hizmet Vakıfları	146
4.1.3.1. Çeşme / Sebiller	148
4.1.3.2. Hamamlar.....	153
4.2. Vakıflara Yapılan Müdahaleler.....	153
4.2.1. Görevlilere Yapılan Müdahaleler	153
4.2.2. Vakfın Akarlarına Yapılan Müdahaleler	154
5. SONUÇ.....	160
KAYNAKÇA.....	166
EKLER.....	182

TABLolar LİSTESİ

Tablolar	Sayfa
Tablo 2.1. XVIII. Yüzyılda Girit'in Demografik ve İdari Durumu	17
Tablo 2.2. Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Girit'in İdari Taksimatı	19
Tablo 2.3. Girit'teki Ahalinin Sancaklara Taksimi	19
Tablo 3.1. Tapu Tahrir Defterlerinde Vakıf Köylerinin Genel Görünümü.....	46
Tablo 3.2. Sultan İbrahim'in Girit'teki Vakıf Köyleri	49
Tablo 3.3. Girit'te XVIII. Yüzyıla Kadar Varlığını Koruyan Vakıf Köylerin Toplu Görünümü.....	52
Tablo 3.4. XVIII. Yüzyılda Girit'te Vakfedilmiş Atölyeler	62
Tablo 3.5. Darbhane Emmini Yusuf Ağa'nın Vakfı (Akar İştirası İçin Örnek)	75
Tablo 3.6. XVIII. Yüzyılda Girit'teki Müstakil Para Vakıfları	78
Tablo 3.7. XVIII. Yüzyılda Girit'te Akarla Birlikle Kurulan Para Vakıfları	80
Tablo 3.8. Girit'te Mesleki Zümreye Haiz Olan-Olmayan Erkek-Kadın Vakıf Kurucuları.....	90
Tablo 4.1. XVII. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla İntikal Eden Cami Vakıfları	124
Tablo 4.2. XVIII. Yüzyılda Kurulan Cami Vakıfları.....	128
Tablo 4.3. Cami Görevlileri ve Günlük Ortalama Ücretleri (Akçe)	129
Tablo 4.4. Girit'te Kurulan Diğer Tilavet ve Dua Vakıfları	141
Tablo 4.5. Girit'te Kurulan Diğer Haremeyn Vakıfları	144
Tablo 4.6. Girit'te Vakfedilen Çeşmelerin Toplu Görünümü.....	152

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafikler	Sayfa
Grafik 4.1. Girit'te Kurulan Vakıf Sayısı	92
Grafik 4.2. Resmo'da Vakıf Kurucularının Dağılımı	93
Grafik 4.3. Hanya'da Kurulan Vakıfların Niteliği.....	94
Grafik 4.4. Kandiye'de Kurulan Vakıfların Niteliği.....	94
Grafik 4.5. Girit Genelinde Askeri Zümreye Ait Vakıf Oranları	96

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Problematikliği

Vakıflar, tarihi boyunca toplumun her türlü ihtiyacını karşılamak üzere tesis edilen sosyal hayat üzerinde derin tesirler bırakmış, dini ve hukuki yönleri olan sosyal yardımlaşma ve dayanışma müesseseleri olarak bilinmektedir. Fethedilmesi görece geç olan ve İslami unsurların daha az görüldüğü Girit'te kurulan vakıf müesseselerinin bölgede üstlendiği rol, sosyal ve kültürel açıdan çok önemli olmalıdır. Öyle ki, Osmanlı kültürünün bölgede yerleştirilmesi açısından vakıfların ne gibi bir misyon üstlendiği ne derece etkin olduğu ve bayındırlık anlamında hangi hizmetleri gördüğünün araştırılması gerekmektedir. Diğer yandan Girit genelinde, geleneksel Osmanlı toprak kanununun uygulamada daha esnek olduğu görüldüğünden vakıf kurumunun bileşenlerinin Anadolu'ya göre ne gibi farklıklar arz ettiğinin tespiti genel literatüre önemli bir katkı sunacaktır. Çalışmanın üzerinde durduğu bir diğer soru, vakıfların dini bir hayır kurumu olmasının yanında kurucularına iktisadi avantajlar sağlayıp sağlamadığıdır. Zira özel mülkiyetin kısıtlı olduğu Osmanlı Devleti'nde, fihhi açıdan tartışmalı olan para vakıfları gibi doğrudan maddi gelir üzerine inşa edilen vakıf türlerinin, ticaretin gelişmiş olduğu Girit özelinde ne kadar olduğu ve ticari hayata etkisinin ne ölçüde olduğu probleminin çözümü önemlidir.

1.2. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

Tez çalışmasının başlığı, “Girit Vakıfları ve Sosyal Hayata Etkileri (XVIII. Yüzyıl)” şeklinde belirlenmiştir. 1669'dan 1913 yılına kadar Osmanlı toprağı olan Girit, daha ilk fetih yıllarından itibaren bir Osmanlı şehri hüviyeti kazanmaya başlamıştır. Dolayısıyla tezin konusunu, fetihten hemen sonraki süreç, yani 1700-1800 yılları arasındaki dönemde Girit'te kurulan vakıflar oluşturmaktadır. Yukarıda belirtilenler doğrultusunda araştırmanın odak noktasını teşkil eden vakıf müessesesinin, toplum ve devlet hayatında ne derece önemli olduğu açıklanmaya çalışılacaktır. Ayrıca Girit'te kurulmuş vakıfların neler olduğu ve bu müesseselere vakıf yoluyla ne tür gelirler tahsis edildiği araştırmanın sınırları içerisinde yer almaktadır. Aynı şekilde inşa edilen vakıf eserlerle imar ve iskâna ne derece öncülük ettiği açıklanarak, ekonomik, sosyal ve kültürel hayatı nasıl etkilediği belirlenecektir. Ayrıca bahse konu olan araştırma Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğünün Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi taranarak vakıfların devletle ve yerel halkla olan ilişkileri, mütevellilerin uygulamış olduğu yöntemler gibi hususlar ana plan dâhilinde değerlendirilecektir. Son olarak vakıf kurucularının (vâkıfların) zihnindeki vakıf anlayışı analiz edilen belgeler ışığında açıklanmaya çalışılacaktır.

1.3. Araştırmanın Amaç ve Hedefleri

Araştırmanın amacı, Girit'te kurulan vakıfların tahlili yapılarak, vakıfların Girit'in ekonomik, sosyal ve kültürel hayatında ne derece etkili olduğunu aydınlatmaya yöneliktir. Bilindiği gibi vakıflar, İslam ülkelerinin ekonomik, sosyal ve kültürel hayatında en ehemmiyetli rolü oynayan müesseselerdir. Bu müesseseler özellikle Osmanlı Devleti'nde cemiyetin tüm tabakalarını kapsayacak şekilde yaygınlaşmıştır. Bu cümleden hareketle, çok kültürlü bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nin bünyesinde barındırdığı milletlere herhangi bir ayırım yapılmadan ne gibi haklar tanıdığı, yani sosyal devlet olma yükümlülüklerini vakıflar yoluyla ne derece mümkün kıldığı araştırmanın temel amaçlarından biri olmuştur.

1.4. Araştırmanın Soruları

Tez çalışmasının problematiğine yönelik ele alınan sorular aşağıdaki şekilde sorulabilir:

- ✓ Girit'teki vakıf kurucularının mülk edinme vasıtaları nelerdir?
- ✓ Girit'teki vakıf bileşenlerinin (akarlar, vâkıflar gibi) niteliği nedir?
- ✓ Girit'teki vakıf kurucularının sosyal statüleri ve cinsiyet dağılımı nedir?
- ✓ Girit'teki Resmo ve Hanya gibi sancaklar arasında vakıfların nicelik ve nitelikleri arasında farklar var mıdır?
- ✓ Vakıfların sosyal hayata etkileri nelerdir? Daha çok sosyal yardım üzerine mi kuruludur yoksa dini mahiyeti mi ağır basmaktadır?
- ✓ Girit'te kurulan vakıflar, bölgedeki İslamlaşma ve Osmanlı kültürel nüfuzunun yaygınlaşmasında ne derece rol oynamıştır?
- ✓ Girit'te kurulan vakıfların iktisadi hayata etkileri nelerdir?
- ✓ Dini ve hayri bir müessese olarak nitelenen vakıflar iktisadi çıkar amacıyla kullanılmış mıdır? Yani hayır yapmak ile ekonomik kazanım gayelerinden hangisi ağır basmaktadır?
- ✓ Para vakıfları gibi nakit menkullerin akar olarak değerlendirildiği vakıf türlerinin bölgenin ticari hayatına etkisi nedir? Girit'teki Resmo ve Hanya gibi sancaklar arasında vakıfların nicelik ve nitelikleri arasında farklar var mıdır?

1.5. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Osmanlı'da vakıf müesseseleri ile ilgili pek çok çalışma bulunmaktadır. Vakıflar konusunda öncü araştırmacılardan Fuat Köprülü¹ ve Ömer Lütfi Barkan², vakıfları bütüncül tarihi bir çerçevede, yani zaman kısıtlaması olmaksızın araştırıp konuyla ilgili kaynakların iktisadi, idari, mali ve şehir tarihi yönünden sınıflandırarak yapılmasını tercih etmişlerdir. Fakat tarih sınırlaması olmaksızın, bütüncül bir bakış açısıyla vakıf araştırması yapılmasının pek çok zorluğu vardır. Öyle ki; belirli tarih aralığındaki vakfiye sayısı az olabilir veya çeşitlilik açısından örnekleme yetecek miktarda vakıf türüne ulaşılamayabilir. Bu nedenle genel bir çıkarım yapmak pek doğru olamayabilir. Bundan ötürü çalışmamız, zaman açısından XVIII. yüzyıl, mekân açısından Girit adası ile sınırlandırılmıştır. Diğer taraftan, tarihi vakıaları keskin şekilde sınırlamak doğru olmayacağından elimizdeki 1680'lere kadar geriye ve 1820'lere kadar ileriye giden bazı vakfiyeler de dikkate alınmıştır. Çalışmada kronolojik bir düzen takip edilmeyip, Girit vakıfları mezkûr zaman aralığında tematik olarak işlenmiştir.

Araştırmanın ilk aşamada yukarıda tanımlanan problematiğin ve hazırlanan soru dizisini yanıtlamaya yönelik uygun veriler toplanmıştır. Bu çerçevede, ilk olarak XVIII. yüzyılda Girit'te bulunan vakıflarla ilgili olarak araştırmanın konusuna ilişkin kayıtlar, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi dâhilindeki ilgili fonlardan temin edilmiştir. Sonrasında kronikler, seyahatname türü eserler ve araştırma-inceleme çalışmalarından oluşan geniş bir literatür tespiti yapılarak bu kaynaklar üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca mümkün olduğu kadar Kandiye'de bulunan Vikleia kütüphanesindeki Şer'iyye Sicillerinden yararlanılmış ve yabancılar tarafından kaleme alınan araştırma eserler de incelenmiştir.

1.6. Araştırma Konusunun Özgün Değeri ve Önemi

Girit hakkında yapılan çalışmalar genelde adanın fethi, fetihden önceki askeri hazırlıklar ya da sosyal ve iktisadi gibi konular üzerine yoğunlaşmaktadır. Girit vakıfları üzerine yapılmış müstakil ve bütüncül bir çalışma yoktur. Diğer taraftan Girit gibi görece geç fethedilmiş ve gayrimüslim unsurların çoğunlukta bulunduğu bölgedeki vakıf müesseseleri hakkında yapılan çalışmalar da kısıtlıdır. Ayrıca Anadolu kentlerindeki vakıflar hakkında yapılan çalışmalar sayıca fazladır. Dolayısıyla Osmanlı vakıf çalışmalarının çoğu coğrafi, iktisadi ve sosyolojik açıdan benzer örneklemeler

¹ M. Fuad Köprülü, *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2005); M. Fuad Köprülü, "Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti", *Vakıflar Dergisi* 1 (1938), 1-6.

² Ö. Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi* (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980); Ö. Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", *Vakıflar Dergisi* 2 (1942), 279-300.

üzerine yapılmıştır. Fakat Girit gibi, ada olması hasebiyle, coğrafi açıdan kısmen izole ve sosyal olarak çok kültürlü bir bölgenin çalışılması, vakıf çalışmalarına nitelik açısından daha fazla yarar sağlayacaktır.

1.7. Konu İle İlgili Önceki Çalışmalar

Vakıflar, tarih boyunca toplumun her türlü ihtiyacını karşılamak üzere tesis edilen sosyal ve iktisadi hayat üzerinde derin tesirler bırakmış, dini ve hukuki yönleri olan, bir sosyal yardımlaşma ve dayanışma müessesesidir. İslam coğrafyasında büyük bir gelişme gösteren vakıflar, hem Selçuklu hem de Osmanlı Devleti'nde, Türk kültür hayatı içerisinde son derece önemli roller üstlenen müesseselerden biri olmuştur. Bu doğrultuda 1645 den 1669 yılına kadar 24 yıllık bir süre zarfında fethedilen Girit yaklaşık 244 yıl boyunca Osmanlı Devleti'ne bağlı bir eyalet olmuştur. Girit'in tarihiyle ve feth edilmesiyle ilgili birçok eser yazılmış olsa da Girit'te kurulan vakıflarla ilgili nitelikli Doktora çalışması yoktur. Ersin Gülsoy tarafından yazılan “*Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*” adlı çalışmada Girit'te kurulan vakıflar sadece bir bölüm olarak ele alınmıştır. Ayrıca Nuri Adıyeke tarafından “*XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Resmo (Girit) Manastır Vakıfları*” adlı bir makalede Girit'in bir sancağı olan Resmo'daki manastır vakıfları incelenmiştir. Yine Ayşe Nükhet Adıyeke tarafından yapılan “*Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*” adlı doktora tezinde, XVIII. yüzyılda Girit'te kurulan vakıflarla ilgili ayrıntılı bir bilgiye rastlamak mümkün değildir.

Nazif Öztürk'ün “*Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*” adlı doktora tezi ve Bahaeddin Yediyıldız'ın “*XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*”, ayrıca Ahmed Akgündüz'ün “*İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*” adlı çalışmaları vakıf konusunda çalışmak isteyen araştırmacılar için temel başvuru kaynağı olarak kabul edilmektedir. Yapılan bu çalışmalarda Türkiye'de kurulan vakıflar hakkında Osmanlı arşivleri esas alınarak bilgiler verilmiştir. Amacımız bu çalışmaların bir devamı olarak vakıfların Osmanlı Devleti'nin bugünkü Türkiye sınırları içerisindeki eyalet ve sancaklarını değil de Osmanlı Devleti'nin bir eyaleti olan Girit'i ele almaktır. Genel bir ifade ile XVIII. ve XIX. yüzyıl arasında geçen 100 yıllık bir dönemi kapsayacak olan “*Girit Vakıfları ve Sosyal Hayata Etkileri (XVIII. Yüzyıl)*” başlıklı araştırmamız, modern tarih metodolojisinin sistematigi doğrultusunda yapılarak tahliller neticesinde bir senteze ulaşılmıştır. Yukarıda belirtilenler doğrultusunda araştırmamızın odak noktasını teşkil eden vakıf müessesesinin, toplum ve devlet hayatında ne derece önemli bir yere sahip olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca Girit'te kurulmuş vakıfların neler olduğu veya bu müesseselere vakıf yoluyla ne tür gelirler tahsis edildiği araştırmanın sınırları içerisinde yer almaktadır. Aynı şekilde inşa edilen vakıf eserlerle bölgedeki imar ve

iskâna ne derece öncülük ettiği belirtilerek ekonomik, sosyal ve kültürel hayatı nasıl etkilediği açıklanmıştır.

2. XVIII. YÜZYILA KADAR GİRİT VE VAKIF MÜESSESİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

2.1. Girit Tarihi

Girit Adası, Yunanca Krete, Creta, Kríti şeklinde ifade edilirken, Araplar tarafından İkrîtiyye, Akrîtiş, İkrîdiş, İkrîtiş olarak adlandırılmıştır. 8.259 kilometrekare büyüklüğünde olan Girit Adası, Akdeniz’i Adalar Deniz’inden ayıran bir konumdadır. Batı-Doğu istikametinde yaklaşık 270 kilometre uzunluğa sahip olan adanın, 15-50 kilometre arasında bir genişliği bulunmaktadır. Yüzey şekilleri açısından oldukça parçalanmış olan ada, Mora Yarımadası ile Anadolu’nun güneyindeki Toros sıradağları arasında bir bağ oluşturmaktadır.³ Ak Dağlar ve Ida en yüksek dağları olarak bilinmektedir.⁴ Ida dağının en yüksek noktası 2482 metredir. Etekleri ve kolları çok geniş olmakla birlikte sahile kadar ulaşmaktadır. Ak Dağlar ise adanın batı tarafında bulunup, en yüksek noktası tahmini 2498 metredir. Adanın bazı dar ve küçük ovaları da bulunmakla birlikte en büyük ovaları güneyde Mesara ve kuzeyde Kiyonya ovalarıdır. Adanın sahil kesimleri çok fazla girintili ve çıkıntılı olmakla birlikte birkaç büyük koy ve körfezi de barındırmaktadır. Bunlar batıdan başlayarak: Kisamo, Hanya, Suda, Almiros, Kandiye, Malya, Mirabelo ve Sitia körfezleridir.⁵

Doğu Akdeniz’in stratejik açıdan merkezi konumunda olan Girit’in⁶ kuzeyinde Yunanistan ve Anadolu, güneyinde Libya ve Mısır bulunmaktadır. Adanın bir diğer stratejik önemi ise; Adalar Denizi’nin anahtarı özelliğinde olmasıdır. Dünyanın seksen sekizinci, Akdeniz’in beşinci⁷ büyük adası olan Girit, Yunanistan’a bağlı adaların en büyüğü ve en kalabalığı konumundadır. Adanın kuzey-güney doğrultusundaki genişliği en dar noktası olan Yerapetra yakınlarında 12 kilometreye kadar düşmektedir.⁸ Girit’in bir ada konumunda olması hasebiyle irili ufaklı birçok burnu bulunmaktadır.⁹ Girit’in batıdaki Spada Burnu ile Mora’ya uzaklığı 90 kilometre, doğu ucundaki Sidero Burnu (Agios İsidoros) ile Anadolu’ya olan uzaklığı ise 150 kilometredir. Ancak doğusundaki Rodos Adası bu mesafeyi bölmekte ve Girit böylece Adalar Denizi girişini tamamen kontrol altında tutabilmektedir. Adanın kuzeyinde Adalar Denizi, güneyinde Afrika

³ Cemal Tukin, “Girit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/85.

⁴ H. Kâmî Hanyevî, *Girit Tarihi* (Dersaadet: Mühendis Oğlu Ohannes Matbaası, 1288), 13.

⁵ Şemsettin Sami, *Kamusü'l-Alam* (İstanbul: Mihran Matbaası 1889), “Girit”, 5/3852.

⁶ Hasircızade Metin Hasircı, *Büyük Osmanlı Tarihi I* (İstanbul: Merve Yayınları, 2003), 1470.

⁷ Bazı yabancı kaynaklar Akdeniz’in dördüncü büyük adası olduğunu yazmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz, Irene A. Bierman, “The Ottomonazation of Crete”, *The Ottoman City and Its Parts Urban Structure and Social Order*, ed. Irene A. Bierman vd. (New York: Aristide D. Caratzas, 1991), 54.

⁸ A. Nükhet Adıyeke-Nuri Adıyeke, *Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021), 15-19.

⁹ Hanyevî, *Girit Tarihi*, 14-15.

XVIII. YÜZYILA KADAR GİRİT VE VAKIF MÜESSESİNİN..Deniz KURTBOĞAN

Denizi, doğusunda Karpatiyon Denizi, batısında ise Yunan Denizi bulunmaktadır.¹⁰ Bu konumuyla Doğu Akdeniz'in Kıbrıs'tan sonra ikinci büyük adası olan Girit, tarih boyunca değişik devletlerin sınırları içinde kalmıştır.¹¹ Coğrafi konumu itibariyle kültürel etkileşime açık olan ada, batı-doğu ticaret yolunun en önemli istasyonlarından birisi olmuştur. Tarih boyunca birçok devletin sınırları içerisinde yer alması; Girit'in ticari ve kültürel bir merkez halini almasını sağlamıştır. Girit'e bu merkezi konumunu kazandıran en önemli unsurlardan biri korunaklı doğal limanlarının bulunmasıdır. Bu limanlar çoğunlukla kuzey kıyılarında yer almaktadır ki bunlar; Sitia, Mirabelo, Almiros, Kandiye, Hanya ve Kisamu doğal limanlarıdır.¹²

Girit'in ilk yerleşimcileri Küçük Asyahlılar olarak bilinen Öz Giritliler yani Etekroter'lerdir. 500 yıl boyunca istikrarlı bir şekilde devam eden bu medeniyet, sonrasında Aka'ların istilasıyla yıkılmıştır. M.Ö. 1200 yılına kadar devam eden Aka hâkimiyeti, Dor'ların adaya çıkması ile son bulmuştur. Bu tarihten itibaren Girit, paralı askerler, komutanlar ve korsanlar yetiştirirken eski ihtişamı bir daha yakalayamamıştır.¹³ Sonrasında Roma hâkimiyetine giren Girit, bir üs bölgesi olarak kullanılmış, İtalya'dan getirilen askerler Knossos'a yerleştirilmiştir. Girit, Roma İmparatoru Konstantin döneminde İlyria (Selanik) Eyaleti'ne bağlanmış ise de Roma İmparatorluğu'nun M.S. 395 yılında ikiye ayrılması ile Doğu Roma nüfuz bölgesi dâhilinde kalmıştır.¹⁴ Muaviye ve Harun Reşid'in hükümlerinde ada fethedilemeye çalışılmıştır. Arapların Girit'i ele geçirdiği tarih tam olarak bilinmemekle birlikte adanın 823-828 yılları arasında yönetimlerine girdiğini söylemek mümkündür. Böylece Bizans, Doğu Akdeniz'de önemli merkezlerinden bir tanesini kaybetmiştir.¹⁵

Girit'te Arap yönetimi (827-961) tarihleri arasında yaklaşık bir buçuk asır kadar sürmüş, bu süre içerisinde Bizans küçük baskınlar ile Girit'i geri almak istemiş fakat başaramamıştır.¹⁶ Girit, Müslümanların idaresi son bulana kadar veraset ile yönetilmiştir. Adanın büyük bir çoğunluğu İslamiyet'i kabul ederken din değiştirmeyenler adanın alçak ve dağlık bölgelerinde yaşamışlardır.¹⁷ Bizans İmparatoru Nikephoros Phokas'ın 961 yılında Girit'i ele geçirmesinden sonra adada ikinci Bizans dönemi başlamıştır. Bizans hâkimiyeti 243 yıl sürerken Kandiye şehri idare merkezi olarak kullanılmıştır. İkinci Bizans döneminde Girit limanlarının yoğun ticari faaliyetler içerisinde olduğu görülmüş, Venedik ve Cenevizliler adada varlık göstermeye başlamıştır. Venedik, 1148 yılında Girit ve Kıbrıs'ta Bizans İmparatorluğu'ndan ticari

¹⁰ Adıyeke-Adıyeke, *Osmanlı Dönemi*, 15-19.

¹¹ Mustafa Cezar, *Resimli-Haritalı Mufasssal Osmanlı Tarihi* (İstanbul: Baha Matbaası, 1960), 4/1965.

¹² Adıyeke-Adıyeke, *Osmanlı Dönemi*, 15-19.

¹³ Ersin Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)* (İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2004), 1-3.

¹⁴ Gülsoy, *Girit'in Fethi*, 2-3.

¹⁵ Adıyeke-Adıyeke, *Osmanlı Dönemi*, 26-27.

¹⁶ Gülsoy, *Girit'in Fethi*, 4.

¹⁷ İdris Aksoy, *Girit ve Girit'teki Ayrılıkçı Hareketlerin Tarihi Süreci ve Kıbrıs'a Yansımaları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 15.

XVIII. YÜZYILA KADAR GİRİT VE VAKIF MÜESSESİNİN..Deniz KURTBOĞAN

imtiyazlar elde etmiştir.¹⁸ Ticari imtiyazlarla birlikte Girit, bir süre sonra Venedik hâkimiyetine girmiştir. Bu yeni sömürgeciler sahil şehirlerini tahkim ettikleri gibi, adanın iç kısımlarında da müstahkem kaleler inşa etmişlerdir. Ada toprakları bu dönemde idari olarak üçe bölünerek Venedik hâkimiyeti sağlamlaştırılmaya çalışılırken,¹⁹ bölgede siyasi ve iktisadi emelleri olan Cenevizliler, halkı isyana teşvik etmiştir. Bu durum Venediklilerin adada tam manasıyla hüküm sürmesine engel olmuştur.²⁰

Adada dört buçuk asır kadar hüküm süren Venedikliler, önemli kültürel, mimari ve sosyal değişimlerde bulunmuşlardır. Yapılan değişiklikler ile Yera Petra, Suda ve Gramvousa kaleleri inşa edilmiştir. Ayrıca Kandiye’de Liman Kalesi yapılmıştır.²¹ Hanya, Kandiye, Resmo ve Sitia olarak dört bölgeye ayrılan Girit’in idaresi, maiyetinde bir büyük kumandan ve iki müşavir bulunan “Dük” unvanlı umumi valiye verilmiştir.²²

Girit ile Türkler arasındaki diplomatik ilişkiler de Venedikliler döneminde gerçekleşmiştir.²³ Bu dönemde başta Menteşeoğulları olmak üzere Batı Anadolu Beylikleri ile ticari ilişkiler kurmaya başlaması buraya olan dikkatin daha da yoğunlaşmasına sebep olmuştur.²⁴ Ege’ye ilk Türk akınları ise Aydın Beyi Umur Bey’in 250-300 parçalık bir donanma kurmasıyla başlamıştır. 1341 yılında başlayan bu akınlar daha çok korsanlık şeklinde olduğu için Venedikliler düzenli bir savunma yapamamışlardır.²⁵ Bu tarihten itibaren Ege Adaları, Girit ve Kıbrıs, Türk Beyliklerinin dikkatini çekse de Osmanlı Devleti zamanına kadar nitelikli akınlar düzenlenememiştir.²⁶

Osmanlı Devleti’nin, beylikleri kendi himayesi altına almasıyla birlikte I. Bayezid döneminde Osmanlı-Venedik ilişkileri resmi bir hüviyet kazanmıştır. Fetret Devrinde Musa Çelebi ile resmi ilişkiler kuran Venedikliler, Sultan I. Mehmet Çelebi’nin tahta oturmasıyla, 1419 yılında Osmanlı Devleti ile bir antlaşma imzalamıştır. Bu antlaşma sonucunda Venediklilere ilk ticari imtiyazlar verilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Rodos (1522) ve Sakız (1561), II. Selim döneminde de Kıbrıs (1571) ve Kuzey Afrika sahillerinin alınması, 15. yüzyılın ortasından 16. yüzyılın sonlarına kadar Doğu Akdeniz’de Osmanlı hâkimiyetini tartışmasız hale getirmiş ve Ege Denizi bir iç deniz haline gelmiştir.²⁷

¹⁸ Adıyeke-Adıyeke, *Osmanlı Dönemi*, 29-30.

¹⁹ Gülsoy, *Girit’in Fethi*, 5.

²⁰ Nevzat Gündoğ, “Akdeniz’de Bir Mümtaz Eyalet: Girit (1669-1869)”, *Belgi Dergisi* 9/1 (2015), 1279.

²¹ Mezkûr kaleye Osmanlı Döneminde kuleler ve Kaptan-ı Derya Mustafa Paşa’nın adının verildiği bir cami ilave edilmiştir. Adıyeke-Adıyeke, *Osmanlı Dönemi*, 31-38.

²² Tükin, “Girit”, 14/ 86.

²³ Gülsoy, *Girit’in Fethi*, 6.

²⁴ Adıyeke-Adıyeke, *Osmanlı Dönemi*, 38.

²⁵ Emin Ünsal, *Girit’in Türk Hâkimiyetinden Çıkışı* (Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 9.

²⁶ Gündoğ, “Akdeniz’de Bir Mümtaz Eyalet”, 1280.

²⁷ Adıyeke-Adıyeke, *Osmanlı Dönemi*, 46.

2.1.1. Osmanlı Hâkimiyetinde Girit

Girit seferine girmeden önce hem Osmanlı Devleti'nin hem de adayı elinde bulunduran Venedik'in 16. yüzyılın ikinci yarısı ve 17. yüzyılın ilk yarısındaki genel durumlarından bahsetmek gerekmektedir. 16. yüzyılda Doğu Akdeniz'deki ticari güç Venedik'in elinde bulunmaktaydı. Fakat bu güç, yüzyılın sonlarına doğru zayıflayınca, Fransa, İngiltere ve Hollanda, Doğu Akdeniz'de güç sahibi olmaya başlamışlardır.²⁸ Osmanlı Devleti 1535 yılında Fransızlara verdiği kapitülasyonları, 1569, 1581 ve 1604 yıllarında yenilemiştir.²⁹ 1573 yılında da İngilizlere verilen kapitülasyonlar ile artık Doğu Akdeniz'deki ticari dengeler değişmeye başlamıştır.³⁰ Hollandalılar ise 1612 yılında Osmanlı Devleti ile yaptığı antlaşma sonucunda ticari haklar elde edecektir. Tüm bu ticari gelişmeler Venedik'in aleyhinde olmuş, 1560-1600 yılları arasında Venedik'in deniz ticaretinin yarı yarıya düşmesine sebep olmuştur. Bu duruma Avrupa'da çare bulmak isteyen Venedik'i Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) engellemiştir. Tüm bu olumsuzluklarla Doğu Akdeniz'deki ticari gücü zayıflayan Venedik, Osmanlı ile gireceği Girit mücadelesinde artık bu gücü büyük ölçüde kaybetmiştir. Diğer taraftan Venedik'in Doğu Akdeniz ticaretinde saf dışı kalması için İngiliz ve Hollandalılar da bu dönemde birçok girişimde bulunmuşlardır.³¹

Girit'e yapılan en kapsamlı sefer hareketlerinden biri Kanuni Sultan Süleyman döneminde, 1538 yılında, Barbaros Hayrettin Paşa komutasında düzenlenmiştir.³² Bu sefer sırasında Kiklat Adaları yakılmış, Kandiye önlerine kadar gelinip şehir tahrip edilmiştir. Önce Resmo'ya daha sonra Suda'ya saldırılar düzenlenmiştir. Fakat bu saldırılar daha çok ganimet kazanmak amacıyla gerçekleşmiş ve Osmanlı kuvvetleri geri çekilmiştir.³³ Saldırlara karşı önlem almak isteyen Venedik ise ilk olarak Kandiye kalelerini onarmış, ardından Girit sahillerini korumak için sürekli bir donanma bulundurmuştur.³⁴

Osmanlı Devleti'nin Girit'i fethetmesini geciktiren sebepler arasında sosyal ve ekonomik sıkıntılar ile uğraşmasının yanı sıra Venedikliler ile olan ticari ilişkiler gösterilmektedir. Tüm bu gecikmelere rağmen Osmanlı Devleti adayı ele geçirme

²⁸ Gülsoy, *Girit'in Fethi*, 20.

²⁹ Robert Mantran, *XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1995), 112.

³⁰ Fernand Braudel, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 1989), 368-369.

³¹ Gülsoy, *Girit'in Fethi*, 21; Mantran, *XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı*, 112-114.

³² Daniel Goffman, *The Ottoman Empire and Early Modern Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 148.

³³ Ünsal, *Girit'in Türk Hâkimiyetinden Çıkışı*, 10.

³⁴ Katip Çelebi, *Tuhfetü'l Kibar fî Esfar-ül Bihar* (İstanbul: Matbaa-i Bahriye, 1329), 44-52-53; Tahmiscizade Mehmed Macid, *Girit Hatıraları*, haz. İsmet Miraoğlu-İlhan Şahin (İstanbul: Tercüman Yayınları, 1977), 13.

XVIII. YÜZYILA KADAR GİRİT VE VAKIF MÜESSESİNİN..Deniz KURTBOĞAN

hususunda fırsat kollamıştır.³⁵ Girit'in Venedikli yöneticisi bu durumun farkında olarak, Kıbrıs'ın fethi sırasında “*Türkler adayı ele geçirmek için sadece bir fırsat bekliyorlar. Emniyette kalmanın tek yolu ise onlara bu fırsatı vermemektir*” demiştir.³⁶ Girit'in fethini geciktiren sebepleri biraz daha açmak gerekirse, Kanuni Sultan Süleyman döneminden sonra 17. yüzyıla kadar toprak kazanımlarının durduğu, iç karışıklıkların yükseldiği ve tımar sisteminin bozulmasıyla başlayan sosyal ve ekonomik sıkıntıların baş göstermesiydi.³⁷ Bununla birlikte 17. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nde iç karışıklıklar baş göstermiş, Safevi tehlikesinin ortaya çıkması ile Osmanlı pusulası Doğu'ya dönmüştür. Sultan IV. Murat, Doğu politikası doğrultusunda girdiği savaşlarda Tebriz, Bağdat ve Revan gibi şehirleri ele geçirmiştir.³⁸ Bu seferlerle Osmanlı Devleti, 17. yüzyılın başında Doğu Avrupa'nın tamamına, Akdeniz'de Cezayir'den Suriye kıyılarına kadar (Girit ve İyon Adaları hariç) hâkim bir devlet halini almıştır. İnebahtı faciasından (1571) sonra donanmasını yenileyen Osmanlı Devleti, Tunus'u alıp Akdeniz'deki hâkimiyetini biraz daha güçlendirmek istemiştir. I. Ahmed döneminde bir korsan yatağı halini alan Girit'in, ulaşım ve ticareti engellemesi fethin gerekçeleri arasında görülmüştür. Girit fethinin ayrıca siyasi, stratejik, ekonomik ve dini gerekçeleri de bulunmaktadır. Siyasi gerekçe; Osmanlı Devleti'nin 1639 yılında Safeviler ile barışı sağlaması üzerine fetih politikasını tekrar Avrupa ve Akdeniz'e çevirmesidir. Stratejik ve ekonomik olarak ortak gerekçe; Venedik ile olan ticaretin önemini kaybetmesi ve bunun sonucunda Osmanlı'nın bu deniz ticaretinin önemli noktalarından biri olan adaya sahip olmak istemesidir. Dini açıdan gerekçe ise; Ortodoks Giritlilerin, Katolik Venedik idaresine karşı olması ve Osmanlı idaresine kısmi bir sempati duymasıdır. Nihayetinde bu dönemde binlerce Giritli Müslüman olmuş ve Osmanlı ordusuna katılmıştır.³⁹ Öyle ki, Ortodoksların Katoliklere karşı duyduğu ön yargı o dönemlerde İslamiyet'e duyulandan çok daha öteydi.⁴⁰

³⁵ Hasan Ali Cengiz, “Osmanlı Kaynaklarında Girit Seferi”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 9/17 (2019), 107.

³⁶ Bruno Simon, “Onaltıncı Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İmparatorluğu ve Girit İlişkileri Konusunda Birkaç Not”, *X. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler* (Ankara: Türk Tarih Kurumları Yayınları, 1993), 4/1819-1820.

³⁷ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 4/46.

³⁸ Metin Kunt, “Siyasal Tarih 1600-1789”, *Türkiye Tarihi*, ed. Sina Akşin (Ankara: Cem Yayınevi, 1988), 3/24.

³⁹ Goffman'ın aktardığı şekliyle, “Giritlilerin din değiştirme eğilimlerini en iyi açıklayan konu, XVI. yüzyılın büyük fetihleri ile bir yüzyıl sonra Girit'in ele geçirilmesi arasında Osmanlı Devleti'nde ve ordusunda meydana gelen değişikliklerdir. Her şeyden önce şunu söylemek gerekir ki, XVII. yüzyılda yapılan fetihler ve özellikle fethedilen Girit toprakları padişah ve hanedanından çok vezirlerin, paşaların, diğer etkili Osmanlı devlet adamlarının ve özellikle önemli Köprülü ailesinin kontrolü altındaydı. Bunların fethettiği yerleri hükümdardan farklı şekillerde sömürme arzusu, yerli mühtedilere yeni ekonomik ve sosyal fırsatlar sunuyordu. Öte yandan yeniçeri ve diğer piyade birliklerinin eş zamanlı olarak büyümesi, Giritlilere doğrudan doğruya orduya geçme fırsatı sağladı. Bu yüzden Girit'te yerinden edilmiş çiftçiler ve diğer işçiler fırsatçı bir şekilde kendilerini Osmanlı askeri listesine eklemek için din değişimlerinde etkin olduğunu söylemektedir.” Goffman, *The Ottoman Empire*, 215. Fakat bu bilginin tam anlamıyla doğru olduğu söylenemez. Çünkü 92. dipnotta da belirtildiği üzere Girit topraklarının

XVIII. YÜZYILA KADAR GİRİT VE VAKIF MÜESSESİNİN..Deniz KURTBOĞAN

Girit seferinin görünen gerekçesi Sümbül Ağa olayıdır. Osmanlı Devleti içerisinde meydana gelen iktidar mücadeleleri, Sultan İbrahim döneminde daha da hissedilir bir hal almıştır. Bu mücadele içerisinde Sultan İbrahim, davranışlarından memnun olmadığı Darüssaade Ağası Sümbül Ağa'yı Mısır'a gönderme kararı almıştır.⁴¹ Sümbül Ağa bu tedbirler doğrultusunda aile eşrafı, şahsi hazinesi ve Hacca gidecek olan 3.000 kişilik kabile ile Mısır'a doğru yola çıkmıştır. Bu kabile, İbrahim Reis kalyonu ile Akdeniz güzergâhını kullanarak Mısır'a gidecekti.⁴² Malta korsanları Sümbül Ağa'nın deniz yoluyla Mısır'a gideceği haberini aldıktan sonra gemilerini Kerpe Adası yakınlarına demirlemiş ve gelecek kalyona puslu kurmak üzere beklemeye başlamışlardır. İbrahim Reis kalyonunun Kerpe'ye gelmesiyle kalyonun önünü kesen korsanlar Sümbül Ağa ve İbrahim Çelebi'yi öldürüp, kalanları esir almışlardı. Elde edilen ganimetler, esir alınan cariye ve mürettebat alıkonularak Girit'in Kandiye limanına götürülmüştür. Korsanlar, Sümbül Ağa'nın ganimetlerinden elde ettikleri bir takım değerli ziyneti Girit Valisine hediye olarak sunmuştur. Fakat baskından elde edilen diğer ganimetlerle adadan ayrılan korsanların gemisi, Saragoza limanına 20 deniz mili kala batmıştır. Yaşanan gelişmeler Osmanlı Devleti nezdinde itibar kaybına neden olacağı için Devlet-i Aliye'de Girit üzerine bir sefer düzenlemesi kararı alınmıştır.⁴³ Bu olay Osmanlı Devleti'nin Girit seferini başlatmak için yıllardır aradığı fırsat olarak görülmüştür.⁴⁴

Osmanlı Devleti hedefini kasıtlı bir şekilde Malta göstermiş, Sultan İbrahim görünürde Malta Seferi olarak belirlenen Girit Seferini nihayet ilan etmiştir.⁴⁵ Girit Seferine Kapudan Yusuf Paşa serdar kılınmış ve ülkenin dört bir yanından asker toplanmıştır. Sefer hazırlıkları çerçevesinde Anadolu'dan çağırılan askerler ile altmış parçalık donanma Çeşme'de, Rumeli'den çağırılan askerler ile doksan parçalık donanma ise Selanik'te toplanmış ve sefere başlanmıştır. Donanmanın⁴⁶ 23 Haziran 1645 tarihinde Girit'in batı kıyılarında görülmesi üzerine Venedikliler Girit savaşının başladığını anlamıştır.⁴⁷ Serdar Yusuf Paşa'nın ilk hedefi Hanya ve Aya Todori kaleleri olmuştur. Savunmaları oldukça güçsüz olan Hanya ve Aya Todori kalelerinin ilk hedef olarak belirlenmesindeki amaç, adanın fethi için önemli stratejik konuma sahip

%82, 25'i Padişah hasısı olarak bilinirken, %7,95'i Vezirler hasısı, %6'sını ise vakıf ve temlik arazilerin oluşturduğu bilinmektedir.

⁴⁰ Ayşe Pul, *Anonim Bir Osmanlı Kaynağına Göre Girit'in Fethi* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2017), 54-60.

⁴¹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983), 3/217.

⁴² Piri Paşazâde Hüseyin, *Tarih-i Feth-i Hanya* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi Mikrofilm Arşivi, 1920), 8a-8b.

⁴³ Gülsoy, *Girit'in Fethi*, 26-27.

⁴⁴ Roger C. Anderson, *Naval Wars in the Levant 1559-1853* (New Jersey: Princeton University Press, 1952), 121.

⁴⁵ Gülsoy, *Girit'in Fethi*, 27.

⁴⁶ "Hanya üzerine gidilmesi emri verilen donanmada 106 harp gemisi, nakliyata hazır 300 Karamürsel gemisi ve bunlarla beraber Tunus ile Cezayir ocaklarının gemileri yer almıştır. Kara askerlerinin toplam sayısının 101.000 kişi olduğu bilinirken bunların 7000'i yeniçeri, 14000'i sipahidir. Detaylı bilgi için bkz. İ. Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972), 3/393.

⁴⁷ Adıyeke-Adıyeke, *Osmanlı Dönemi*, 49-50.

olmalarıdır. Nitekim Aya Todorî kalesi iki günlük çarpışmanın ardından ele geçirilmiştir.⁴⁸

Aya Todorî kalesinin alınmasının ardından Hanya Kalesi muhasarası başlamıştır.⁴⁹ Yedi yüksek burca sahip Hanya Kalesi⁵⁰ nihayetinde 28 Haziran 1645 tarihinde toplar ve darbzenler ile Osmanlı askerleri tarafından dövülmeye başlanmıştır. Kuşatmanın dördüncü günü, Yusuf Paşa orduyu kalenin tam karşısında bulunan tepeye konuşlandırılmıştır. Muhasaranın altıncı günü Trablus'tan üç gemi ve birkaç şayka, Mısır Eyaleti'nden de hayli barut, mühimmat ve asker getirtilmiştir. Kuşatmanın on yedinci gününde de Cezayir'den gelen askerler muhasaraya katılmış ve Suda Limanı'nda bulunan Ali Bey komutasına dâhil edilmişlerdir. Venedik, Kandiye'den Hanya'ya asker nakletmek zorunda kalmıştır. Kaleye birinci ve ikinci yürüyüşlerin başarısız olmasının ardından muhasaranın kaldırılması düşünülmüş fakat Yusuf Paşa 19 Ağustos 1645 tarihinde askerın gönlnü de alarak bir yürüyüş için hazırlık kararı almıştır. Venedikliler, bu yürüyüşe dayanamayacaklarını anlayarak kaleyi teslim etmeye karar vermiştir. Böylelikle Hanya Kalesi elli dört gün süren muhasaranın ardından teslim alınmış ve Osmanlı askerleri 22 Ağustos 1645 tarihinde şehre girmiştir.⁵¹ Kalenin elli dört gün gibi uzun bir sürede fethedilmesinin sebebi, Venedik'in dışarıdan almış olduğu yardımlardan kaynaklanmıştır.⁵²

Osmanlı Devleti'nin Girit üzerine düzenlediğı 1645 muhasarasına Evliya Çelebi de katılmıştır.⁵³ Her fetih sonrasında olduğu gibi Hanya şehrinin de en meşhur kilisesi Santa Nikola camiye çevrilmiş ve Sultan İbrahim'e atfen Hünkâr Camisi adını almıştır. Santa Nikola Kilisesi haricinde şehirdeki iki kilise daha camiye çevrilmiş, iki hamam yaptırılması için de çalışma başlatılmıştır. Fethin üçüncü gününden itibaren de kaleler onarılmaya başlanmıştır.⁵⁴ Şehrin fethedilmesi, kalelerin onarılması, kiliselerin camilere çevrilmesi ve ilk cuma namazının kılınması Evliya Çelebi'nin Seyahatname adlı eserinde de anlatılmıştır.⁵⁵ Hanya'da Osmanlı yönetim kurumlarının meydana getirilmesinin ardından diğer şehirlerin alınmasına dair planlar yapılmaya başlanmış ve şehrin fethi İstanbul'a bildirilmiştir. Yusuf Paşa, İstanbul'a döndüğünde rüşvet almak,

⁴⁸ Pul, *Anonim Bir Osmanlı*, 65.

⁴⁹ Kazasker Mehmed Hafid, *Sefinetü'l-Vüzerâ*, nşr. İsmet Parmaksızoğlu (İstanbul: Şirketi Mürettebiye Basımevi, 1952), 32.

⁵⁰ John Keagen, *Savaş Sanatı*, çev. Füsün Doruker (İstanbul: Yeni Yüzyıl Yayınevi, 1995), 245-247.

⁵¹ Gülsoy, *Girit'in Fethi*, 33-41; Piri Paşazâde, *Tarih-i Feth-i Hanya*, 47a-50a; Pul, *Anonim Bir Osmanlı*, 65.

⁵² Nuri Adıyeke, "Girit Seferine Konulan Son Nokta: Kandiye'nin Fethi ve Psikolojik Sonuçları", *XIII. Uluslararası Türk Tarih Kongresi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002), 153-154.

⁵³ Evliya Çelebi, *Seyahatname I*, (Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1314), 300.

⁵⁴ Gülsoy, *Girit'in Fethi*, 42; Hanya şehrinin onarılmasında askerlerin yanında ada halkı da çalıştırılmıştır. Tamirat işlerinin merkezden de takip edildiğı, çalışmada yer alan kişiler ve ne kadar malzemenin kullanıldığı defterlere kaydedilerek İstanbul'a gönderildiğı bilinmektedir. Bkz: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Askeriye (C.AS)*, 501/20935, 29 Zilhicce 1055 (15 Şubat 1646).

⁵⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatname II*, (Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1314), 151-160.

XVIII. YÜZYILA KADAR GİRİT VE VAKIF MÜESSESİNİN..Deniz KURTBOĞAN

Venediklilerin hazineleri ile gitmesine müsaade etmek gibi birtakım suçlamalar ile karşı karşıya kalmış ve idam edilmiştir.⁵⁶

Yusuf Paşa'nın idam edilmesinin ardından Girit serdarı olarak Siyavuş Paşa, bir yıl sonra da eski vezir-i azam Mehmet Paşa tayin edilmiştir. Mehmet Paşa'nın vefat etmesi üzerine de Girit'teki pek çok yerin fethedilmesinde büyük emekleri olan Deli Hüseyin Paşa serdar kılınmıştır.⁵⁷ Ayrıca Rumeli sahillerindeki zahirenin Girit'e nakli için de Kapudan Musa Paşa görevlendirilmiştir. Hüseyin Paşa ordugâha gelmesinden sonra Kaptan Paşa ve diğer ordu komutanlarını davet ederek, durumu müzakere etmiştir. Bu müzakerelerde, Suda Kalesi'nin deniz ortasında olmasından dolayı devamlı olarak yardım aldığı, karadan yürüyüş yapılarak fethedilmesinin de mümkün olmadığı ve her tarafına konulan topraklarla da donanmanın yaşanamadığı belirtilerek buranın fethinin bir hayli zaman alacağı görüşü ağırlık kazanmıştır. Sonrasında Suda muhasarasından vazgeçilerek, Resmo Kalesi'nin muhasara edilmesine karar verilmiştir. Topların Resmo'ya nakli için ahaliden yük hayvanları kiralanmış ve 1646'da Abokoron'dan hareket edilerek Resmo önlerine gelinmiştir. Kırk günlük bir kuşatmanın ardından Resmo kalesinin anahtarı Venedikli bir komutan tarafından Deli Hüseyin Paşa'ya teslim edilmiştir. Resmo'nun en büyük kilisesi camiye çevrilmiş ve Sultan İbrahim'in adı verilmiştir. Resmo kalesinin alınmasının ardından güneyde bulunan Milapotama kalesi ise birkaç gün sonra alınmış ve burada Resmo'da olduğu gibi tahrip olan yerler tamir edilerek Osmanlı askerleri yerleştirilmiştir.⁵⁸ Bir yıl sonra ise sırasıyla Yerapetra, Mirabelo, Ayvasil, Kisamu ve diğer nahiyeler Osmanlı topraklarına katılmış, böylece Osmanlı orduları yavaş yavaş Kandiye önlerine kadar gelmiştir. Artık Girit'teki Venedik hâkimiyeti Kandiye şehri içine sıkışmıştır.⁵⁹

30 Nisan 1648 tarihinde Resmo'dan getirilen topraklar ile Kandiye kalesinin dövülmesi ve lağımın kazılmasıyla Kandiye kuşatmasının ilk adımları atılmış, ikinci Girit seferleri olarak adlandırılan dönem (1648-1667) başlamıştır. Kandiye kuşatmasının ağır seyretmesi, ordunun iâşesinin gecikmesi gibi nedenlerden ötürü, Deli Hüseyin Paşa'nın yerinde gözü olan Rumeli Beylerbeyi Zurnazen Mustafa Paşa önderliğinde bir isyan çıkmıştır. Bu girişim her ne kadar Zurnazen Mustafa Paşa'nın geri adım atması ile son bulsa da askerin huzursuz olması, Kaptan Voynuk Ahmed Paşa'nın Suda muhasarasında ölmesi gibi nedenler birinci Kandiye kuşatmasında olumlu bir sonuç alınamayarak son bulmasına sebep olmuştur. Deli Hüseyin Paşa komutasındaki ikinci Kandiye Muharebesi ise donanma askerlerinin 29 Ağustos 1649 tarihinde yeniden Kandiye önlerine gelmesi ile başlamıştır. İkinci muhasaranın devam etmesi adına Sultan IV. Mehmet'ten gelen hattı hümayunda 4-5 bin askerin daha ek kuvvet olarak gönderileceği bildirilmiş ve askere moral verilmek istenmiştir. Fakat 7

⁵⁶ Adıyeke-Adıyeke, *Osmanlı Dönemi*, 50.

⁵⁷ Pul, *Anonim Bir Osmanlı*, 65; Adıyeke-Adıyeke, *Osmanlı Dönemi*, 50.

⁵⁸ Gülsoy, *Girit'in Fethi*, 52-54.

⁵⁹ Adıyeke-Adıyeke, *Osmanlı Dönemi*, 51.

XVIII. YÜZYILA KADAR GİRİT VE VAKIF MÜESSESİNİN..Deniz KURTBOĞAN

Ocak 1652 tarihinde Fransa'dan kiralanan yirmi gemi ile yalnız 2.000 kapıkulu sipahisi gönderilmiştir. Kandiye'deki askerlere yeterli miktarda takviye güç, zahire ve cephane gönderilememesi, serdarlık makamını ele geçirmek için askerlerin kışkırtılarak isyana teşvik edilmesi, İstanbul'daki yeniçeri ve ağalarının nüfuzunun iyice artması, İstanbul'da sadaret makamından kaynaklanan otorite boşluğu gibi nedenler muhasarayı olumsuz etkilemiştir.⁶⁰

Deli Hüseyin Paşa, Kandiye'nin kontrolünü sağlayabilmek adına üç ay gibi kısa bir sürede Kandiye Kalesi'nin tam karşısına İnadiye Kalesi'ni inşa ettirmiştir.⁶¹ Venedik de çeşitli savunma mekanizmaları uygulayarak 1648 yılında Osmanlı'nın Akdeniz ile bağlantısını kesmek adına 80 parçalık donanması ile Çanakkale Boğazını kapatmıştır.⁶² Venedikliler tarafından uygulanan bu müdahaleler ile Osmanlı'nın Girit ile bağlantısı kesilmiş, iase ve asker yardımı azalmıştır. Bu nedenle ikinci Kandiye muhasarası da başarısız olmuş, IV. Mehmet, Köprülü Mehmet Paşa'yı sadaret makamına getirmiştir. Köprülü Mehmet Paşa, Venedikliler tarafından işgal edilen Limni ve Bozcada'yı tekrar aldıktan sonra kendisine rakip gördüğü Girit Serdarı Hüseyin Paşa'yı katlettiirmek için bir takım yollara başvurmuştur. Nitekim 1658'de onu serdarlıktan azil ve Edirne'ye davet için Haseki İbrahim Ağa'yı Girit'e göndermiştir. Girit serdarlığı da İstanbul'da sadaret kaymakamı olan Kör Hüseyin Paşa'ya tevcih edilmiştir. Kör Hüseyin Paşa'nın serdarlığı döneminde, Erdel seferi ve Anadolu'da Abaza Hasan Paşa İsyanı meydana geldiğinden, Girit işine yeterince ehemmiyet verilememiştir. 1659'da, Kör Hüseyin Paşa'nın ölüm haberinin İstanbul'a gelmesi üzerine serdarlık görevi Girit'te bulunan Vezir Tavukçu Musa Paşa'ya verilmiştir. Ancak sonrasında Hanya'nın Venedikliler tarafından yağmalanması Girit Serdarı Tavukçu Mustafa Paşa'nın bir kusuru olarak görülmüş ve azlolunarak, serdarlık makamına Ankebut Ahmet Paşa getirilmiştir. Ankebut Ahmet Paşa Girit'e varınca, verilen emre göre Tavukçu Mustafa Paşa'yı katlettiirmiştir.⁶³ Veziriazam Köprülü Mehmet Paşa'nın 1661'de vefatı üzerine sadaret makamına oğlu Fazıl Ahmet Paşa getirilmiştir. Fazıl Ahmet Paşa'nın sadaretinin ilk yıllarında Osmanlı-Avusturya savaşının yaşanması Girit'i ikinci plana itmiş, bu durum Osmanlı Devleti'nin 1664 yılında Vasvar Antlaşması'nı imzalamasına kadar devam etmiştir.⁶⁴

Girit meselesini kökünden çözmek isteyen Köprülü Fazıl Ahmet Paşa, 3 Kasım 1666 tarihinde serdar-ı ekremligi bizzat alarak Kandiye kuşatmasını başlatmıştır.⁶⁵ Bu kuşatmayı zorlayan en önemli şey Suda Limanı'nın Venedik'in elinde bulunması

⁶⁰ Gülsoy, *Girit'in Fethi*, 60-69.

⁶¹ Bozkurt, "Erken Modern Dönemin Son Haçlı Seferi", 4.

⁶² Cezar, *Resimli-Haritalı*, 1965.

⁶³ Adıyeke-Adıyeke, *Osmanlı Dönemi*, 52; Gülsoy, *Girit'in Fethi*, 72.

⁶⁴ Gülsoy, *Girit'in Fethi*, 71-76.

⁶⁵ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, haz. Abdulkadir Özcan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995), 54.

XVIII. YÜZYILA KADAR GİRİT VE VAKIF MÜESSESİNİN..Deniz KURTBOĞAN

olmuştur.⁶⁶ Ayrıca Osmanlı askerlerinin karşısındaki bir diğer engel ise kale kuşatmalarında yer altında kazılan lağımın bulunmasıydı.⁶⁷ Kasım-Aralık 1667 tarihine kadar devam eden lağım savaşları Osmanlı ordusunun da bir hayli zayıflık vermesine neden olmuştur. Bu durum karşısında Fazıl Ahmet Paşa baharla birlikte beldar, lağımçı, takviye kuvvet, cephe ve mühimmat gönderilmesi için İstanbul'a bir telhis göndermiştir. Kışlık hazırlıkların giderilmesinin ardından Şubat-Mart 1668 tarihinde ordunun ve donanmanın eksikleri tamamlanmıştır.⁶⁸ Nihayetinde Fazıl Ahmet Paşa serdarlığında iki buçuk yıl süren, batılı devletlerin de büyük destek verdiği Kandiye muhasarasına dayanamayan Venedik, 28 Ağustos 1669 tarihinde barış istemek zorunda kalmıştır. Uzun görüşmeler neticesinde 5 Eylül 1669 tarihinde Köprülü Fazıl Ahmet Paşa ve Francesco Morosini arasında bir antlaşma imzalanmıştır. İmzalanan bu antlaşma ile yalnız Kandiye kalesi teslim edilmemiş, yirmi beş yıl devam eden Girit Savaşı da sona ermiştir.⁶⁹ Adanın ele geçirilmesinde önemli bir etken de Venedik döneminde ağır vergilerin alınması, halkın durumunun iyi olmaması, eğitimin sağlanamaması, hastalıklar, kıtlıklar ve ağır baskılar Girit halkının Türklere karşı sempati duymasını sağlamıştır. Venedik zulmünden kaçmak isteyen bir kısım Girit halkı Mısır'a göç ederken, Venedik'e hizmet etmek istemeyen ve adada kalan Girit halkı Osmanlı sultanına hizmet etmeyi tercih etmiş ve Türklere yakınlık göstermiştir.⁷⁰ Kanuni Sultan Süleyman zamanından beri alınmak istenen ada Venedik'in güçlü savunmasına karşılık, yerli halkta Osmanlıya karşı güçlü bir güven oluşmuştur. Bunun bir sonucu olarak Girit halkı da adanın Türklere teslimi hususunda, Osmanlı askerlerine yardım etmiştir.⁷¹

Kandiye fatihi Fazıl Ahmet Paşa, 4 Ekim 1669 tarihinde görkemli bir şekilde Girit'e giriş yapmıştır. Fetih simgesi olarak Kandiye merkezinde bulunan kilise camiye çevrilmiş, çan kulesi yıkılarak yerine bir minare eklenmiştir. Ayrıca Venedik valisinin sarayı, Osmanlı valisinin yönetim merkezi halini almış, Venedikliler tarafından terkedilen mallar Fazıl Ahmet Paşa ve komutanların vakıflarına aktarılmıştır.⁷² 25 yıl süren Girit Savaşı⁷³, Osmanlı ekonomisini büyük yıkıma uğrattırken, bütçe sorunları, tımarlı sipahilerin topraklarından ayrılması ve üretim düşüşü gibi sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁷⁴

⁶⁶ Pul, *Anonim Bir Osmanlı*, 70.

⁶⁷ Veysel Göğür, "Taş Yasdanup Toprak Döşenenler: Kandiye Kuşatması Örneğinde Osmanlı Askerlerinin Metristeki Mücadele ve Yaşamı", *Osmanlı Araştırmaları* 52/52 (2018), 47.

⁶⁸ Gülsoy, *Girit'in Fethi*, 134-140.

⁶⁹ Pul, *Anonim Bir Osmanlı*, 72-75; A. Nühket Adıyeke, "Türk Basınında Girit'in Yunanistan'a Katılması", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 1/1 (1991), 48.

⁷⁰ N. Ahmet Banoğlu, *Tarihte Girit ve Osmanlılar Dönemi* (İstanbul: Kastaş Yayınları, 1991), 18.

⁷¹ Banoğlu, *Tarihte Girit*, 32-33.

⁷² Adıyeke-Adıyeke, *Osmanlı Dönemi*, 55-56.

⁷³ Goffman, *The Ottoman Empire*, 214.

⁷⁴ Adıyeke, "Girit Seferine Konulan Son Nokta", 154.

XVIII. YÜZYILA KADAR GİRİT VE VAKIF MÜESSESİNİN..Deniz KURTBOĞAN

Fethin hemen ardından Girit, ayrıcalıklı statüye sahip vilayetler arasında alınmıştır.⁷⁵ Girit; Hanya, Resmo ve Kandiye olmak üzere üç sancağa ayrılmış⁷⁶ ve Kandiye merkez ilan edilmiştir.⁷⁷ Osmanlı yönetiminde Girit halkının can, mal ve namusunun korunması adına başlangıçta Kandiye, Hanya ve Resmo’da birer kadı, kazalarda ise birer kadı vekili tayin edilmiştir. Adada Hristiyan tebaanın hoşuna gitmeyecek yolsuzluklara izin verilmezken, halkın şikâyetleri dikkate alınmış, huzurun sağlandığı bir iç siyaset takip edilmiştir. Bu siyaset kapsamında Anadolu’dan getirilen Türkmenlerle şenlendirme politikası izlenmiş,⁷⁸ adadaki Müslüman halk ile yerli Rum-Ortodoks halk arasında çok iyi ilişkiler kurulmuştur. Müslümanların kullandıkları isimlerin Rumca isimlerle birleşmesi (Yanni Osman, Hasan Nikolaki vb.) bu durumun en açık örneğidir. Adada resmi yazım dilinin Türkçe olması, Türkçe eğitim ve basının olmasına rağmen halk arasında Rumca konuşulmuştur.⁷⁹ Daha önce üç olan sancak sayısı XVIII. yüzyılın başlarında dörde çıkarılmıştır. Bunlar; Kandiye, Hanya, Resmo ve İstiye olarak bilinmektedir. Bunlar aşağıdaki tabloda (Tablo 2.1) ayrıntılı olarak gösterilmiştir.⁸⁰

⁷⁵ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000), 64-69.

⁷⁶ Hanyevî, *Girit Tarihi*, 18.

⁷⁷ Macid, *Girit Hatıraları*, 15; Adıyeke, “Türk Basınında Girit”, 48.

⁷⁸ Zekerîya Türkmen, “Girit Adasını Osmanlı İdaresinden Ayırma Çabaları: Yunan İsyanını Takip Eden Dönemdeki Gelişmeler (1821-1869)”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Dergisi* 12/12 (2001), 220.

⁷⁹ A. Nûkhet Adıyeke-Nuri Adıyeke, “Yunan İsyanı Sırasında Girit’te İrtidad Olayları”, *Kebikeç Dergisi* 10 (2000), 107.

⁸⁰ BOA, Tapu Kadastro Arşivi (TKA.), *Hanya Mufassal Defteri*, Eski no: 489; yeni no: 1; BOA, TKA., *Kandiye Mufassal Defteri*, Eski No: 488; Yeni No: 4.

Tablo 2.1. XVIII. Yüzyılda Girit'in Demografik ve İdari Durumu

Sancak	Nahiye	Müslim	Gayri Müslim	Toplam
Kandiye	Pedye	9.560	18.725	28.285
	Menafoca	12.485	8.105	20.590
	Kenuryo	5.125	8.915	14.040
	Maleviz	2.530	9.000	11.530
	Temneş	2.945	2.795	5.740
	Bergosice	2.200	3.695	5.895 ⁸¹
Hanya	Hanya	4.650	19.050	23.700
	Kisamo	4.660	17.320	21.980
	Selino	3.260	5.780	9.040
	Apokoron	2.745	16.945	19.690
Resmo	İsfakiye	-	-	-
	Resmo	7.725	15.905	23.630
	Milapotama	4.335	14.585	18.920
	Amari	2.910	5.175	8.085
	Ayvasil	1.690	5.930	7.620 ⁸²
İstiye	İstiye	4.115	7.560	11.675
	Maranbelo	1.305	7.880	9.185
	Yerapetra	2.115	8.060	10.175
	Laşid	50	2.645	2.695
	Rizo	6.625	6.685	13.310 ⁸³
Toplam	20	81.030	184.755	265.785

Yukarıdaki tablodan (Tablo 2.1) hareketle, Kandiye'nin altı, Hanya'nın beş, Resmo'nun dört ve İstiye'nin ise beş nahiyesi bulunmaktadır. Dört sancakta toplam 20 nahiye mevcuttur. 1650 tahrirlerine göre Girit'teki toplam tahmini nüfus 213.270 kişi olup, söz konusu bu kişilerin tamamı gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Adada bulunan toplam nüfusun %34 'ünü Kandiye Sancağında bulunanlar teşkil etmekteydi. Bu dönemde Kandiye'de toplam 72.215 kişi olup, adada en yoğun nüfusun bulunduğu sancağı oluşturmaktaydı. Öte yandan yine aynı dönemde adanın nüfus bakımından en küçük sancağı Resmo idi. Söz konusu dönemde Resmo'nun nüfusu 42.285 kişi olup, ada nüfusunun %20'sini teşkil etmekteydi.

1650 ve 1670 arası dönemde, Girit adasının tahmini nüfusu %58 oranında artarak 338.570'e yükselmiştir. Bu artışın %37'si İstiye sancağında meydana gelen artıştan kaynaklanmaktadır. Söz konusu dönemde İstiye Sancağının nüfusu %136, Resmo'nun %43.5, Kandiye'nin %41.5 ve Hanya'nın nüfusu ise %24 oranında artış göstermiştir. Yine 1670 yılında adada yaşayan Müslümanların toplam tahmini nüfusu 53.215 kişiden meydana gelip, toplam nüfusun %16'sını Müslümanlar teşkil etmektedir. Adada bulunan Müslüman nüfusun %34.5'i İstiye'de, %31'i Kandiye'de, %17.5, Resmo'da ve %17'si Hanya sancağında olup, sayısal açıdan en fazla müslim İstiye sancağında yaşamaktaydı. Bu dönemde meydana gelen artış ve düşüşlerin nedeni kesin

⁸¹ BOA, *TKG.KK.TTd.*, No, 95-488/4, 157-171; 95-488/4, 69-101; 95-488/4, 173-198; 95-488/4, 103-156; 95-488/4, 199-213.

⁸² BOA, *TKG.KK.TTd.*, No, 80-488/1, 3-53; 80-488/1, 287-329; 80-488/1, 56-79; 80-488/1, 83-136; 80-488/1, 137-189; 80-488/1, 263-285; 80-488/1, 193-236; 80-488/1, 239-261.

⁸³ BOA, *TKG.KK.TTd.*, No, 95-488/4, 217-245; 95-488/4, 249-256; 95-488/4, 259-280; 95-488/4, 307-342; 95-488/4, 285-306.

XVIII. YÜZYILA KADAR GİRİT VE VAKIF MÜESSESİNİN..Deniz KURTBOĞAN

olarak bilinmemekle birlikte, artışların sebebi Osmanlı Devleti'nin uygulamış olduğu iskân politikasından kaynaklanması muhtemeldir. Ya da Osmanlı Devleti'nin bölgeye tam olarak hâkim olmak için buraları askeri yığınak haline getirmiş olması da düşünülebilir. Yine mezkûr tahrir, Girit Adasının ilk tahriri ve aynı zamanda Kandiye kuşatmasının hala devam ettiği bir dönemde yapıldığı için verilerin pek sağlıklı olmadığı kabul edilmektedir.

1650 ve 1670 arası dönemde Müslüman nüfusa paralel olarak gayrimüslim nüfusta da bir artış görülmüştür. Bundan ötürü adada bulunan tüm sancakların toplam nüfusu bir önceki döneme göre artış kaydetmiştir.⁸⁴

XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise adada bulunan toplam nüfus %21,5 oranında azalarak 265.785 kişiye düşmüştür. Bu azalmanın en önemli sebeplerinden biri İstiye sancağında bulunan müslim ve gayrimüslim nüfusta görülen düşüşten kaynaklanmaktadır. Zira İstiye sancağında gayrimüslim nüfus %65 oranında, müslim nüfus ise %23 oranında azalmıştır. Bu azalma, Adanın toplam nüfusundaki azalmanın %89,5'ini teşkil etmiştir. Bunun akabinde adada bulunan sancaklardan Hanya hariç diğer sancaklarında da bir azalışın olması söz konusudur. Adada tahmini en yüksek Müslüman nüfus sırasıyla Kandiye; 34.845, Resmo; 16.660, Hanya; 15.315, İstiye; 14.210 olarak bilinmektedir. En yüksek gayrimüslim nüfus ise sırasıyla Hanya; 59.095, Kandiye; 51.235, Resmo; 41.595 ve İstiye; 32.830 olarak belirlenmiştir. Girit'teki nüfusun %30,5'ini teşkil eden Müslüman nüfus bütün nahiyeelerde toplam 81.030 civarında iken gayrimüslim nüfus toplam 184.755 olarak saptanmıştır. Ayrıca müslim ve gayrimüslim nüfusun toplamı 265.785 olarak belirlenmiştir.⁸⁵

Osmanlı'nın son dönemlerine gelindiğinde ise Girit, bir vilayet olarak idare edilmeye devam ederek beş sancağa ayrılmıştır⁸⁶: Kandiye, Hanya, Laşid, Resmo ve İsfakiye. Bu sancakların nüfus durumu ise; Kandiye 93.100, Hanya 65.700, Laşid 53.700, Resmo 49.000, İsfakiye 32.500 şeklindedir. Beş sancakta toplam 17 kaza, 50 nahiye, 1108 köyden meydana gelmiştir.⁸⁷ Girit vilayeti 1840 tarihine kadar Kandiye merkezli yönetilirken bu tarihten itibaren Hanya merkez haline gelmiştir.⁸⁸ Aşağıdaki tabloda (Tablo 2.2) Hanya merkez olmak üzere Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Girit'in idari taksimatı ayrıntılı olarak gösterilmiştir.⁸⁹

⁸⁴ Hasancan Eralaca, *Tahrir Defterlerine Göre Girit Eyaleti (1645-1704)* (Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 328-329.

⁸⁵ BOA, TKG.KK.TTd., No, 80-489/1, 56-79; Eralaca, *Tahrir Defterlerine Göre Girit*, 329.

⁸⁶ Hanyevî, *Girit Tarihi*, 18.

⁸⁷ Mithat Işın, *Tarihte Girit ve Türkler (374 Sayılı Deniz Mecmuası'nın Tarihî İlâvesi)* (İstanbul: Askerî Deniz Matbaası, 1945), 3-4.

⁸⁸ Ünsal, *Girit'in Türk Hâkimiyetinden Çıkışı*, 15.

⁸⁹ Sami, "Girit", 5/3855.

Tablo 2.2. Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Girit'in İdari Taksimatı

Sancak	Kaza	Nahiyelerin Adedi	Karyelerin Adedi
Hanya	Kidonya	7	69
	Kisamo	6	165
	Seline	4	48
	Maleviz	0	60
Kandiye	Pedye	0	94
	Kanurye ve Perguliçe	0	70
	Rizo ve Menukaç	0	120
	Resmo	0	87
Resmo	Milopotamu	0	100
	Amari	0	45
	Laşid	8	45
Laşid	Yerepetre	4	16
	Oyano	3	16
	İstiye	5	64
	İsfakiye	6	56
İsfakiye	Apokoron	4	24
	Ayvasıl	4	42
	Toplam	50	1108

Girit'in yüz ölçümüne kıyasla karye sayısının fazla olması, muhtemelen köy altı yerleşmelerinin de (mezra, oba) kayıtlarda verildiği düşünülmektedir. Girit'in mevcut arazi kullanımı göz önünde bulundurulduğunda bu kadar fazla yerleşmeyi besleyebilecek düzeyde tarım alanı, su kaynaklarının varlığı vs. doğal faktörlerin yetersiz kalacağı düşünülmektedir.

Tablo 2.3. Girit'teki Ahalinin Sancaklara Taksimi

Sancak	Müslüman	Rum	Protestan	Yahudi	Toplam
Hanya	21.598	43.449	215	525	65.787
Kandiye	37.769	55.644	54	52	93.119
Resmo	15.946	33.105	9	31	49.091
Laşid	10.360	43.376	0	38	53.774
İsfakiye	2814	29.607	0	0	32.421
Toplam	88.487	204.781	278	646	294.192

Adanın fethedilmesinin ardından Girit'in genelini kapsayan bir tahrir işlemine girilmiştir.⁹⁰ Girit topraklarının %82,25'i padişah hassı, %7,95'i Vezirler hassı, %6'sını ise vakıf ve temlik araziler oluşturmuştur. Toprağın %3,8'lik bir kısmının ise statüsü belirlenmemiştir.⁹¹ Fütihat kapsamında diğer fethedilen topraklar gibi Girit'te bulunan bazı yerler temlik olarak askeri ve mülki ümeraya hizmet karşılığı olarak verilmiştir. Girit'te de Fazıl Ahmet Paşa ve birçok yöneticiye vakıf köy ve mülk verilmiştir. Köy ve arazilerin Osmanlı Devleti'ne girişinde vakıf arazisi olarak

⁹⁰ Ö. Lütfü Barkan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları-Kanunlar* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1943), 350.

⁹¹ Nuri Adıyeke-A. Nükhet Adıyeke, "Girit'in "Hakk ve Adl ile Cedîden Tahriri": 1705 Yılında Girit'te Yapılan Tahrirler ve Düzenlemeler", *Belleten* 84/299 (2020), 230.

kaydedildiği de düşünülmektedir.⁹² Temliklerin vakfa çevrilmesine dair ilk örnek; Nisan 1659 tarihinde Pigi karyesi ve Resmo Kalesi hamamının gelirlerinin Resmo’da bir camiye vakfedilmesidir.⁹³ Ayrıca 14 farklı köydeki bazı temlikler de vakıflara aktarılmıştır.⁹⁴ 1705 tahrirlerinde sancaklara göre vakıf köy sayıları; Kandiye Sancağında 5, Hanya Sancağında 21, Resmo Sancağında 23 olarak belirlenmiştir. Toplam vakıf köy sayısı 49’dur⁹⁵

2.2. Vakıf Müessesesinin Kökeni

“*Vakf*”, köken itibarıyla Arapça bir kelime olup, lügatte üzerinde bulunan bir mülkün veya malın satılmaması şartıyla bir fi’l-i hayra tahsis ve teberr’u etme⁹⁶ anlamında kullanıldığı gibi adama, alıkoyma, duruş, durma, durdurma, hapsedme, durak ve tevkîf⁹⁷ gibi içerisinde birçok anlam barındıran şekillerde tarif edilmektedir.⁹⁸ İstılâh yani terim olarak⁹⁹ ise, bir mülkü kamu yararına sonsuza kadar tahsis etmek¹⁰⁰; bundan elde edilecek faydanın topluma ait olmak üzere bir malı kendi mülkiyetinden çıkarıp Allah yolunda hapsedmek¹⁰¹ veya herhangi bir malın mülkiyetini Allah’a ait olduğunu kabul ederek temlik ve temellükten men ederek bundan elde edilecek faydayı insanlara harcamak¹⁰² ya da bir malı ammenin mülkü hükmünde olmak üzere bir veya birkaç gayeye ebediyen tahsis etmek¹⁰³ şeklinde tarifleri bulunmaktadır. Ayrıca vakıf kelimesi, 8. yüzyıl ortalarından 19. yüzyıl sonlarına kadar, Türk-İslam memleketlerinin sosyal,

⁹² Nuri Adıyeke, “Fatih Paşalar’ın Kendilerine Armağanı: Osmanlı Girit’inde Temlik/Mülk Köyler”, *Hilâl, Studi Turchi e Ottomani, (Venetians and Ottomans in the [Early] Modern Age)* 6 (2018) 106. 97-110.

⁹³ BOA, *TTd.*, No, 820, 116-118.

⁹⁴ BOA, *TTd.*, No, 785, 109-110.

⁹⁵ Adıyeke, “Girit’in “Hakk ve Adl” ”, 230.

⁹⁶ Şemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, nşr. Ahmed Cevdet (Der-saadet: İkdâm Matbaası, 1318), “Vakf”, 2/1496.

⁹⁷ Tutuklama, durdurma, durdurulma, alıkoyma gibi değişik şekillerde tarif edilmektedir. Şemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, nşr. Ahmed Cevdet (Der-saadet: İkdâm Matbaası, 1317), “Tevkîf”, 1/452; Mehmet Kanar, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü* (İstanbul: Say Yayınları, 2011), “Tevkîf”, 492.

⁹⁸ Muallim Nâcî, *Lügat-ı Nâcî* (İstanbul: Asr Matbaası, 1978), “Tevkîf”, 931; M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1983), “Tevkîf”, 3/577; Osman Keskiöğlu, *Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku* (Ankara: Müftüoğlu Yayınları, 1988), 194; Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat (Eski ve Yeni Harflerle)* (Ankara: Aydın Kitapevi Yayınları, 2008), “Tevkîf”, 1134; Kanar, *Osmanlı Türkçesi*, 507.

⁹⁹ Sadece bir ilim ve sanata mahsus olan kelime, terim anlamında kullanılmaktadır. Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, 1/121.

¹⁰⁰ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri*, 3/577.

¹⁰¹ Keskiöğlu, *Fıkıh Tarihi*, 194.

¹⁰² A. Himmet Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler* (Ankara: Doğu Matbaacılık ve Limited Şirket Matbaası, 1966), 54; Ö. Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmîye ve Istilahat-ı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1985), 4/284.

¹⁰³ A. Himmet Berki, “Hukuki ve İçtimâî Bakımından Vakıf”, *Vakıflar Dergisi* 5 (1962), 9.

XVIII. YÜZYILA KADAR GİRİT VE VAKIF MÜESSESİNİN..Deniz KURTBOĞAN

kültürel ve ekonomik hayatında önemli bir role sahip, dini ve içtimai müesseseleri tanımlamak için de kullanılmıştır.¹⁰⁴

Vakfın kökleri, Müslümanlığın unsurları ve uygulamalarının yanında, İslam'ın ve ilk Müslüman Arap devletinin doğup geliştiği toplumlara ve kültürlere de dayanmaktadır. İslam dini, Hristiyanlığın ve Zerdüştlüğün hâkim olduğu toplumlarda ve zirveye çıktıkları dönemde ortaya çıkmış, aynı zamanda daha geniş coğrafyalara yayılmış olan Musevilik örgütlenmeleri ve öğretileriyle karşılaşmıştı. Müslümanlıkta hayır işleme düşünce ve yöntemleri, Bizans geleneklerinden ve Arabistan'da Yahudi cemaatlerinde görülen sadaka uygulamalarından az da olsa etkilendiğini belirtmek gerekir.¹⁰⁵ Singer'in de vurguladığı üzere, Hristiyan Bizans ile ilk Müslüman kültür arasındaki etkileşim yolu ve biçimi her zaman belirgin olmamakla birlikte, takip edilmesi güçtür.¹⁰⁶ Mevcut kaynaklardan hareketle Bizans'ta pek çok yardım kurumunun olduğu ve bunların Arap devletlerindeki ilk müslümanlara fiziksel olarak yakın olduğu anlaşılmaktadır. Fethedilen bu şehirlerde, yani Arabistan, Suriye ve Mısır'da yaygın olan Hristiyan uygulamaları, tıpkı Yahudilerininki gibi, gelişmekte olan Müslüman Arap kültürü tarafından benimsenmiş ve aşına oldukları topluluklarla birlikte dönüştürülmüş olabilir.¹⁰⁷ Vakıf kurma uygulamasında diğer dinlerin ne kadar etki ettiğini tespit etmek mümkün olmamakla birlikte bütün dini görüşlerin hayırseverliği teşvik ettiği bilinen bir gerçektir.¹⁰⁸

Müslümanlar, İslam'ın gerektirdiği hayır işleme fiilini ve mecburiyetini dinlerine ve ahlaki felsefelerine eklemleyip birleştirerek, dönemin İslam hukuku ve kültürü yapısına uygun şekillere soktukları güçlü mekanizmalar türetmişlerdir. Cahen, "vakıf müessesesini" aslında tamamen İslam dini içerisinde gelişen bir kurum olarak görmektedir. Yine bağımsız dinsel kurumlarla daha az bağlantısı olduğunu, daha çok toplumun organizasyonu ile ilgili, dolayısıyla açıklamasının Müslüman toplumlarda, Arap tarihinde ve ilk kuşakların yaşam biçimlerinde aranması gereken benzeri bulunmayan bir kurum olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁹ Kur'an-ı Kerim, vakıf ve vakfın eş anlamı olan *habs'a* dair herhangi bir kelime ihtiva etmemesine rağmen, İslam hukukçuları, vakfın İslami bir özden doğduğunu ve İslamla birlikte toplumun hem manevi hayatını hem de dünyevi hayatını yönlendiren bir sistem olarak kabul etmişlerdir. Ayrıca Müslümanların zihninde birlik, dayanışma ve yardımlaşma

¹⁰⁴ Fuad Köprülü, "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü", *Vakıflar Dergisi* 2 (1942), 1; Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", *Meb İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1986), 13/153; Hacı Mehmet Günay, "Vakıf" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/475.

¹⁰⁵ Şerife Memiş, *Osmanlı Taşra Toplumu ve Vakıf Kurumu: Kudüs 1703-1831* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 60.

¹⁰⁶ Amy Singer, *Osmanlı'da Hayırseverlik-Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmareti*, çev. Dilek Şendil (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004), 27.

¹⁰⁷ Memiş, *Osmanlı Taşra Toplumu*, 60.

¹⁰⁸ Memiş, *Osmanlı Taşra Toplumu*, 60; Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, Bir Sosyal Tarih İncelemesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003), 29.

¹⁰⁹ Memiş, *Osmanlı Taşra Toplumu*, 61.

XVIII. YÜZYILA KADAR GİRİT VE VAKIF MÜESSESİNİN..Deniz KURTBOĞAN

duygusunu pekiştiren bir kurum olarak görmüşlerdir. Bu durum aynı zamanda ister Kur'an ayetleri ve hadislerinde, isterse de çok defa vakfiyelerde zikredilmiştir.¹¹⁰ Böylelikle vakıf kurumu yüzyıllar boyunca İslâm'ın egemen olduğu toplumlarda çok çeşitli alanlarda hizmet sunmuştur. Bu kurumun, İslamiyet'in temel prensiplerinden olan insanların birbirleriyle yardımlaşma içerisinde olması ve birbirine karşı faydalı işler yapması esasına dayandığını söylemek mümkündür.¹¹¹

Vakıf müessesesi, diğer dinlerde olduğu gibi mü'minleri yardımlaşmaya ve toplumun refah seviyesinin yükselmesi adına sosyal ve hayri eserler yapmaya teşvik etmesinden dolayı İslami bir özden geldiği kabul edilmektedir. Bazı araştırmacıların da vurguladığı gibi, İslam'da hayır işleme, fakirlerin zenginlerden ilahi takdir gereği talep ettikleri bir farzdır. Bu farzlar arasında insanın kendi ailesini geçindirmesi eylemi de yer almaktadır. Dolayısıyla, vakıf her iki farzın yerine getirilmesinde çok yönlü ve cazip imkânlar yaratan bir araç olarak kabul edilmektedir.¹¹²

Vakfın bir de isim olarak manası vardır. Vakfedilen mal anlamına gelen bu kelime *part participle* yani *ism-i meful* manasında kullanılmaktadır. Osmanlı tatbikatında sıklıkla rastlanan “*evkaf*” tabiri, bu anlamda vakfın çoğuludur. Bir malı vakfeden kimseye yani vakıf kurucusuna “*vâkıf*”, vakfın konusu olan şeye yani bu kimselerin vakfettiklerine “*mevkûf*”, vakfın gelirinden yararlananlara “*mevkûfun aleyh*” ve vakfın kuruluş senedi ve tüzüğü mahiyetinde hazırlanan belgeye de “*vakfiye*” veya “*vakıf-nâme*” denilmektedir.¹¹³ Vakfiye veya vakıf-nâme denilen bu belge kadı tarafından tescil edilen hukuki bir vesikadır.¹¹⁴ Yani vakfiyeler, vakıflara hayatiyet ve meşruiyet kazandıran resmi vesikalardır. Vakfiye hukuki tabiriyle vakfın tescili olup vakıf kuran bir kimsenin adı, sanı, vakfedilen menkul ve gayrimenkullerin miktarı, çeşitleri ve özellikleri, bunların gelirleriyle yapılacak işler yani vâkıfın koymuş olduğu şartları ve bunun gibi gerekli hususlar ihtiva eden senettir. Vakfiyeler, şahitlerin önünde tanzim olunur ve mahkeme kütüğüne geçirilirdi. Sicillere kaydedilen bu belgelerin büyük bir kısmı daha sonradan vakıflar kayıt idaresi denilen evkâf arşivindeki defterlere de kaydedilmiştir.¹¹⁵

İslâm hukukunun dört asli kaynağı olan Kur'ân, Sünnet, İcmâ ve Kıyâs'a göre vakıf sahihtir.¹¹⁶ İslâm hukukçularının büyük bir çoğunluğuna göre; yani Şafi'iler, Malikîler, Hanbelîler, Caferîler, Zâhirîler, Zeydîler ve Ebû Hanîfe ile İmâm Züfer'den

¹¹⁰ Yedi yıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, 30.

¹¹¹ Bilmen, Hukuk-ı İslâmiye, 4/151; Ömer Hilmi Efendi, *İthafu'l-Ahlâf fî Ahkâmî'l-Evkaf* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1977), 87-88; A. Himmet Berki, *Vakıflar* (Ankara: Nur Matbaası 1950), 2/42-43.

¹¹² J. Norman Dalrymple Anderson, “The Religious Element In Waqf Endowments”, *Journal of The Royal Central Asian Society* 38/4 (1951), 292. 292-299; Memiş, *Osmanlı Taşra Toplumu*, 62.

¹¹³ Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1996), 77; Yedi yıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, 172.

¹¹⁴ Yedi yıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, 4.

¹¹⁵ H. Baki Kunter, “Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd”, *Vakıflar Dergisi* 1 (1938), 116.

¹¹⁶ Sahih kelimesi, gerçek, doğru anlamında kullanılmaktadır. Bkz. Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe*, 1065.

XVIII. YÜZYILA KADAR GİRİT VE VAKIF MÜESSESİNİN..Deniz KURTBOĞAN

nakledilen farklı bir görüş dışında, Hanefilere göre de vakıf câiz olup Hz. Peygamber tarafından yapılması teşvik edilen bir fiildir. Hatta kesin olarak nakledilen bir hadise göre; *Hz. Peygamber, vefatından sonra tereke olarak beyaz bir katır, bir silah ve vakıf (sadaka) olan bir arazisinden başka bir mal bırakmamıştır*” denilmektedir. Başta Buhari olmak üzere bu nakil, hadisçiler tarafından sahih olarak kabul edilmiş ve vakıf hakkında çok açık bir delil olarak kullanılmıştır.¹¹⁷

İslâm hukukçuları vakıf müessesini Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn (Dört Halife) dönemlerine kadar dayandırmak istemelerine rağmen, mezhep kurucuları olarak kabul gören ilk büyük imamlar, hatta aynı mezhebin savunucuları olan büyük hukukçular arasında vakfın mahiyeti ve hukuki esasları hakkında çok derin ayrılıklar ve görüş farklılıkları bulunmaktadır.¹¹⁸ İmâm-ı A'zam, vakfa cevaz vermekle birlikte, vakfedilen mal başkasına satılmayı, bağışlanmayı, mevrûs¹¹⁹ olmayı kabul etmemek üzere sahibinin mülkü hükmünde olup menfaatinin yani, gallesinin (gelirinin) insanlara veya hayra ait olacağı görüşündedir. İmâm-ı A'zam'ın talebeleri olan İmâm Ebû Yusuf ve İmâm Muhammed ise, hocalarından bu konuda ayrı düşmektedirler. Onlara göre vakfedilen malın mülkü Allah'a aittir ve ondan gelen gelirlerin yaratıklara tahsis edildiği şer'î bir muameledir. Hanbelîler de vakfı, Hz. Peygamber ve Sahâbe-i Kirâm'ın uygulamalarını göz önüne alarak sadaka-i cariye den saydıkları için sünnet kabul etmişlerdir. Mâlikîler ise vakıfları mendup¹²⁰ hükmünde bağışlar saymışlardır. İmâm Şâfi'î ve Ahmed bin Hanbel'e göre devamlı olmak şartı ile bir cihete vakfedilen bir mülk, vâkıfın mülkü olmaktan çıkar. Mâlikîler ise başkasının mülkü olmazsa bile, bazı tasarruflar itibariyle vâkıfın ve vârislerinin mülkünden çıkmaz.¹²¹

İslâm fıkıhçılarının yanı sıra modern hukukçular da vakfedilecek malların gayrimenkul (arsa, arazi vb.) ve değişmeyen şeylerden olması fikrini savunmuşlardır. Çünkü vakıfta ebedilik şartı vardır. Bu sebeple taşınır ve değişik şeylerde ebedilik aranmaz. Ayrıca daha sonra mahiyeti itibariyle değişmeyen, kullanıldıkları zaman tükenmeyen, alat ve edevatlar, kitaplar, hayvanlar ve savaş araçları gibi menkul malların da vakfedileceği hukukçuların çoğunluğu tarafından benimsenmiştir.¹²²

Sosyal ve ekonomik bir müessese olarak vakfın menşei hakkında geçmişten günümüze birçok fikir ortaya atılmıştır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin mirasına el koymak isteyen bazı batılı devletler, işgal ettikleri topraklarda karşılarına çıkan engelin

¹¹⁷ Akgündüz, *Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 57-58.

¹¹⁸ Köprülü, “Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti, 4.

¹¹⁹ Miras kalmış, verâset yoluyla edinilmiş mal ve mülk anlamında kullanılmaktadır. Bilgi için bkz. J. William Redhouse, *Redhouse's Turkish Dictionary In Two Parts, English and Turkish and Turkish and English*, ed. Charles Wells (London: B. Quaritch, 1880), 821.

¹²⁰ Hakkında kesin bir emir bulunmadığı halde dinin temel prensiplerine uyduğu için beğenilen tavsiye edilen, sevap kazandıran dince makbul olan iş ve davranışa denilir. Bkz. Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe*, 614.

¹²¹ Ö. Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi) 5/ 299-300; Mehmet Şeker, *İslâm'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1987), 116-117.

¹²² Şeker, *İslâm'da Sosyal Dayanışma*, 117.

XVIII. YÜZYILA KADAR GİRİT VE VAKIF MÜESSESİNİN..Deniz KURTBOĞAN

vakıf olduğunu görünce, vakıf müessesesi üzerine bazı iddialar ortaya atmışlardır. Bunların birçoğu İslam'ın vakıf hakkındaki tutumuna muhalif görüşleri paylaştan oryantalistlere aittir. Bu oryantalistlerden Zeis, Van Berchem, Schacht, Gatteschi, Morand ve Heffening gibi isimlerin ön plana çıktıkları bilinmektedir. Batılı bilim adamlarının vakfın menşei ile ilgili iddiaları kısaca şu şekildedir:¹²³

Zeis ve Van Berchem tarafından öne sürülen bir teoriye göre, vakfın menşei fethedilen arazilerin üzerinde devlet reisine tanınan yetkide ve bu arazinin beytülmal a ait ve Müslümanlar için vakf kabul edilmesi esasında aramak gerekir. Devlet kendi çıkarlarını düşünerek fethedilen arazileri beytülmal adına ve vakıf yoluyla zapt etmektedir.¹²⁴ Hanefiler dışındaki hukukçular tarafından kabul edilen fethedilen arazilerin Müslümanlara vakıf olduğu görüşü irsadi vakıf anlayışına kaynaklık etmiştir.¹²⁵

Robe, Merier ve Marcel Morand gibi yazarlar tarafından ileri sürülen bir başka teori ise, vakıf müessesesi özellikle adi vakıflar (Zürri vakıflar), eski Arap örf adetlerinin İslam hukukunun vaz ettiği kaidelerine karşı bir tepkisidir. Böylelikle kızlarını mirastan mahrum bırakmak isteyen bir aile reisi bunu vakıf kurma suretiyle gerçekleştirebilmekteydi. Bu çeşit bir nazariye ise vakfın menşei ve tek sebebini teşkil edemez. Tamamen bu amacı taşıyan vakıflar, hayır amaçlı vakıfların yanında azınlıkta kalmaktadır.¹²⁶

Roma hukuku menşei nazariyesini ileri süren bazı yazarlara göre ise, vakıf müessesesi de diğer hukuki müesseseler gibi Roma hukukundan alınmıştır. H. Becker ve Marcel Morand gibi yazarlar tarafından ileri sürülen bir iddiaya göre de, İslami vakıfların ilk örnekleri Bizans hukukundan alınmıştır.¹²⁷ Ayrıca vakfın daha önce Budizm'de mevcut olduğunu ve bunun İslami dönemde yapılan vakıflar üzerinde tesiri olmuş olabileceğini ileri sürenler de vardır.¹²⁸

Vakıf müessesesinin İslami dönemde, bütün kültürlerden bir takım öğeler almış olması muhtemeldir. Şurası gerçektir, menşei ve kökeni ne olursa olsun vakıf, yeni bir terkip halinde ortaya çıkmasından itibaren, bir İslam müessesesi hüviyetini almış ve İslam ülkelerinde meydana gelen içtimai değişmelerde müspet olduğu kadar, bazı devrelerde de menfi izler bırakmıştır. Yüzyıllar boyunca bütün İslam ülkelerinde çok büyük bir önem kazanmış, içtimai ve iktisadi hayat üzerinde derin tesirler yapmış dini, hukuki bir müessesedir. Bu hukuki müessesenin İslam medeniyeti çerçevesinde bu

¹²³ Akgündüz, *Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 65-66.

¹²⁴ Akgündüz, *Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 65.

¹²⁵ M. Fuad Köprülü, *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1983), 65.

¹²⁶ Köprülü, *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi*, 1983/ 358-360; Akgündüz, *Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 65; Neşet Çağatay, *Makaleler ve İncelemeler* (Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1983), 190-193; Ziya Kazıcı, *İslami ve Sosyal Açından Vakıflar* (İstanbul: Marifat Yayınları, 1985), 50-51.

¹²⁷ İsmet Kayaoğlu, "Vakfın Menşei Hakkındaki Görüşler", *Vakıflar Dergisi* 11 (1976), 53-55.

¹²⁸ Yediylidiz, "Vakıf", 13/155; Köprülü, *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi*, 1983/ 358-356.

XVIII. YÜZYILA KADAR GİRİT VE VAKIF MÜESSESİNİN..Deniz KURTBOĞAN

kadar büyüyerek gelişmesi, tesadüfi değildir. İslam inancı bu gelişmeler ve tesirde en büyük etken olmuştur.¹²⁹

İslamiyet, doğuşundan itibaren ulvi ve insani gayeleri amaç edinen her müesseseyi geliştirdiği gibi, vakıfları da toplum için faydalı görerek bu müesseseler arasına almıştır. Sadaka, kurban ve zekât gibi içtimai müesseselerin amacı, fakir ve yoksulları sıkıntılarından arındırmak olduğundan, bunlar İslam'da önemli bir yere sahip kurumlar olarak vazedilmiştir.¹³⁰

Kuran-ı Kerim'de vakıflardan bahseden herhangi bir ayet veyahut hadis bulunmamakla birlikte, genellikle zekât kavramından ve iyilik yapmaktan bahsedilir.¹³¹ Kuran'da zekât, namaz, sadaka ve hayır işleriyle birlikte anılır.¹³² Sadaka-i mevkufe olarak da tabir edilen vakıf da bir tür hayır işidir.¹³³ Kayıtlarda yer alan ilk vakıflar arasında Allah yolundakiler ya da Allah yoluna baş koymuşlar diye açıklanabilecek *fî sebîlillâh* uğruna kurulanlar vardı.¹³⁴ Zamanla Müslümanların ilk askeri yayılmaları son bulunca fetihlerde ele geçirilen ganimetlerin cihat uğruna bağışlanması da önemini yitirmiş oldu. Bu yüzden söz konusu ganimetler vakfın maliyetini karşılamak üzere kullanılmaya başlandı. H.3. yüzyılda Hanefilerin genel öğretisi gereği geleneksel olarak bir tek *fî sebîlillâh* vakfına izin verilirken, vakıf kurma taşınmaz mallarla sınırlandırıldı.¹³⁵

Bir önceki paragrafta da vurgulandığı üzere Kur'an'da vakıfla ilgili hususi bir ayet yoktur. Ancak ileride de görüleceği üzere Müslümanlar hayır işlemek için mallarını bağışlamaya karar verdiklerinde bunu çoğunlukla vakıf yoluyla gerçekleştirdiklerini ve bu fiili Kur'an'da geçen ayetlere dayandırdıklarını belirtmek gerekir. Ayrıca kurulan vakıflar vasıtasıyla İslam'ın birlik ve yardımlaşma duygusu vurgulanmıştır. Bu sebepten ötürü vakfın menşei İslam prensiplerine bağlanmaktadır. Esasında vakfiyelerde geçen ayetler de bunun bir işaretidir.¹³⁶ Bu ayetlerde *Allah'a karz-ı hasenle (gönül hoşnutluğu ile) ödünç vermek...*,¹³⁷ *Hayır işlerinde yarışmak...*,¹³⁸ *Allah yolunda infak etmek...*,¹³⁹ gibi ifadelerle hayırlara teşvik edilmektedir. İnceleme konumuz olan Girit vakıflarına ait vakfiyelerin baş kısmında da vakfa işareti bulunan ayetleri üçüncü bölümde zikredildiğini görmek mümkündür.

¹²⁹ Köprülü, "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti, 2/2; Akgündüz, *Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 67.

¹³⁰ Kazıcı, *İslami ve Sosyal Açıdan Vakıflar*, 47.

¹³¹ *Kur'an Yolu* (17 Ocak 2023), Bakara 2/43, 83; Nisâ 4/162.

¹³² *Kur'an Yolu* (18 Ocak 2023), Tevbe 9/60, 103; Bakara 2/82, 83, 110, 215, 273, 277.

¹³³ Singer, *Osmanlı'da Hayırseverlik*, 31-36.

¹³⁴ Singer, *Osmanlı'da Hayırseverlik*, 22.

¹³⁵ Joseph Schacht, "Early Doctrines on Waqf", 60. *Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, (İstanbul: Osman Yalçın Matbaası, 1953), 443-452.

¹³⁶ Yediyıldız, "Vakıf", 13/154.

¹³⁷ *Kur'an Yolu* (22 Ocak 2023), Hadid 57/18.

¹³⁸ *Kur'an Yolu* (23 Ocak 2023), Âl-i İmrân 3/114.

¹³⁹ *Kur'an Yolu* (24 Ocak 2023), Bakara 2/195.

XVIII. YÜZYILA KADAR GİRİT VE VAKIF MÜESSESİNİN..Deniz KURTBOĞAN

İslam dünyasında vakfın gelişmesi ve önem kazanmasındaki temel etkenlerden biri de Hz. Muhammed'in hadisleri ve uygulamaları olmuştur. Nihayetinde Hz. Muhammed, Medine'deki yedi parça mülkünü vakfetmiştir. Ayrıca Fedek hurmalığını yolculara vakfettiği bilinmektedir.¹⁴⁰ Yine Hz. Ömer'in Semğ adı verilen bir hurmalığını vakfetmek niyeti ile; “*Ya Resulullah bana göre en güzel ve kıymetli bir hurmalığa malik bulunuyorum halis kazancım olan bu hurmalığımı vakfetmek istiyorum*” şeklinde bir istekte bulununca; Resulullah da “*bu hurmalığın aslını rekabesini vakfet. Artık o satılmaz, hibe edilmez, varis olunmaz, yalnız onun mahsulü infak edilir, yedirilir*” buyurdu.¹⁴¹

Türkler, İslamiyet'i kabul ettikten sonra, dinin gerektirdiği emir ve uygulamaları kabullenmekte zorlanmadılar. Hz. Peygamberin hayat tarzını, kendilerine örnek olarak seçtiler. Vakıf mefhumu, diğer İslam toplumlarında olduğu gibi Müslüman Türkler tarafından da kabul gördü. Anadolu'da ve sair yerlerde kurulan Müslüman Türk devletleri de vakıf eserler bırakmışlardır. Bu eserlerin bir kısmı günümüze kadar varlığını korumuştur.¹⁴²

Vakıflar tarafından oluşturulan bu eserler, han, hamam ve pazar alanı gibi gerekli altyapıları oluşturup, aynı zamanda camiler, medreseler ve imarethaneler gibi toplumsal ve kültürel önemli kuruluşlara canlılık kazandırmıştır. Bu sayede gerek kırsal gerekse kentsel yerleşim merkezlerinin gelişimine katkıda bulunmuşlardır.¹⁴³ Vakıf yoluyla, harap halde bulunan bir şehir yeniden imar edilirken, yeni şehirler ve yerleşim birimleri de kurulmuştur.¹⁴⁴ Bu aşamada vakıflar günlük hayatın her alanında etkin bir şekilde yer almış, pek çok eser vücuda getirmiştir. Bunlar; mescid, cami, namazgâh, zaviye, mektep, medrese, kütüphane, imaret, aşevi, han, kervansaray, hamam, çeşme, kuyu, sebil, su dolabı, köprü, dükkân, bedesten, çarşı, tekke, türbe, mezarlık, helâ, ev, kahvehane ve benzeri olarak sıralanabilir. Bir toplumun sosyal ve ekonomik yapısının vazgeçilmez unsurları olan bu tesisler, hem bir şehrin çekirdeğini oluşturmakta hem de çevresi ile ilişkiler ağını kurmaktadır. Vakıflar bu ilişki ve hizmetlerin her alanında bulunmaktadır.

¹⁴⁰ Ebu Hüseyin Müslim, *Sahîh-i Müslim* (Beyrut: 1375-1955), 3/1255.

¹⁴¹ Kayaoğlu, “Vakfın Menşei Hakkındaki Görüşler”, 1; Yedi yıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi*, 31; Kazıcı, *İslami ve Sosyal Açıdan Vakıflar*, 48.

¹⁴² Yaşar Baş-Rahmi Tekin, *Maraş Vakıfları (Dulkadirli ve Osmanlı Dönemi)* (Konya: Oğuz Dulkadiroğlu Bektik Kültürünü Yaşatma Derneği Kültür Hizmeti, 2007), 52.

¹⁴³ Halil İnalcık, “Osmanlı Toplumsal Yapısının Evrimi”, çev. Mehmet Özden, Fahri Unan, *Türkiye Günlüğü Dergisi* 11 (1990), 30-41.

¹⁴⁴ Doğan Kuban, “Anadolu Türk Şehri, Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziksel Özellikleri Üzerinde Bazı Değerlendirmeler”, *Vakıflar Dergisi* 7 (1968), 58. 53-73.

2.2.1. Vâkıf (Vakıf Kurucusu) ile Vakfedilen Malda Bulunması Gereken Şartlar ve Vakfın Kuruluş Şekilleri

Vakıf hukukuna göre vakıf kuran bir kimsenin (vâkıf) uyması gereken bir takım kurallar vardır. Yapılan vakıfların geçerli olabilmesi için malını vakfeden kişilerin bazı şartlara hâiz olması gerekmektedir. Bu şartları şöyle sıralamak mümkündür;

1- Vâkıfın, temlik ve teberru'a ehil olması gerekmektedir. Temlik ehliyeti ya da temliğe ehliyet, mülkünü üçüncü şahıslara belli bir bedel karşılığında ya da bedelsiz olarak devredebilme ehliyetidir. Teberru'a ehliyet ise, bir kişinin kendi mülkünü ya da hakkını herhangi bir karşılık beklemeden başkasına devretme veya ortadan kaldırabilme yetkisi ve bu yetkinin kullanılması durumunda sahih ve muteber sayılması halidir.

2- Vâkıfın temlik ve teberru'a ehil olabilmesi için, "kâmil ehliyet"e sahip olması gerekmektedir. Bu ise temyiz kudreti (aklı) nın tam, bülûğ çağına ermiş, reşid ve hür olması demektir. Bundan dolayı, küçüğün, mecnunun (akıl hastası) ve bunak olanların yapacakları vakıflar sahih vakıf muamelesi görmezler.

3- Vâkıf, borcundan dolayı herhangi bir şekilde kısıtlanmamalıdır. Bütün bu sebepler bir kenara bırakılacak olunursa, geniş bir kapsamı bulunan bu konuya sadece iki yönü ile temas edilecektir. Bunlardan biri, günümüzde israf ve ayyaşlık olarak tabir edilen "sefeh" halidir. İkincisi ise, vâkıfın borçlu olmasıdır. Hacr altına alınmış şahsın, hacr kararından sonra yaptığı her türlü hukuki işlemler ile vakıf muteber değildir.

4- Vâkıfın, vakfa rızası olmalıdır. Bu bakımdan, hangi şekilde olursa olsun zorlama sonucu yapılan vakıf, sahih değildir.¹⁴⁵

5- Vâkıf, vakfettiği mülkü, inancına göre hayır ve sevap kazanmak niyeti ile yapmış olmalıdır. Zira vakıfta gözetilen gaye, Allah'ın rızası ve toplumun menfaatidir. Nitekim bir şeyin hükmü, gayesine göre tayin olunur. Bundan hareketle vakfın nihai hedefi de Allah'ın rızasını kazanmak olmalıdır.¹⁴⁶

Vakıf işleminin geçerlilik kazanabilmesi ve hukuki bir sonuca bağlanabilmesi için, vâkıfta bulunması gereken şartlar olduğu gibi, vakfedilen malda¹⁴⁷ (mevkûfta) da bazı şartların bulunması gerekir. Mevkûfta bulunması gereken şartlar da şu şekilde sıralanabilir;

¹⁴⁵ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiye*, 4/311; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri*, 3/578; Bahaeddin Yediyıldız, "Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri 1700-1800", *Osmanlı Araştırmaları* 3 (1982), 159; Akgündüz, *Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 114-125.

¹⁴⁶ Ahmet Akgündüz, "Osmanlı Hukukunda Vakıflar, Hükümleri ve Çeşitleri", *Türkler Ansiklopedisi*, ed. H. Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 10/447-460; Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Vakıf Medeniyeti* (İstanbul: Bilge Yayınları, 2020), 42.

¹⁴⁷ Sözlük anlamı itibarı ile mal, insanın sahip ve malik olduğu şeydir. Hukuki anlam ise, insan fitratının kendisine meylettiği ve ihtiyaç için bilerek muhafaza ettiği şeydir. Bu da menkul ve gayr-ı menkul olmak üzere iki kısma ayrıldığı gibi, intifa (yararlanma) bakımından da mubah ve mubah olmayan olarak iki kısma ayrılır. Ayrıca mülkiyete dâhil olan ve olmayan olarak da iki kısımda ele alınabileceğini belirtmek gerekir. Bilgi için bkz. Kazıcı, *Osmanlı'da Vakıf Medeniyeti*, 43.

1- Vakfedilen malın vâkıfın mülkü olması şarttır. Bu sebepten ötürü bir kimse kendi mülkiyeti dışında herhangi bir şeyi vakfedemez. Zira bir şahıs, başkasının mülkünde vakıf suretiyle bir tasarrufta bulunamaz.

2- Vakfedilen mal deyn (alacak-borç) veya menfaat olmamalıdır. Bu bakımdan, bir kimse, bir başkası üzerindeki alacağını vakfedemez.

3- Vakf olunacak malın akâr olması gerekir. Akâr, bir yerden başka bir yere nakledilmesi mümkün olmayan “ev, dükkân, arsa, arazi ve ağaçlar” gibi gayr-ı menkûllerdir. Fakat bunlara tabi olarak bazı menkûllerin vakfedilmesi de câizdir.¹⁴⁸

4- Vakfedilen mal malum ve muayyen olmalıdır. Yani vakfa konu olan malın, daha sonra olası anlaşmazlıkları ve belirsizlikleri önleyebilecek kadar açık ve net olması gerekmektedir. Zira belirsiz ya da bilinmeyen bir şeyde tasarrufta bulunmak anlamsızdır. Bu sebepten ötürü bir kimsenin kendi mülkünde olan rastgele bir şeyi vakfetmesi caiz değildir. Buna örnek vermek gerekirse, bir zeytinlikten birkaç ağaç ya da bir çiftlikten birkaç dönüm şeklinde yapılan vakıflar, sahih olmaz.

5- Vakfedilecek mal veya mallar yıkım ve sökümü gerektirecek durumda olmamalıdır. Yukarıda açıklandığı üzere bir kimsenin kendi mülkü olan arsa ve ağaçların vakfı câizdir. Fakat başkasının arsası üzerine yapılmış bina veya başkasının tarlasına dikilmiş olan ağaçlar, arsa veya arazi sahibi tarafından her an yıktırılıp sökülebileceği için bunların vakfedilmesi câiz görülmemiştir.

6- Vakıfta muhayyerlik aranmaz. Örneğin, bir kimse belli bir zaman içinde vakfi yapma veya yapmama hususunda muhayyer olmak üzere bir malı vakfetse de bu vakıf sahih bir vakıf olmaz.

7- Vakıf, gelecekteki bir duruma bağlı olmamalıdır. Örneğin, bir kimse “eğer ileride şu...olur ise” veya “şu hastalıktan kurtulur isem” şeklinde ileriye dönük bir şart için bir malını vakfedemez. Bu durum bir nevi adak adamaya benzemektedir. Dolayısıyla vakıf gelecekte olacak olaylara ve kazançlara bağlanamaz.

8- Vakfın ebedi olması şarttır. Zaten vakfın, hedef ve gayesi bakımından bunun devamlı olması gerekir. Nitekim yukarıda anlatıldığı üzere vakfın tarifinde müebbet (devamlılık) şartı esas alınmıştır. Kısacası belli bir süre ile sınırlandırılan vakıf sahih değildir.

¹⁴⁸ Yukarıda da değinildiği üzere, vakfedilecek malların statüsü hususunda İslâm hukukçuları arasında bazı ihtilaflar olmuştur. Hanefî Mezhebi ve Osmanlı tatbikatında genel husus malın akâr olmasıdır. Ancak uygulamada bazı zorluklar ve zaruretler, içtihatlar vasıtası ile menkûllerin de vakfa konu teşkil edebileceği yönünde olmuştur. Yine vakıfların gelir kaynakları arasında gösterilen İslâm’ın fâiz yasağına rağmen işletilmek üzere vakf olunmuş büyük meblağlara ulaşmış nakit paralar da bulunmaktaydı. Yediylidiz, “Vakıf”, 13/159; Akgündüz, *Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 140-167; Şeker, *İslâmda Sosyal Dayanışma*, 117.

9- Vakıftan yararlanacak olanlar (mevkûfun aleyh) belli olmalıdır.¹⁴⁹

Mezkûr şartlar sağlandığında tescil suretiyle, vasiyet etmek suretiyle, fiil ve hareket suretiyle vakıf kurulabilmektedir.

Tescil suretiyle Vakıf kuracak kişinin, öncelikle kadıya müracaat ederek vakıf kurmak istediğini bildirmesi gerekmektedir. Bunun üzerine kadı, vakfın oluşturulması için gereken şartların oluşup oluşmadığını tespit eder. Eğer bu araştırmanın sonucunda müsbet bir sonuç alınmış ise o zaman şahitlerin (Şuhûdu'l-hal) huzurunda vakfın kurulduğunu karara bağlayıp tescil eder.

Vasiyet yoluyla kurulan vakıflar, vakıf kurmak isteyen kimsenin, vasiyetine istinaden kurulan vakıflardır. Yani bu kişinin ölmeden önce vasiyet etmesi suretiyle kurulan vakıflardır. Vasiyet etmek suretiyle gerçekleştirilen vakıflarda, Vâkıf, şayet mirasçısı yok ise mal varlığının tamamını, mirasçısı var ise mal varlığının üçte birini (1/3) vasiyet etmek suretiyle vakıf edebilir. Böyle bir vasiyette bulunan kişinin ölümü halinde vasiyeti gereğince mülkü vakıf olur.

Fiil ve hareket suretiyle kurulan vakıflar ise bir kimsenin mülkü olan bir arsa üzerine cami veya benzeri bir müessese inşa etmesi ile kurulan vakıflardır. Bu şekilde kurulan vakıflarda artık bundan dönüş yapması mümkün değildir.¹⁵⁰

2.2.2. Vakıf Çeşitleri

Vakıflar; idaresi, mülkiyeti, mahiyeti, menkul ve gayr-ı menkul olması, kiraya verilip verilmemesi bakımından çeşitlere ayrılmaktadırlar. Bunlar kısaca şu şekildedir.

2.2.2.1. İdare Şekillerine Göre Vakıf Çeşitleri

Osmanlı Devlet'inde, H. 1242/M. 1826 tarihinde Evkaf-ı Hümayûn Nezâreti kurulmadan önce vakıflar, değişik sistemlerle idare ediliyorlardı. Bununla birlikte bütün vakıfların yönetimi farklı isimler alan bazı nezaretlerce yürütülmekte idi. Bu nezaretler: Harameyn Nezareti, Şeyhülislam Nezareti, Vezir Nezareti, Tophane Ümerası Nezareti ve İstanbul Kadı Nezareti idi.

1826 tarihinde Evkaf-ı Hümayûn Nezareti kurulduktan sonra vakıfların idaresi tek çatı altında birleştirilmiştir. Bunları Mazbut ve Mazbut Olmayan Vakıflar olmak üzere iki kısma ayırmak mümkündür.¹⁵¹

Mazbut Vakıflar; ayrı tüzel kişiliğe sahip olmakla beraber, doğrudan (Evkaf-ı Hümayûn Nezareti aracılığı ile) devlet tarafından idare olunan vakıflardır. Bunlar da

¹⁴⁹ Hilmi Efendi, *İthafu'l-Ahlâf*, 19-25; A. Himmet Berki, *Vakıflar* (İstanbul: Cihan Kitaphanesi, 1940), 1/46-66; Akgündüz, *Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 125-151; Akgündüz, "Osmanlı Hukukunda Vakıflar", 449-450; Kazıcı, *Osmanlıda Vakıf Medeniyeti*, 44-46.

¹⁵⁰ Kazıcı, *Osmanlıda Vakıf Medeniyeti*, 47-48; İzzet Sak, *Şer'îye Sicillerine Göre Konya'da Vasiyet Yoluyla Yapılan Hayır ve Vakıflar (1700-1750)* (Konya: Selçuk Belediyesi Kültür Yayınları, 2008), 6-7.

¹⁵¹ Kazıcı, *Osmanlıda Vakıf Medeniyeti*, 127.

XVIII. YÜZYILA KADAR GİRİT VE VAKIF MÜESSESİNİN..Deniz KURTBOĞAN

kendi içerisinde Selâtin Vakıfları, Mütevellisi Kalmayan Vakıflar ve İdaresi Mazbuta (Zapt Edilen) Vakıflar olarak ayrılır. Selâtin Vakıfları, Sultanlar ve saraya mensup kimseler tarafından, yani hanedan üyeleri tarafından kurulan vakıflardır. Bu vakıflar, ya devlet başkanı ya da onun himayesinde bir memur tarafından idare edilirlerdi. Bu çeşit vakıfların tevliyetleri saltanat makamına şart koşulduğundan, tevliyet işlerini yürütmek, vakfın yönetim ve muhafazasında birlik sağlayabilmek için Evkaf-ı Hümayun Nezaretine devredilmiştir.¹⁵² Mütevellisi Kalmayan Vakıflar, mütevelliliği, vâkıfın soyundan yani evlatlarına ya da torunlarına bırakılmış olup (batnen bade batnin), sonrasında kurucularının münkariz olmasından (nesillerinin tükenmesi) dolayı yönetimi Evkaf-ı Hümayun Nezaretine geçmiş olan vakıflardır. Vakıf hükmî şahsiyeti, temsilcisiz kalmayacağı için bu neviden vakıfların mütevellilik görevine Evkaf-ı Hümayun Nezareti tayin edilmiştir. Evkaf Nezaretinin bu tür vakıfları bünyesine alıp idare edebilmesi, ya hâkimin hükmü ya da bizzat hükümdar tarafından, nazırın müteveli olması ile mümkündür. Evkaf Nazırı, Mazbut vakıfların bu bölümünde bizzat müteveli gibidir.¹⁵³ Evkaf Nezareti kurulmadan önce böyle bir durumla karşılaşıldığında kadı böyle vakıflara müteveli tayin ediyordu. Girit Vakıflarında, ileride inceleneceği üzere, bu tür örnekler sıkça rastlanılmaktadır. Karşılaşılan bu örneklerde müteveli tayini, vâkıfın vakfiyesindeki hükmüne göre seçilmektedir. Bu durum, ayrıca şer'an hâkimin hükmü ile gerçekleşmektedir. İdaresi Mazbuta (Zapt Edilen) Vakıflar, Bu tür vakıfların tevliyetleri yine vâkıf tarafından tayin edilen kimseler oldukları halde, bunlara belli bir maaş bağlanmak suretiyle vakıf işlerine herhangi bir müdahale ettirilmeyen vakıflardır. Bu tür vakıfların idaresi doğrudan doğruya Evkaf Nezareti tarafından yapılır. Mütevellilere tevliyet (Müteveli) hissesi olarak belli bir meblağ verilir. Böylece müteveli ile Evkaf Nezareti arasında bir anlaşma meydana gelmiş olur.

Mazbut vakıfların, devlet adına Evkaf-ı Hümayun Nezareti tarafından idaresi, vakıfların hukuki yapılarında bir değişikliğe gitmemiştir. Bunların her birinin ayrı ayrı statüleri yani vakfiyeleri vardır. Onlar bu vakfiyelere göre idare edildikleri için gayeleri ve yönetim tarzları birbirinden farklı olma ihtimali vardır. Her birinin müstakil hukuki varlığı bulunmaktadır. Evkaf Nezareti her ne kadar bunları idare etmekte ise de her birine ayrı ayrı müteveli veya müteveli kaymakamı (temsilci) tayin ediyordu. Yine her birinin hükmi şahsiyeti ve diğer özellikleri hukuken diğerlerinden farklıdır. Bunların ortak noktası, mütevellilerin Evkaf Nezareti tarafından tayin edilmesi, evkaf nezaretinin emir ve denetimi altında çalışmış olmaları ve her birinin doğrudan doğruya Evkaf Nezareti tarafından idare edilmesi idi. Bununla birlikte aralarında herhangi bir hukuki bağ ve birlik yoktur.¹⁵⁴

¹⁵² Hilmi Efendi, *İthafu'l-Ahlâf*, 16; Kunter, "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri", 286; Akgündüz, *Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 367; Nazif Öztürk, *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983), 92-94.

¹⁵³ Hilmi Efendi, *İthafu'l-Ahlâf*, 16; Öztürk, *Menşei ve Tarihi Gelişimi*, 93.

¹⁵⁴ S. Sami Onar, *İdare Hukukunun Umumi Esasları* (İstanbul: Marifet Basımevi, 1952), 523.

XVIII. YÜZYILA KADAR GİRİT VE VAKIF MÜESSESİNİN..Deniz KURTBOĞAN

Mazbut Olmayan Vakıflar; Mülhak ve Müstesna olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Mülhak Vakıflar; mütevellileri tarafından müstakil olarak idare edilmekle birlikte Evkaf Nezaretinin kontrolü altında olan vakıflardır.¹⁵⁵ Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde kurulan bazı vakıflarda, mütevelliden başka birde vakfın nazırı bulunmakta idi. Bu nazır, amme velayetini temsilen, müteveli ve vakfı dışarıdan değil, içeriden kontrol ediyordu. Bundan ötürü, vakfın yapısına dâhil bir organ olarak mütevellinin tasarruflarına iştirak ederdi. Vakıflarına nâzır tayin eden vâkıflar, bu nazırlığa Darüssaade Ağaları, şeyhülislam veya kadılar gibi o günün üst düzey devlet adamlarını getiriyorlardı.¹⁵⁶ XVIII. yüzyılda Girit'te bu minvalde vakıflar bulunmaktaydı. Şöyle ki, Şeyhülislam gözetiminde olan vakıflardan biri olan eski defterdarlardan Vezir Ahmet Paşa'nın yaptırdığı cami vakfı buna örnek olarak gösterilebilir.¹⁵⁷ Daha sonra Evkaf Nezaretinin kurulmasıyla birlikte yukarıda belirtilen kimselere verilen denetleme yetkisi ve görevleri Evkaf Nezaretine geçmiştir. Bu çeşit vakıflar genellikle sahih vakıflardır. Vakıf işlerinin mütevellisi tarafından idare edilmesiyle birlikte, Evkaf Nezareti sadece nezaret hakkına sahiptir. Yine bu tür vakıflarda mütevelliler, Evkaf Nezaretinin emrine tabi değillerdir. Bu neviden vakıfları nezaret ve kontrol hakkı hükümete aittir. Bununla birlikte bu denetleme dışarıdan değil, içeriden bir organ vasıtasıyla olmaktadır. Mazbut vakıflar, doğrudan doğruya hükümet tarafından yönetildikleri halde, Mülhak vakıflar, kendi mütevellileri tarafından idare olunan vakıflardır.¹⁵⁸ Müstesna Vakıflar ise hükümet ile Evkaf Nezareti'nin müdahalesi olmadan doğrudan doğruya özel mütevellileri tarafından serbestçe yönetilen vakıflardır. Devlet, amme velayetine dayanarak umumi hükümler dairesinde ve kadılar vasıtasıyla bir denetleme yapabiliyordu. Müstesna vakıfların bir kısmı, "Evkaf-ı gayr-i sahiha ve tahsisat" kabilindendir. Bu bakımdan bu yerlerin her türlü vergisi, vakfın mütevellileri tarafından toplanırdı. Bunlar, tasarruf senetlerinin verilmesinde bile yetki sahibidirler. Bu vakıflar "Eizze" ve "Guzât" olarak iki kısma ayrılmaktadır.¹⁵⁹ Eizze, aziz kelimesinin çoğuludur. Aziz ise abid, zahid ve kerameti zahir olan zat demektir.¹⁶⁰ Böyle özelliklere sahip kimselerin halk üzerinde büyük bir manevi etkisi bulunur. Bundan dolayı, özellikle yetişkinlerin eğitimde önemli bir payı olan bu kişilere tahsis edilen toprakların veya bu kişilerin özel mülkleri olan gayrimenkullerin vakıf yapılmasıyla meydana gelen vakıflardır. Bunlardan Abdülkadir Geylani Vakfı, Mevlana Celaleddin Rumi Vakfı, Hacı Bektaş Veli Vakfı ve Hacı Bayram Veli vakıflarını örnek olarak göstermek mümkündür. Devlet, bu ve benzeri vakıfları koruduğu gibi, çeşitli

¹⁵⁵ Hilmi Efendi, *İthafu'l-Ahlâf*, 16-17.

¹⁵⁶ Onar, *İdare Hukukunun Umumi Esasları*, 524.

¹⁵⁷ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Asaî Divan-ı Hümayun Sicilleri Cezair ve Rakka Ahkam Defterleri (A.DVNS.AHK.CZRK.d.)*, No, 0005/130, H-29-08-1189.

¹⁵⁸ Onar, *İdare Hukukunun Umumi Esasları*, 524.

¹⁵⁹ Hilmi Efendi, *İthafu'l-Ahlâf*, 16; Öztürk, *Menşei ve Tarihi Gelişimi*, 103; Kazıcı, *Osmanlıda Vakıf Medeniyeti*, 130.

¹⁶⁰ Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, "Aziz", 2/936.

yollarla onlara yardımda da bulunmakta idi.¹⁶¹ Guzât Vakıflar, savaşlarda düşmana karşı büyük başarılar elde eden, barış zamanında ise iç huzur ve asayiş sağlaması suretiyle devlet ve millete büyük yardımları dokunan kahraman ve nüfuzlu gazilere tahsis edilen toprakların, genellikle bu kişiler tarafından vakıflaştırılması ile ortaya çıkmış bulunan vakıflardır. Bu türden vakıflara Gazi Evrenos Vakfı (Selanik-Gümölcine), Mihal Bey Vakfı (Filibe), Gazi Ali Bey Vakfı (Edirne), Gazi Süleyman Bey Vakfı (Filibe) örnek olarak gösterilebilir.¹⁶²

2.2.2.2. Mahiyeti Bakımından Vakıf Çeşitleri

Mahiyeti bakımından vakıflar; Hayri vakıflar, Zürrî vakıflar ve Avarız vakıfları olmak üzere üç başlık altında incelenmektedir.

Hayri Vakıflar; doğrudan doğruya Allah rızasını kazanmak maksadıyla kurulan ve bütün insanların tasarrufuna sunulan vakıflardır. Bu tür vakıflarda esas gaye “kurbet” yani sevap kazanmak ve ibadet yapmak suretiyle Allah’a manen yaklaşmak için bir fiil işlemektir. Bununla birlikte vakıftan yararlanacak olanlar arasında vâkıfın fakir akranları da bulunabilir. Toplumun, vakıflardan yararlanması ya doğrudan doğruya (ayniyle intifa) ya da dolaylı yollardandır. Doğrudan doğruya faydalanılan vakıf gayrimenkullere “Müessesât-ı Hayriye”, dolaylı şekilde yararlanılana yani kazancının bağışlanması ile gelirinden yararlanılan vakıflara ise “müsakkafat” veya “müstegallat-ı vakfiye” denir. Müessesat-ı Hayriye, cami, mektep, medrese, yol, köprü, çeşme, kuyu, darü’l-aceze, kütüphane ve kabristan gibi bir bakıma devletin yapması gereken sosyal görevleri arasında bulunan müesseselerdir. Bu tür sosyal müesseselerin bir kısmından istifade etmenin ölçütü, zenginlik veya fakirliğe bağlı değildir. Mektep, çeşme, cami, yol, köprü, medrese vs. gibi sosyal müesseseler bu kısma girer. İmaret ve hastanelerdeki yemek ile ilacın tedariki konusunda ise sadece fakirler yararlanabilir. Vakıf müessesesinin esas gayesinden biri olan devamlılık ilkesi ve topluma sunulan hizmetin bu ilke çerçevesinde yürütülmesi için ihtiyaç duyulan sermaye, vakfın geliri ile yararlanılan kesiminin işletilmesi ile temin edilir. Gelirinden yararlanılan arazi, bağ, bahçe gibi gayrimenkullere müstegallat, iş hânı, dükkân ve ev gibi bina halindeki akarlara da müsakkafat¹⁶³ denir.¹⁶⁴

Zürrî Vakıflar; Evkaf-ı zürrîye ya da evlatlık olarak da bilinen bu tür vakıflara İslam’ın başlangıcından beri müsaade edildiği bilinmektedir. Hz. Ömer’in, fakirlere, akrabalarına, kölelere, misafirlere ve yolcular için yapmış bulunduğu vakfında, akrabalarını da zikretmiş olması bunun en açık ispatıdır. Yine, Zübeyr b. Avvam’ın da

¹⁶¹ Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye*, 14.

¹⁶² Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye*, 21; Kazıcı, *Osmanlıda Vakıf Medeniyeti*, 130-131.

¹⁶³ Vakfın ebniye ve akarattan ibaret olan irâdı. Üzeri örtülü yapılar, mülkler. Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, “Müsakkafat”, 1/1343.

¹⁶⁴ Hilmi Efendi, *İthafu’l-Ahlâf*, 35; Berki, *Vakıflar*, 1/30; Öztürk, *Menşei ve Tarihi Gelişimi*, 82.

kızları için boşandıklarında veya kocalarından ayrıldıklarında darlığa düşmemeleri için vakıf bir ev bıraktığı bilinmektedir.¹⁶⁵

Zürri vakıflar, malın bir kısmı veya tamamını, kurbiyet yani sadece sevap kazanmak veya Allah’a yakınlık ile hayır işlemek için tesis edilen vakıflar değildir. Aynı zamanda kendi zürriyetinden olan kişilere güzel bir gelecek hazırlamak gayesiyle bir miktar mal bırakmak veya kendilerine miras olarak intikal edecek malı bölünmesini önlemek için vâkıfın mülkünü kendi soyundan gelenlere tahsis etmesidir. Son asırlarda Mısır’da öne sürülen bu görüş, Osmanlı Devleti’nde pek iltifat görmemiştir.¹⁶⁶ İslam hukukçularının büyük çoğunluğuna göre, mirasçılara yapılan vakıflar, yani zürri vakıflar caizdir. Zira insan, vakıf yoluyla değil de bağış yolu ile de zaten istediğini yapabilmektedir. Sonuç itibariyle de vakfı tercih etmesi aynı zaman da hayır kastını göstermektedir. Hz. Peygamber’in “fakire sadaka sadakadır, yakın akrabaya sadaka ise hem sadaka hem sıladır” buyurması da akrabaya tahsis edilen vakfın sadaka olduğuna delildir.¹⁶⁷ Tüm bunlara ek olarak gelirinin vâkıfın ailesi ile; dini hayri, içtimai müesseseler arasında paylaşıldığı yarı zürri olarak bilinen vakıflar da mevcuttur. Zürri ya da yarı zürri vakıflardan faydalanma hakkına sahip olan kimselerin nesli tükenince, bu vakıflar hayri vakıflar haline gelirlerdi.¹⁶⁸

Avarız Vakıflar; Avarız, “sonradan meydana gelen, asli ve sabit olanın zıddı” gibi manaları bulunmakla birlikte Osmanlı maliyesinde vergi ve bütçe terimi olarak birbirine bağlı anlamları vardır.¹⁶⁹ Avarız Vakıflar, deprem, yangın, sel, hastalık, ölüm ve zaruret gibi halkın maruz kaldığı istenilmeyen durumların sıkıntılarını hafifletmek veya ortadan kaldırmak için kurulan vakıflardır. Bundan ötürü bu vakıfların geliri bir köy veya mahalle halkının ihtiyacına sarf edilmek üzere tesis edilen vakıflardır. Aynı zamanda esnaf teşekküllerinde hastalık dolayısıyla iş, güç ve kazançtan aciz kalanların giydirilip yedirilmesine, tedavilerinin yapılmasına, sermayesiz kalanlara sermaye verilmesine, borcunu ödeyemedikleri için mahkûm kalanların borçlarının ödenmesine, fakir kızların çeyizine, köy ve mahallenin yol, kaldırım, kuyu, çeşme, suyuolları vs. gibi yerlerin tamirlerine sarf olunmak üzere tesis olunur.¹⁷⁰ Bu tür vakıfların konusunu genellikle para vakıfları teşkil etmektedir. Bu vakıflar hayırsever şahıslar tarafından tesis edildikleri gibi, mahalle veya köyde bulunan zenginlerinden para toplanmak suretiyle vergilerin ödenmesi de sağlanıyordu. Günümüzdeki yardım sandıklarına

¹⁶⁵ Furuzan Selçuk, “Vakıflar (Başlangıçtan 18. Yüzyıla Kadar)”, *Vakıflar Dergisi* 6 (1965), 23. 21-29.

¹⁶⁶ Akgündüz, *Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 272-273; Hilmi Efendi, *İthafu’l-Ahlâf*, 42-44.

¹⁶⁷ Akgündüz, *Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 272; Kazıcı, *Osmanlıda Vakıf Medeniyeti*, 122.

¹⁶⁸ Yediylidiz, “Vakıf”, 13/154; Akgündüz, *Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 270.

¹⁶⁹ Halil Sahillioğlu “Avârız”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/108-109

¹⁷⁰ Hilmi Efendi, *İthafu’l-Ahlâf*, 35; Berki, *Vakıflar*, 1/110.

benzeyen bu vakıflar halk arasında birlik ve beraberliğin gelişmesine ve ikamet ettikleri köy veya mahallenin kalkınmasında büyük bir önem arz ediyorlardı.¹⁷¹

2.2.2.3. Mülkiyeti Bakımından Vakıf Çeşitleri

Mülkiyeti bakımından vakıflar; Sahih ve Gayr-i Sahih vakıflar olmak üzere ikiye ayrılır. Sahih vakıf, menfaati kamuya ait olmak üzere akar veya akar hükmünde olan bir mülkü, temlik ve temellükten ebediyen alıkoymak şeklinde tarif edilebilir. Bu cümleden hareketle, vakıf yapma şartlarına haiz olan bir kimse, insanların faydalanması için kendisine ait olan bir mülkü, herhangi bir zorlama olmadan kendi rızası ile ve Allah'ın rızasını kazanmak için sürekli olarak kendi mülkü olmaktan çıkarmasıdır. İslam hukukuna göre arazi, öşri, haraci ve emiri olmak üzere genelde üç kısma ayrılır. M.1858 tarihli Arazi Kanunnamesine göre Osmanlı arazisi beş kısımdan oluşmaktadır. Bunlar: Arazi-i Memluke, Arazi-i Miriye, Arazi-i Mevkufe, Arazi-i Metruke ve Arazi-i Mevat olarak bilinmektedir. Bu gibi mülke konu olan arazi çeşitleri sahih vakıfların konusunu teşkil etmektedir.¹⁷²

Gayr-i Sahih Vakıflara ise tahsisat kabilinden vakıflar ya da İrsadi vakıflar da denir. Bu tür vakıfların konusunu kuru mülkiyeti devlete ait olan miri araziler teşkil etmektedir. Ancak her arazi vakfı, İrsadi vakıf sınıfına girmez. Zira arazi vakfı da iki kısma ayrılmaktadır: Bunların ilki, sahih arazi vakfıdır. Bu, aslı mülk arazi iken malikleri tarafından şeri hükümlere uygun olarak vakfedilen arazilerdir. Bunların hem rakabesi, hem de her çeşit tasarruf hakları vakfa aittir. İkincisi ise gayrisahih vakıflar denilen ve kelime kökeni itibariyle Arapça “rasat”tan gelen irsadi vakıflardır. Bu, aslı harici araziden olan miri araziden ifraz edilmiştir. Bundan hareketle rakabesi, devlet hazinesine ait olan bir mülkün menfaatinin veya tasarruf hakkının veya her ikisinin hükümdarın izni ile bir başkası tarafından muayyen bir gayeye tahsis edilmesidir. Buna “irsad-ı gayr-i sahih” ya da “evkaf-ı gayr-i sahiha” denilmektedir.¹⁷³

2.2.2.4. İşletilmesi (Kiraya Verilmesi) Bakımından Vakıf Çeşitleri

İşletilmesi (kiraya verilmesi) bakımından vakıflar; İcâre-i Vâhideli, Mukaatalı ve İcareteynli olarak üçe ayrılmaktadır.

İcâre-i Vâhideli Vakıflar; mütevellileri veya idare edildikleri kişiler tarafından geçici bir süreliğine doğrudan doğruya kiraya verilen vakıflardır. Bu neviden vakıflar,

¹⁷¹ Ö. Lütfü Barkan, “Avarız”, *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1978), 2/18; Sahillioğlu “Avârız”, 4/108-109; Kazıcı, *Osmanlıda Vakıf Medeniyeti*, 122.

¹⁷² Düstur, Birinci Tertip (İstanbul: 1289), 1/165; M. Akif Aydın, “Arazi Kanunnâmesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/346; Kazıcı, *Osmanlıda Vakıf Medeniyeti*, 123.

¹⁷³ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiye*, 4/131; Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye*, 27-28.

XVIII. YÜZYILA KADAR GİRİT VE VAKIF MÜESSESİNİN..Deniz KURTBOĞAN

müsakkafat (bina) ve müstegallat (arazi) gibi vakıflardan meydana gelir.¹⁷⁴ Vakıfların bu kısmında ferağ ve intikal yolu ile el değiştirmesi mümkün değildir. Buradaki durum, zaman bakımından bir kira sözleşmesine benzer. Bu neviden vakıf akarlarında, diğer bazı vakıflarda olduğu gibi kiracıların ömür boyu bunları tasarruf etmeleri ve öldükleri zaman mirasçılarına intikali söz konusu değildir. Bu vakıflarda kira müddeti, varsa vakfiye şartlarına uyularak belirlenir. Şayet vakfiyede kira müddeti ile herhangi bir bilgi yoksa ev ve dükkân gibi akarlar için bir yıl, çiftlik ve araziler için ise üç yıl kira müddeti uygulanır.¹⁷⁵

Mukataalı Vakıflar; icâre-i vâhideli vakıflardan farklı olarak uzun süreli bir kira sözleşmesidir. Bu nevi vakıflarda arazinin tasarrufu sadece vakfa aittir. Uzun süreli bir kira akdi yapan kiracı ise arazinin üzerine yaptığı inşaat ve diktiği ağaçların sahibi olmaktaydı.¹⁷⁶

İcareteynli Vakıflar; biri “İcâre-i Muaccele” yani peşin para, diğeri de “İcâre-i Müeccele” yani daha sonra alınmak üzere kira esasına dayanan bir sistemdir. Buna göre vakfın yöneticisi tarafından “İcare-i Muaccele” adıyla vakfın kıymetine yakın peşin alınan bir para ve yıl sonunda “İcâre-i Müeccele” ile belirlenmiş cüzi bir ücret karşılığında tasarruf edilmek üzere şahıslara teslim olunan bina ve arazi cinsinden vakıf akarlarıdır. İcareteynli müsakkafat ve müstegallât-ı vakfiyeye, hayatta olduğu müddetçe kiracısı mutasarrıf olur. Kiracısının ölümünden sonra bu yerler, herhangi bir bedel alınmadan kiracının erkek ve kadın mirasçılarına intikal ederdi. Fakat kiracı geride çocuk bırakmadan vefat etmiş ise bu hak, diğer mirasçılara intikal etmezdi.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Hilmi Efendi, *İthafu'l-Ahlâf*, 17.

¹⁷⁵ Hilmi Efendi, *İthafu'l-Ahlâf*, 79; Berki, *Vakıflar*, 1/ 135; Kazıcı, *Osmanlıda Vakıf Medeniyeti*, 131-132.

¹⁷⁶ Hilmi Efendi, *İthafu'l-Ahlâf*, 17.

¹⁷⁷ Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bkz. Hilmi Efendi, *İthafu'l-Ahlâf*, 56; Öztürk, *Menşei ve Tarihi Gelişimi*, 108; Akgündüz, *Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 354.

3. GİRİT'TEKİ VAKIF KURUCULARI VE VAKIFLARIN GELİR KAYNAKLARI

3.1. XVIII. Yüzyıl Girit'inde Vâkıfları (Vakıf Kurucularını) Vakıf Kurmaya Yönlendiren İtici Güç

XVIII. yüzyılda, Girit'te vakıf kurucularının zihninde ne türlü bir vakıf anlayışının mevcut olduğu arşiv vesikalarında açıkça görülmektedir. Bu vesikalar genellikle vakfiyelerden ibaret olup, Girit'teki vakıf kurucularını, vakıf kurmaya teşvik eden bazı nedenleri barındırmaktadır. Neredeyse her vakfiyenin başlangıç kısmında, vakıf kurucuları, kültür seviyelerine ve dünya görüşlerine göre kurulacak vakfın kendileri için ne anlam ifade ettiğini açıkça izah etmektedir. Bu bağlamda vakıf kurucuları, hem kendileri için hem de toplumdaki eksiklikleri gidermek ve toplumsal düzene katkı sağlamak amacıyla vakfın önemini, kaynaklarda açıkça tasvir etmişlerdir. Buna göre, vakıf kurucuları her şeyden önce dünyanın nasıl bir yer olduğunu yani tasvirini yapmakla işe başlamaktadır. Onlara göre “...*bu fani ve alçak dünya (dünyâyı denî)*...” tamamen geçicidir. Temeli sabit, meskeni sürekli bir yer değildir. O, asla ulaşılacak menzile, hakiki gaye olamaz. Ayrıca bu alçak dünyanın yaradılış amacı boşuna değildir. O, hasadı ahirette yapılacak, ekime elverişli bir tarladır. Nihayetinde “*Her canlı fanidir.*”¹⁷⁸ ve “*Her canlı ölümü tadacaktır.*”¹⁷⁹ ayetlerinden yola çıkarak, bir gün ademoğlunun ömrünün sona ereceği ve bedeninin dünyayı terk edip ahirete göç edeceği bilinciyle vakıf kurduklarını ve dünyadayken mahşer günü için hazırlık yapılması gerektiğini kendileri adına daha faydalı görmüşlerdir. Bu yüzden vakıf kurucuları mahşer gününe hazırlık için yasalara ve kanunlara uygun olarak insanlık yararına vakıflar kurduklarını vakfiyelerinde açıkça belirtmişlerdir.¹⁸⁰

Vakıf kurucularının dünya görüşünün bir başka tasavvuru da şu şekildedir; bu merhametsiz dünyanın mal ve makamının insanoğluna faydası yoktur. Kalıcı olmayan bu dünyanın tahtı ve tacı gelip geçicidir. Ermiş ve akıl sahibi olanlar bilir ki; “*hayrat*” ve “*hasenat*” uğruna yapılan yapıların, binaların, kurum ve kuruluşların ahiretteki mükâfatı çok büyüktür. Ayrıca bu mükâfatlar, dünyadaki mal ve makam gibi geçici değildir, bunların hayrı ebedidir.¹⁸¹ Hayrat ve hasenat gibi bu iki ıstılahtan, bütün kamu tesislerini ve sosyal kuruluşları anlamak gerekir. Gerçekten de yapılan mabetler, kütüphaneler, kervansaraylar, hastaneler, çeşmeler, mezarlıklar ve ayrıca ihtiyaç

¹⁷⁸ *Kur'an Yolu* (15 Şubat 2023), Rahman 55/26.

¹⁷⁹ *Kur'an Yolu* (16 Şubat 2023), Âl-i İmrân 3/185.

¹⁸⁰ ...*âfât-ı ömrün zevâlin ve kârbânı vücûdun irtihâlin ve libâs-ı mecâzın fenâsın ve dünyâyı denînin âdem-i bekâsın fehm idüp ve bünyân-ı beden manende-i kûh-i kâf nedenlü istihkâm ve infa' üzre olsa arafât-ı asabede adîm-i vukûfa vâkıf olıcak tedârik-i yevm-i ukbâ cümleden evlâ ve ehem bilüp dâr-ı âhirette iddihâr için vücûd-ı hayrâtta vakfı ihtiyâr idüp âna binâen şer'î şerîf-i Nebvî ve dîvân-ı münîf-i Ahmedî salla'llâhu alâ şâri'ihî meclisine hâzır olup...*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Abdulkadir oğlu İbrahim Ağa Vakfiyesi, Defter No: 988, Sayfa 44, Sıra 21.

¹⁸¹ VGMA, Alizâde Hasan Ağa Vakfiyesi, Defter No: 742, Sayfa 485, Sıra 192.

sahiplerine tahsis edilen her türlü sosyal yardımlar, *hayrat* ve *hasenat* kavramları içinde mütalaa edilmektedir.¹⁸²

Söz konusu hayrat ve hasenat eserlerini gerçekleştirmenin en iyi vasıtası sadakalar (sadakât) yapmaktır. Sadakalar, fazladan yapılan, nafîle ibadetler arasında en mükemmel fiil olarak kabul görmektedir. İslamiyet'e göre, ihtiyaç sahiplerine sadaka vermek ve hayrat binaları inşa etmek, dünyada ve mahşer gününde mükâfatı arttırmakta ve büyük çapta sevap kazanmayı sağlamaktadır. Dolayısıyla vâkıflara göre, sadakanın ve hayır eserlerinin en soylusu ve en ehemmiyetlisi vakıftır. Nitekim mahşer günü için yapılan en önemli hazırlıklardan birinin vakıf kurmaktan geçtiği şu ayetlerden anlaşılmaktadır. “*İnsanların diriltileceği gün ve Allah'a temiz bir kalple gelenler dışında malın da çocukların da fayda vermeyeceği aşikârdır.*”¹⁸³ “*Mallarını gece ve gündüz, gizli ve açık olarak hayra sarf edenler için rableri nezdinde ecirleri vardır; onlar için ne korku olacaktır ne de üzüntü.*”¹⁸⁴ Ayrıca “*mallarını Allah yolunda harcayanlar her başağında yüz tanenin bulunduğu yedi adet başak çıkaran bir tohum tanesi gibidir. Allah dilediğine katlayarak verir, Allah (zat ve sıfatlarında) sınırsızdır, her şeyi bilmektedir.*”¹⁸⁵ Yine vakıf kurucuları için, vakıf kurmak mahşer gününde ilahi mükâfatların elde edilmesinde tayin edici nihai sebeplerden biridir. Bu öylesine bir fiildir ki ölümle nihayete ermez. Gerçekten de bu konu ile alakalı hadislerden¹⁸⁶ biri bunu doğrular niteliktedir: “*Âdemoğlu öldüğünde üç amelî dışında bütün amelleri kesilir. Bu üç amel ise salih evladın kendisine ettiği dua, sadaka-i carîye ve son olarak da kendisinden yararlanılan ilimdir.*”¹⁸⁷ İşte bu gibi hadis ve ayetler aynı zamanda vakıf fiilini uygulamaya geçirten bir zemini hazırlamıştır. Burada tespit edilen bir husus da, eğer vâkıfın kendisine dua edecek salih bir evladı olmaması durumunda veya kendisine dua edecek bir evladı olsa dahi ileride neslinin tükenebileceği ihtimalini göze alarak vakıf kurmuş oldukları düşünülebilir. Dolayısıyla bazı vâkıflar kurdukları vakfın şartları arasında söz konusu vakfa mütevellî olan kişinin bazı günlerde Yasin suresini okumasını ve sevabını dahi hem kendi hem de atalarının ruhuna bağışlanmasını istemektedirler.¹⁸⁸

¹⁸² Ayrıntılı bilgi için bkz: Bahaeddin Yediyıldız, “Hayrat Kavramı Üzerine Bazı Düşünceler”, *Türk Kültürü Araştırmaları Prof. Dr. İsmail Ercüment Kuran'a Armağan* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1989), 27/1-22, 77-284.

¹⁸³ *Kur'an Yolu* (18 Şubat 2023), Şuarâ 26/87-89; Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, 12.

¹⁸⁴ *Kur'an Yolu* (20 Ocak 2023), Bakara 2/274.

¹⁸⁵ *Kur'an Yolu* (20 Ocak 2023), Bakara 2/261.

¹⁸⁶ “*İza mate ibni âdeme inkata'a anhu amelehu illa an-selasin ilmun nafi'un ve veledün salihun yed'u lehu ve sadakâten câriyeten ala indallahe Te'âla ve'l-mer'u yestezillü tahte zille sadakâtihi.*” Muhyiddin en-Nevevi, *Riyazü's-Salihin Metin ve Çeviri*, çev. M. Emin Özafşar - Bünyamin Erul (Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014), 3/13.

¹⁸⁷ VGMA, *Alizâde Hasan Ağa Vakfiyesi*, Defter No: 742, Sayfa 485, Sıra 192. Burada geçen sadaka-i carîye her türlü sadakayı ifade etmektedir. Vakıf Müessesesi de bu çerçevede düşünülmekte ve vâkıfların vefatlarından sonra da sevap kazanmak düşüncesiyle vakıf kurdukları görülmektedir.

¹⁸⁸ “*...Mütevellî marifetiyle nasb ve tayin oluna ve tevliyet-i mezkûre mârru'z-zikr mekteb hocalarına intikal ettiği günden her kim hoca ve mütevellî olur ise beher isneyn ve cum'a gecelerinde birer sûre-i*

Vakıfların, vakıf kurucularına sağladığı menfaatleri, vakfiyelerin ilgili bölümlerinde geçen ayetlerden anlamak mümkündür. İlgili ayette zikredilen: “...*Namazı kılın, zekâtı ödeyin, Allah’a güzel bir borç verin. Kendiniz için önceden ne iyilik hazırlarsanız Allah katında onu bulursunuz...*”.¹⁸⁹ Yine, “...*Sizde bulunanlar tükenip gider, ama Allah’ın katındakiler kalıcıdır. Asla kuşkunuz olmasın ki, güçlüklerle göğüs gerenlerin ecirlerini, yapmış olduklarının daha güzeliyle vereceğiz...*”;¹⁹⁰ ayetindeki “*daha güzeliyle vermek*” ifadesi ile vakıf kurmanın kendilerine sağladığı menfaatler arasında görülmekte ve hem bu dünyada hem de öbür dünyada mutluluğa ve refaha kavuşmanın yollarından biri olarak kabul edilmektedir.

Vakfiyelerden de anlaşılacağı üzere XVIII. yüzyılda Girit’te vakıf kurucularının zihnini en çok meşgul eden üç mefhum bulunmaktadır. Bunlar; Cennet nimetlerini kazanma arzusu, cehennem azapları korkusundan kaynaklanan sıkıntıdan kurtulmak arzusu ve Allah’ın rızasını elde etme arzusudur.¹⁹¹ İslam öğretisine göre, bir Müslümanın en mühim hedefi ise Allah’ın rızasını kazanmaktır. Çünkü Allah’ın rızasını kazandıktan sonra diğer iki mefhumun gerçekleşeceği de aşikârdır. Yukarıda da anlatıldığı üzere vakfiyelerde sık sık bu dünyanın geçici ve vefasız olduğu ayrıca dünyada kazanılan makam ve servetlerin geçiciliği vurgulanmaktadır. Önemli olanın ise ebedi hayat için hazırlık yapmak olduğu vurgulanmaktadır.¹⁹² Bu yüzden sahip olduğu bütün mal ve serveti Allah’ın emir ve yasaklarına göre değerlendirme arzusu içerisindedirler. Bunu değerlendirmenin en güzel yollarından biri olarak da kurulacak vakıflar yoluyla insanlara faydalı olacak bir tesisin vücuda getirilmesi görülmektedir. İşte vücuda getirilen bu vakıflar sayesinde bir yandan cemiyet hayatının ihtiyaç duyduğu her türlü faaliyetin alt yapısı hazırlandığı gibi tahsis edilen gelirlerle de hedeflenen hizmetlerin istikrarlı bir şekilde yürütülmesi sağlanmıştır.¹⁹³

Söz konusu vakıf kurucularının inancına göre vakıf kurmak, Allah’a yakınlaşmanın vasıtasıdır. Burada dikkat edilmesi gereken husus, vâkıfların bu fikri ispat etmek için, sadece iyilikten, sadakadan ve benzer diğer şeylerden bahseden ayet ve hadisleri delil olarak kullanmış olmalarıdır. Bunun en güzel örneği ise şu şekildedir: “*Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır; kim kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır. Onlar haksızlığa uğratılmazlar. Bu sayede bu kişiler defterhanesine çok sevap ve yaptığı iyilikler karşısında Allah tarafından*

yasin tilavet edüb sevabını vâkıfın ve âbâ ve ecdâd ve evlâdlarımızın ruhlarına hibe eyleye... VGMA, Ahmed oğlu Halil Çavuş Vakfiyesi, Defter No: 988, Sayfa 111, Sıra 39.

¹⁸⁹ Kur’an Yolu (19 Şubat 2023), Müzemmil 73/20.

¹⁹⁰ Kur’an Yolu (20 Şubat 2023), Nahl 16/96.

¹⁹¹ Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi, 38.

¹⁹² VGMA, el-Hâcc Ahmed Ağa ibn el-Hâcc Mehmed (Hanyelizâde), Defter No: 988, Sayfa 203, Sıra 116.

¹⁹³ Tahsin Özcan, Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003), 10.

mükâfatlandırılacağını bilirler.”¹⁹⁴ Aynı şekilde vakıf kurucuları, vakıf kurmanın iyilikle eş değer olduğunu ve sonucunda sevap kazanma aracı olduğunu da söylemektedirler.

Toplum hayatına nüfuz eden vakıfların kuruluşuyla ilgili farklı teorilere rastlamak mümkündür. Bu teoriler arasında vakıf kurmanın, vakıf kurucularına sağladığı diğer menfaatlere değinilmektedir. Bu menfaatleri ise, devlet müsadereğine karşı mallarını muhafaza etmek istemeleri ve kendi neslinden gelen kişilere parçalanmamış ve her türlü tehlikeden uzak, emin bir miras bırakma gayesi taşımaktadır. Ayrıca ölümünden sonra bu dünyada ismen bile olsa, yaşamaya devam etme arzusu yatmaktadır.¹⁹⁵

Bazı batılı bilginler İslam vakıf müessesine yakın ilgi göstererek kaynağını araştırma yoluna dahi gitmişlerdir. Yine bu araştırmaları sırasında bazı teoriler ortaya atmışlardır. Kimi bilginler vakfın menşei ile ilgili teoriler ortaya atarken kimileri ise vakıf kurmanın faydaları ile ilgili teoriler ortaya atmışlardır. İkinci bölümde değerlendirilen vakfın menşei ile ilgili teorilerin yanı sıra burada bazı oryantalistlerin vakıf kurmanın faydaları ile ilgili ortaya attıkları teoriler değerlendirilecektir. Örneğin Morand, vakıf hakkındaki geniş makalesinde bu kurum hakkında özetle şu teoriyi ortaya atmıştır: “...İlk Müslümanlarda hayır müesseseleri kurma fikri vardı. Kendi geleneklerine aykırı gelen bazı hükümlerden kurtulmak için, dinî ahkâma aykırı düşmeyen bir formüle yöneldiler. Böylece Doğu Roma İmparatorluğu'nun Roma hukukundan esinlendiler. Daha sonra Doğu'daki Hristiyanlar, bilhassa Mısır'da, kiliselerine yardım etmek için vakıf formunu aldılar. (Bu devir) İslâm dinî edebiyatında da Hristiyan etkiler olduğu gibi, aynı şey hukukunda da görülür...” Heffening ise; “...Araplar fethettikleri ülkelerde kiliseler, hastaneler, yetimhane ve bakım evleri gibi halk yararına kurumlar gördüler ve kendi dinlerindeki hayır ahkâmını gerçekleştirmek için bu şekli ele aldılar. Bu kurumlar administraloires denilen kimseler tarafından idare edilmekteydi ve din adamlarının yüksek himâyeleri altına verilmişti...” Belin ve De Nauphal, vakıf, Peygamber tarafından teşvik edilen dini sadakalar pratiğinden ve H. II. yüzyılda müçtehitlerin Müslümanları, ezeli ve geri dönülmez hayır işlerine itmelerinden doğmuştur. Van Berchem ise vakfı şöyle açıklamıştır; “...Böylece toprak, bütün hukukî değişikliklerden kurtulan kutsal bir şey oluyordu; bir kelime ile alınan topraklar vakfa tahvil edilmiş oldu. Bu zamandan itibaren de Peygamber'in ailesi, İslâm Cemaati adına, bunların yöneticileri oldular ve hiçbir mülkiyet hakkına sahip olmadılar...” Son olarak da J. Schacht'ın bir teorisine göre vakıf, “Müslüman orta sınıfın kızlarını hatta kız çocukların soyundan gelenleri, Kur'an'ın miras hukukunun tanıdığı haklardan yoksun bırakma arzusundan doğmuştur.”¹⁹⁶ Bu teorilerin bazıları kabul edilebilir yanlarının

¹⁹⁴ Kur'an Yolu (22 Şubat 2023), En'am 6/160; VGMA, el-Hâcc Ahmed Ağa ibn el-Hâcc Mehmed (Hanyelizâde), Defter No: 988, Sayfa 203, Sıra 116.

¹⁹⁵ Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, 40.

¹⁹⁶ Kayaoğlu, “Vakfın Menşei Hakkında Görüşler”, 53-55.

olmasıyla birlikte bazıları ise tamamen yersizdir. Girit'teki vâkıfların, vakfiyelerindeki şartlar incelendiği zaman özellikle sonda ifade edilen J. Schacht'ın “*Müslüman orta sınıfın kızlarını hatta kız çocukların soyundan gelenleri, Kuran'ın miras hukukunun tanıdığı haklardan yoksun bırakma*” teorisini tamamen yersiz ve asılsız olduğunu ispatlamaktadır. Bu doğrultuda vâkıflar yukarıda bahsi geçen teorinin aksine, kurduğu vakfın mütevelliliğine önce kendisini vefat ettikten sonra ise eşinin ya da kız evlatlarının getirilmesini şart koştuğu anlaşılmaktadır.¹⁹⁷ Ayrıca bazı vâkıflar ise kurmuş olduğu vakıflardan elde edilecek gelir fazlasını kız evlatlarını diğer evlatlarından ayırt etmeksizin ortaklaşa pay edilmesini istemekteydiler.¹⁹⁸ Tüm bunların yanı sıra mezkûr teorinin doğru olarak kabul edilebilmesi demek, aynı zamanda İslam toplumunda kadınların kurmuş olduğu vakıfları reddetmek anlamına gelmektedir. Zira özellikle Girit'te birçok kadın vakıf kurucusuna rastlanılmakta birlikte, toplum yararına vakfettikleri menkul veya gayrimenkuller, kendilerine ya babalarından ya da eşlerinden intikal edildiği bilinmektedir.¹⁹⁹

Nihayetinde vakıf kurucularına bu menfaatleri tatmin etme imkânını Ebu Yusuf tarafından tanzim edilen prensipler vermekteydi. Ebu Yusuf'un vakıf kurucularına tam bir serbesti bahşeden geniş esasları, İslam cemiyeti için feyizli neticeler vermiştir. Çünkü vakıf kurucuları kendi istek ve arzuları çerçevesinde tespit ettiği şartlar sayesinde, maddi ve manevi, ferdi ve içtimai, dünyevi ve uhrevi birçok hedefi hep birden temin etme yetkisine muvaffak oluyorlardı. Yapmış oldukları eserlerle hem halk arasında iyi bir şöhrete sahip olup, siyasi ve içtimai mevkiini sağlamlaştırırken, hem de uhrevi olarak mükâfat kazanıyordu. Tüm bunlara ek olarak, kurmuş oldukları bu müesseselerin daimi masraflarını karşılamak üzere tahsis ettiği servetin muayyen bir kısmını kendilerine veya ailelerine tahsis ediyorlardı. Bu sayede tahsis edilen bu servetin zapt ve müsadereden, parçalanıp satılmaktan ve israf edilmekten tamamıyla önlenmiş ve ebedi bir sermaye vücuda getirilmiş oluyordu.²⁰⁰

İnsanları vakıf kurmaya yönlendiren bir dizi niyet ve gerekçe yukarıda açıklanmıştı. Yine de bunu kısaca özetlemek gerekirse; yapıları gereği vakıflar çoğunlukla Allah rızasını kazanma ve kamuya faydalı tesisler bırakma gayesiyle oluşturulduğu için öncelikle dinsel eylemler olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda Kur'an'da geçen birçok ayet, yardımlaşmadan ve birliktelikten doğacak hayır işler karşılığında Allah tarafından ödüllendirilmeyi vaat eder. Ayrıca hayırlar yapmak insanın iç dünyasında huzuru bulmasının yanı sıra günahlardan arınmanın bir yolu olarak kabul edilir.²⁰¹ Tüm bunların ötesinde yani kişisel cömertliğin bir kenara bırakıldığı düşünüldüğünde dahi söz konusu vakıflar aynı zamanda insanların öldükten

¹⁹⁷ VGMA, *Mustafa Ağa bin Mirâsyedi el-Hâcc Osman Ağa*, Defter No: 988, Sayfa 213, Sıra 123.

¹⁹⁸ VGMA, *Hacı İsmail Ağa Vakfiyesi*, Defter No: 583, Sayfa 200, Sıra 171.

¹⁹⁹ VGMA, 2970 Numaralı Defter.

²⁰⁰ Köprülü, “Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti”, 13; Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi*, 41.

²⁰¹ *Kur'an Yolu* (23 Şubat 2023), Hûd 11/82; Hadîd 57/18.

sonra cennete gitme hesaplarının da parçasıydı. Kurulan bu hayır eserlerinin asıl gayesi saf ve basit bir fedakarlık temelinde değildi. Çünkü ölümden sonra varlıklarının süreceğine ve hesaplaşma gününe inanlar için hayırlı işlerde bulunmak ebediyete bir nevi yatırım yapmaktı.²⁰²

3.2. Vakfa Konu Olan Malların Tahlil ve Tasviri

Vakfa konu olan mallar, “...ister toplumun hizmetine sunulmuş olan kamu kuruluşları ve hayır müesseseleri olsun, isterse de bunların sürekli işletilmesi için gerekli olan gelirlere imkân tanıyan servet kaynağı olsun...” mevkuf olarak adlandırılmaktadır.

İslam hukukunun ilk tedvini sırasında, söz konusu malların vakıf konusu olabilmeleri için, fıkıh esaslarına göre, geliri devamlı olan, vakıf kurucusunun tam mülkiyetle kullanma salahiyeti dâhilinde bulunan taşınmazlar olması gerekiyordu. Ancak daha sonra iktisadi ve içtimai değişmeler, bu prensipleri yumuşatarak vakfa konu olan nesnelerin sahasını genişletip menkulleri de vakfin konusu haline getirmiştir. Ebu Hanife, menkul eşyanın vakfını kati suretle yasakladığı halde, onun talebesi Ebu Yusuf, gayrimenkulün tamamlayıcısı oldukları takdirde menkullerin de vakfına müsaade etmiştir. Böylece vakfedilen gayrimenkullere bağlı ziraat aletlerinin vakfı geçerli olmuştur. Aynı mezhebin başka bir hukukçusu Züfer, farklı bir yorum getirmiş ve gayr-ı menkule bağlı olsun veya olmasın umumi bir tarzda menkullerin vakfını ve hatta kullandıkça tükenebilen nesnelerin vakfını da kabul etmiştir. Nihayetinde, Ebu Hanife'nin diğer talebesi olan Muhammed Şeybani, mahalli adetler elverdiği takdirde, menkullerin vakfını geçerli saymış ve netice olarak bu görüş benimsenerek, Hanefi ve Maliki mezhepleri bu mevzuda birleştirmiştir.²⁰³ Buna bir örnek vermek gerekirse, Abdülkadir oğlu İbrahim Ağa, H.1167, M.1753 tarihli vakfiyesinde Hanya'da bulunan bir çiftlik ve seksen muzurluk²⁰⁴ arazisini ve bu arazide bulunan yüz adet zeytin ağacını vakfetmiştir. Ayrıca iki parça halinde bulunan üç dönümlük bağını ve bu bağdaki incir ve armut gibi ağaçlarını vakfetmiştir. Yine bir dönümlük enginar, kovanlık ve yirmi

²⁰² Kur'an Yolu (24 Şubat 2023), Enbîya 21/35.

²⁰³ Ali Haydar, *Tertibü's-sunûf fi Ahkâmî'l-vukûf* (İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1824), 124; Akgündüz, *Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 77; Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, 91-92.

²⁰⁴ Genelde alan ölçü birimi olarak kullanılıp muzur; mozor, mezür, mivzer şekillerinde yazılmaktadır. Tuz, tohum vesaire tartmakta kullanılan muzurun kullanım yeri genellikle Balkanlar olup standartı yoktur. Hanya'da 22 okkalık tahıl bir kileye denk gelmektedir. Bir kilelik tahılın ekilebileceği alana muzur denilmektedir. Genel kabul 1 muzur tuzun 45 okkaya yani 57.726 grama denk geldiği yönündedir. Vakfiyelerde bir muzur tohumun ekiminin yapılabildiği alanı belirtmek için kullanılmaktadır. *Chambre de Commerce Française de Constantinople*, “Le Canee” (31.01.1892), 206. Mehmet Ali Ünal, “Rumeli Sancaklarında Ölçüler ve Tartılar”, *Osmanlı Dönemi Balkan Ekonomisi*, ed. Zafer Gölen, Birol Çetin, Abidin Temizer (Ankara: Gece Kitaplığı, 2018), 54-55.

adet kovan ile birlikte dokuz göz fevkani²⁰⁵ ve on dokuz göz tahtani²⁰⁶ odasını vakfetmiştir. Bununla birlikte tüm alet ve edevatıyla bir yağ değirmenini, avlusu ile beraber bir su kuyusunu, dört adet kazgan, iki balta, bir keser, bir orak ve çapalarıyla birlikte üç çift öküzünü vakfetmiştir.²⁰⁷

Araştırmanın ana kaynağını oluşturan söz konusu vakfiyelerin tahlili ile XVIII. yüzyıl Girit'inde, hemen her malın vakfa dönüştürülmeye elverişli olduğu telakki edilmiştir. Vakfa konu olan bu mallar iki kategoriye ayrılmaktadır. Birinci kategoriye toplumun doğrudan doğruya kendilerinden istifade ettikleri vakıflar teşkil ediyordu. Bunlar “*müessesat-ı hayriye*” yani hayır müesseseleri olarak bilinirler. Bu hayır müesseselerini ise mektepler, medreseler, camiler vs. müminlerin ibadet ettikleri ve eğitim amaçlı kullandıkları binaları ihtiva etmektedir. Ayrıca tarikatlara ait olan tekkeler, mescitler, kütüphaneler ile sıbyanlara, yolculara ve fakirlere bedava yemek dağıtan imaretler de bu gurubun içerisinde yer almaktadır. Vakfın konusunu teşkil eden bu türlü kuruluşlar arasında su yolları, sebiller, küçük mahalle çeşmeleri²⁰⁸, su kuyuları gibi bulunduğu bölgenin su vs. ihtiyacını karşılayan müesseseler, sebillerin suyunu soğutmak ve ihtiyaç duyulan buz üretimini sağlamak için inşa edilen buzhaneler²⁰⁹ kışın abdest almak için sıcak su hazırlanan abdesthaneler ve kenif denilen umumi helalar önemli bir yer işgal ediyordu.²¹⁰

Bina ve kuruluşlara ebedilik ve devamlı olarak işleyebilmelerini sağlamak için düzenli gelir kaynaklarına ihtiyaç vardı. Bunların umumi masraflarını karşılamak ve özellikle orada çalışanların ücretlerini ödemek için düzenli gelir kaynağı vazifesi gören menkul ve gayrimenkuller, vakfa konu olan nesnelerin ikinci kategorisini oluşturmaktadır.

Vakfa konu olan ve gayr-ı menkul vasfını taşıyan bu nesneler arasında ise araziler, köyler, çiftlikler, tarlalar, bağ ve bahçeler gibi her türlü tarım işletmeleri ayrıca insanların oturmasına ve eşyanın muhafaza edilmesine yarayan binalar yer almaktadır. Gelir kaynakları arasında, İslam'ın ilk devirlerinde vakfedilmesi yasaklanmış olan menkuller de yer almaktadır. Özellikle Osmanlı tarihinde kuvvetli tartışmalara sebep olan nakit para da bu grupta yer almaktadır.²¹¹

²⁰⁵ Üst tarafta, yukarıda bulunan. Evin üst katı olan. Şemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, nşr. Ahmed Cevdet (Der-saadet: İkdâm Matbaası, 1317), “Fevkânî”, 1/1008.

²⁰⁶ Aşağı tarafta, altta bulunan. Evin alt katı olan. Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, “Tahtânî”, 1/382.

²⁰⁷ Burada dikkat çeken nokta menkul mallarla birlikte hayvanların da vakfedilmesi olmuştur. VGMA, *Abdülkadir oğlu İbrahim Ağa Vakfiyesi*, Defter No: 988, Sayfa 44, Sıra 21.

²⁰⁸ VGMA, *Ahmed oğlu Halil Çavuş Vakfiyesi*, Defter No: 988, Sayfa 111, Sıra 39.

²⁰⁹ VGMA, *Hacı İsmail Ağa Vakfiyesi*, Defter No: 583, Sayfa 200, Sıra 171.

²¹⁰ VGMA, *Kamil Ahmet Paşa Vakfiyesi*, Defter No: 539-732, Sayfa 107-4, Sıra 46-2.

²¹¹ Yediylıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi*, 95.

3.2.1. Vakfa Konu Olan Malların Gelir Kaynakları İçerisindeki Yeri

3.2.1.1. Tarım işletmeleri

XVIII. yüzyıl Osmanlı Girit'inde vakfa konu olan malların, gelir kaynakları açısından en ehemmiyetlisini araziler teşkil etmektedir. Aynı zamanda araziler vakıf müesseselerine düzenli gelir sağlayan nesnelerin ilk kategorisini de oluşturmaktadır.

Vakfiyelerde şekli ve boyutları belirlenmiş toprak parçalarından birisi, arsa adını alıyordu. Fakat bu şekil ve boyutlar bazen farklı biçimlerde belirlenebiliyordu. Arsalar bazen boyutları bakımından bir kıt'a²¹² olarak tanımlanırken, bazen bir muzur, bazen de uzunluk ve genişlik ölçüleri verilip *bi-hisâbı terebbu*" ile yani uzunluğunun ve genişliğinin birbiriyle çarpılması ile elde edilen sonucu zira²¹³ ölçü birimi üzerinden tanımlanmıştır.²¹⁴ Bazı durumlarda ise herhangi bir ölçü birimi olmadan içerisinde yetiştirilen maksimum ağaç sayısı ile arsaları boyutlandırma yoluna gidilmiştir. Vakfiyelerde söz konusu olan arsalar genelde küçük ölçekli değildi. Örnek olarak bir arsa, büyük mektepleri, derslane odalarını, talebeler için ilim odalarını ve buradakilerin ihtiyacını karşılaması için su hazinesi (deposu) gibi yapıları ihtiva edebiliyordu.²¹⁵ Ayrıca bir arsa, berber dükkânlarını, hamamları, mutfakları, haneleri, su kuyularını içerisinde toplayabiliyordu.²¹⁶ Gelir kaynaklarının içerisinde yer alan ve akar olarak isimlendirilip sürekli finansman sağlayan arsalardan elde edilen kira gelirleri de (*icâre-i muaccele-icâre-i müeccele*) önemli bir yer kapsamaktaydı.

Vakfiyelerden elde edilen bilgiler doğrultusunda bir diğer arazi tipini bahçeler (bağçe) meydana getiriyordu. Bahçe, kelime anlamı olarak küçük bahçe anlamına geliyordu. İncelenen dönemde bahçe, şehir içerisinde veya daha ziyade şehrin

²¹² Arapça'da parça anlamına gelen kıt'a, farklı alanlarda kullanılan bir birimdir. Feridun M. Emecen'e göre bir kıt'a 15 İstanbul zira'dır. Bu ölçü birimi Osmanlı devletinin çeşitli yerlerinde farklı farklı hesaplanırsa da yaygın görüş olarak bir kıt'a genelde bir dönümden eksik olan araziler için kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıca nim çiftten ve dönümden küçük toprak parçaları da kıt'a ile aynı anlama gelen pare adı altında yazılıyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Feridun M. Emecen, XVI. *Asırda Manisa kazası* (Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989), 253; M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 2/276; Halime Doğru, XV. ve XVI. *Yüzyıllarda Sivrihisar nahiyesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997), 128.

²¹³ Türk lehçelerinde arşun, arçın, arjın ve alçin şeklinde yer alan kelime, Pehlevîce Farsça'da areşnden gelmektedir. Dirsekle orta parmak ucu arasındaki kısmı ifade eder. Arapçası zirâ'dır. Bir arşın 0,75 metreye denk gelmektedir. Alt birimi parmak olup bir arşının yirmi dörtte biridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Erkal, "Arşın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/411-413; Barkan, XV. ve XVI. *Asırlarda Osmanlı*, 153.

²¹⁴ "... Kandiye'de Ankebut Ahmet Paşa Mahallesinde vaki uzunluğu on sekiz ve genişliği on yedi bi-hisâbı terebbu' üç yüz altı zira' arsa üzerine bir göz hane ..." VGMA, Selim Ağa oğlu Hacı İbrahim Paşa Vakfiyesi,

Defter No: 570, Sayfa 251, Sıra 145.

²¹⁵ "...karyede Petro Kefali nâm mahalde bulunan yetmiş altı kök zeytin ağacını ve adı geçen ağaçları içine alan arsasını..." VGMA, el-Hâcc Ahmed Ağa ibn el-Hâcc Mehmed (Hanyelizâde), Defter No: 988, Sayfa 203, Sıra 116.

²¹⁶ VGMA, İsmail oğlu Valide Sultan Kethüdası Dergah-ı âli Kapıcıbaşlarından Darbhane Emini Yusuf Ağa, Defter No: 628, Sayfa 853, Sıra 468.

çevresinde bulunan, meyve ağaçlarının veya süs bitkilerinin yetiştirildiği, umumiyetle etrafı çevrilmiş, sınırları belli bir yerd. Yine bu dönemde bir bahçe, içerisinde birçok ağacı barındırabiliyordu. Bu ağaçlar genellikle limon, turunç, nar, dut, incir ve ceviz ağaçları oluyordu.²¹⁷ Bunun yanı sıra bahçelerin bazıları sadece tek cins ağaçları ihtiva ediyorlar ve özel adlarını bu ağaçlardan alıyorlardı. Örneğin, enginar bahçesi, kestane bahçesi, dut bahçesi vs... gibi. Bununla alakalı olarak Abdurrahman Oğlu Hacı Musallı Ağa, Hanya'da İçkale mahallesinde altında mahzeni olan fevkâni ve tahtâni on göz odası olan evini, bir su kuyusunu, avlusunu ve Hanya'da Mernez karyesinde dört göz odalı bir ev ve bu evin bitişiğinde bulunan tahminen dört muzurluk tarla ve yirmi beş kök zeytin ağacını vakfetmiştir. Ayrıca Taraça karyesinde bulunan enginar bahçesini vakfetmiştir.²¹⁸ Bu bahçelerin içinde sadece verimli ağaçlar bulunmuyordu. Ayrıca verimsiz ağaçları ve beraberinde birçok nesneyi de barındırıyorlardı. Bu nesneler ise tarlalardan, havuzlardan, kuyulardan, su dolaplarından, evlerden ve dükkânlardan oluşuyordu. Bahçelerden elde edilen mahsulü etkileyen faktörlerin başında sulama gelirdi. İncelenen dönemde eğer bir bahçenin suyu bolsa o bahçeden elde edilen mahsul de bol oluyordu. Bundan dolayı vakfiyelerde bahçeler tarif edilirken genellikle sulu ve su basar olarak tarif edilmiştir. Suyu olmayan bahçelere ise bazen su ulaştırmak için su kuyularının oluşturulduğu bilinmektedir. Yine vakfiyelerde söz konusu olan bahçeler boyutları itibarıyla birbirinden farklılık göstermekteydi. Bahçeler bazen bir dönümlük (bir dönüm, takriben 1.000 metre karedir) bir yüz ölçüme sahipken bazen de sekiz dönümlük yüz ölçümler olarak gösterilmekteydi. Yine bahçeleri boyutlandırmada bazen bir kıt'a, bazen bir muzur, bazı durumlarda ise herhangi bir ölçü birimi olmadan içerisinde yetiştirilen maksimum ağaç sayısı ile boyutlandırma yoluna gidilmiştir.

Bahçelerin yanında, yüz ölçümleri nadiren nitelendirilen bostanlar bulunmaktaydı. Bostanlar genellikle sebze ekimine tahsis edilmiş, umumiyetle etrafı çevrili alanlarda oluşmaktaydı. Bunlar genellikle içinde havuzları ve su kuyularını ihtiva ediyorlardı. Bazı durumlarda bostan çevresinde arazisi bulunan şahıslar, bostan arazisini genişletmek amacıyla buralara arsalarını ilave etmişlerdir.²¹⁹

Tarım işletmelerine konu olan bir diğer nesne ise çiftliklerden meydana geliyordu. Çiftlik, bu dönemde iki ayrı anlamda kullanılmıştır. İlk anlamı, Osmanlı toprak idaresinde kullanılan asıl zirai birimi ifade etmekteydi. Ayrıca bir çift öküzle sürülebilen ve tımar sistemi çerçevesinde bir çiftçi aileye yetebilecek büyüklükte toprak parçalarını ifade eden çiftlik, toprağın verimliliğine göre büyüklüğü 60-80 veya 150

²¹⁷ VGMA, *Ebubekir oğlu Hâcî İbrahîm Ağa Vakfiyesi*, Defter No: 988, Sayfa 122, Sıra 44.

²¹⁸ Vakfiye şartları arasında ise, mezkûr bahçe, ağaç, emlak ve tarlalardan elde edilen kazançlar, Hüseyin Paşa Tabyasındaki iki bölükbaşı ve bir bayraktara birer mistat zeytinyağı alınıp verilmesini ve onların dahi bu zeytinyağını karakolcuların ısınması için yakılmasını şart koşmuştur. Ayrıca iki mistat yağ daha alınıp bunu kapıcıya verilmesini ve kapıcının dahi bu yağı hapsedilen mahkûmların ısınması için yakılmasını istemiştir...VGMA, *Abdurrahman oğlu Hacı Musallı Ağa Vakfiyesi*, Defter No: 583, Sayfa 277, Sıra 210.

²¹⁹ VGMA, *Selim Ağa oğlu Hâcî İbrahim Paşa Vakfiyesi*, Defter No: 570, Sayfa 254, Sıra 146.

dönüm arasında değişiklik gösteriyordu. Miri, vakıf, mülk veya malikâne gibi toprak tasarruf biçimlerinin hepsinde de, çiftlik, resmen aynı genişliğe sahipti. İkinci anlamı ise halk arasında, üzerine inşa edilmiş binaları, içindeki hayvanları, ekim için kullanılacak tohumları, toprağı işlemek için lüzumlu çift aletlerini ve diğer malzemeleri de kapsayan bir toprak parçası olarak kullanılmıştır.²²⁰ Çiftlik tabirinin XVIII. yüzyıl Girit vakfiyelerinde yukarıda belirtilen hem birinci hem de ikinci manası içinde kullanılmış olduğu tespit edilmiştir. Yukarıda belirtilen birinci manasına bir örnek verecek olunur ise, Abdülkadir oğlu İbrahim Ağa, Girit'in Hanya Sancağında Aya toprağı olarak bilinen yerde, sınırları ve büyüklüğü belirsiz kendi mülkü olan çiftliğini ve bu çiftliğin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla bir dişi at ve iki katırını vakfetmiştir. Vâkıf, şartları arasında Hanya'da bulunan Hünkâr Camisinin imamı olan Hacı Ahmed oğlu Hacı Mustafa'yı kurduğu vakfa nazır olarak atanmasını istemiştir. Hacı Abdulaziz Efendi'yi de öğrencilere ilim öğretmesi için müderris olarak atamıştır. Vakfettiği menkul ve gayrimenkul mallardan elde edilecek gelirlerle bu kişilerin maaşlarının karşılanmasını şart koşturmuştur.²²¹ Burada bir dişi at ve iki katır tabirinden toprak parçasını ifade eden çiftliğin vakfedildiği anlaşılmaktadır. Çiftliğin yukarıda belirtilen ikinci manasına ise, Ömer Odabaşı oğlu Derviş Ali, Kisamo nahiyesine tabi Merasokifala karyesi sınırları içerisinde yirmi beş muzurluk tarla ve sekiz yüz kök zeytin ağacını, fevkani bir göz oda ve mahzen ile birlikte tahtani üç gözlü oda ve avlusunu vakfetmesi gösterilebilir. Bunun dışında ayrıca avlusunu ve içerisinde bahçesi olan çiftliğini de vakfiyeye eklemiştir. Vâkıf, şartları arasında her sene hâsıl olan gelirlerden kırk kuruşun Medine-i Münevvere'de bulunan hizmetlilere verilmesini şart koşturmuştur. Bu gibi çiftlikler, muhteviyatı arasında muhtelif tarlaları, çayırıları, meyve bahçelerini, bostanları ve orada tarımı yapılmak istenen her şeyin tohumlarını da ihtiva ediyorlardı. Ayrıca çiftçi ailelerini barındırmaya müsait evlerin olduğu da tespit edilmiştir.²²²

Bu dönemdeki çiftliklerin birçoğu umumiyetle sahip olduğu şahsın ismiyle tavsif ediliyordu.²²³ Çiftlikler bazen şahıslara miras yoluyla intikal ederken bazen de satın alınıyordu. İştirâ yoluyla edinilen çiftliklerin kimden satın alındığı vakfiyelerde açıkça belirtilmiştir.

²²⁰ Halil İnalçık, "Çiftlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/313-314; Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, 100.

²²¹ VGMA, *Abdulkadir oğlu İbrahim Ağa Vakfiyesi*, Defter No: 988, Sayfa 44, Sıra 21.

²²² VGMA, *Derviş Ali bin Ömer Odabaşı Vakfiyesi*, Defter No: 742, Sayfa 501, Sıra 198.

²²³ "...kuruçaylızâde çiftliği dimekle maruf ve beyne'n-nas meşhur olup teferrüd-ü şöhreti ile zikr-i hudûdun müsteğni olan dokuz bab tahtani ve bir bab hamam ve bir fevkani ve bir bab asiyab-ı ruğan ve bir bab asiyab-ı dakik..." VGMA, *Derviş Ahmed Ağa İbn El-hac İsmail Vakfiyesi*, Defter No: 988, Sayfa 98, Sıra 34.

3.2.1.2. Köyler

Vakıf akarlar arasında birçok köye rastlanılması son derece dikkat çekicidir. Osmanlı Girit’inde vakıf köyleri hakkında en önemli kaynakların başında tapu tahrir defterleri gelmektedir. İlk olarak 1650 yılında, Girit’in fethi esnasında, kapsamlı bir tahrir yapılmıştır.²²⁴ Adanın tamamen alınmasından sonra 1670 yılında ikinci tahrir²²⁵, üçüncü ve son tahrir ise 1705 yılında yapılmıştır.²²⁶ Köyleri vakıf haline getirenler, genellikle padişahlar ve devlet yöneticileri olmuştur. Savaşlarda yararlılık gösteren yöneticilere bu köyler temlik olarak verilmiştir. Temlik olarak verilen köylerin bir kısmı daha sonra bütün müstemilâtlarıyla birlikte, yani “*meskenleri, tarlaları, çayırları, ağaçları, kuyuları, nehirleri, vadileri, tepeleri, kırları bütün hak ve hukukuyla*” vakıf haline getirmişlerdir.

Tablo 3.1. Tapu Tahrir Defterlerinde Vakıf Köylerinin Genel Görünümü

	Vakfın Adı	Vakfedilen Köy Sayısı
Resmo	Sultan İbrahim Camisi vakfı	5
	Valide Sultan Camisi vakfı	4
	Hüseyin Paşa Camisi vakfı	4
	Musa Paşa Camisi vakfı	2
	Abdülkadir Geylani Camisi ve İmareti vakfı	6
	Muharrir Ahmet Efendi Mescidi vakfı	1
	Defterdar Ahmet Paşa Çeşmesi vakfı	1
Hanya	Haremeyn vakfı (İsfakiye köyleri)	11
	Vezir Hüseyin Paşa evkafı	8
	Sultan İbrahim Camisi vakfı	1
	Yusuf Paşa Camisi vakfı	1
Kandiye	Sultan İbrahim Camisi vakfı	1
	Valide Sultan Camisi	1
	Sofu Mehmet Paşa Camisi vakfı	3
Toplam		49

Yukarıdaki tablodan (Tablo 3.1) hareketle, Resmo sancağı: Sultan İbrahim Camisi vakfı 5 köy, Valide Sultan Camisi vakfı 4 köy, Hüseyin Paşa Camisi vakfı 4 köy, Musa Paşa Camisi vakfı 2 köy, Abdülkadir Geylani Camisi ve imareti vakfı 6 köy, Muharrir Ahmet Efendi Mescidi vakfı ve Defterdar Ahmet Paşa Çeşmesi vakfına da birer köy hasredilmiştir. Resmo sancağında toplam 23 köy vakıf köyüdür. Hanya’ya bağlı vakıf köylerinde durum şöyledir; Haremeyn vakfı (İsfakiye köyleri) 11 köy, Vezir Hüseyin Paşa evkafı 8 köy, Sultan İbrahim Camisi vakfı ve Yusuf Paşa Camisi vakıfları birer köydür. Hanya’ya bağlı vakıf köy sayısı da 21’dir. Kandiye sancağı Vakıf köyleri

²²⁴ BOA, *Girit Mufassal Defteri*, TTd., No: 820; BOA, *Girit İcmal Defteri* TTd., No: 785.

²²⁵ BOA, *Hanya-Resmo Mufassal Defteri*, TTd., No: 822; BOA, *Kandiye-Sitia Mufassal Defteri*, TTd., No: 825; BOA, *Girit İcmal Defteri*, TTd., No: 801.

²²⁶ BOA, TKA., *Hanya Mufassal Defteri*, Eski No: 489; Yeni No: 1; BOA, TKA., *Kandiye Mufassal Defteri*, Eski No: 488; Yeni No: 4.

ise; Sultan İbrahim Camisi vakfı bir köy, Valide Sultan Camisi vakfı bir köy, Sofu Mehmet Paşa Camisi vakfı üç köydür. Kandiye sancağı toplam vakıf köyü sayısı 5'tir.²²⁷

İsfakiye'deki vakıf köyleri arasında ilk olarak anılması gereken vakıf, Hanya fatihi Gazi Hüseyin Paşa'nın kurduğu Haremeyn-i Şerife/Medine-i Münevvere vakfıdır. Gazi Hüseyin Paşa, Hanya'nın fethinden sonra İsfakiye kazasına bağlı 11 köyün tamamını kurduğu bu vakfa tahsis etmiştir.²²⁸ Bu köylerin isimleri defterlerde kimi zaman farklılık göstermektedir. Özellikle Hanya sancağına bağlı İsfakiye'deki köylerin girift bir yapısı vardır. İsimler bazen farklı yazılmıştır. Köyler birbirleri ile bağlantılıdır, bazı köyler sadece yazılıktır. Anapoli, Avucika (Outzikas), Aya Rumeli, Aya Yanni, Kasteli Mohori (Mesochoni), Koloksa (Kolokasia), Metraşka (Mitraska), Semalove Vededad (Vouvas) köyleri bütün kaynaklarda anılmaktadır. Komidate (Komidates) köyü 4 kaynakta, Kusadi ve Semerya (Samain) köyü 2 kaynakta, Osiya Manya köyü ise bir kaynakta geçmektedir.²²⁹ Gazi Hüseyin Paşa'nın vakfını tescil etmek suretiyle hazırladığı vakfiyesinde ise bu köyler: Ulumı karyesi, Anarumeli karyesi, Erdihafa karyesi, Kosari karyesi, Usabadiye karyesi, Ebuyani karyesi, Semalar karyesi, Vedivat İskeleyu karyesi, Kulumasa karyesi, Mırasa karyesi ve Meyil Mevcudu karyesi şeklinde geçmektedir. Gazi Hüseyin Paşa'nın vakfiyesinin devamında, mevcut olan bu 11 köyün tamamını (bütün aşar, rüsum ve cizyesiyle beraber) kurmuş olduğu Haremeyn vakfına tahsis ettiği belirtilmiştir. Ayrıca vakfiyenin şartları arasında, mezkûr karyelerden ve cizyelerden hâsıl olan mahsullerden her sene üçer bin kuruş Medine-i Münevvere fukarasına ve iki bin kuruş ise Mekke-i Mükerrreme'de bulunan fukaralara gönderilmesini ve mezkûr vakfa Darüssaade ağalarının nazır olmasını istemiştir. Yine devamında hayatta olduğu süre zarfında Mekke ve Medine fukarasına şart ve tayin olunan toplam beş bin kuruş ayrıldıktan sonra geri kalan mahsulata kendisinin dilediği gibi mutasarrıf olmasını, öldükten sonra ise büyük evladı ve onun neslinden gelenlerinin vakfın tevliyetine mutasarrıf olmasını istemiştir. Soyu tükendikten sonra ise dinine bağlı birinin vakfa müteveli olmasını şart koşmuştur.²³⁰ Nitekim 1190 tarihli bir arzuhalde, geçen sekiz yıl boyunca mezkûr beş bin kuruşun tahsil edilemediği anlaşılmaktadır. Vakfedilen köylerin reayası toplamda kırk bin kuruşa ulaşan borçlarını ödeyemeyeceklerini ifade ederek bin beş yüzer kuruş taksitle kapatmayı teklif etmişlerdir. Netice itibarıyla reayanın ödenmesi gereken beş bin kuruşa, bin beş yüz

²²⁷ Nuri Adıyeke, "Osmanlı Giritinde Vakıf Köyler", *Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri*, ed. Mustafa Öztürk, Ayşe Değerli (İzmir: İzmir Demokrasi Üniversitesi, 2019), 1/343-363.

²²⁸ İsfakiya'daki bu vakıfla ilgili geniş bilgi için bkz: Simon R. F. Preece, Oliver Rackham vd., "Sphakia In Ottoman Census Records: A Vakıf and Its Agricultural Production", *Crete and the Eastern Mediterranean, 1645-1840*, Halcyon Days in Crete VI, ed. Antonis Anastasopoulos (Rethymno: Crete University Press, 2008), 69-99.

²²⁹ Adıyeke, "Osmanlı Giritinde Vakıf Köyler", 348.

²³⁰ VGMA, *Gazi Hüseyin Paşa Vakfiyesi*, Defter No: 734, Sayfa 141, Sıra 81.

kuruş taksitin eklenerek yılda altı bin beş yüz kuruş ödemeleri kararlaştırılmıştır.²³¹ Bundan hareketle ekonomik şartlar gereği bazı zamanlarda vakfiyenin belirttiği tahsilatın yapılamadığı anlaşılmaktadır. Şöyle ki tahsildarların sekiz yıl boyunca parayı alamaması bazı durumlarda vakfiyeye aykırı hareket edildiğini göstermektedir.

Gazi Hüseyin Paşa'nın Haremeyn vakfını ölümünden birkaç yıl önce 1658 yılında düzenlemiş olduğu dile getirilse de 1650 tahrir defterindeki kayıt bu vakfın daha önceki tarihlere inebileceğini göstermektedir. 1650 Girit İcmal Defteri'nde Nisan 1659 tarihli der-kenarda Hüseyin Paşa'nın diğer vakıflarının yanı sıra İsfakya'da Haremeyn-i Şerife vakfı ile ilgili oğlu hakkında kayıt vardır. Bu vakfın bir evlatlık/tevliyet vakfı olduğu anlaşılmaktadır. Mütevellî başkanları onun ahfadından olmuştur.²³² 1705 tahrir defterinde, Medine-i Münevvere'ye vakfedilen bu 11 kıta köy ve onlara bağlı 10 mezranın "...maktuü'l-kadem serbest olmak üzere tahrir-i cedidde deftere kayd olunduğu..." yazılıdır.²³³

Gazi Hüseyin Paşa'nın kurduğu ikinci vakıf da Resmo, Hanya ve Kisamo'da yaptırdığı cami, mescid²³⁴ ve imarethaneler vakfıdır.²³⁵ Gazi Hüseyin Paşa'nın bu vakıfla ilgili 1068 tarihli vakfiye suretinden çıkarılan bilgiler doğrultusunda, Resmo'da kendisine temlik olunan Hor karyesi, Manastır karyesi, Beraşış karyesi, Matoh karyesi, Dukrok karyesi ve Ebekoron nahiyesinde Ermenoz diğer adıyla Fesadbeli karyesi, Yeniköy karyesi, Elikan ve Viriş karyelerini ayrıca Kisamo'daki İşpale karyesini vakfetmiştir. Tüm bunlarla beraber arazi, bağ, bahçe, ağaç, dükkân değirmen ve hamamlar da bu vakfın içerisinde bulunmaktadır. Vakfiyesinin devamında ise, vakfedilen karyelerden ve diğer gayrimenkullerden elde edilecek hasılatların Resmo, Hanya ve Kisamo'da yaptırdığı cami, mescit ve imarethanelerde bulunan mürtezikanın maaşlarının karşılanmasına, tevliyet cihetlerine harcanması istenmiştir.²³⁶ H. 1174 tarihli bir mukataa kaydından çıkarılan bilgiler doğrultusunda, mütevellilik görevi bu tarihlerde Fatma Adile adında birine intikal etmiştir. Daha sonrasında Fatma Hanım Divan-ı Hümayun'a bir arzuhal göndererek Girit'te, Resmo kalesinde bulunan merhum Gazi Hüseyin Paşa'nın Haremeyn vakfının ve çeşitli sebeplerle vakfettiği Hor, Manastır ve Beraşış karyelerinin vakfedildiği günden itibaren serbest olduğu açıklanmıştır. Serbestiyet üzere bu vakıflara kimsenin müdahalesi gerekmez iken birkaç seneden beri Kisamo muhafızları vesair ehl-i örf taifesinden bazı kimseler serbestiyete aykırı olarak buralarda bulunan Müslüman ve gayrimüslim halka işkence ve zulüm ettiklerini beyan etmiştir. Fatma Hanım burada vakıflara yapılan müdahalenin biran önce sona ermesini

²³¹ VGMA, Defter No: 776, Sayfa 237, Sıra 188.

²³² BOA, *Girit İcmal Defteri*, TTd., No: 108; Adıyeke, "Osmanlı Giritinde Vakıf Köyler", 349.

²³³ BOA, TKA., 80-489/1, 82.

²³⁴ VGMA Resmo Şer'iyye Sicil Defterleri (RŞSd.), Defter No: 00080, Sıra 017, Sayfa 29.

²³⁵ Gazi Hüseyin Paşa'nın bu vakfı, vakfedilen gayrimenkuller ve diğer bilgiler hakkında bkz: Yusuf Sağır, "Gâzî Hüseyin Paşa'nın Girit'teki Vakıf Eserleri", *Turkish Studies* 8/2 (2013), 285-301.

²³⁶ VGMA, *Gazi Hüseyin Paşa Vakfiyesi*, Defter No: 610, Sayfa 205, Sıra 243.

ve vakfın eskiden olduğu gibi şartlarına riayet edilmesini talep etmiştir.²³⁷ Ayrıca üç numaralı Cezayir ve Rakka ahkâm defterinden çıkarılan bilgiler doğrultusunda Beraşış, Hor ve Manastır köylerinin halkı mahkemeye başvurarak bu zamana kadar ödemekle yükümlü oldukları vergileri ödeyip ağır vergi talepleri ile kendilerine herhangi bir müdahale gerçekleşmediğini bildirmişlerdir. Fakat sonrasında Resmo'da bulunan bazı muhafız ve görevliler tarafından kendilerinden padişah emrine aykırı olarak vergi talebinde bulunduklarını ve zulme maruz kaldıklarını beyan ederek maruz kaldıkları bu müdahalenin giderilmesini talep etmişlerdir.²³⁸ 1650 tahrirlerinde ismi geçen 11 köyün Hüseyin Paşa hayatta iken oğlu Ahmet Bey'e temlik kaydedildiği, Ahmet Bey'in de bu köyleri yukarıda adı geçen binaların mühimmat ve mürtezikasını için vakfettiği kaydedilmiştir.²³⁹ Bu köylerin vergilerinin adı geçen vakfa aktarıldığı belirtilmiştir. 1670 sayımlarında bu vakfın köy sayısı 12'ye yükselmiş, 1705 tahrirlerinde de 12 köy olarak kaydedilmiştir.²⁴⁰ Yine mevcut kayıtlardan bu vakıf köylerde yaşanan bazı usulsüzlüklerin bazen sürgünlere sebep olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Elikan isimli vakıf köyde bulunan yağ değirmeni ve arazinin sahibi olan Hacı Ahmet oğlu İsmail adındaki yeniçeri mezkûr köy halkına zulüm ve saldırılarda bulunması ve orada bulunan mütevellî kaymakamının işlerine müdahale etmesi üzerine bölge zabıtları tarafından kendisine tembihlerde bulunulmuş, eğer bu zorbalıklarına son vermez ise başka yere sürgün edileceği bildirilmiştir.²⁴¹

Osmanlı Girit'inde vakıf köyler arasında anılması gereken bir diğer vakıf ise Sultan İbrahim vakfıdır. Bu vakıf 1650 tahririnde "*padişah-ı âlem-penah vakfı*" olarak yazılırken 1670 ve 1705 tahririnde "*Vakf-ı Cami-i Sultan İbrahim Han der nefsi-i Hanya-Resmo*" olarak kaydedilmiştir. Sultan İbrahim'in vakfettiği karyeler dışında birçok vakfı olduğu da bilinmektedir. Bunlardan bazıları Hanya'daki Hünkâr camisi için yine Hanya'da çok sayıda dükkân, işyeri ve ev gelirleri²⁴² vakıf olarak kaydedilirken, bazıları da Resmo'daki Sultan İbrahim camisi için Resmo kentinin gelirleri ve Resmo'da çok sayıda gayr-ı menkul vakıf olarak tescil edilmiştir.²⁴³ Sultan İbrahim'in vakıf köylerini aşağıdaki tabloda (Tablo 3.2) görmek mümkündür.

Tablo 3.2. Sultan İbrahim'in Girit'teki Vakıf Köyleri

Hanya kazası	Amari kazası	Ayvasıl kazası	Molaviz kazası
Galata	Pene Murina	Milayisi Espilos Drayona	Koşana

²³⁷ VGMA, Defter No: 360, Sayfa 57.

²³⁸ BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 0003/276, H-29-11-1175.

²³⁹ BOA, *Girit İcmal Defteri*, Ttd., No: 785, 109-110.

²⁴⁰ Adıyeke, "Osmanlı Giritinde Vakıf Köyler", 349.

²⁴¹ BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 0003/261, H-29-11-1175.

²⁴² BOA, *Girit Mufassal Defteri*, Defter No: 820, 134-137.

²⁴³ BOA, *Hanya-Resmo Mufassal Defteri*, Defter No: 822, 330-332; BOA, TKA., 80-489/1, 127-128.

Osmanlı Girit'inde XVIII. yüzyılda varlığını koruyan ve mübadeleye kadar da aynı şekilde devam eden köylerin vakfedildiği vakıflardan bir başkasını Şeyh Abdülkadir Geylani cami, imaret ve tekkesi²⁴⁴ oluştururken bir diğerini de Vezir Musa Paşa'nın Hanya'da yaptırdığı cami vakfı oluşturmaktadır. Şeyh Abdülkadir Geylani tekkesine üç köy vakfedilmiştir. Bu köyler; Resmo kazasına bağlı Aya İrini köyü, Ayvasıl kazasına bağlı Murniye ve Purika köyleridir.²⁴⁵ Vezir Musa Paşa'nın ise Hanya'da yaptırdığı cami vakfına iki köy vakfedilmiştir. 1650 tahririnde vakfedilen köy sayısı bir iken 1670 tahririnde bu sayı ikiye çıkmıştır. Bu köyler Apokoron kazasına bağlı Mohrasa ve aynı kazaya bağlı Dramnia köyleri olarak bilinmektedir. Nihayetinde hem Şeyh Abdülkadir Geylani'nin hem de Vezir Musa Paşa'nın vakıf köyleri mübadeleye kadar istikrarlı bir şekilde varlığını korumuştur.²⁴⁶

Süreklilik gösteren vakıflardan bir başkası da Kapudan Yusuf Paşa'nın Hanya'da yaptırdığı cami vakfıdır.²⁴⁷ Bu camiye Hanya şehrinde çok sayıda dükkân, fırın, mahzen ve evler vakfedilmiştir.²⁴⁸ Ayrıca Hanya kazasına bağlı Çömlekçi ismiyle bilinen bu köy 1659 yılında vakfedilmiştir.²⁴⁹ XVIII. yüzyıla gelindiğinde Yusuf Paşa vakfının mütevellisi Abdülaziz mahkemeye başvurarak, Çömlekçi köyünde bulunan gayrimüslim halkın ödemesi gereken zeytin, öşür ve diğer vergileri kendilerinden talep edildiği halde vermediklerini beyan etmiştir. Bu durumun ise Hanya sakinlerinden bazı kişilerin zikrolunan köy halkını tahrik ederek öşür vesaire vergilerin ödenmesine engel olmalarını ve bu kişileri kışkırtmalarından kaynaklandığını belirtmiştir. Nihayetinde bunların mahkemelerinin görülüp yapılan müdahalenin giderilmesi istenmiştir. Çömlekçi karyesi mübadele dönemine kadar vakıf köy statüsünde devam etmiştir.²⁵⁰

Girit'te köylerin vakfedildiği bir başka vakıf da Valide Sultan vakfıdır. Bu vakıf Mustafa ağa Camisi vakfı ile de yakından ilgilidir. Resmo kazasına bağlı olan Pigi karyesi ilk olarak Resmo'daki Mustafa Ağa vakfı olarak kaydedildiyse de 1652 tarihinde gönderilen hatt-ı hümayun ile bu karye, hass-ı hümayun olarak kayıt olunmuştur. 1659'da ise bu karye, cami vakfına dönüştürülmesi için Mustafa Ağa'ya tekrar temlik edilmiştir.²⁵¹ 1670 tahririnden kısa bir süre sonra, 1673'de Resmo'ya tabi olan Pigi karyesi Valide Sultan'ın Resmo varoşunda inşa ettirdiği cami için vakfedildi. Ayrıca bu karyenin yakınındaki iki çiftliğin gelirleri de Valide Sultan'ın İstanbul'da

²⁴⁴ Mustafa Oğuz, *Girit (Resmo) Şer'iyye Sicil Defterleri (1061-1067)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Enstitüsü, 2002), 462-464.

²⁴⁵ VGMA, *RŞSd.*, Defter No: 00080, Sıra 057, Sayfa 110.

²⁴⁶ Adıyeke, "Osmanlı Giritinde Vakıf Köyler", 351.

²⁴⁷ VGMA, *Hurufat Defterleri (HD)*, Defter No: 01199, Sayfa 82, Sıra 83.

²⁴⁸ BOA, *Girit Mufassal Defteri*, 138-141.

²⁴⁹ "mezarî ve mülhakâtı ve reayası ve haracı ve avarız ve sair hukuk ve rûsumu ... ol vechle serbest olmak üzere" BOA, *Girit Mufassal Defteri*, 113.

²⁵⁰ BOA, *A.DVNS.AHK.CZRK.d*, No, 0003/289, H-29-11-1175.

²⁵¹ BOA, *Girit Mufassal Defteri*, Defter No: 820, Sayfa 123. Valide Sultan Vakfı olan Pigi karyesi hakkında ayrıca bkz: Evangelia Balta- Mustafa Oğuz, *Liva-i Resmo Tahrir Defteri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009), 159.

inşa ettirdiği cami-i şerif kandilleri için vakfedilmiştir.²⁵² Valide Sultan'ın Kandiye'de yaptırdığı cami için de ayrıca üç köy vakfedilmiştir. Pedye kazasına tabi olan Apasolori karyesi vakıf olarak kaydedildikten sonra, hass-ı hümayun köylerinden Milapotama'ya bağlı Ayuna ve Ayo Yanni karyeleri bu vakfa eklenerek tahsis olunmuştur.²⁵³ Bu vakfa ayrıca Kenurya'da dört manastır eklenmiştir.²⁵⁴ 1705 tahrirlerinde ise Apasolori karyesi hariç diğer üç köy aynen devam etmiştir.

Köylerin vakfedildiği diğer bir vakıf da Sofu Mehmed Paşa vakfıdır. Kandiye'nin fethedilmesinden hemen sonra kurulan Sofu Mehmed Paşa Camisi'ne²⁵⁵ dört köy vakfedilmiştir. Bu köyler; Temmos kazasına bağlı Aya Silos, Ayo Velasi, serdar-ı ekrem Ahmet Paşa temliki olan Yerosa köyü ve son olarak da Kandali köyü olarak bilinmektedir. İncelenen kayıtlar arasında vakfedilen bu köylerin bazılarında öşür ve diğer vergilerinde usulsüzlüklere gidildiği görülmüştür. Örneğin Kandali köyünden elde edilen öşür vergilerinin bir kısmı toplanarak Sofu Mehmet Paşa Camisinde bulunan çalışanların ücretlerine ve camiye gerekli olan malzemelerin satın alınması için ayrılmıştı. Bu görev için vakfın mütevelliyesi Ayşe Hanım tarafından Kandiye sakinlerinden Ataullah adında bir şahıs görevlendirilmiş iken Ömer adında bir kişi çıkararak, Ataullah vakıf işlerini görmez deyip müdahalede bulunmuştur. Bu müdahalenin üzerine Ayşe Hatun mahkemeye başvurarak Ömer adındaki şahsın yaptığı müdahalenin giderilmesini istemiştir.²⁵⁶ Bu köylerin durumu mübadeleye kadar devam etmiştir.

Tapu tahrir defterlerinde olmayan fakat diğer kaynaklarda ortaya çıkan önemli vakıf köylere rastlanılmıştır. Bu köyler Hanya'ya bağlı Murniye ve Meskila köyleri olarak bilinmektedir. Bu iki köy Medine'de kurulan bir medreseye vakfedilmiştir. Tahrir defterlerinde bu köyler temlik olarak kaydedilip kuruluşuyla ilgili bir bilgi yoktur.²⁵⁷ Fakat daha sonra bu köylerde bulunan tarla, bağ ve bahçe gibi arazilerden elde edilen hasılatın net olarak kaydedilmemesi ve bunu düzeltmek için yazılan bir fermanla bu köylerin XVIII. yüzyılda vakfa dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır.²⁵⁸ Eski kayıtlarda olmayan bir başka vakıf ise, Defterdar Ahmed Paşa'nın Kandiye'de yaptırdığı çeşme vakfıdır. Bu vakfa bağlı 2 tane köy vardı. Bunlar, Milopotamo kazasına bağlı Vaderu ve Ayomaria karyeleridir. Diğer vakıf da Muharrir Hasan Efendi'nin Kandiye'de yaptırdığı mescit vakfı idi. Bu vakfa da Kandiye kazasına bağlı Ashuya Hamedî (?) karyesi bağlanmıştı. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda bu köylerin

²⁵² BOA, *Hanya-Resmo Mufasssal Defteri*, Defter No: 822, 406-407.

²⁵³ BOA, *Kandiye-Sitia Mufasssal Defteri*, Defter No: 825, 11-14.

²⁵⁴ BOA, *Kandiye-Sitia Mufasssal Defteri*, Defter No: 825, 453.

²⁵⁵ VGMA, *HD*, No: 01164, Sayfa 105, Sıra 38.

²⁵⁶ BOA, *A.DVNS.AHK.CZRK.d*, No, 0003/40, H-29-11-1175.

²⁵⁷ “*Vezir Muradpaşazade'nin mahlulundan Darü's-Saade Ağası el-Hac Beşir Ağa'nın mutasarrıf olduğu kurayı Medine-i Münevvere'de bina buyurdıkları medreseye vakfeylediği*” BOA, *Bâb-ı Âsâfi Divân-ı Hümayûn Sicilleri Mühimme Defterleri* (A.DVNS.MHM.d.), No: 263, Sayfa 186; Adıyeke, “Osmanlı Giritinde Vakıf Köyler”, 353.

²⁵⁸ VGMA, Defter No: 638, Sayfa 219, Sıra 122.

tamamı değil sadece zeytinyağı mukataaları vakıf geliri idi. Geçen süre zarfında bu köylerin bütün gelirlerinin ve mülkiyetinin bu vakıflara aktarıldığı anlaşılmaktadır.²⁵⁹

Yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda Osmanlı döneminde kurulan ve XVIII. yüzyıla kadar varlığını koruyan Girit'teki toplam vakıf köylerini aşağıdaki tabloda (Tablo 3.3) görmek mümkündür.

Tablo 3.3. Girit'te XVIII. Yüzyıla Kadar Varlığını Koruyan Vakıf Köylerin Toplu Görünümü

Vakfın İsmi	Köy Sayısı		
	Tapu Tahrir Defterleri		
	1650	1670	1705
Gazi Hüseyin Paşa Medine-i Münevvere Vakfı	11	11	11
Gazi Hüseyin Paşa Resmo, Hanya ve Kisamo'da yaptırdığı cami, mescit ve imarethane vakfı	11	11	12
Sultan İbrahim Vakfı	7	7	7
Şeyh Abdülkadir Geylani cami, imaret ve tekkesi vakfı	3	3	3
Vezir Musa Paşa Hanya'da yaptırdığı cami vakfı	1	2	2
Vezir Yusuf Paşa Vakfı	1	1	1
Valide Sultan Resmo ve Kandiye'de yaptırdığı cami vakfı	-	4	3
Mustafa Ağa Vakfı	1	-	-
Sofu Mehmed Paşa Kandiye'de yaptırdığı cami vakfı	-	3	3
Defterdar Ahmed Paşa'nın yaptırdığı çeşme vakfı	-	-	-
Muharrir Hasan Efendi Kandiye'de yaptırdığı mescid vakfı	-	-	-
Toplam Vakıf Köy Sayısı	35	42	42

3.2.1.1.1. Toprağı Kiralama Usulleri

Vakıf taşınmazların içerisinde yer alan ve işletilmesinde değişik kiralama yöntemleri kullanılan arsalardan çok miktarda istifade edildiği görülmektedir. Buna göre Osmanlı Devleti'nde yürürlükte olan Hanefi mezhebine uygun olarak topraklar 3 yıllığına, diğer taşınmazlar ise 1 yıllığına kiralanmaktaydı. Daha sonra ise zamanla değişen şartlara uyum sağlayabilmek amacıyla iki yeni kiralama yöntemi ortaya çıkmıştır. Bunlar; mukataa ve icâreteyn olarak bilinmektedir. Mukataa kelimesi başlangıçtan beri, mülkiyeti devlete veya vakıflara ait araziden ve arsalardan ifraz edilerek özel şahıslara veya kurumlara kiralanın gayrimenkuller için yapılan kira sözleşmesini ve ödenen kirayı ifade eden bir terimdir. Bu terim “*mukâtaa-i zemîn*” veya “*mukâtaalı*” gibi tabirlerle de ifade edilmekteydi. Ayrıca, mukataa, vergi mükellefinden üretim hacmine göre alınması gereken öşür, haraç vb. vergilerin sabit bir meblağ olarak belirlenmiş olması anlamını da taşımaktaydı. Bu anlamda *maktû* kelimesi de kullanılmaktaydı.²⁶⁰ Vakıf terminolojisinde bu kelime, mülkiyeti devlete veya vakıflara ait arazinin ifraz edilerek şahıslara kiralanması anlamına gelmekteydi. Aynı zamanda

²⁵⁹ Adıyke, “Osmanlı Giritinde Vakıf Köyler”, 353.

²⁶⁰ Mehmet Genç, “Mukâtaa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/129.

başkasına ait olan bu toprak parçası üzerine yapılan her türlü tesis, bina ve ağaçlar toprağı kiracı olarak işleten şahsın mülkiyetinde olup tasarruf etme hakkını elde ediyordu. Hatta bunları vakıf bile yapabiliyordu. Bu gayr-ı menkulün mutasarrıfı tarafından vakfa ödenen, aynı zamanda *icâre-i zemin* yani *yer kirası* da denilen senelik sabit bir geliri ifade ediyordu. Buna müşahhas bir örnek vermek gerekirse; Vezir Selim Ağa oğlu Hacı İbrahim Paşa, Girit'in Kandiye Sancağı'nda Malviz nahiyesi'nde Kuluhor Çiftliği hududunda Acısu olarak bilinen akarsu üzerindeki arsasını Fazıl Ahmet Paşa vakfından senede 200 akçe mukata-i zemin²⁶¹ ile kendi tasarrufuna almıştır. Daha sonrasında ise mütevellisinin izni ile bu arsa üzerine iki gözlü un değirmeni bina edip bunu vakfetmiştir.²⁶² Acısu olarak tabir olunan yer belgelerde iki şekilde zikredilmektedir. Yukarıda da değinildiği gibi ilki bir akarsuyu ifade ederken ikincisi ise Hanya'da olduğu varsayılan bir kaleyi nitelemektedir. 1161 numaralı Rumeli Hurufat defterinin atama kaydından edinilen bilgiler doğrultusunda Hanya'da Acısu Kalesinde kim tarafından vakfedildiği belli olmayan bir caminin olduğu bilinmektedir. Bu camide günlük üç akçe ile vazifelendirilen hatiplik görevine İsmail isminde bir kişi getirilip, onun vefat etmesi üzerine bu görev Hasan bin Ahmet Halife'ye tevcih olunmuştur.²⁶³

XVIII. yüzyıl Girit vakfiyelerinde, vakfedilmiş ve mukataa usulüyle kiraya verilmiş topraklar üzerinde bulunan binaların ve ağaçların vakfedilişine bol miktarda rastlanılmıştır. Fakat XVIII. yüzyılda vakfedilmiş toprakların mukataa usulüyle kiraya verilmesi pek yaygın değildi. Çünkü bu asırlarda eskiden olduğu gibi bedava olarak mülk edinme imkânları daralmıştı.²⁶⁴ Bunun neticesinde mukataa usulüyle kiralama şekline de nadiren rastlanır olmuştur. Bundan hareketle bunlar daha önceki dönemlerde vakfedilmiş ve mukataa usulüyle kiraya verilmiş topraklar olarak bilinmektedir. Mukataa usulüyle kiralanan toprakların genellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinde yaygın olduğu bilinmektedir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu takip eden yıllarda, herhangi bir şehir fethedildikten sonra, Türkler kesin olarak yerleşmek üzere kitle halinde oraya göç ediyorlardı. Bir anda nüfus artışının yaşanması ve toprağı olan talebin artmasıyla buralardaki arsa değerlerinin yükselmesine sebep oluyordu. Bundan dolayı devlet memurları, ordu mensupları ve onlarla birlikte bu yerleşim alanlarına ilk gelenler, şehrin gelişmesine elverişli olan bütün arazilerin mülkiyetini üzerlerine alıyorlardı.²⁶⁵ Daha sonra ise bunların büyük bir kısmını vakfediyorlardı. Vakfedilmiş bu arazilerin mütevellileri, şehre sonradan ikamet edenlere mukataa usulüyle kiralıyorlardı. Kiracı olarak toprağı işleten şahıs ise kiraladığı bu topraklar üzerinde kendi hesaplarına binalar inşa etme imkânı kazanıyorlardı. Bu

²⁶¹ Ayrıntılı bilgi için bkz; Genç, "Mukâtaa", 31/ 129-132.

²⁶² VGMA, *Selim Ağa oğlu Hacı İbrahim Paşa Vakfiyesi*, Defter No: 570, Sayfa 251, Sıra 145.

²⁶³ VGMA, *HD*, Defter No: 01161, Sayfa 5, Sıra 87.

²⁶⁴ BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 0005/8, H-29-08-1189.

²⁶⁵ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi* (Ankara: Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1971), 1/404.

durum, bir taraftan, şehirlerin gelişip büyümesine fırsat tanırken, diğer taraftan arsa spekülasyonlarına yol açıyordu.²⁶⁶

Vakıf taşınmazların içerisinde yer alan ve işletilmesinde kullanılan bir diğer kiralama biçimi ise çift kira anlamına gelen ve *icâreteyn* olarak bilinen kira biçimiydi. XVIII. yüzyılda vakıf gayrimenkullerin işletilmesinde en fazla kullanılan bu kira usulünün muhtemelen XVI. asırdan itibaren kullanıldığı bilinmektedir.²⁶⁷ Öyle ki kiracı mukavelenin yapılışı sırasında, bir defaya mahsus olmak üzere, vakıf mütevellisine *icâre-i muaccele* (peşin kira) denilen kira bedeli ödüyordu. Bu bedel umumiyetle vakıf emlakın gerçek değerinin yarısına eşit olup, bunların tamirine harcanması gereken sabit bir meblağı ifade ediyordu. Bunun dışında *icâre-i müeccele* (ertelenmiş kira) denilen ve aslında normal kira bedelinden çok düşük olup, değiştirilmesi mümkün olmayan yıllık bir ücret ödüyordu. Bu kira usulü özellikle işletilmesi güç olan vakıf emlakın kiralmasında uygulanıyordu. Hakikaten de bazı vakıfların gelir kaynağını teşkil eden gayrimenkuller bazen öylesine harap oluyordu ki, gelirler vakıf emlakın gerekli bakım ve onarımına yeterli gelmiyordu. Bunu önlemek ve vakfın maddi güçlüklerini hafifletmek için söz konusu gayrimenkuller *icâreteyn* usulü ile kiralanıyordu. Buna bir örnek verilecek olursa, Bodurzâde el-hac Ali Ağa İbn İbrahim, Kandiye'de Petra denilen mevkide üç yüz kök büyük zeytin ağacı, on beş kök dut ağacı ve bununla birlikte meyve vermeyen birçok ağaç vakfetmiştir. Fakat bu ağaçlar zamanla harap olup, bunlardan elde edilen mahsul büyük oranda düşmüş, bu nedenle elde edilen gelir ne mütevellisi olduğu camiinin tamir masraflarına ne de burada bulunan mürtezikanın maaşlarını karşılamaya yetmiştir. Bu duruma çare olarak Perepetre nahiyesine tabi Koğuş karyesinde dört yüz seksen beş kök zeytin ağacını ve yirmi sekiz muzurluk tohumu içine alan tarlalarını ek olarak vakfetmiştir. Daha sonra ise sunduğu şartlar arasında adı geçen zeytin ağaçlarını ve tarlasını *icâreteyn* ile icar olunmasını istemiş ve bundan elde edilecek gelirlerle de vakıf emlakın masrafları ve buralardaki mürtezikanın maaşlarının ödenmesini istemişti.²⁶⁸

XVIII. yüzyıl Girit vakfiyelerinden çıkarılan bir başka hüküm ise, vakıf emlakın *icâre-i vâhideli*²⁶⁹ olarak kiraya verilmesiydi. İslam hukukçuları, *icâre-i vâhideli* vakıflarda kira bedelinin ecr-i mislden²⁷⁰ daha düşük olmaması gerektiği konusunda görüş birliği içindedir. Hanefi hukukçulara göre vakıf malların kira bedeli ecr-i mislden

²⁶⁶ Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, 135.

²⁶⁷ Yediyıldız, "Vakıf", 13/158; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri*, 2/17.

²⁶⁸ VGMA, *Bodurzâde El-hac Ali Ağa İbn İbrahim Vakfiyesi*, Defter No: 988, Sayfa 42, Sıra 20.

²⁶⁹ Sözlükte tek kira bedeli veya bir defaya mahsus yapılan kira akdi anlamına gelen bu tabir, vakıf hukukunda çatılı (müsakkafât) ve çatısız (müstegallât) vakıf akarların ay ve yıl gibi belli bir süre tayin edilerek mütevellisi tarafından kiralınması demektir. Bu şekilde kiraya verilen vakıf mallara "icâre-i vâhideli akarât-ı mevkufe" (icâre-i vâhideli vakıf) denilir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Ahmet Akgündüz, "İcâre-i Vâhede", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/388-389.

²⁷⁰ Piyasadaki rayiç değerine göre genellikle de bilirkişi yoluyla belirlenen ücrete denir. Detaylı bilgi için bkz; Ali Bardakoğlu, "İcâre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/379-388.

aşağı ise kira akdi bozulur. Bu durum da kiracıya bedeli ecr-i misl miktarına yükseltmesi imkânı tanınır, buna yanaşmadığı takdirde mütevellî kira akdini iptal etmelidir. Kira akdini iptal eden mütevellî vakıf emlakın gelirlerinden faydalanmak için ilk başlarda icâre-i vâhideli olarak kiraladığı emlaki daha sonra icâreteyn usulüne çevirebiliyordu. Öyle ki aşağıdaki örnekte bunu görmek mümkündür; Kandiye'de Vezir Cami Şerif Mahallesi ahalisinden İmamzâde Derviş Ağa ibn Mehmed Emin Efendi, Erkiri İstiranko mahallesinde kahve satımının yapıldığı tahmishane dükkânını önce icâre-i vâhideli olarak her sene beş yüz kuruşa kiralamıştı. Fakat bu tahmis dükkânı zamanla yıpranmış, tadilat ihtiyacı hâsıl olmuştu. Zikrolunan vakfın herhangi bir yan geliri olmadığı için tadilat masrafları karşılanamamıştı. Bu yüzden mevcut kiracıyla yeni bir anlaşma yapılarak dükkân dâhilinde olup vakfa ait olan beş adet dibek, beş adet timureli ve dirhemleri ile birlikte iki adet terazi, on beş adet elek, on adet tava ve diğer alet ve edevat iki bin beş yüz kuruş icâre-i muaccele ve her gün on beş akçe icâre-i müeccele ile kiralanmıştı. Derviş Ağa, mezkûr meblağı vakıf mütevellisine nakit olarak vermek yerine gerekli tadilatları yapacaktı.²⁷¹ Vakıf mülklerini eskiden icâre-i sahîha ile kiralamış olanlar, bu kira şeklini icâreteyne çevirmelerinin asıl sebebi olarak vakıf müessesesini harap olmaktan kurtarmak ve bunlardan elde edilen gelirlerin düşmesini önlemek olduğu söylenebilir. Günümüzde dahi bunun örneklerini görmek mümkündür. Mülk sahibi-kiracı ilişkisinde de bu usul uygulanmakta olup mülkün tadilatı kiradan düşülerek yapılabilmektedir.

XVIII. asır Girit vakfiyelerinde müşahade edilen bir başka unsur ise, icâreteyn olarak verilen vakıf emlakten elde edilecek gelirlerin onu on bir buçuk hesabı ile istirbah ve istiğlal olunmasıydı. Bu cümle tam olarak, vakıf haline getirilmiş nakit paraların %15'lik bir oranla faize verilerek vakıf için gelir temin edileceği anlamına gelmekteydi. Ayrıca vâkıf, vakfın gelirlerine her hangi bir zarar gelmesin diye bu nakit paraları vakfederken bir takım şartlar ortaya koymaktaydı. Bu şartlar arasında nakit paranın güvenilmez şahıslara verilmesinden kaçınılmasını vakfiyelerinde açıkça belirtmekteydiler.²⁷² Yine bu dönemde, bazı vesikalarda vakıf haline getirilen nakit paraların değişik unsurlarını görmek mümkündür. Vakıf kurucuları bazen vakfın yeterli miktarda akara sahip olmadıklarını, kısaca gelir ve giderlerin birbirini karşılamadığını gördükleri zaman, vakfettikleri nakit paralar ile vakfa akar temin etmek için kullanmaktaydılar. Bununla birlikte vakfedilen bu nakit paralar bazen vakfa akar satın almak için yeterli gelmiyordu. Bu durumla karşı karşıya kalan vakfın mütevellisi mevcut olan nakit parayı istirbah ve istiğlal yoluyla değerlendirerek bundan elde ettiği gelirle vakfa akar temin etmekteydi. Ayrıca satın alınan bu akarlar ya icâre-i vâhîde ile

²⁷¹ VGMA, *Ahmet Paşa Vakfiyesi*, Defter No: 579, Sayfa 97, Sıra 40.

²⁷² ...Zikr olunan menziller bi-cümleti't-tevâbi' ve'l-levâhık hasbe mâ-ceret bihi'l-âde icâre-i mu'tâda ile âhere icâr olunup ve meblağ-ı merkûm dahi onu on bir buçuk hesâbı üzere alâ vecchi'l-helâl istirbâh ve istiğlâl olına ve dahi mâl-i vakf-ı mezbûr zâyi' olmak ihtimâli olan kimesnelerden hazer olup ol makûle kimesneler ile mu'amele olunmaya... VGMA, *Mevlânâ Abdullatîf Bin Osman Vakfiyesi*, Defter No: 988, Sayfa 116, Sıra 41.

ya da icâreteyn usulü ile kiralayıp gelirini yeni akar temin etmek için kullanmaktaydılar.²⁷³

Yukarıda anlatılanlar doğrultusunda icâreteyn usulüyle kiralamanın, kiracılar nezdinde birçok faydası olduğu açıktır. Bu şekilde kiraya verilmiş gayrimenkuller üzerinde kiracıların mutlak mülkiyet hakları bulunmamasına rağmen, söz konusu olan emlakten istedikleri gibi yararlanma, onlar üzerindeki haklarını çocuklarına intikal ettirme, vakıf mütevellisinin izniyle bu hakları satma imkânını ellerinde bulunduruyorlardı.²⁷⁴ Kısaca ifade etmek gerekirse, kiracılar kiraladıkları gayrimenkuller vasıtasıyla, her türlü hukuki takipten korunarak bir servet kaynağına sahip olabiliyorlardı.²⁷⁵ Kiraya verilen bu gayrimenkuller sadece kiracılara menfaat sağlamıyordu. Aynı zamanda bu usul ile birlikte vakıf müessesesi de bir takım menfaatler elde etmekteydi. Şunu da söylemek gerekir ki bölgede bulunan gayrimenkuller sadece oradaki Müslümanlara kiralanmıyordu. Aynı zamanda bölgede bulunan gayrimüslimler de bu kiralama sisteminden faydalanmaktaydılar. Örneğin, Ankebut Ahmet Paşa evkafı mülklerinden Hanya kazasının Kisamo nahiyesine bağlı Rozvi Kebir köyünde bulunan vakıf arsa usulü gereğince kiraya verilmişti. Bu arsayı kiralayan şahıslar ise İstefani Kabto ve Eskalo Babeto adlı kişiler olarak bilinmektedir. Bu şahıslar mahkemeye başvurarak, müteveli senediyle kiralanan bu arsaya müşterek sahip olduklarını bu zamana kadar dışardan kimse kendilerine müdahale etmez iken bazı şahısların müdahale ettiklerini ve bu müdahalenin kaldırılmasını istemişlerdir.²⁷⁶

3.2.1.3. Binalar

Bu başlık altında XVIII. yüzyıl Girit'te vakıf akarlar arasında gösterilen binalar tasvir edilecektir. Şöyle ki, Girit vakıflarındaki binaları meskenler ve iktisadi kuruluşlar oluşturmaktadır.

²⁷³ ...Balâda mezkûr otuzbin kuruştan binyediyüz doksan dört kuruş ile menazil-i mezkûre vakfa iştirâ maada baki kalan yirmi sekizbin ikiyüz ellibir kuruşun onsekiz bin ikiyüz elli bir kuruşu akar iştirâsiyçün ve eğer akar iştirâsı müteassir olur ise rehn-i kavi ve kefil-i meli ve devr-i şer'i ile i'mal için âsitane-i aliyyede ipka ve onbin kuruşu Hanya ahalisinden vâkıf-ı mumaileyhin ba-berat-i âlişan kaymakam mütevellisi Kasım Ağa zade Kasım Ağaya teslim olunup Cezire-i mezbûrede emlâk zuhurinde vakf-ı merkum için akar iştirâ edince rehn-i kavi ve kefil-i meli ve devr-i şer'i ile i'mal olunup vakf-ı merkume akar iştirâ eyledikte icâre-i vâhîde yahut icâreteyn ile âhere ve senedatı âsitane-i aliyyede müteveli-i vakf olanlara irsal eyleye... VGMA, İsmail oğlu Valide Sultan Kethudası Dergah-ı Âli Kapıcıbaşlarından Darbhane Emini Yusuf Ağa Vakfiyesi, Defter No: 628, Sayfa 853, Sıra 468.

²⁷⁴ VGMA, Defter No: 628, Sayfa 853, Sıra 468.

²⁷⁵ Yediylıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, 140; A. Himmet Berki, "Vakıflar ve Vakıfların Maruz Kaldığı Tecavüz ve İhmaller", Vakıflar Dergisi 8 (1969), 339.

²⁷⁶ BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 0004/337, H-29-03-1179.

3.2.1.3.1. Meskenler

XVIII. asır Girit vakfiyelerinde, üç tip mesken ile karşılaşmaktadır. Bunlar; menziller, köşkler ve oda veya hane denilen küçük evlerdi. Bu dönemde vakfedilen binaların büyük bir çoğunluğunu menziller ve oda veya hane denilen küçük evler oluşturuyordu. “İnmek, konaklamak, misafir olmak” anlamındaki nüzul sözcüğünden türemiş bir mekân ismi olan menzil “ev, konak” manalarına gelmektedir.²⁷⁷ Vakfiyelere bakıldığında da menzil kelimesinin, Türkçe “konak” kelimesine tercih edildiği anlaşılmaktadır. Araştırma konusu sınırları çerçevesinde incelenen vesikalara bakıldığında menzil, imar görmüş, belli bir lükse sahip, ikamet etmeye mahsus yer anlamında kullanılmaktadır. Yine bu dönemde menziller, zemin katları hariç birçok odayı barındıran bir veya iki kattan meydana gelmekteydi. Büyük avlulara sahip olmakla birlikte etrafında tarıma elverişli, ekili ve dikili araziler de bulunmaktaydı. Bu menzillerin tarıma elverişli alanlarda yapılmasının sebepleri arasında muhtemelen burada ikamet edenlerin bu arazilerde çalışmaları gerektiği zaman ulaşım sıkıntısı çekmek istemediklerinden kaynaklanıyor olabilir. Çünkü bazen söz konusu menzillerin alanı, orada asıl ikamet edenlerin dışında, küçük çiftçi evlerini, kahvehaneleri, divanhaneleri, ahırları, samanlıkları, mahzenleri, değirmenleri ihtiva eden bir konak sahası gibi çok geniş olabilmekteydi. Bu sebeple bazı menziller, *konak menzil* olarak anılmaktaydı.²⁷⁸

Bu dönemde bulunan menziller sadece ikamet edilecek yer olarak kullanılmıyordu. Özellikle, içerisinde ikamet edilemeyecek kadar harap olmuş menzillerin yıkılmak yerine ticari işler için kullanıldığı da oluyordu. Örneğin, yollarda yolcuların eşyalarını indirip yüklemeleri, saklamaları, atlarını değiştirmeleri için kullanılan ve *bâr-hâne* olarak nitelendirilen harap menziller de bulunmaktaydı.²⁷⁹

Meskenlerin ikinci tipini köşkler oluşturuyordu. Köşkler aynı zamanda küçük saray olarak bilinmekteydi. Geniş bir bahçe içinde inşa edilen köşkların genellikle süslü bir yapısı vardı. Bu dönemde yapılan köşkler birden fazla katı ihtiva ettiği gibi bazılarının içerisinde suffalar da bulunmaktaydı. Ayrıca bazı köşkların ön cephesinin büyük bir kısmı camdan yapılmış olacak ki bunlar camlı köşk olarak zikredilmekteydi. Camlı köşk olarak zikredilen bu yapılar halk arasında sırça köşk olarak bilinmektedir. Yine bu dönemde içme suyunu soğuk tutmak amacıyla köşkların zemin katına kiler

²⁷⁷ Yusuf Halaçoğlu, “Menzil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/159.

²⁷⁸ VGMA, *el-Hâcc Ahmed Ağa ibn el-Hâcc Mehmed (Hanyelizâde) Vakfiyesi*, Defter No: 988, Sayfa 203, Sıra 116.

²⁷⁹ “...Yanar Hammâmı ve kanavât müstâdıyla bir masura âb-ı lezîz-i cârî ve bâğçe ve avluyu müstemil kebîr bâr-hâne konak ta'bîr olunur menzîlimi ve işbu iki kebîr konâk menzillere ve bâğçelere kanavât müstâdlarına tebeyyet ile mülküm olup cereyân ede gelen cem'an dokuz masura âb-ı lezîz-i cârimi...” VGMA, *el-Hâcc Ahmed Ağa ibn el-Hâcc Mehmed (Hanyelizâde) Vakfiyesi*, Defter No:988, Sayfa 203, Sıra 116,

tarzında bir oda yapılmaktaydı. Bu odaya serdâb denilmekteydi.²⁸⁰ Serdâb denilen bu odalar zeminde olması hasebiyle güneş ışınlarından mahrus kalıyordu. Böylelikle içme suyu soğuk tutulabiliyordu.²⁸¹

Meskenlerin üçüncü ve son tipini ise oda veya hane diye adlandırılan evler oluşturmaktaydı. XVIII. yüzyıl Osmanlı Girit'inde en fazla karşılaşılan akar tipini bunlar oluşturmaktaydı. 1725 tarihli bir hüküm, Müslümanlara ait evlerin yüksekliğinin on iki zirâyı yani yaklaşık dokuz metreyi, gayr-ı Müslim evlerinin dokuz zirâyı yani yaklaşık yedi metreyi ve dükkânlarının yüksekliğinin ise dört zirâyı yani yaklaşık üç metreyi aşmaması gerektiğini belirtmektedir.²⁸² Bundan hareketle bu dönemde inşa edilen haneler umumiyetle iki katlı olup, bazen de üç katlı olduğu görülmektedir. Bu hanelerin, zemin katları genellikle işletilmesi için dükkân olarak inşa edilirken, diğer katları ikamet edilecek yer için kullanılıyordu. Ayrıca bu hanelerin bazılarının zemin katları zirai ürünlerin korunması amacıyla inşa edilen depolardan oluşmaktaydı. Diğer katlarında ise umumiyetle bir veya birkaç oda, bir sofa ve bir helâyı ihtiva ediyordu.²⁸³

Üç tip mesken üzerinde yapılan bu tahlil, söz konusu meskenlerin bir sosyal sınıflandırmaya tabi tutulabileceği neticesini doğurmaktadır. Bu dönemdeki meskenlerin büyük çoğunluğunu teşkil eden odalarda yani evlerde, köylüler, işçiler, zanaatkâr, tüccarlar ile küçük ve orta dereceli memurlar oturuyorlardı. Bünyesinde birden fazla odayı barındıran evlerde odalar bazen işçilerin meşgul oldukları işin adıyla²⁸⁴ anılırken, bazen de eski sahibinin ismiyle de anılmaktaydı.²⁸⁵ Menziller veya köşklerde ise, daha yüksek gelirlere sahip olan ehemmiyetli şahıslar oturmaktaydı.

3.2.1.3.2. İktisadi Kuruluşlar

XVIII. yüzyıl Girit'inde vakıf akarlarının önemli bir kısmını iktisadi kuruluşlara, yani dükkân, ambar gibi ticari yapılara ve imalathane, hamam vs. gibi sınai işletmelere borçludur. Araştırma konusu çerçevesinde incelenen vesikalardan vakfın akarları arasında bulunan en fazla ticari kuruluş dükkânlardı. Daha sonra ise mahzenler, samanhaneler, ambarlar ve ahırlar gelmekteydi. Bu yapılar içerisinde dükkânlar hariç, bazen bir çiftliğin içinde olduğu gibi bazen de müstakil olarak bulunuyordu. Ayrıca

²⁸⁰ VGMA, *el-Hâcc Ahmed Ağa ibn el-Hâcc Mehmed (Hanyelizâde) Vakfiyesi*, Defter No:988, Sayfa 203, Sıra 116.

²⁸¹ A. Cihat Kürkçüoğlu, “Serdâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 2009), 36/550-551.

²⁸² Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi, 106.

²⁸³ VGMA, *Derviş Ahmed Ağa İbn El-hac İsmail Vakfiyesi*, Defter No: 988, Sayfa 98, Sıra 34.

²⁸⁴ “...menzil-i mezbur ittisalinde terbi’i dörtyüz yetmiş zira arsa üzerinde mebni iki bab kaldırımcılar odaları ve bir sofa ve bir matbah ve bir kenif ve sandalcı kârhanesi ve bir mikdar bahçe ve etraf-ı selâseden taş divarı müştemil mülk menzili ve zikrolunan kaldırımcılar odaları ittisalinde...” VGMA, *İsmail oğlu Valide Sultan Kethüdası Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşlarından Darbhane Emmini Yusuf Ağa Vakfiyesi*, Defter No: 628, Sayfa 853, Sıra 468.

²⁸⁵ VGMA, *Mahmud Ağa bin Hüseyin (Fazıl Ahmet Paşa'nın Kethüdası) Vakfiyesi*, Defter No: 629, Sayfa 10, Sıra 5.

bunların yanında hem çiftliğin içinde bulunanların süt ihtiyacını karşılamak hem de bunları satın elde edilen gelirlerle inşa edilen yapıların tamir ve onarım masraflarını karşılamak amacıyla kurulan mandıralar da bulunmaktaydı. Ahırlar için ise genellikle harap yapılar kullanılmaktaydı. Bu ahırlar, seyyahlara veya başka bir iş için kırdan şehre inen kişilere kolaylık sağlamaktaydı. Bu kişiler hem atlarının yem ve su ihtiyacını karşılayıp hem de atlarını bağlayıp dinlenecekleri alan olarak kullanılmaktaydı.²⁸⁶

Dükkân, incelenen dönemde, bugün değişik adlar altında tanımlanan neredeyse her cins ticaret evini belirtmekteydi. Bunlar incelenen dönemde, berber dükkânı, boyahane dükkânı, nalbant dükkânı, demir dükkânı, bakkal dükkânı şeklinde geçmekteydi. Ayrıca bu kelimeyle terzi, dolapçı gibi hem üretim yapan hem de ürettiklerini perakende olarak satan esnaf atölyeleri de belirtiliyordu. Aynı şekilde kahvehanelerin işletildiği ve hoşaf satılan yerler için de dükkân kelimesinden istifade ediliyordu.²⁸⁷

Mahzen ise, Arapça bir kelime olup, asıl manası itibariyle, bir şeyi saklamak, biriktirmek manasında kullanılmaktaydı.²⁸⁸ İncelenen dönemde mahzenler, umumiyetle evlerin giriş katında bulunduğu gibi müstakil olarak da bulunuyordu. Mahzen kelimesi bu dönemde sadece eşyaların depolandığı yer olarak kullanılmıyordu. Aynı zamanda yağmur sularını biriktirmek için bina altında ve toprak içinde yapılan etrafı duvarlı veya çimento ile sıvalı sahrınçlar (su mahzeni) için de bu kelime tercih ediliyordu.²⁸⁹ Mahzenler daha çok kiralama usulü ile vakfa akar sağlamaktaydı. Fakat bunun kiralama biçiminde birkaç ölçüt bulunmaktaydı. Örneğin bu dönemde bulunan mahzenler harap olmaya yüz tutmuş ise normal kira bedelinin yarısı alınmaktaydı.²⁹⁰ Nihayetinde XVIII. yüzyılda Girit'te toplam 41 mahzen vakfı tespit edilmiştir. Bu mahzenlerin çoğu müstakil olmakla birlikte birkaç katlı olanlar da bulunmaktaydı. Bu mahzenlerin bazıları sadece bir odadan oluşurken, bazıları da birkaç odadan meydana gelmekteydi.²⁹¹

İktisadi kuruluşlar olarak adlandırılan binaların ikinci kategorisini, vakfedilmiş sınai işletmeler teşkil etmekteydi. Bunlar, hamamlar, değirmenler, imalathanelerden ibaretti. Arapçada ısıtmak, sıcak olmak anlamında kullanılan hamm (hamem) kökünden türeyen hamam kelimesinin sözlük anlamı, ısıtan yer demek olup yıkanma yeri manasında kullanılmaktadır.²⁹² Türk kültüründe önemli bir yeri olan hamam, namazın

²⁸⁶ VGMA, *Süleyman oğlu Yerli Yeniçerileri Üçüncü Bölük Yüzbaşısı Hacı İbrahim Ağa Vakfıyesi*, Defter No: 988, Sayfa 129, Sıra 49.

²⁸⁷ VGMA, *Derviş Ahmed Ağa İbn El-hac İsmail Vakfıyesi*, Defter No: 988, Sayfa 98, Sıra 34.

²⁸⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz; İsmail Yiğit, "Mahzen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/401-402.

²⁸⁹ VGMA, *Ebubekir oğlu Hacı İbrahim Ağa Vakfıyesi*, Defter No: 988, Sayfa 122, Sıra 44.

²⁹⁰ VGMA, *Derviş Ahmed Ağa İbn El-hac İsmail Vakfıyesi*, Defter No: 988, Sayfa 98, Sıra 34.

²⁹¹ VGMA, *Canım Reîs el-Hâc İsmâ'il Ağa İbni Mehmed Vakfıyesi*, Defter No: 987, Sayfa 63, Sıra 19.

²⁹² Osmanlı döneminde devletin yayıldığı bütün topraklarda çok sayıda umumi hamam inşa edilmiştir. Bunların dışında büyük konaklarda, âyan saraylarında, varlıklı kişilerin evlerinin yanında küçük ölçüde özel hamamlar da yapılmıştır. Ufak yerleşim yerleriyle köylerdeki evlerde ise gusûlhane denilen yıkanma yerleri bulunurdu. Umumi Türk hamamları (çarşı hamamları veya halk hamamları), ısıtma sistemi bakımından eski Roma hamamlarına benzemekle beraber mimarileri bütünüyle değişiktir. Ayrıntılı bilgi

sahih olarak ifası için kaçınılmaz olan vücut temizliği kavramıyla gelişim aşamasına girmiştir. Birçoğu vakıflar sayesinde hayat bulan bu ananevi kuruluşlar, sadece yıkanma odalarını değil, tıraş salonlarını, sohbet ederek ve kahve içerek yorgunluğun giderildiği ve sofalarda dinlenme salonlarını da ihtiva ediyordu²⁹³ XVIII. yüzyılda Girit'te toplam 19 hamam kaydına rastlanılmıştır. Fakat vesikalarda bu hamamların durumu hakkında herhangi bir malumata yer verilmemiştir. Yine Girit'teki vakıf kurucularının bazıları sadece bir hamamını vakfederken, bazıları iki ya da üç hamamını vakfa dönüştürdüğü tespit edilmiştir.²⁹⁴

İncelenen dönemde, değirmenlerin ehemmiyeti de en az hamamlar kadardı. Nasıl ki hamamların gitgide yayılmasının arkasında dini bir amil var ise, değirmenlerin bolluğunun da iktisadi bir ihtiyaçtan kaynaklandığı son derece açıktır. Zira halkın büyük bir kısmı, bizzat kendi ürettikleri buğday ve mısırı, ekmek yapmak için hemen hemen her köyde mevcut olan değirmenlerde öğütüyorlardı. Ayrıca basınçlı suyun bir çarkı çevirmesi ile elde edilen dönme hareketinin öğütücü taşları hareket ettirme prensibine dayanan su değirmenleri de bulunmaktaydı. Bu değirmenler su debisinin yüksek olduğu yerlerde akarsuyun üzerine kurulmaktaydı. Adada birçok cins mahsul yetiştirilmekteydi. Hatta şeker kamışı ve kahve yetişmeye bile uygun bir toprağa sahipti. Fakat ziraatte kullanılan yöntemlerin eski ve eksik olması ayrıca arazi ile ilgilenenlerin bu konu hakkında bilgisiz ve ihmalkâr olması bu mahsullerden çok az istifade edilmemesine sebep olmuştur. Adada aynı zamanda buğday, çavdar, arpa, yulaf ve mısır gibi mahsuller de yetiştirilmekteydi. Bunlar elde edilen ürün hasılatının beşinci derecesini oluşturmaktaydı. Buğday mahsul olarak yıllık yedi sekiz milyon kilo miktarlarında olup, en fazla Mesara ovasında yetiştirilmekteydi. Bu yüzden bölgedeki halka yetmeyip ithal ediliyordu. Yulafdan elde edilen mahsul de neredeyse buğdaydan elde edilen mahsul kadardı. Arpa ise özellikle yüksek yerlerde ve dağların üstünde dahi bulunduğundan bölge halkı daha çok arpa ekmeği yedi. Adada zeytinden sonra en fazla gelir getiren ürünler portakal, limon, mandalina, üzüm, harnup ve palamut ağaçlarıydı. Özellikle üzümünden iki şekilde istifade ediliyordu. İlki şarap yapımında kullanılıyor olması ve ikincisi de kurutulup farklı ülkelere ihraç edilmesi idi. Adanın birçok tarafı zeytin ağaçlarıyla kaplı olduğu için zeytin en önemli hasılatını oluşturmaktaydı. Bu ağaçlar her ne kadar iki sene de bir mahsul veriyorsa da kaliteli zeytinyağı çıkarılıp birçok yerde kullanılmaktaydı.²⁹⁵ İyi mahsul verdikleri sene 55 milyona yakın zeytinyağı çıkarılıyordu. Ertesi sene ise bu rakam 12 milyona kadar düşmekteydi.²⁹⁶ Buna rağmen zeytinin özel iklim koşulları nedeniyle, dünyada daha çok Akdeniz'e kıyısı olan ülkelerde yetişmesi ve Girit'in bu anlamda zeytin yetiştirmede dünyada

için bkz; Semavi Eyice, "Hamam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/402-430.

²⁹³ Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, 106.

²⁹⁴ VGMA, *Derviş Ahmed Ağa İbn El-hac İsmail Vakfiyesi*, Defter No: 988, Sayfa 98, Sıra 34.

²⁹⁵ Sami, "Girit", 5/3853.

²⁹⁶ Sami, "Girit", 5/3854.

öncülük yapan adalardan biri olduğu bilinmektedir. Bu yüzden bundan daha fazla istifade etmek için bölgede birçok değirmen de bulunmaktaydı. Bu anlamda halkın topladıkları zeytinlerden faydalanmak ve bu zeytinlerden yağ elde edebilmek amacıyla inşa ettirdikleri zeytinyağı değirmenleri meşhur idi. Bölgedeki halk, zeytinyağını çıkarabilmek adına zeytin ağaçlarına çok dikkat ederlerdi. Bu ağaçlara yapılacak herhangi bir müdahaleyi hemen şikâyet edip cezasının verilmesini isterlerdi. Şöyle ki, Kandiye kazasından Dergâh-ı muallam yeniçerilerinden Hasan mahkemeye başvurarak, Kandiye’de bulunan Ağa Cami vakfı köylerinden Temneş nahiyesine bağlı Esteryano karyesinde sahip olduğu zeytin ağaçlarına bu zamana kadar herhangi bir müdahalenin gerçekleşmediğini söylemiştir. Fakat sonradan aynı kaza sakinlerinden Hüseyin Ağa adlı kişinin beş yüzden fazla zeytin ağaçlarını diplerinden kesmesi üzerine mahkemesinin görülmesini ve gerekli cezai işlemlerin uygulanmasını istemiştir.²⁹⁷ Yukarıdaki örnekten de anlaşılacağı üzere zeytin ağaçlarına yapılan müdahalelerin cezasız bırakılması istenmiyordu. Nihayetinde bu ağaçlardan bol mahsul elde ederek zeytinyağı değirmenlerinde öğütüp bunlardan ciddi miktarda kazançlar sağlanmaktaydı. Zeytinyağı değirmenleriyle birlikte meşhur olan bir diğer değirmen ise un değirmenleriydi.²⁹⁸ Bu anlamda hem buğday hem de onun işleme tabi tutulduğu yer olan değirmenler insanoğlunun vazgeçilmezleri arasında yer almıştır.²⁹⁹ Bu değirmenlerin birçoğu, İmparatorlukta bulunan diğer bina ve kuruluşlar gibi, bazı kamu müesseseleri yararına vakfedilmişti.

XVIII. yüzyılda incelenen vesikalardan hareketle 27 adet yağ değirmeni, 15 adet su değirmeni, 13 adet zeytinyağı değirmeni ve son olarak 8 adet un değirmeni tespit edilmiştir. Nihayetinde bunların hepsi kurucuları tarafından vakfa dönüştürülmüştür. Yağ değirmeni ve zeytinyağı değirmeni olarak ayrılmasının sebebi vesikalarda bu şekilde anılmalarından kaynaklanmaktadır. Yine vesikalarda bu değirmenlerin genel durumu ile ilgili kayıtlar da yer almaktadır. Örneğin, değirmenlerin bazıları harap halde bulunurken bazıları mezkûr dönemde işleyişini devam ettirmektedir. Harap halde bulunan değirmenler genellikle XVII. yüzyıldan XVIII. yüzyıla intikal edenlerden meydana gelmektedir.³⁰⁰ Yine mezkûr yılyılda Girit'teki vakıf kurucularının bazılarının değirmenlerde belirli bir hisse payına sahip olduğu ve sahip olduğu bu hisseleri vakfettiği tespit edilmiştir.³⁰¹ Vakfedilmiş imalathanelere ve karhanelere gelince bunlar aşağıdaki tabloda (Tablo 3.4) gösterilmiştir.

²⁹⁷ BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 0005/23, H-29-08-1189.

²⁹⁸ Kaynaklarda genellikle bu değirmenler öğüttükleri malzemelere göre anılmaktadır. Örneğin; un değirmeni için, *dakik*, *âsiyab-ı dakik*, zeytin öğüten değirmenler için ise, *rugan-ı zeyt* gibi ifadeler kullanılmaktadır. VGMA, *Abdülkadir oğlu İbrahim Ağa Vakfiyesi*, Defter No: 988, Sayfa 44, Sıra 21; Yediylıdız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi*, 106.

²⁹⁹ İbrahim Solak, “Osmanlı İmparatorluğunda Değirmenler”, *Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri* (İzmir: İzmir Demokrasi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi 2019), 3/166.

³⁰⁰ VGMA, *Gazi Hüseyin Paşa Vakfiyesi*, Defter No: 610, Sayfa 205, Sıra 243.

³⁰¹ VGMA, *Mustafa Ağa bin Mirâsyedi el-Hâcc Osman Ağa*, Defter No: 988, Sayfa 213, Sıra 123.

Tablo 3.4. XVIII. Yüzyılda Girit'te Vakfedilmiş Atölyeler

Atölyelerin Adı	Atölyelerin Adedi
Sabunhane	6
Boyahane	1
Kaldırımcılar hanesi	1
Debbağhane	1
Şaraphane	2
Barhane	1
Kahvehane	1
Sandalcı karhanesi	1
Dolapçı karhanesi	18
Hamurhane	1
Kahve dükkânı	6
Çırahane	1
Samanhane	10
Fırın	15
Hoşafhane	2
Terzi	2
Nalbant dükkânı	1
Berber	7
Bakkal	2
Belirsiz	77
Toplam	156

Yukarıdaki tabloda da (Tablo 3.4) görüldüğü üzere toplam 156 adet atölyeye rastlanılmıştır. Bu atölyelerden zikredilmesi gerekenlerden biri fırındır. Fırın denilince normalde ekmeğin pişirilip dağıtıldığı yer akla gelirken, Girit'te bir adet kireç fırını tespit edilmiştir.³⁰² Bazı vakfiyelerde atölyelerin türü ve cinsi belirtilirken bazılarında yalnızca dükkân olarak kaydedilmiştir. Yukarıda belirsiz olarak zikredilen atölyeler bu kategoriye girmektedir. Yine bu atölyelerin ne olduklarını belirtmek yerine bazen sadece konumları belirtilmiştir. Bunun nedeni dükkânların kiraya verildiği zaman hangi dükkânın ne kadara kiraya verildiğini açıklamak ve olası karışıklıkları önlemekten kaynaklandığı düşünülmektedir. Mezkûr atölyelerin bazılarının kepenkli oldukları ve bazılarının ise birçok odayı sahip oldukları bilinmektedir.³⁰³

Yukarıda anlatılanların yanı sıra Osmanlı gayr-ı menkul hukukunun karakteristik bir müessesesi olan *gedik* tabirine değinmek de gerekir. Bu tabir, hem özel bir zanaatı, işçiliği veya bir ticaret dalını icra etme hakkını, hem bunların icrası için gerekli alet ve edevatı, hem de mesleklerin mecburen icra edildiği yerleri ifade ediyordu. Ticaret veya zanaat kuruluşlarından birinde çalışan tüccarlar, zanaatkârlar veya işçiler mesleklerini belli bir nizamla bağlamak ve menfaatlerini korumak amacıyla loncalar halinde sınıflara ayrılmışlardı. Önceki yüzyıllarda olduğu gibi XVIII. yüzyılda da esnaf teşekküllerinin temeli, usta, kalfa ve çırak ilişkisine dayanıyordu. Çıraklar, işçi sınıfına yükselebilmek için, ilgili sanatın tekniğinde ve ayrıca loncanın gelenekleri konusunda kendilerini yetiştirmekle görevli bulunan ustalara bağlıydılar. İşçilikten ustalığa geçiş ise çok ciddi ve zor olup, mesleki yetenekler dışında daha bir takım vasıflara sahip olma şartına tabi

³⁰² VGMA, *Selim Ağa oğlu Hacı İbrahim Paşa Vakfiyesi*, Defter No: 570, Sayfa 254, Sıra 146.

³⁰³ VGMA, *Kamil Ahmet Paşa Vakfiyesi*, Defter No: 539-732, Sayfa 107-4, Sıra 46-2.

kılınmıştı. Herkes bir dükkân, bir atölye veya herhangi bir ticaret işi açamıyordu. Bunu yapabilmesi için yukarıda anlatılan vasıflara sahip olması gerekiyordu. Bundan ötürü, bunların sayıları sınırlandırılmış ve nizama bağlanmıştı. Sadece ustaların, dükkân ve atölye sahibi olma veya ticaret yapma hakkı vardı. Ustalık olarak adlandırılan bu imtiyaz, daha sonra gedik adını almıştır. Böylece, başlangıçta bir zanaat veya herhangi bir meslek icra etme hakkını veya imtiyazını ifade eden gedik, daha sonraları, yukarıda belirtildiği gibi, söz konusu mesleğin icrası için gerekli teçhizatı da belirtmeye başlamıştı.³⁰⁴ Bu kelime XVIII. yüzyıl vakfiyelerinde daha ziyade teçhizat manasıyla kullanılmıştır. Örneğin, Defterdar Ahmet Paşa, Kandiye’de bulunan kahvehane dükkânını vakfederken içerisinde kahve gediği olarak tabir olunan teçhizatları da vakfetmişti. Bu teçhizatlar; beş adet dibek, beş adet timureli, dirhemleriyle beraber iki adet terazi, on beş adet elek, on adet tava vesair alet ve edevat olarak gösterilmiştir. Gösterilen bu alet ve edevatlar ise *kahve gediği* şeklinde tabir olunmuştur.³⁰⁵

3.2.1.4. Para Vakıfları

Para vakıflarının ayırt edici özelliği asl-ı malın yani vakfın mal varlığının tamamını veya bir kısmını nakit para olarak vakfedilmiş olmasıdır. Paranın vakıf olup olmayacağı konusunda tartışmalar çok eski zamanlara kadar dayanmaktadır.³⁰⁶ Öyle ki bu tartışmalar, fıkıh mezheplerinin kuruluş dönemlerine kadar uzanmaktadır. Hanefi imamları, menkul malların vakfı konusuyla bağlantılı olarak paranın da vakfedilip vakfedilemeyeceği hususunu tartışıp çeşitli görüşler ortaya atmışlardır. Ortaya çıkan bu görüşler daha sonra para vakıflarının teorik temelini oluşturmuştur.³⁰⁷

Para vakıflarının Osmanlılardan önce uygulandığına dair bilinen bir örnek mevcut değildir. Osmanlılarda ilk olarak ne zaman uygulandığı konusunda da kesin bir bilgi yoktur. Sadece Bali Efendi’nin mektuplarında³⁰⁸ para vakıflarının Rumeli’nin

³⁰⁴ Yediylıdız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi*, 115; Ahmet Akgündüz, “Gedik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 16/541-543.

³⁰⁵ VGMA, *Ahmet Paşa Vakfiyesi*, Defter No: 579, Sayfa 97, Sıra 40.

³⁰⁶ Para vakıflarının Osmanlılara özgü bir icat olduğunu vurgulayan Mandaville; bu vakıfların Osmanlıların, İslam medeniyetine vermiş olduğu bir katkı olarak değerlendirmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Jon E. Mandaville, “Usurious Piety: Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire”, *IJMES* (1979), 289-308; Cemal Kafadar ise Mandaville’nin tam aksine, para vakıflarının İslam’a tam olarak uymayan kurumsal uygulamaların bir örneği olarak zikreder. Ayrıntılı bilgi için bkz: Cemal Kafadar, *Between Two Worlds The Construction of the Ottoman State* (Berkeley, University of California Press, 1995), 153; Buna benzer bir değerlendirme Madeline C. Zilfi tarafından yapılmıştır. Bkz. Madeline C. Zilfi, *Süleyman the Second and His Time*, ed. Halil İnalcık and Cemal Kafadar (İstanbul: ISIS Pres, 1993), 109-120.

³⁰⁷ Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları*, 11.

³⁰⁸ Bali Efendi, Çivilizâde’nin para vakıflarını yasaklaması üzerine padişaha yazdığı mektuptur. Bali Efendi bu mektubunda kısaca, Çivilizâde’nin hükmünün doğru olmadığı, Hâce Çelebi (Ebüssuûd Efendi) ve Muhyiddin Çelebi’nin (Mehmed Fenari) para vakfının cevazına dair görüşlerinin daha makbul olduğu belirtilmektedir. Bu konuda o zamana kadar herhangi bir itirazın vaki olmadığı, para vakıflarının iki yüz yıla yakın zamandan beri uygulanageldiği; geçmiş ulemanın kendi zamanlarında bu hususu araştırdıkları, ittifakla cevazına hükmettikleri ve bunun Sultan tarafından da kabul edilerek buna göre amel edilegeldiği;

fethinden beri uygulandığı ve üç yüz yıllık geçmişi bulunduğu şeklinde bir kayda rastlanılmaktadır.³⁰⁹

Para vakıfları etrafında cereyan eden tartışmalara değinmek gerekirse, bu tartışmalar özellikle XVI. yüzyılda zirveye ulaşmıştır. Söz konusu bu tartışmalara dönemin önemli şahısları iştirak etmiştir. Bu şahıslardan bir kısmı doğrudan konuya ilişkin risale yazarak tartışmalara katılırken, diğer kısmı dönemin önemli şahıslarına mektuplar yazmışlardır. Bazıları ise kendilerine yazılan mektuplara verdiği cevaplarla tartışmalara ortak olmuşlardır.³¹⁰ Daha önce de belirtildiği gibi para vakıfları, Osmanlılara özgü bir kurum olarak kabul edilmektedir. Ancak bu müessesenin hukuki meşruiyetinin daha önceki dönemlerde ortaya çıkan tartışmalara ve özellikle Hanefi mezhebi imamlarının vakıf ve menkul vakfı konusundaki görüşlerine dayandırılarak izah edildiği görülmektedir.³¹¹ Osmanlı ulemasının bu konudaki katkısı ise mevcut görüşler arasında tercihte bulunmak ve bunları belli bir sistematik içinde ele alarak, fıkıh usulünün bir takım prensiplerinden istifa ederek para vakıflarına meşruiyet kazandırmak olmuştur.³¹² Para vakıfları ile ilgili tartışmanın genellikle başlangıcı olarak

bu noktada Çivizade'nin yalnız kaldığı ve itirazının yersiz olduğu ifade edilerek görüşüne itibar edilemeyeceği vurgulanmaktadır. Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları*, 39.

³⁰⁹ “Padişahım, etraf-ı memalike hükümler geldi, vakf-ı nükudun men'i için ol kimesne bu hususda gayet hata eylemiş, erkân-ı islam'ın rûkn-ü a'zâmın helak eylemiş, kavlin de götürü memaliki bağı kâfir helak eylemekten nice derecatla artukdur, ümmet-i Muhammed'in ulemasının ve fukarasının rızkın kesmeye ve hayır kapuların kapamağa sebep oldu... Padişahım bizden evvel gelenler şeriatı elekten eleğe geçürmüşlerdir. Yanlış nesne komamışlardır, heman bir hata etmeyelim, yohsa biz anların hatasın bulmak kande olur, anlar bizim muktederalımızdır, biz anların ardınca gitmek vacibdir. Bin kişiyi koyub bir kişi ardınca gitmek olmaz, üç yüz yıldan beril bi'l-fül mevcüd olan cemi-i ulema benimle bilebilir, benim kavlim hak ve akvadır. Yalnız kavline itibar yoktur. Eğer şimdiki zamanda cemaat-i müslimine bir hacet vaki' olsa ulema-i zaman tettebbu' eyleseler anun cevazına nakil bulunmasa, cümlesinin re'yi ve ittifağıyla ve sultan ma'rifeti ile anun cevazına hükm etseler, amme-i nas tabi' olup amel eyleseler, nice zaman amel olunsa, andan sonra bir kimesne kavli-i müctehidden hilafına nakl-i sahih getirse fayide eylemez amel olunmaz.” Bali Efendi, *Padişah'a Mektup* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şeyhülislam Esad Efendi Medresesi), 188/38b-43a.

³¹⁰ Emrullah Dumlu, “XVI. yüzyıl Osmanlı Uleması Arasında Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar (Ebussuûd, İbn Kemal, Çivizâde Birgivi)”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi (İLTED)* 2/44 (2015), 311.

³¹¹ “Velhasıl, akara tabi olarak menkulün vakfı caizdir. Bağımsız olarak menkulün vakfı ise eğer vakıf konusu at ve silah ise caizdir. Bunun dışında kalıp da elbise, hayvan, altın ve gümüş (para) gibi vakfı hususunda teâmül bulunmayan şeylerin vakfı bize göre caiz değildir. Ancak vakfı örf haline gelmiş olan balta, keser, cenaze örtüsü, Kur'an ve ölülerin yıkanmasında ihtiyaç duyulan tencere, kap gibi şeylerin vakfı İmam Ebu Yusuf'a göre caiz değil, İmam Muhammed'e göre ise caizdir. İlk dönem fıkıh üstatlarının (meşâyih) çoğu da İmam-ı Muhammed'in görüşünü paylaşmaktadırlar.” İbnü'l-Hümâm Kemalüddin Muhammed Abdilvahid es-Sivasî, *Fethu'l-Kadir* (Beyrut: 2003), 6/202; Buna benzer bir yaklaşım ise şu şekildedir; “Özetle, aslı baki kalarak kendisinden yararlanma imkânı olmayan para, yiyecek, içecek, mum gibi şeylerin vakfı ilim ehli ve fukahânın çoğunluğuna göre sahih değildir...” İbn Kudâme Muvaffakuddin Ebû Muhammed Abdullah, *el-Muğnî*, thk. Muhammed Şerefuddin Hattâb - Seyyid Muhammed Seyyid (Kahire: 1996), 7/618; Aynı durumu Şafîî hukukunun temsilcilerinden olan Maverdî'de de görmek mümkündür; “Tıpkı gıda maddeleri gibi tüketilerek kullanıldıkları için paraların vakfı da caiz değildir...” Maverdî Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb, *el-Hâvi'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Muavvez- Adil Ahmet Abdulmevcûd (Beyrut: 1994), 7/519.

³¹² Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları*, 28.

kabul edilen olay, Şeyhülislam Çivizade'nin³¹³ padişaha etki ederek para vakıflarının yasaklatmasıdır.³¹⁴

Genellikle para vakıflarıyla ilgili geçmişten günümüze ulaşan ilk risale, İbn Kemal'e³¹⁵ (Kemalpaşazâde) aittir. Bu risale oldukça kısa ve özet bilgiler içerirken, para vakıflarının caiz olduğunu savunmuştur. Para vakıfları çerçevesinde tartışmalara sonradan ortak olan Ebussuûd, İbn Kemal'i destekler nitelikte bir risale kaleme almıştır. Buna karşılık Çivizâde, Ebussuûd'a bir reddiye yazarak para vakıflarının meşru olmadığını savunmuştur. Bunu yaparken de gerekçe olarak aşağıdaki hususları öne sürmüştür:

-“Nakit para vakfının câiz olmadığına dâir, müteber ve meşhur fıkıh kitaplarında açıkça fetvâlar mevcuttur. Vakfın tarifi, "Bir malı, başkasının mülküne intikalden habsetmektir." şeklindedir. Hâlbuki nakit para vakfı bu tarife uymamaktadır. Zira mu'âmele-i şer'îyye de yapılsa, mudârabeye de verilse veya ticaret sermayesi de edilse, başkasının mülküne intikal eder. İmam Züfer'den nakil, zayıf bir rivayettir. İmam A'zam ve Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'den nakil yoktur. Sıhhatine rivayet olmadığı gibi lüzûmuna hiç yoktur.

-Akar vakfı gibi, lüzûmuna hükmedip tescil edenler, bilmediklerindendir. En önemlisi de, insanların te'ârûf ve te'âmülü ol vakitte hüccet olur ki, insanlar arasında ehl-i ictihad olup onlar dahî inkâr etmeyip kabul etmiş ola. Onun içindir ki, şer'î deliller dörttür: Kitap, Sünnet, İcma' ve Kıyas. Te'ârûf icmâ'a râcîdir. İcma'da müteber olan, müctehidlerin ittifakıdır”³¹⁶

³¹³ Çivizâde Muhyiddin Mehmet Efendi, XVI. yüzyıl Osmanlı şeyhülislamlarından biridir. 1539 yılında Sa'dî Çelebi'den sonra şeyhülislam olmuştur. Üç yıl dokuz ay gibi oldukça kısa sayılabilecek bir süre bu makamda bulunmuş sonrasında azledilmiştir. Azledilme gerekçeleri arasında İslam dünyasında meşhur olmuş önemli mutasavvıfları aşırı şekilde eleştirmesi ve abdest alırken mest üzerine mesh yapma hususundaki sert muhalefeti gösterilir. Çivizâde Osmanlı tarihinde azledilen ilk şeyhülislam olarak tarihe geçmiştir. Geniş bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, “Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/348. Fakat daha sonra çıkarılan bir fermanlabu yasak sona erdirilmiştir. Söz konusu ferman için bkz. Tahsin, Özcan, “Para Vakıfları İle İlgili Önemli Bir Belge”, *İLAM Araştırma Dergisi* 3/2 (1998), 109.

³¹⁴ Dumlu, “XVI. yüzyıl Osmanlı Uleması”, 312.

³¹⁵ İbn Kemal, diğer adıyla Kemalpaşazâde, 1526-1534 yılları arasında Osmanlı'da şeyhülislamlık yapmış önemli bir şahsiyettir. Tefsir, hadis, fıkıh gibi dini ilimler yanında felsefe, tarih, edebiyat, dil ve tıp alanlarında eser vermiş çok yönlü bir âlimdir. İlmi meselelerdeki kudreti ve kanunnameleri şer'î hukuka uyarlamadaki başarısından dolayı “el-muallimu'l-evvel” ünvanıyla anılmıştır. Daha sonra şeyhülislam olan Ebussuûd da bu yöndeki başarılarından dolayı “el-muallimü's-sâni” olarak anılmıştır. Yine bilimsel birikimi, şer'î meseleleri çözmedeki üstün becerisinden dolayı kendisine “müfti's-sekaleyn” denmiştir. İbn Kemal'in, bilimsel yetkinliklerine göre fıkıh âlimleri için yapmış olduğu tasnif oldukça ünlüdür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şerafettin Turan-Şükrü Özen, “Kemalpaşazâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/238-242.

³¹⁶ Çivizâde Mehmed Muhyiddin Efendi, *Ebüssuud'a Reddiye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, 1177), 158b-vd.

Tartışmaya sonradan dâhil olan ve Çivizâde ile aynı görüşü savunan İmam Birgivî de Ebussuûd'a reddiye tarzında bir risale ile cevap vermiştir.³¹⁷ Bu arada özellikle Çivizâde'nin girişimiyle yasaklanan para vakıflarına itiraz etmek adına o dönemde Sofyalı Bali Efendi tarafından devlet yetkililerine ve diğer önemli şahıslara mektuplar yazılmıştır. Bali Efendi, mektuplarında ağırlıklı olarak para vakıflarının toplumsal işlevi üzerinde durarak, yasaklanması halinde ortaya çıkabilecek sakıncalardan bahsetmiştir.³¹⁸

Birgivî'nin, Ebussuûd'a karşı yazdığı risalesinde Ebussuûd Efendi'nin para vakıfları konusunda pek çok hususta hataya düştüğünü, vâkıfların Ebussuûd'un yazdığı risaleye güvenerek sevap işleyeceğim derken günaha düşmemeleri, hâkimlerin hüküm verirken buna sığınmamaları için bu hususların tek tek beyan edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca Birgivî, risalesinde Ebussuûd Efendi'nin risalesinden alıntılar yaparak bunları değerlendirmekte ve hatalı bulduğu noktalara işaret etmektedir. Yapılan tenkitler para vakfının cevazı ve vakfın lüzumu konusunda yoğunlaşmaktadır. Bu iki hususu uzun uzun tartışan Birgivî, Ebussuûd Efendi'nin risalesinden yaptığı nakilleri tek tek değerlendirerek onun hatalı olduğunu, yapılan nakillerle varılan neticeler arasında kurulan ilişkilerin sağlıklı olmadığını ve pek çok usul hatası yaptığını vurgulamaktadır.

Risalenin sonunda para vakıflarının batıl olduğunun ortaya çıktığı belirtilerek birtakım olumsuz yönleri belirtilmektedir:

- Vakfın geçerli olduğu zannedilerek farz olan zekâtın ödenmemesi,
- Aynı zanla vakfa konu olan mal hakkındaki miras vesaire dava hükümlerinin işletilmemesi, vasiyet hükümlerinin yerine getirilmemesi, bu suretle hak sahiplerinin haklarından mahrum edilerek zulme uğramaları,
- Vakıflardan vazife alan kişilerin başkasının malını yemeleri ki bu genellikle vâkıf pişman olup vakıftan vazgeçmek istediğinde hâkimin kabul etmemesi ya da vâkıf vefat ettiğinde varislerin vakfa razı olmamaları gibi durumlarda söz konusu olmaktadır.
- Kitaplarda para vakıflarının mudarebe veya bidâa gibi usullerle istiğlal olunacağı belirtilmektedir.
- Mütevellilerin çoğu cahil kişilerdir. Kitaplarda zikredilen işlem şekillerini bilmezler, karz ve bey' işlemleriyle nukûd-ı mevkufeyi istiğlal ederler ki, menfaat sağlayan her karz işlemi ribâdır. Bazıları da fasık kişilerdir, aldırılmazlar, riba işlemi yaparlar, bunu da ehl-i vezâyife (vakıf görevlilerine) verirler, onlar da riba yemiş olurlar.

³¹⁷ Ebussuûd Efendi'nin Fetâvâsı ve Çivizâde'nin reddiyesi için bkz. Süleymaniye (İstanbul: Kütüphanesi, Reşid Efendi), 1177/158 vd.; Osmanlı Şeyhü'l-İslâmlarının hal tercümeleri için bkz., *İlmiye Salnamesi* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1324), 322-vd.

³¹⁸ Dumlu, "XVI. yüzyıl Osmanlı Uleması", 312.

Birgivî para vakıflarının yol açtığı başka olumsuzlukların da olduğunu belirterek anlatılmasının uzun süreceğini, hâlbuki vaktinin ve mizacının buna uygun olmadığını beyanla bu kadarla yetindiğini kaydederek risalesine son vermektedir.³¹⁹

Para vakıfları ile ilgili yasağın Çivizâde'nin vefatı ile son bulduğu bilinmektedir. Onun vefatından sonra konunun tekrar incelendiği, devrin önde gelen âlimlerinin ittifakla para vakıfları lehine görüş bildirdikleri ve bunun üzerine yasağın kaldırıldığı görülmektedir.

955/1548 yılında sancak kadılarına hitaben kaleme alınan bir fermanla bu yasağın kaldırıldığı bilinmektedir. Kafevi tarafından Ebüssuûd Efendi'nin hayatı anlatılırken para vakıfları hakkındaki tartışmalara değinilmekte, Çivizâde'nin Rumeli kazaskeri iken yasaklanmasını sağladığı para vakıflarının, onun vefatından sonra Ebüssuûd Efendi'nin görüşleri doğrultusunda serbest bırakıldığı belirtilerek bu konudaki fermanın metni verilmektedir.³²⁰

Fermanda yasağın nasıl başladığını, ortaya çıkan durumu ve buna karşı ulemanın tavrı özetlenmekte ve sonunda para vakfetmenin serbest bırakıldığı bildirilmektedir. Verilen bilgiler doğrultusunda, Çivizâde'nin kazaskerlik yaptığı sırada, tescilinin mümkün olmadığı ve nukûd-ı mevkûfenin işletilmesinde ribaya yol açtığı gibi gerekçeler ileri sürmesi üzerine bir fermanla para vakıfları yasaklanmıştı. Ancak uygulamada bu yasağın vakıfların zayı olmasına ve vakıflar eliyle yürütülen hizmetlerin aksamasına yol açığının görülmesi üzerine konu yeniden incelemeye alınmış, şeyhülislam ve kazaskerler ile ulemanın önde gelen şahıslarının katılımıyla oluşturulan bir heyetin Çivizâde'nin görüşleri aksine, para vakıflarının sıhhat ve lüzumuna fetva vermeleri üzerine yasağa son verilmiştir.

Para vakıfları serbest bırakılırken birtakım düzenlemelere de tabi tutulduğu görülmektedir. Fermanda vakfın nasıl yapılması gerektiği ve tescil işleminin safhaları da tespit edilmiştir. Bununla birlikte muamele oranlarıyla ilgili olarak zaman zaman ferman sadır olduğu ve belli bir oranın (genellikle ona on bir, yani %10) üzerinde muamele uygulanmasının istendiği görülmektedir. Yukarıda anlatılan bilgilerden hareketle, para vakıflarının yasaklanmasıyla vakıf sisteminin zarar göreceği ve vakıf hizmetlerinin büyük oranda aksayacağı görülmüş, bunun üzerine yasaktan vazgeçilmiştir. Bunun yerine gerek tescil konusundaki düzenlemeler, gerekse muamelelerin nasıl ve hangi oranlarla olacağı konusundaki yönlendirmelerle kontrollü bir gelişmeye izin verilmek istenmiştir.³²¹

³¹⁹ Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları*, 48-49.

³²⁰ Özcan, "Para Vakıfları", 107-110.

³²¹ Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları*, 46.

3.2.1.4.1. Para Vakıflarının Genel Yapısı

Bir para vakfı, akarla birlikte ya da müstakil olarak, iki yoldan kurulabilmektedir. Vakfın kurucusu ya doğrudan vakfiyesini düzenleyerek kadiya tescil ettirmekte ve bu suretle vakfın kuruluşu gerçekleşmekte ya da ölüme bağlı olarak veya vasiyet yoluyla malının üçte birini (sülüs-ü malını) aşmamak üzere istediği şartları beyan etmekte, vefatıyla birlikte söz konusu şart veya vasiyet gereği vakıf geçerlilik kazanmaktadır. Her iki usulün de kendine göre bir takım hukuki prosedür ve neticeleri olmaktadır ki, bunlardan araştırma konusunu ilgilendirdiği ölçüde bahsedilecektir.

Ölüme bağlı olarak ya da vasiyet yoluyla yapılan vakfın geçerliliği (lüzumu) konusunda ittifak vardır. Bu suretle yapılan vakıflar belirlenen şartlar çerçevesinde ve vâkıfın toplam mal varlığının üçte birini aşmamak şartıyla geçerlilik kazanmaktadır. Bu durumda mütevelliyeye teslim edilen vakıf mal üzerinde nezaret yetkisi dışında herhangi bir kişinin müdahale hakkı kalmamaktadır. Vakfın faaliyetleri mütevellî tarafından vakfiyede belirlenen esaslar çerçevesinde yürütülmekte ve tespit edilen şartlara göre varsa hak sahiplerine de belirlenen ölçüde hakları verilmektedir.

Doğrudan kurulan vakıfların tescilinde ise, konuyla ilgili farklı görüşlerden kaynaklanan farklı sonuçları bertaraf etmek ve vakfın geçerliliğe kavuşmasını sağlamak için farklı yollar izlenmektedir.³²² Ebüssuûd Efendi, para vakfının cevazına dair yazdığı risalesinde tescilin nasıl yapılması gerektiğini de izah etmektedir. Buna göre, İmam Züfer'in görüşü istikametinde tescilin gerçekleşmesi için takip edilecek yol şudur: Vakıf kurmak isteyen kişi mesarîfını beyan, vezayîfını tayin, şartlarını tertip ve nizamnamesini tanzim etmek, yani giderler, görevlilerin ücretleri, vakıfla ilgili şartları belirlemek ve bunları ihtiva eden vakfiyeyi düzenlemek suretiyle vakfını kurup mütevelliyeye teslim eder. Bir süre sonra mütevellî ile birlikte hâkimin huzuruna çıkan vâkıf, zikredilen hususların hepsini ayrıntılı olarak kadı huzurunda tekrar eder ve mütevellî de onu onaylar. Sonra vakfın sahih olmadığı ve şartlarının batıl olduğu iddiasıyla mütevelliden asl-ı malın ve rıbhın iadesini, ayrıca tevliyet ücreti olarak ecr-i misilden ziyade aldığı miktarın tazminini ister. Buna karşılık mütevellî, vakfın İmam Züfer'in görüşüne göre sahih, buna bağlı olarak da şartlarının da geçerli olduğu, tevliyet ücretini de vakfiyedeki şartlar gereğince aldığı cevabını verir. Hâkim de İmam Züfer'in görüşü istikametinde vakfın aslının sıhhatine ve şartlarının hukukiliğine hükmederek mütevellinin zimmetinin beraatına karar verir.³²³ Ebüssuûd Efendi bu hükümle birlikte

³²² Söz konusu olan bu görüşler, para vakfı ile ilgili risalelerde tartışılmaktadır. Sözü edilen bu risalelerin bir kısmına yukarıda değinilmekle birlikte, konuyu fazla uzatmamak ve araştırmanın sınırlarını aşmamak için bunların ayrıntısına girilmemiştir.

³²³ "...gıbbe't-tasdikî's-şer'î vasî-i mûmâ-ileyh semt-i vifâkdan cânib-i şikâka sülûk ve vakf-ı mezkûrdan rüçû' ve mütevellî-i mûmâ-ileyh ile nizâ'a şürû' idüip inde'l-eimmeti's-selâsi'l-kibar hazretleri katlarında vakf-ı nukûd sahih olmamağla mebâliğ-i mezbûru istirdâd iderim, didikde mütevellî-i mûmâ-ileyh dahi cevâbında eğerci hâl zikrolunan minvâl üzereder, lâkin İmâm Züfer'den İmâm Muhammed bin Abdillâhi'l-Ensârî rivâyeti üzere vakf-ı nukûd ve anın üzerine teferru' iden şurût ve kuyûd sahih olmağla redd ve

vakfin sıhhati konusundaki ihtilafın da ortadan kalkacağını ve ittifak oluşacağını belirterek, bundan sonra başka hiçbir hâkimin bu hükmü bozup hilafına hüküm vermeyeceğini, aksine buna göre davranması gerektiğini belirtmektedir.

Para vakıflarının sıhhat ve lüzumu ile ilgili bu görüşün Ebüssuûd Efendi'nin Ma'ruzâtında da yer aldığı görülmektedir. Burada tescil konusunda takip edilecek yol kısaca özetlenmektedir.³²⁴

“...Derâhim ve denânîre müteallık olan vakıfname ile amel olunmağa ve vakfın sıhhatine ve lüzumuna hüküm kimin mezhebi üzere idiğün beyan ve evvela sıhhatine ve sâniyen lüzumuna hüküm olunmak lazım olur mu? El-Cevap: Şimdi kudât bu veçhile hükme memurlardır, lazımdır. Ketebehu Ebüssuûd”³²⁵

Vakıfların tescil meselesi, sadece yapılan para vakıfları için geçerli değildi. Aynı zamanda yukarıdaki açıklandığı üzere tescil işlemi diğer vakıf çeşitlerinde de uygulanmaktaydı.

Gayrimenkullerde olduğu gibi para vakıfları yoluyla toplanan paraların da vakfiyelerindeki şartlara göre işletilmesi şarttı. Fakat para vakıflarının işletilmesi konusu yukarıdaki tartışmalardan anlaşılacağı üzere karışık bir meseleydi. Çünkü İslam hukuku kurallarını tatbik eden Osmanlı devletinde faiz doğal olarak yasaktı. Bu sebepten dolayı para vakıflarının da sahip oldukları sermayeleri faiz ile işletmeleri mümkün değildi. Burada para vakıflarının önünde mudarebe ve müşâreke gibi ortaklık yöntemleri olsa da bu yöntemler genelde uzun vadeli ve riskli olması bunun yanında sadece ticari faaliyette bulunan kesime hitap etmesi hasebiyle tercih edilmiyordu. İşte bu noktada Osmanlı uleması fıkıh mirasından hareketle kısa vadeli, risksiz ve her kesimin finansman ihtiyacına cevap verebilen, bunlara ilaveten faiz de içermeyen bir takım yöntemler geliştirmişlerdi. Bu yöntemler arasında *muamele-i şer'iyye*, *istiğlâl* ve *ferâğ bi'l-istiğlâl* uygulanırken,³²⁶ diğer yandan *Karz-ı Hasen* (ödünç vermek), *Mudaraba* (emek-sermaye ortaklığı), ve *Bidâa* (vakıf parayı hayır amacıyla işletip kârın tamamını vakfa vermek) gibi yöntemler de kullanılmıştır. Bu işlemlerde her ne kadar borç verilen paranın geri alınmaması gibi bir risk söz konusu olsa da bu işlemlerin rehin

teslîmden imtinâ' iderim deyicek hâkim Efendi hazretleri bu bâbda tefekkür-i fâik ve tedebbür-i lâıyk idüp temhîd-i kavâ'id-i hayri evlâ ve teşyîd-i mebânî-i vakf-ı ahrâ görüp âlimen bi'l-hilâfi'l-cârî beyne'l-eimmeti'l-eşrâf ve râ'iyen li-mâ-lâbüdde minhu fi'l-hükmi bi'l-evkâf alâ-re'y-i men yerâhû mine'l-eimmeti'l-müctehidîn ridvanullahi te'âlâ aleyhim ecma'in vakf-ı mezkûrun sıhhatına hükmidicek vasî-i merkûm i'âde-i kelâm idüp vakf-ı nukûd sıhhat buldı isede hazret-i İmâmü'l-Azam, sıhhat müsteltzimi lüzûm olmayup binâen meblâğ-ı mezkûru yine istirdâd iderim, deyü tekrar müterâfi'ân olduklarında hâkim-i mûmâ-ileyh tarafeynin kelâmına nazar ve muhtil-i hayr olmakdan hazer eyleyüp İmâmeyn-i Hümâmeyn hazretleri re'y-i münîrleri üzere vakf-ı mezkûrun lüzûmuna ve şurût ve kuyûdunun sübûtuna hükm-i sahîh-i şer'î ve kazâ-i sarîh-i mer'î idüp bi'l-ittifâk vakf-ı mezkûr sahîh ve lâzım ve min-ba'd nakz ve tebdîli mümtenî' ve adîm oldu...” VGMA, Ahmed Ağa kızı Gülsüm Hatun Vakfiyesi, Defter No: 583, Sayfa 261, Sıra 201.

³²⁴ Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları*, 52.

³²⁵ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri IV* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1992), 47.

³²⁶ M. Emin Durmuş, “Osmanlı Para Vakıfları ve Nakit İşletme Yöntemleri”, *İslam İktisadı Araştırma Merkezi* 16 (2021), 8-9.

ve kefil alınmadan yapılmaması bu riski bertaraf etmektedir. Nitekim vakıf kuran kişilerin vakfettikleri paraları maddi değeri yüksek bir rehin, sağlam bir kefil veya bu teminatlardan biri alınarak *muamele-i şer'iyye* ve *istiğlâl* yollarıyla borç verilmesini vakfiyelerinde açıkça şart koştukları görülmektedir. Bunlara ilaveten borç verilen kişilerin güvenilir, borcuna sadık, iyi huylu olmalarına da dikkat edilmesi gerektiği incelenen belgelerde görülmektedir.³²⁷ Bazı vakıf kurucuları iş-güç sahibi olmayanlara, hileli iş yaptığı bilinen kişilere borç verilmemesini özellikle tembih ettiği de açıktır. Bütün bu hususların sebebi ise, vakıf paraların zayi olmasını önlemek ve böylece uzun yıllar vakfın faaliyetlerini aksatmadan yerine getirilmesini sağlamak olduğu açıktır.

Muamele-i Şer'iyye, kanuna uygun işlemler³²⁸ anlamına gelmektedir ve para vakıflarının Osmanlı tatbikatında kullandıkları en önemli işletme yöntemidir. Halk arasında hile-i şer'iyye olarak da bilinen ve faiz kısmı sözde bir satış işlemine bağlanan “*muamele-i şer'iyye*” sonraları muamele ve murabaha gibi terimlerle ifade edilmeye başlanmıştır.³²⁹

Mudaraba, Osmanlı İmparatorluğu'nda çok yaygın olarak uygulanan, bir tarafın emeğini, diğer tarafın ise sermayesini koyduğu, kâr amacı güden emek sermaye ortaklığıdır.³³⁰

Karz-ı Hasen ise bir çeşit faizsiz krediye benzetilmektedir. Verilen borç, ödeme günü geldiğinde ek bir meblağ talep edilmeden aynen geri alınır. Prensipde teşvik edilen bir sistem olmasına rağmen uygulamada bunu görmek pek mümkün değildir.³³¹ Bu yöntemle ulaşılmak istenen, faizsiz borç vermenin sevabına erişmektir. Çünkü bu yöntemle herhangi bir gelir elde etmek ve bunu hayra harcamak mümkün değildir. Bir kimsenin kârı tamamen kendisine ait olmak üzere diğer kimseye sermaye vermesidir.³³²

Bey' bi'l-istiğlâl usulünün daha iyi anlaşılabilmesi için buna kaynaklık eden *bey' bi'l-vefâ* akdini tanımlamak gerekmektedir. Vefâ satışı, bir malın bedeli iade edildiğinde geri alınmak üzere satılmasını konu edinen satıştır. Vefâ akdi, muamele-i şer'iyye de olduğu üzere Müslüman halkın finansman ihtiyacını faizsiz bir şekilde temin etmek, bunun yanında sermaye sahiplerinin de verdikleri borç para karşılığında faizsiz bir kazanç elde etmelerini sağlamak maksadıyla 5. yüzyılda Hanefî fıkıhçılar tarafından geliştirilmiştir.³³³ *İstiğlâl* ise kişinin geri kiralamak maksadıyla bir malını vefâ akdi ile

³²⁷ “...Meblâğ-ı mersûm yed-i mütevellî ile her sal onu on bir hîsâbıyla alâ vechi'l-helâl istirbâh ve istiğlâl oluna ve meblâğ-ı mersûm zâyi' olmağla ihtimâli olan kimesnelerden hazer olunup el-makûle kimesneler ile mu'ammele olunmaya dahi rehn-i kavi ve kefil-i meli ve vakt-i hâccetde ikisinden biri olmadıkca verilmeye...” VGMA, *Canım Reîs el-Hâc İsmâ'îl Ağa İbni Mehmed Vakfiyesi*, Defter No: 987, Sayfa 63, Sıra 19.

³²⁸ Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, 115.

³²⁹ Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu, Para Vakıfları ve Bankacılık”, *Vakıflar Dergisi* 9 (2006), 57.

³³⁰ Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 80.

³³¹ Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları*, 52.

³³² A. Himmet Berki, *Açıklamalı Mecelle* (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1978), Madde 1059.

³³³ Abdülaziz Bayındır, “Bey' bi'l-vefâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992) 6/20.

satması demektir. Bir başka ifadeyle kişinin bedelini iade ettiğinde geri almak üzere sattığı malını, geri alıncaya kadarki sürede kiralamasını ifade eden akdin adıdır.

Bir malı vefâ akdi vasıtasıyla alan bir kişi ya bunu bizzat kullanma ya da bir başkasına kiraya vererek gelir elde etme hakkına sahip olmaktadır. Kiraya verme söz konusu olduğunda bu kişi genelde malı satan kimse olmaktadır ki bu işleme *istiğlal* denmektedir. Bu akit neticesinde bir taraf kira geliri elde ederken diğer taraf da ihtiyaç duyduğu parayı faizsiz bir şekilde temin etmektedir.³³⁴

Ferağ bi'l-istiğlal, kişinin bir gayrimenkuldeki tasarruf hakkını tekrar kiralamak üzere geçici olarak satmasıdır. Kişinin bir gayr-ı menkul üzerindeki tasarruf hakkını bir başkasına devretmesine *ferağ* denir. Ferağ işleminin istiğlal şeklinde yapılmasına ise ferağ bi'l-istiğlal denmektedir.³³⁵

Araştırma konusu çerçevesinde ulaşılan kaynakların tasnifiyle para vakıflarından elde edilen nukûdun farklı yerler ve muhtelif cihetler için harcandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bundan hareketle o devirde yaşayan insanların kazandıkları paraları ne maksatla harcadıkları ve hangi hususa daha çok önem verdikleri bunların her birinin ele alınarak incelenmesiyle ortaya çıkacaktır. Bu cihetlerin incelenmesi ayrıca o devirde yaşayan insanların hayat tarzı hakkında bilgi sahibi olmamıza da imkân tanıyacaktır. Diğer bir ifade ile insanların temayüllerinin ölçülerini bu yolla tespit etmek mümkün olacaktır.

XVIII. yüzyıl vakfiyeleri incelendiğinde söz konusu mevkûfat cihetlerini, yani paraların hangi cihetler için vakfedildiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu vakfiyelerden elde edilen ifade ve ibareler ışığında aşağıda görüleceği şekliyle sınıflandırmak mümkündür:

A. Kandil Gecelerinde Ruhuna Kur'an Okutulması İçin Vakfedilen Paralar

İslam âleminde mübarek olarak bilinen gecelerde Kur'an okutmak, mevlit vermek ve talebelere ilim öğretmek için bir hayli paralar vakfedilmiştir. Nitekim bunlardan elde edilecek sevabı, sağlığında selametleri, öldüğünde ise ruhları için, kısaca kendi menfaatlerine sarf ettikleri bilinmektedir.

Yukarıda bir para vakfının akarla birlikte ya da müstakil olarak iki yoldan kurulabildiği belirtilmişti. Bu bölümde karşılaşılan bir diğer önemli husus ise; akarlardan elde edilen gelirlerle (kira gelirleri) para vakfının kurulmuş olmasıdır. Genelde XVIII. yüzyıl Girit vakfiyelerinde, vakfedilen paraların işletilmesinde ya da kiralardan elde edilen gelirler, öncelikle vakfın amacına uygun hizmetlerin gerçekleşmesinde kullanılmış, daha sonra vakıf hizmetinde bulunanların ücretlerine harcanmıştır. Fakat burada vâkıf, elde ettiği gelirleri vakıf yararına kullanmak yerine kendi ruhu için kullanmıştır. Bunu yaparken de müstakil olarak parayı vakfetmek yerine, vakfettiği gayrimenkullerden elde edilen kira gelirlerini vakfetme yoluna

³³⁴ Ahmet Cevdet Paşa, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye* (İstanbul: Matbaa-i Osmani, 1300), 120-121.

³³⁵ Durmuş, "Osmanlı Para Vakıfları", 9-10.

gitmiştir. Şöyle ki Mevlana Abdülatif bin Osman, Hanya'da Yusuf Paşa Cami-i Şerif Mahallesinde üst katında iki göz odası, bir mutfak ve bir tuvaleti bulunan hanesini bununla birlikte hanenin bulunduğu avlusunu ve bir mahzen dükkânını vakfetmiştir. Ayrıca Yahudiler olarak bilinen mahallede üst katlı iki göz odasını, bir mutfak, bir tuvalet ve içerisinde mahzeni olan mülk menzilini vakfetmiştir. Tescil ettirdiği vakfiyenin şartları kısmında ise, yukarıda adı geçen menzillerin icar olup, bunlardan elde edilen gelirler ile onu on bir buçuk hesabı ile istirbah olunmasını istemiştir. Daha sonrasında bunlardan elde edilen ribh ve galleden her Mevlit Kandilinde Mehmed Ağa Camisinde mevlit okunmasını istemiştir. Ayrıca Regaip Kandili, Miraç Kandili, Berat Gecesi ve Kadir Gecelerinde hatim indirilmesini, elde edilecek sevabın öncelikle Peygamber ile ashabının ruhlarına, sonrasında el-Hac Mustafa Efendi ile akrabalarına ve kendi ruhuna hediye edilmesini şart koşmuştur. Bunlardan elde edilecek gelirlerden fazla kaldığı takdirde ise mütevellisinin kendi faydası için sarf etmesini talep etmiştir.³³⁶

B. Tamirat Masrafları İçin Vakfedilen Paralar

Vakfedilen paraların harcadığı bir diğer unsur, tamir ve onarım masraflarıydı. Vakfın kısa tarifiinden hareketle, bir mülkü, ammenin menfaatine ebedî olarak tahsis etmek olduğundan dolayı vâkıflar, vakfettiği paralardan elde ettikleri gelirleri tamir ve onarım masraflarına ayırmaktaydılar. Çünkü vakıf kurmadaki amaçlardan bir tanesi vakfedilen mülkleri uzun süre hizmet verebilmesini sağlamaktan kaynaklanmaktaydı. Bu hususta elde edilen mevcut vakfiyelerden, tamir ve onarım işlemlerinin hangi unsurlar üzerinde kullanıldığı bilinmektedir. Şöyle ki Süleyman oğlu İbrahim Ağa, Kandiye'de Ali Paşa Mahallesinde bulunan fevkani ve tahtani yedi göz oda, bir mutfak, bir hamam, su kuyusu ve avlusuyla birlikte menzilini ve bu menzile bitişik olan dükkânını vakfetmiştir. Yine Kandiye'de Temtis nahiyesine tabi Fenike karyesinde fevkani ve tahtani iki göz oda, iki büyük ahır, iki göz samanlane, tahtani altı göz çiftçi olarak bilinen odalarını, fırını, verimli-verimsiz ağaçları kapsayan yedi dönümlük bahçesi ile birlikte mülk menzilini vakfetmiştir. Yine mezkûr çiftliğin karşısında yeni gars ettiği verimli ağaçlarını, on altı dönüm bağını ve bu bağın yakınında bulunan hurma tarlasını vakfetmiştir. Tüm bunların yanında birçok tarlasını ve son olarak 400 kuruşunu vakfetmiştir. Vâkıf vakfiyesinde, kurmuş olduğu para vakfı için şu şartları ileri sürmektedir: Zikrolunan para onu on bir buçuk hesabı ile rehn-i kavî veya kefil-i melî ile taliplerine ribh olunacak ve elde edilen nema ve kira gelirlerinden ilk olarak adı geçen menzilin tamir ve onarım işlemlerine, daha sonra ise farklı mevkilerde bulunan iki çeşmenin tamir ve onarım masraflarına ayrılacaktır. Vâkıf tamir işlemlerinden sonra fazla kalan geliri kendisine, öldükten sonra ise oğullarına ve zevcesine bırakılmasını şart koşmuştur.³³⁷ Buradaki husus para vakfının akarla birlikte kurulmuş olmasıdır.

³³⁶ VGMA, *Mevlana Abdülatif Bin Osman Vakfiyesi*, Defter No: 988, Sayfa 116, Sıra 41.

³³⁷ VGMA, *Süleyman oğlu Yerli Yeniçerileri Üçüncü Bölük Yüzbaşısı Hacı İbrahim Ağa Vakfiyesi*, Defter No: 988, Sayfa 129, Sıra 49.

XVIII. yüzyıl Girit'te, vakfedilen akarların işletilmesinde ve bunlardan elde edilen kira gelirleri her zaman para vakfı olarak kullanılmamaktaydı. Bu gelirler çoğunlukla vakfın amacına uygun hizmetlerin gerçekleşmesinde kullanılıp daha sonra vakıf hizmetinde bulunanların ücretleri ödendikten sonra bazen gelir fazlası çıkarsa bu fazlalığı para olarak vakfediliyordu. Hacı Osman oğlu Ebubekir Abdullah Efendi³³⁸, Hanya'da Veznecioğlu Çiftliği olarak bilinen bir göz çiftlik ve sahip olduğu kitapları³³⁹ vakfetmiştir. Mezkûr çiftlik için ise şartları şu şekilde sıralamıştır; çiftliğin her sene icâre-i vâhideli olarak icar olunmasını ve hâsıl olan icâresinden kitap hafızlığı yapana, mütevellîye ve vakfın nazırı olan kişilerin masraflarının karşılanması, gelir fazlasını mütevellîsi tarafından güvenilir ve borcuna sadık olanlara istirbah olunması ve bundan elde edilen nemanın kitapların bakımına harcanmasıdır. Adı geçen vakfın tevliyetine ise kendisi mutasarrıf olup öldükten sonra eğer caminin mütevellî kaymakamı var ise vakfa mütevellî olması gerekmektedir. Akabinde vakfa her kim kâtip olur ise kitaplara ve çiftliğe nezaret etmesini, eğer bu kişinin vakfın şartlarına uymaz ise hâkimin yetkisiyle azlolunup, yerine başka birinin getirilmesini istemiştir.³⁴⁰

Akarla birlikte yapılan başka bir para vakfı örneği ise şu şekildedir. Ebubekir oğlu Hacı İbrahim Ağa aşağıda açıklandığı üzere Perepetre nahiyesinin farklı karyelerinde birçok akar vakfetmiştir. Buna göre, Fotohoryu karyesinin farklı mevkilerinde bulunan yaklaşık iki yüz yirmi kök zeytin, iki kök harnup, iki kök dut, iki kök nar ağaçlarını ve yaklaşık yedi muzur tohum kapsayan tarlasını vakfetmiştir. Yine aynı karyede çeşme olarak bilinen mevkinin yakınlarında bulunan tahminen üç dönüm bahçe ve içerisinde on bir kök limon ve on bir kök turunç ve on kök nar ve on bir kök dut ve dört kök incir ve iki kök ceviz ağaçlarını ve diğer çeşitli ağaçlarını vakfetmiştir. Yine alt katında on dört göz odası bulunan hanesini ve bir divanhane ve üst katında iki göz odası bulunan hanesini ve bir zeytinyağı değirmenini ve bir avluyu kapsayan menzilin ve bitişiğinde bulunan tahminen üç muzur tohum kapsayan tarlasını ve içerisinde bulunan verimli ve verimsiz ağaçlarını vakfetmiştir. Akarlarının bulunduğu başka bir karye olan Yapıncı karyesinde, Livadiye olarak bilinen mahallenin farklı mevkilerinde kırk yedi muzur tohum kapsayan tarlasını ve Pespoki karyesinde ise dört yüz yetmiş iki kök zeytin ağacını vakfetmiştir.

Ayrıca vâkıf, Kandiye'de Manakoç nahiyesinde Horç karyesinde Padiski olarak bilinen mevkide on beş ırgatlık³⁴¹ bağını, bahçesini, tahminen bir muzur tohum kapsayan tarlasını ve içerisinde yirmi dört kök servi, iki kök dut ve altı kök zeytin ağacını vakfetmiştir. Yine aynı mahallede iki yüz muzur tohum kapsayan tarlasını ve içerisinde iki kök badem, bir kök incir ağacını, üst katında beş odalı hanesini ve yine

³³⁸ Fazıl Ahmet Paşa Cami-i Şerif Medresesinin müderrisi olarak bilinmektedir.

³³⁹ Bu kitaplar kütüphaneler başlığı adı altında incelenecektir.

³⁴⁰ VGMA, *Hacı Osman oğlu Ebubekir Abdullah Efendi Vakfıyesi*, Defter No: 579, Sayfa 86, Sıra 37.

³⁴¹ Bir dönüm üzüm bağına denk gelen alan ölçü birimidir. Fakat ırgatlığın kapladığı alan Girit şehirleri arasında farklılık gösterebilmektedir. *Chambre de Commerce Française de Constantinople*, "Le Canee" (31.01.1892), 206.

beş odalı harap halde bulunan ayrı bir hanesini vakfetmiştir. Ayrıca Sultan İbrahim Han Cami yakınında bulunan önceden bina ettiği dâhili ve harici birçok hanesini, iki sahrınç,³⁴² iki kuyu, iki hamam ve avlusuyla birlikte tek odalı menziline vakfetmiştir. Yukarıda zikr olunan bütün emlak, menzil, arazi ve ağaçlarını Valide Sultan Cami yakınında bulunan ve daha öncesinde inşasına muvaffak olduğu sebilhane için vakfetmiştir.

Vâkıfın, vakfiyesinde belirttiği şartları arasında; Manakoç nahiyesinde zikr olunan emlakini senelik on kuruş icâre-i müeccele ile Talik Andoni Çezimto adlı zimminin oğlu Kostantin ve İspirizo adlı şahıslara ve Katherine, Enzina ve Kalyo denilen Hristiyanlara icâr olunmasını istemiştir. Her sene alınan bu kira gelirleri tamir ve onarım için vakfa ayrılmasını şart koşmuştur. Vâkıf yukarıda adı geçen kişilerin her birinin eşit şekilde mezkûr emlake mutasarrıf olmasını, bunlara müdahale edilmemesi, yine şehirde kendisinin sakin olduğu menzilin dışında, emlak, menzil, arazi ve adı geçen ağaçların her sene mütevellî tarafından icâre-i misli ile kiralanmasını ve eğer mümkün olmazsa icâreteyn ile icâr olunmasını şart koşmuştur. Hâsıl olan mahsul ve kira gelirlerinden sebilhaneye bir sebilci tayin olunup ayda yüz on para verilmesini ve ikamet etmesi için de bir menzil satın alınmasını istemiştir. Sebilhanenin kaynağı olan su yatağına hizmet eden kişiye hizmeti karşılığında ayda otuz para verilmesini şart koşmuştur. Elde edilen gelirlerden her sene vakfın masrafları için gerekli olan nakit ayrıldıktan sonra mütevellisi tarafından tamir ve onarım masrafları için yüz kuruşun ayrılmasını ve onu on bir buçuk hesabı ile irbâ olunmasını şart koşmuştur.³⁴³

C. Akar İştirası İçin Şartlı Vakfedilen Paralar

Eldeki mevcut vesikalardan hareketle, akar satın alınması için vakfedilen paraların olduğu bilinmektedir. Fakat bazen vakfedilen paraların akar satın almak için kâfi gelmediği ve bu durumda farklı yollar izlendiği anlaşılmaktadır. Şöyle ki akar satın alınması için vakfedilen paralar yeterli olmadığı zaman, vâkıf bu paranın istirbah olunmasını ve bundan elde edilecek nemanın asıl paraya eklenerek bu şekilde akar satın alınmasını şart koştuğu kaynaklarda mevcuttur. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi adına bu vakıf ayrıntılı bir şekilde aşağıdaki tabloda (Tablo 3.5) verilmiştir.

³⁴² Yazın sarf olunmak üzere yağmur sularının birikmesine mahsus yer altı hazinesi. Yağmur sularını biriktirmek için bina altında ve toprak içinde yapılan etrafı duvarlı veya çimento sıvalı su mahzeni, Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, “Sahrınç”, 2/804.

³⁴³ VGMA, Ebubekir oğlu Hacı İbrahim Ağa Vakfiyesi, Defter No: 988, Sayfa 122, Sıra 44.

Tablo 3.5. Darbhane Emini Yusuf Ağa'nın Vakfı (Akar İştirası İçin Örnek)

Hanya	İstanbul
Seline nahiyesinde İspaniko karyesinde bulunan Cami, Mektep, Çeşme ve camide imam ve müezzin olanlara oturmaları için ayırdığı iki odalı bir menzil vakfetmiştir.	Yenibahçe yakınında Emin-i Cev mahallesinde 520 zirai arsa üzerine kurulu 13 odası bulunan ermeni hanelerini ve bir su kuyusunu,
Hanya merkezde Hünkâr Cami meydanında önceleri alt tarafta bulunan şadırvanı insanların ve hayvanların ihtiyaçlarını daha kolay karşılaması için yani kamuya daha iyi hizmet verebilmesi adına yeni kanallar açıp buraya içme suyu ihraç etmiştir.	Sultan Bayezid-i Veli Han Cami yakınında Sekbanbaşı Yakup Ağa mahallesinde Sadiler Tekkesi karşısında bulunan Çelebizâde Konağı olarak bilinen 5148 zirai arsa üzerine kurulu taştan yapılmış bir hamam, bir mutfak, iki mahzen, bir su deposu, iki su kuyusu, ahşaptan yapılmış dâhili ve harici birçok menzil,
Ebekoron nahiyesinde taştan yapılmış büyük köprünün eksikliklerini tamamlamıştır.	Yedikule Kapısı yakınında el-Hac Evhad mahallesinde 3700 zirai arsa üzerine kurulu fevkani iki gözlü oda, bir sofa ve tahtanî iki gözlü oda, bir ahur, bir büyük bostan ve verimli-verimsiz ağaçları olan bahçe, Galata'da, Beşiktaş Kasabasında, Maçka mahallesinde 1000 zirai arsa üzerine kurulu fevkani üç göz oda, iki sofa, iki tuvalet ve tahtanî bir göz odası bulunan hanesini bununla birlikte bir ahur, su kuyusu ve ağaçlarla kaplı olan bahçesini vakfetmiştir. Yine bu mahallede 180 zirai arsa üzerine kurulu fevkani iki göz oda, bir sofa ve tahtanî bir göz oda ve mutfaklı olan menziline vakfetmiştir.
	Topkapı yakınında Bayezid Ağa mahallesinde 770 zirai arsa üzerine kurulu fevkani bir göz oda, bir sofa, bir mutfak ve tuvaleti olan hanesini, su kuyusunu, ağaçlarla kaplı bahçesini ve bir göz odalı menziline vakfetmiştir. Yine menzilin bitişiğinde bulunan 470 zirai arsa üzerine kurulu kaldırımcılar odası olarak bilinen iki göz oda, bir sofa bir mutfak ve bir tuvaleti bulunan hanesini, sandalcı olarak bilinen kârhanesini ve bir miktar bahçesini vakfetmiştir. Ayrıca Kaldırımcılar odası bitişiğinde 150 zirai arsa üzerine kurulu tahtanî iki gözlü oda, bir sofa ve alt tarafta ahuru bulunan menziline vakfetmiştir.
	Tekfur Sarayı yakınında Çakırağa mahallesinde 450 zirai arsa üzerine kurulu fevkani dört göz oda, fevkani iki göz oda, iki tuvalet ve mutfaklı olan mülk menziline,
	Fındıklı Kasabasında Ayaşpaşa yakınında İbrahim Efendi mahallesinde 180 zirai arsa üzerine kurulu fevkani ve tahtanî iki göz odası bulunan menziline vakfetmiştir. Yine aynı kasabada Selime Hatun mahallesinde 700 zirai arsa üzerine kurulu fevkani üç göz oda, bir sofa, bir tuvalet, bir mutfak, dehliz ve tahtanî bir göz oda, bir tuvaleti bulunan menziline su kuyusunu ve bahçesini vakfetmiştir.

Yukarıda verilen bilgilerin dışında, Darbhane Emini Yusuf Ağa, toplam 30.000 kuruş para vakfedip bunun 1794 kuruşu ile bir takım menzillerin vakfa satın alınmasını istemiştir. Geriye kalan 28.251 kuruştan 18.251 kuruşu ile başka akarlar satın alınmasını

fakat bu nakit paranın akar satın almak için yeterli gelmez ise bunun rehn-i kavi ve kefil-i meli ve devr-i şer'i İstanbul'a gönderilip orada nemalandırılmasını istemiştir. Geriye kalan 10.000 kuruşun ise Hanya ahalisinden vakfın kaymakam mütevellisi olan Kasım Ağazâde Kasım Ağa'ya teslim olunmasını ve Kasım Ağa'nın ise bu parayı maddi değeri yüksek bir rehin ve sağlam bir kefil ile istirbah olunmasını istemiştir. Daha sonra bu paradan elde edilen nema ile vakfa akar satın alınıp, bu akarları icâre-i vâhîde veya icâreteyn ile icâr olunmasını ve bunun için imzalanacak olan senetlerin İstanbul'da bulunan vakfın mütevellisine gönderilmesini şart koşturmuştur.³⁴⁴

D. Vakfın İhtiyaçları ve Mürtezikanın Maaşları İçin Vakfedilen Paralar

Vakfedilen paraların harcadığı diğer unsur, vakıf için gerekli olan ihtiyaçların temini ve burada çalışanların yani görevlilerin maaşlarını karşılamaya yöneliktir. Nihayetinde vakfın uzun ömürlü olmasını sağlayan unsurlardan bir tanesi de burada eksik olan ihtiyaçları karşılamak ve burada çalışan kişileri mağdur etmemektir. Bu doğrultuda vâkıflar vakfettikleri paraları bu cihetler için kullandığı incelenen belgelerden anlaşılmaktadır. Örnek olarak, İçkale mahallesi sakinlerinden el-Hac İsmail Ağa İbn Mehmed, İçkale'de bulunan fevkanî ve tahtanî üçer göz odalı mahzenini, bir göz odalı sabunhaneyi ve fırını vakfetmiştir. Ayrıca Hanya'da Çömlekçi karyesinde bulunan tarlasını ve otuz üç kök zeytin ve bir harnup ağacını vakfetmiştir. Bunlara ek olarak 1000 kuruş parasını vakfetmiştir. el-Hac İsmail Ağa İbn Mehmed, vakfiyesinde sunduğu şartlar arasında, yukarıda zikr olunan 1.000 kuruşu müteveli tarafından her sene onu on bir buçuk hesabıyla istiğlâl ve istirbah olunmasını istemiştir. Bundan elde edilecek ribh ise Çömlekçi karyesinde inşa ettirdiği camiinin kandillerinin aydınlatılması için kullanılmasını şart koşturmuştur. Ayrıca adı geçen camide hatip olanlara günlük sekiz akçe, imamlara on sekiz akçe, müezzin olanlara on akçe, kayyım ve ferraş olanlara ise dört çeyrek akçe ve müteveliye ise günlük beş çeyrek akçe verilmesini şart koşturmuştur. Eğer geriye fazla bir para kalırsa vakıf için harcanmasını istemiştir. Ayrıca mezkûr karyede inşa ettirdiği mektepte hoca olanlara günlük dört çeyrek akçe verilmesini şart koşup geriye kalan gelir fazlasını caminin ihtiyaçları için ayrılmasını istemiştir.³⁴⁵ Örnekten de anlaşılacağı üzere vâkıf inşa ettirdiği cami ve mektep için birtakım akarla birlikte bir miktar para vakfetmiştir. Ayrıca burada çalışan kişileri kendisinin belirleyip belirlemediği konusunda herhangi bir malumat olmamakla birlikte, farklı mevkilerde görev alanlara ne miktarda maaş verildiği kendisi tarafından belirlenmiştir.

E. Türbeler İçin Vakfedilen Paralar

İslami öğretilerde makbul olan mezarın en çabuk kaybolan olarak tanımlanmasına karşın kutsiyet atfedilen kişilere türbe, kümbet, buka gibi anıtsal mezarlar yapılması İslam coğrafyasında yaygın bir gelenektir. Bu adlandırmalar genellikle yapının ait

³⁴⁴ VGMA, *İsmail oğlu Valide Sultan Kethüdası Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşılarından Darbhane Emini Yusuf Ağa Vakfiyesi*, Defter No:628, Sayfa 853, Sıra 468.

³⁴⁵ VGMA, *Canım Reis el-Hâc İsmâ'il Ağa İbni Mehmed Vakfiyesi*, Defter No: 987, Sayfa 63, Sıra 19.

olduğu kişinin makam ve mevki, mensup olduğu sosyal, dini ve siyasi zümre, ayrıca yapının mimari özelliğini yansıtmakla birlikte birbirinin yerine de kullanılmıştır. Öyle ki, Orta Asya Türk kültürünün bazı unsurlarını barındıran Anadolu Müslümanlığında, Atalar kültürünün³⁴⁶ de etkisiyle anıt mezar geleneği daha da yaygındır.³⁴⁷ Bu minval üzere yeryüzünde kesin olarak ilahi mesaj ile irtibatı bilinen dinlere ait mekânlar ve bunları aktaran şahısların türbe, makam ve merkadleri Ortadoğu coğrafyasının birçok yerinde mevcuttur. Kâbe-i Muazzama, Mescid-i Nebevî, Mescid-i Aksa gibi kutsal mekânların Müslümanlar nazarındaki ehemmiyeti zaten bilinen bir gerçektir. Bu ehemmiyete mütenasip olarak Müslüman devletler, devlet yöneticileri ve imkân sahibi şahıslar bu mekânlar ve çevresi hatta bu mekânların etrafında yaşayanlar için maddi veya bedenî hizmet yapmayı kendilerine temel hedef olarak belirlemişlerdir.³⁴⁸

Nitekim Girit'te para vakıflarının harcandığı diğer bir cihet de türbelere yöneliktir. Üst tarafta verilen bilgiler doğrultusunda vâkıf, ait olduğu makam ve mevkiinin de etkisiyle birinci derecede akrabası olan oğlunun türbesi için vakıf kurmuş olmasıdır. Şöyle ki, İsad Paşa, Resmo'da ölen oğlu Halid Bey'in makberi üzerine yeni inşa eylediği türbeye 1.000 esedî kuruş vakfederek şöyle şart eylemiştir. Vakfa mütevellî olarak atadığı El-hac Ahmed Ağa bin Abdullah, yukarıda zikrolunan 1000 esedî kuruşu her sene onu on bir buçuk hesabı üzere rehn-i kavî (kuvvetli rehin ve teminat) veya kefil-i melî (borcu ödeme gücüne sahip kefil) ile istirbah ve istiğlal olunmasını istemiştir. Bu paranın hâsıl olan nemasından ise merhum oğlu Halid Bey'in türbesinde günlük yedi akçe vazife ile çalışacak güvenilir bir kişiyi türbedar olarak tayin olunmasını, bunun karşılığında ise her gün bir cüz okuyup sevabını oğluna hediye etmesini, geceleri de oğlunun kabrinin yanında kalmasını ve bu vazifesinin karşılığında ise günlük iki sağ akçe³⁴⁹ verilmesini istemiştir. Yine günlük yedi akçe vazife ile dinine bağlı bir kişi türbedar-ı sâni olarak tayin olunup, bu kişinin de her gün bir cüz okuyup bundan hâsıl olacak sevabı oğlu Halid Bey'in ruhuna hibe etmesini istemiştir. Ayrıca Türbedar-ı sâni olacak şahıs ile diğer türbedar olan şahsın gece vakti oğlunun kabrinin başında nöbetleşe beklemesini ve bu vazifesi karşılığında ek olarak günlük iki sağ akçe verilmesini istemiştir. Eğer olur da bu kişiler görev yerlerini terk ederlerse mütevellî tarafından azlolanup yerlerine dinine bağlı iki kişinin türbedar olarak tayin edilmesini şart koşturmuştur. Vâkıfın bir diğer şartı da Hanya'da bulunan Halvetiye tarikatı erbablarından Eş-şeyh Ali'nin, senede bir defa mezkûr türbeyi ziyaret edip oğluna dua etmesi ve bu vazifesi karşılığı olarak on sağ akçe tahsis edilmesidir. Eğer Eş-şeyh Ali

³⁴⁶ Detaylı bilgi için bkz, Günay Tümer, "Atalar Kültü", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/42-43.

³⁴⁷ İsmail Orman, "Türbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/464.

³⁴⁸ Necla Kızıldağ, "Eyüp Sultan Türbesi Vakıfları", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 3/2 (2020), 156.

³⁴⁹ Karışığı ve eksiği olamayan ayarı ve ağırlığı tam olan para. Ayrıntılı bilgi için bkz, Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimler*, 2/32-35.

olur da vefat ederse Halvetiye tarikatının halifelerinden bir kişinin bu göreve tayin olunmasını ve şartlarına riayet edilmesini talep eylemiştir. Ayrıca mezkûr türbeye her sene bir kandil yakılması için zeytinyağı, şamandıra, süpürge, hasır ve daha sonra kırılan veyahut zarar gören kandiller için günlük on sağ akçe, türbeye cereyan eden su yollarının tamiri için günlük üç sağ akçe ve tevliyet ciheti için ise mütevellîye günlük on sağ akçe verilmesini şart koşturmuşur.³⁵⁰

Daha önce de ifade edildiği üzere para vakıfları iki şekilde kuruluyordu. Bunlardan ilki müstakil olarak kurulan para vakıfları, diğeri ise akarla birlikte kurulan para vakıflarıdır. Bu minval üzere yukarıda anlatılanlar dışında Resmo Sancağında kurulan diğeri para vakıflarını metin içerisinde vermek yerine aşağıdaki tablolarda (Tablo 3.6) göstermek tercih edilmiştir.

Tablo 3.6. XVIII. Yüzyılda Girit'teki Müstakil Para Vakıfları

Vâkıfın Adı	Vakfedilen Nukud	Vakfın Şartları
Fatma Binti Elhac Mustafa	200 kuruş	Vakfedilen 200 kuruş mütevellisi tarafından istirbah olunsun. Bundan elde edilecek nemadan, Rebî'u'l-Evvel ayında bir mevlit okunmasını şart koşturmuşur. Mevlit bittikten sonra yeterli miktarda cemâatin davet edilmesini ve bundan hâsıl olan sevabın kendi ruhuna, akraba ve yakınlarının ruhlarına ve peygamberlerin ruhlarına ihdâ olunmasını istemiştir. Mevlit'in, Saraçzade Hacı Efendi'ye okutulmasını şart koşturmuşur, karşılığında ücret olarak 1,5 kuruş verilmesini istemiştir. Ayrıca her sene hac mevsiminde Mekke-i Mükerrreme'de bulunan Hamza oğlu Delil Şeyh Ömer ve Ebu'l-ferac oğlu Şeyh Osman adlı sakalara zemzem suyunu orada bulunanlara ikram edilmesini ve bundan hâsıl olan sevabın da kendi ruhuna ihdâ olunmasını istemiştir. Zemzem suyunu ikram etmeleri karşılığında bu iki şahsa birer buçuk kuruş verilmesini şart koşturmuşur.
Hadice Binti Ali Hatun	250 kuruş	Vakfedilen 250 kuruş mütevellisi tarafından her sene onu on bir buçuk hesabı ile güvenilir kişilere istirbah ve istiğlal olunup, hâsıl olan nemasından bir altın alınıp Mekke-i Mükerrreme'de bulunan bir zemzem sakasına gönderilmesini istemiştir. Ayrıca işini layıkıyla yapan bir kişiye iki kuruş daha gönderilip, karşılığında senede bir kez bir hatim indirmesini ve bunun sevabını da önce kendi ruhuna sonra da eşi Konalaki Mehmed Çelebi'nin ruhuna ihdâ etmesini şart koşturmuşur. Yine mezkûr galleden iki kile pirinç, dört kıyye sadayağ, on kıyye lahm (et), yedi kıyye asel (bal), yarım kıyye kahve, otuz paralık baharat, altmış adet ekmek, otuz para odun ve çalı satın alınıp pilav yapılmasını ve bir mevlit verilmesini şart koşturmuşur. Pilavı yapacak aşçıya ve yardımcılara seksen para ve mevlidin şeyhi olan efendiye seksen para verilmesini istemiştir. İki kile pirinçten geri kalan pilav ve zerde mahallenin fukaralarına taksim olunmasını ve bundan hâsıl olacak sevabı anne, baba, eş, çocuk ve Peygamberin ruhuna ihdâ olunmasını şart koşturmuşur. Vakfedilen 200 kuruş her sene mütevellisi tarafından onu on bir buçuk hesabı üzere güvenilir kişilere istirbah ve istiğlal olunup, hâsıl olan nemasından mevlit şeyhi olarak tayin ettiği Resmo'da Küçük Hacı

³⁵⁰ VGMA, *İsad Paşa Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 188.

Mehmed Reis Oğlu Ahmed Ağa	200 kuruş	Cami İmamı Mehmed Efendi'ye beş kuruş verilmesini şart koşmuştur. Karşılığında fukaradan ve ulemadan bazı kişilerin davet edilip bir mevlit verilmesini ve bir hatim indirilmesini istemiştir. Hatim indirildikten sonra bundan elde edilecek sevabın kendi ruhuna, anne, baba ve evlatlarının ruhlarına hibe olunmasını istemiştir. Vakfedilen 400 kuruş senede onu on bir buçuk hesabı üzere istirbah ve istiğlal olunsun. Hâsıl olan nemasından senede kırk kuruş Ramazan ayı için ayrılsın. Ayrılan bu kırk kuruşun 15 kuruşuna ekmek alınıp bölgede yaşayan fukaraya dağıtılmasını istemiştir. Ayrıca Hac mevsiminde Mekke-i Mükerreme'de bulunan Ebu'l-ferac oğlu Şeyh Osman İbrahim Efendi'ye yarım mahcup altın gönderilmesini şart koşmuştur. Yine her sene Rebî'u'l-Evvel ayında bir mevlit verilmesini ve akabinde bir hatim indirilmesini istemiştir. Mevlit için bir kile pirinç, bir kıyye sadeyağ, dört kıyye et, iki kıyye bal, kırk paralık ekmek, yirmi iki paralık odun alınmasını istemiştir. Aşçıya görevi karşılığında yirmi para, mevlidi okuyan Mehmed Hacı Efendi'ye altmış para ve hatmi indiren kişiye üç yüz para verilmesini şart koşmuştur.
Ümmügülsüm Binti Konala Mehmed Çelebi	400 kuruş	

Yukarıdaki tablodan (Tablo 3.6) hareketle, Girit'te kurulan müstakil para vakıflarının harcadığı cihet genellikle şahsi menfaatten ziyade umumun menfaati için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Vakfedilen bu paralar işletildikten sonra elde edilen gelirlerle çoğunlukla Mekke-i Mükerreme'de bulunan Müslümanların menfaatine harcanmış ve mübarek günlerde mevlit okutulmuştur. Yine vakfedilen bu paraların gelirleriyle Mekke-i Mükerreme'de bulunan Müslüman halka genellikle zezem suyu ikram edildiği ve mübarek günlerde ise mevlit okutularak bölgede bulunan fakir fukara insanlara yemek verildiği görülmektedir. Şahsi olarak ise verilen mevlitlerden sonra Kur'anın hatim edilmesini ve bundan elde edilecek sevabın peygamberler ile atalarının ruhlarına bağışlanmasını istemişlerdir. Bazı para vakıflarında nakidin yanı sıra çeşitli müstemilat da vakfedilmiştir.

Tablo 3.7. XVIII. Yüzyılda Girit'te Akarla Birlikle Kurulan Para Vakıfları

Vâkıfın Adı	Vakfedilen Nukud-Akar	Vakfın Şartları
Aişe Binti Mehmed Reis	50 kuruş ve bir dükkân	Rebî'u'l-Evvel ayında bir mevlit okunmasını şart koşturmuş. Vakfettiği dükkânın icar olarak verilmesini ve bundan elde edilecek gelirin on altı kuruşu ve vakfedilen paradan elde edilecek nemanın yedi buçuk kuruşuyla mevlidi okuyacak olan Resmo Müftüsü Eş-şeyh Mehmed Efendi'ye bir mahcup altın alınmasını istemiştir. Ayrıca mevlitte bir yemek verilmesini ve bundan hâsıl olacak sevabı ise önce kendi ruhuna sonra ise eşi Berber Süleyman'ın ruhuna hediye edilmesini istemiştir. Yemeği hazırlayan aşçıya yirmi para verilmesini ve eğer olur da Müftü Mehmed Efendi vefat ederse her sene onun yerine Sultan İbrahim Camiinde her kim vaiz olur ise mezkûr göreve getirilmesini şart koşturmuş. Vakfedilen 50 kuruş güvenilir kişilere istirbah ve istiğlal olunup, hâsıl olan nemasından bir hatim indirilsin. Her sene berat gecelerinde on kıyye pirinç, iki kıyye yağ, üç kıyye et, iki kıyye bal, yirmi adet ekmek ve elli dirhem kahve alınıp sonrasında zerdeli pilav yapılmasını fukaralara dağıtılmasını şart koşturmuş. Bundan hâsıl olacak sevabı öncelikle kendi ruhuna daha sonra kızı Ümmügülsüm ve babası Hasan'ın ruhuna hediye edilmesini istemiştir.
Ayşe Binti Hasan Hatun	50 kuruş nakit parasını, oturduğu mülk binasını ve tek odalı konağını ³⁵¹	Vakfedilen 400 kuruş onu on bir buçuk hesabı üzere güvenilir kişilere istirbah olunsun. Vakfa mütevellî olan kişiler her sene Ramazan ayında dört hatim indirmesini ve bunun karşılığında beşer kuruş ücret verilmesini istemiştir. İndirilen ilk hatmin sevabı Hz. Peygamberin ruhuna, ikinci hatmin sevabını kendi ruhuna, üçüncü hatmin sevabını evlatları olan Halil ve Emine'nin ruhlarına ve son hatmin sevabını ise zevcesi Rabia'nın ruhuna hediye edilmesini istemiştir. Yine vakfedilen 400 kuruşun nemasından ve diğer gayrimenkullerden elde edilen gelirlerden Mekke-i Mukerreme'de Delil (klavuz) Sacar oğlu Şeyh Hasan Efendi'ye 2 mahcup altın verilmesini ayrıca Molla Mustafa adlı delile 1 mahcup altın gönderilmesini şart koşturmuş. Zemzem sakalarından Ebulferac oğlu Şeyh Ebubekir bin Şeyh Said'e ise tam mahcup altın ve kardeşi Şeyh Abdullah'a yarım mahcup altın gönderilmesini istemiştir. Yine Medine-i Münevvere'de delil Kalaycızaade Molla İbrahim adlı şahsa 1 mahcup gönderilmesini şart koşturmuş. Vakfedilen 1000 kuruş mürabaha olunmayıp, mütevellisi tarafından vakıf için zaytinyağı alınmasını istemiştir. Ayrıca kurulan vakfa eğer olurda münasip akarlar bulunursa satın alınmasını istemiştir. Mezkûr gayrimenkullerinin ise icare-i muaccele ile kiralınmasını ve bunlardan elde edilecek gelirler ile vakfettiği mektepte çalışacak olanların ücretlerine ayrılmasını şart koşturmuş. Ayrıca mektepte bulunan hoca sıbyan eğitimi verdikten sonra her gün üçer ihlas okumasını ve bundan hâsıl olacak sevabı Hz. Peygamber'in ruhuna ve kendi ruhuna hediye etmesini şart koşturmuş. Senede bir kez vakfa nazır olan şahsın aracılığıyla vakfedilen paranın istirbah edilmesini ve bu paradan elde edilen nemasından dörtte biriyle her sene Ramazan gecelerinde bir kil pirinç, bir kıyye sadeyağ, iki kıyye et, iki kıyye bal, yirmi ekmek, yüz dirhem kahve satın alınıp bölgedeki kişileri ve fakir fukaraları davet edilip yemek verilmesini istemiştir. Bundan hâsıl olacak sevabı ise kendi ruhuna hediye edilmesini istemiştir.
El-hac Süleyman Çavuş Ağa Bin Halil Ağa	400 kuruş nakit para, menzil ³⁵² ve sair müştemilat	Vakfedilen 50 kuruş onu on bir buçuk hesabı üzere istirbah
Selim Ağa oğlu Hacı İbrahim Paşa	1000 kuruş nakit para, Mektep, Hane, Hamam, Değirmen ve sair müştemilat	
Ali Bölükbaşı Bin İsmail	200 kuruş nakit para ve hane ve sair müştemilat	
Yefudinci	50 kuruş nakit	

³⁵¹ Bu konak Sultan İbrahim Han vakfından senede 8 akçe icâre-i zemin üzerine kuruludur.³⁵² Bu menzil Sultan İbrahim Han Cami-i şerif vakfından senede 14 akçe icâre-i zemin üzerine kuruludur.

Hasan Vakfı	para ve bir menzil ³⁵³ ve sair müstemilat	olunmasını ve mezkûr menzilin icâre-i misli ile kiraya verilmesini şart koşturmuştur. Bunlardan elde edilecek gelirler ile bir mevlit okunmasını sonrasında yemek verilmesini istemiştir. Mevlitten sonra bir hatim indirilmesini ve bundan hâsıl olan sevabı ise kendi ruhuna hediye edilmesini istemiştir.
-------------	--	--

Para ile vakfedilen gayrimenkuller yukarıdan da anlaşılacağı üzere genellikle akar olarak kiraya verilmesi yöntemi kullanılmıştır. Sonrasında kira gelirlerinden elde edilen hasılatla birtakım hayır işlerinin yapıldığı ve bu hayır işlerinden kazanılacak sevapların da vâkıfın kendi ve ailesinin menfaati için sarf edildiği görülmektedir. Ayrıca para ile vakfedilen akarların çoğu Sultan İbrahim vakfından mukataa-i zemin üzerine kurulu olması dikkat çekmiştir.

3.2.1.5. Vâkıfların Mülk Edinme Yöntemleri

Vakfedilen malın vâkıfın mülkü olması gerekmektedir. Aksi takdirde bir kimse kendi mülkü olmayan bir şeyi vakfedemezdi. Fakat Osmanlı toprak sistemine bakıldığında zaman çoğunluğunu miri arazi adı verilen topraklar oluşturmaktaydı. Peki, bu topraklar nasıl oldu da özel mülkiyete dönüştürüldü? Araştırmanın bu bölümünde bu soruya yanıt bulunmaya çalışılacaktır. Bunu açıklayabilmek için ise, Osmanlı toprak sisteminin ana hatlarını kısaca özetlemek gerekmektedir. Buradan hareketle Osmanlı Devleti'nin her alanda zirveye ulaştığı sırada Divanın en önemli şahsiyetlerinden olan Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin³⁵⁴ Osmanlı toprak sistemi hakkında yapmış olduğu tasnifine atıfta bulunulacaktır.

Osmanlı Devleti'nin bazı bölgelerinin toprak idaresiyle ilgili muhtelif kanunnamelerde, Ebussuud Efendi tarafından yazılan mukaddimelere göre, söz konusu devirde devletin sınırları içerisinde bulunan topraklar üç kısma ayrılmaktaydı. Bunlar sırasıyla:

1. Fetih sırasında mülkiyeti Müslümanlara devredilmiş olan *öşür* arazisi; satış, hibe vs. gibi her türlü intikale elverişli olan bu toprakların malikleri, onların öşrünü yani gelirlerinin onda birini bizzat fakirlere dağıtmak zorundaydılar. Arabistan'ın ve Basra'nın toprakları bu kategoriye giriyordu.³⁵⁵

2. Fetih sırasında mülkiyeti yerlilere bırakılmış olan *haraç* arazisi; bu tür arazilerin sahipleri, onlardan istedikleri gibi istifade edebilmekteydiler. Fakat bundan istifade ederken haracını ödemek zorundaydılar. Haraç iki kısımdan oluşmaktaydı. Topraktan

³⁵³ Bu menzil Sultan İbrahim Han vakfından senede 4 akçe mukataa-i zemin üzerine kuruludur. VGMA, *Yefudinci Hasan Vakfı*, Defter No: 2970, Sayfa 189.

³⁵⁴ Kanuni Sultan Süleyman ve II. Selim zamanında, bu iki padişahın kanunnamelerinin hazırlanışında tartışılmaz bir rol almıştır. Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, 122.

³⁵⁵ Ö. Lütfü Barkan, *XV. Ve XVI. Asırda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları; Kanunlar*, "Üsküp ve Selanik Kanunu H. 976 tarihli" (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1945), 1/298.

elde edilen ürünlerin ehemmiyetine, daha doğrusu yerin tahammülüne göre, istihsalin onda birinden yarısına kadar yükselebilen *harac-ı mukâseme* yani bölüşmeli haraç ve kesim usulüyle, ürünlerden değil, fakat bizzat toprağın kendisinden alınan ve senede sadece bir defa ödenen, sabit ve muayyen bir vergi olan *harac-ı muvazzaf*³⁵⁶ idi. Suriye ve Irak'ın arazileri bu kategoriye girmektedir.³⁵⁷

3. Anadolu ve Rumeli'deki bütün Osmanlı arazilerini ihtiva eden üçüncü kategoriye ise *arâzî-i miriye* yani *miri arazi* deniliyordu. Yukarıda anlatılan arâzî-i öşriye ve arâzî-i hariciye dışında kalan bu topraklara *arâzî-i memleket* de denilmekteydi. Aslında bu kategoriye giren topraklar da fethedilmiş haracî topraklardı. Fakat mülkiyeti tamamıyla devlete ait olan kamu sahasına bağlıydılar. Hükümet bu toprakları, ekip biçmeleri ve öşür adı altında ürün üzerinden alınan haraç-ı mukâsemesi ile bizzat topraktan alınan ve harac-ı muvazzaf cinsinden sabit bir vergi olan çift akçesini ödemeleri şartıyla reayaya dağıtmıştı.³⁵⁸

Bu arazilerden ilk iki kategoriye girenler, tasarruf sahiplerinin mülkleri olduğundan, her türlü intikal şekline tabi tutulabilmekte ve dolayısıyla vakıf haline dönüştürülebilmekteydi. Fakat bu tür araziler araştırma konusunu teşkil eden vakıfların kurulmuş oldukları bölgelerin dışında bulunduğundan dolayı konunun çerçevesi içine girmemektedir.

Araştırma kapsamına giren araziler, üçüncü kategoride anlatılan miri arazilerdir. Daha önce de belirtildiği üzere, bu tür araziler şahısların değil, devletin mülkü idi. O halde, şahıslar, bu arazilerin mülkiyetini kendileri elde edemedikleri müddetçe, onları vakıf haline dönüştürme yetkisine sahip olamamaktaydılar. Diğer taraftan arazileri elinde bulunduran devlet, bu arazileri doğal olarak vakıf haline dönüştüremezdi. Bundan mütevellit, burada bir mesele kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Menşei itibariyle hiçbir şekilde ferağ ve intikale elverişli olmayan bu arazilerin nasıl olup da önce ferdi mülkiyet sonra da vakıf haline getirildiğidir?³⁵⁹

Bilindiği üzere söz konusu topraklar, 1839'a kadar tımar rejimine göre idare edilmekteydi. Bu rejime göre devlet mülkü olarak anılan ve fetholunduktan sonra tahrir defterlerine kaydedilen bu topraklar, Osmanlı Devleti'nin askeri yapısına uygun olarak dirlik adı altında birçok mali birime ayrılmıştı.³⁶⁰ Ehemmiyetlerine göre has, zeamet ve tımar³⁶¹ diye üç kategoriye ayrılan bu dirlikler idari hizmetleri ve herhangi olağanüstü

³⁵⁶ Barkan, *XV. Ve XVI. Asırda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai*, 298-299; Atıf Bey, *Şerh-i Kâunnâme-i Arâzi* (İstanbul: 1309/1891), 20.

³⁵⁷ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri*, 2/73.

³⁵⁸ Barkan, *XV. Ve XVI. Asırda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai*, 299; Atıf Bey, *Şerh-i Kâunnâme*, 28; Halil Cin, *Miri Arazi ve Bu Arazinin Mülk Haline Dönüşümü* (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1969), 45.

³⁵⁹ A. Himmet Berki, "Türkiye'de İmparatorluk ve Cumhuriyet Devrinde Vakıf Çeşitleri", *Vakıflar Dergisi* 9 (1971), 4; Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, 124.

³⁶⁰ Suat Aksoy, *100 Soruda Türkiye'de Toprak Meselesi* (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1969), 21.

³⁶¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1985), 58-68.

bir hal durumunda sultanın talebiyle belli sayıda silahlı asker temin etmeleri karşılığında, vergilerini toplama hakkıyla birlikte askeri sınıf üyelerinden bazılarına verilmişti.³⁶²

Devlet tarafından kaydedilen senelik geliri yüz bin akçeden fazla olan dirlikler has olarak anılmaktaydı. Haslar, padişah, şehzade, vezir, beylerbeyi gibi şahıslara verilmekteydi. Bu şahıslar memuriyetleri devam ettiği müddetçe bundan faydalanırlardı. Has sahibi olan kimse, senelik gelirinin her beş bin akçesi için bir cebeli gönderme mecburiyeti vardı.³⁶³ Örneğin, yıllık geliri bir milyon akçelik bir hassa sahip olan beylerbeyi, savaş sırasında silah ve diğer malzemelerle donatılmış iki yüz süvari ile sefere katılmak mecburiyetindeydi.³⁶⁴ İkinci kategoriye giren dirliklere, zeamet deniliyordu. Senelik geliri yirmi bin akçeden yüz bin akçeye kadar olan dirliklere zeamet adı veriliyordu. Bunlar subaşı gibi memurlara, eyalet merkezindeki defterdarlara ve sancaklarda alaybeylerine verilirdi. Zeamet sahipleri de gelirlerinin her beş bin akçesi için bir cebeli yetiştirmek zorundaydı.³⁶⁵ Dirliğin üçüncü kategorisi ise tımar adını taşımaktaydı. Bunların senelik geliri üç bin ila yirmi bin akçe arasında değişmekteydi. Tımarlar, askerlere hizmetleri mukabilinde verilmekteydi. Tımar sahipleri, senelik gelirden kılıç adı verilen muayyen bir kısmın ayrılmasından sonra, kalan gelirin her üç bin akçesi için bir cebeli yetiştirmek zorundaydılar. Kılıç bedeli sipahinin kendi aylığına karşılık gelmekteydi. Kılıç illere göre ve tımarların tezkereli tezkeresiz olmasına göre iki bin ila altı bin akçe arasında değişmekteydi. Bir kişinin tasarrufu altında birden fazla tımar bulunduğu durumda bunları zeamete çevirmek mümkün olabiliyordu fakat bir zeameti tımar olarak parçalamak asla mümkün değildi.³⁶⁶

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere, Anadolu ve Rumeli topraklarının, kısaca miri arazilerin çıplak mülkiyeti prensip olarak devlete aitti. Sultan adına, arazilerin vergisini tahsil eden ve asker toplayan dirlik sahipleri sadece Osmanlı Devleti'nde memur statüsünde bulunmaktaydı. Bu kişiler toprakların mülkiyeti üzerinde hiçbir hakka sahip değildiler. Askeri dirlikler üzerinde icra ettikleri nüfuz, kanunlarla sıkı bir düzene bağlanmıştı. Köylüler üzerinde ekonomik ve hukuki yetkileri sınırlıydı. Ekonomik ve hukuki statüleri sultanın basit bir fermanına bağlı olduğundan, her an kendilerinden geri alınabilirdi. Diğer taraftan toprağı işleyenler, yani reaya adıyla bilinen Müslüman ve gayrimüslim köylüler, işledikleri toprakların mülkiyetine değil, tasarruf yani kullanma hakkına sahiptiler. Bu kişiler vergilerini aynî (öşür) veya nakdi

³⁶² Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 297-298.

³⁶³ Bülent Köprülü, *Toprak Hukuku Dersleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1958), 1/141; Coşkun Üçok, *Türk Hukuk Tarihi Dersleri* (Ankara: Başnur Matbaası, 1966), 128; Şakir Berkî, *Toprak Hukuku* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Yayınları, 1967), 66.

³⁶⁴ Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-vuku'at Tekmileleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1961), 53.

³⁶⁵ Nuri Paşa, *Netayicü'l-vuku'at Tekmileleri*, 54; Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni*, 61.

³⁶⁶ Ignatius Mouradgea D'Ohsson, *Tableau General de L'Empire Ottoman* (Paris: De l'imprimerie De Monsieur, 1984), 7/374; Bu kanunun iki amacı vardır. Bkz; Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Madde 1.

(çift akçesi) olarak vermek mecburiyetindeydiler. Her köylünün devlet tarafından kendisine verilen bir toprak parçasına tasarruf hakkı vardı. Bununla birlikte bu tasarruf hakkı mutlak değildi. Kısaca tasarrufları altında bulunan toprağı satamaz, hibe edemez ve vakıf haline getiremezlerdi.³⁶⁷

Toprakların mülkiyetinin devlete ait olduğu sisteme rağmen, vakfın gelir kaynakları arasında gösterilen topraklar vakıf mallar statüsüne girmek üzere özel mülkiyet haline gelmişti. Bu durumu iki temel prensip çerçevesinde ele almak mümkündür. Hakikaten de burada söz konusu olan topraklardan bir bölümünün mülkiyetini elde etmek için iki olasılık vardı. Bu iş ya ihya (şenlendirme) yani ölü toprakların işlenebilir hale getirilmesi yoluyla, ya da padişahın miri toprakların mülkiyetini bazı şahıslara devreden beratıyla gerçekleştirebiliyordu. Burada başka bir soru daha kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Padişah, miri toprakların mülkiyetini hangi şahıslara bırakıyordu? Bu kişiler devlete vergi ödemekle mükellef olan sıradan reayadan mı, yoksa vergilerden muaf olan üst düzey devlet yöneticilerinden mi oluşmaktaydı? Araştırma konusunun bu bölümünde bu sorulara yanıt bulunmaya çalışılacaktır.

A. İhya (Şenlendirme)

Osmanlı Devleti'nde tahıl ekilen arazinin devlet mülkiyetine tabi olduğu ve miri arazi adıyla köylerin etrafındaki ekili topraklardan oluştuğu bilinen bir gerçektir. Tahıl ekilen bu arazinin otlak, bağ veya meyve bahçesi yapılması yasaktı. Aksi takdirde bu topraklar özel mülk kategorisine girerek bunlardan tasarruf edilebilir, satılabilir, bağışlanabilir, borca karşılık gösterilebilir veya mirasçılar arasında paylaştırılabilirdi. Herhangi bir tarlanın otlak veya meyve bahçesine dönüştürülmesi, artık ekilip biçilememesi olarak yorumlanırdı. Köy ve kasabaların civarındaki bağlar ile meyve ve sebze bahçeleri, özel mülkiyet konusuydu. Kent ekonomisi açısından can alıcı önem taşımalarına karşın, bunlar genel olarak devlet mülkiyetindeki tarlalardan ayrı tutulurdu.³⁶⁸

Tarlalardan bazıları sanılanın aksine herhangi bir geliri olmayan ölü (mevat) olarak bilinen arazilerden oluşmaktaydı. Osmanlı Devleti mevat olarak bilinen ve kullanıma elverişli olmayan bu topraklara ilişkin politikasında kendisinden önceki devletleri örnek almıştı. Bu devletlerin başında da Bizans gelmekteydi. Bizans yönetimi, bu tür toprakları ihya edip tekrar tarıma açmak için manastırlara çeşitli olanaklar sunmaktaydı. Büyük toprak sahipleri bu arazileri bölerek parçalar haline getirip ya kendilerine bağımlı oldukları köylüye ya da kayıt dışı yabancılara kir alıyor veya

³⁶⁷ Ö. Lütfü Barkan, "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi", *Tanzimat I. Yüzyıncü Yıldönümü Münasebetiyle* (İstanbul: 1940), 322; Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, 126-127.

³⁶⁸ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I 1300-1600*, çev. Halil Berkay (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016), 183.

devletten kopardıkları bir belge sayesinde toprağı tamamen mülk edinip kendi malikâneleri haline getiriyorlardı.³⁶⁹

Araştırma konusu sınırları çerçevesinde incelenen vesikalara bakıldığında, XVIII. yüzyılda Girit'te toprakların mülk edinilmesi için kullanılan başlıca vasıtalardan biri ihya yani şenlendirme idi. Ayrıca Peygamber'in harap olmuş, sahihsiz ve metruk arazilerin ıslah ve ihya edilmesine yönelik teşvikleri, çevrenin imarında ve toprakların tarıma açılmasında önemli bir katkı sağlamıştı. Bu konu ile alakalı, “*Kim ölü bir toprağı ihya ederse, onun maliki olur.*”³⁷⁰ gibi hadisler de yer alıyordu. Şüphesiz bu prensipten hareket eden Girit'teki vakıf kurucuları, ölü toprağı şenlendirmede ve bunu kamuya faydalı bir alan haline getirmede söz konusu toprakların mülkiyetine sahip olmayı düşünüyorlardı. Bu sebepten ötürü Girit'te köy ve kasabalar dâhilinde bulunan topraklar ile köy ve kasabaların çevresinde bulunan topraklar ve iskân yerlerinin tamamlayıcısı olarak kabul edilen topraklar, sakinleri orayı ihya ettikleri için şahsi mülk olarak anılıyordu. Fakat bazı durumlarda Girit'teki vakıf kurucularının vakfiyelerinde verdikleri bilgilerden, köy ve kasabaların çevresinde bulunan bu toprakları her zaman ihya yoluna gitmedikleri, eski sahiplerinden satın aldıkları anlaşılmaktadır.³⁷¹ Satın alan bu şahısların kim olduklarına bakıldığında ise gerek isimlerinden ve gerek vakfiyelerdeki bilgilerden hareketle bunların bazılarının Osmanlı Devleti'nin, Girit'i fethetmeden önce orayı işleten gayrimüslim tebaaya ait oldukları anlaşılmaktadır. Bu cümleden de anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti, Girit'i hâkimiyeti altına aldıktan sonra, yerli ahalinin can, namus ve malı emniyet altına alındığı gibi umumi emval ve emlaka da dokunulmamıştı. Böylece Girit, harap bir durumdan kurtularak asırlarca hasreti çekilen bir sulh ve sükûna kavuşmuş oluyordu. Adanın fatihleri olan Türkler, yerli ahalinin cemaat işlerine dahi karışmayarak, onları dini merasimini yapmada ve ruhani müesseselerini idarede tamamen serbest bırakılmıştı.³⁷² Kısaca Osmanlı Devletinin, Girit'i topraklarına kattıktan sonra orada hoşgörölü bir politika izlediğini söylemek mümkündür. Halil İnalçık'ın bu konu hakkındaki, Osmanlı Devleti'nin amacı “*darülharbi yıkmak değil ona boyun eğdirmekti*”³⁷³ cümlesi burada yerini bulmaktadır. İşte bu gibi sebeplerden ötürü Girit'te bağcılık ve bahçecilik çok gelişmişti. Bir toprak parçasının mülkiyetini elde etmek isteyenler, bu gibi çalışmalarla uğraşmaktaydılar. Bu sayede Girit'te büyük şehirlerin çevresi bostanlar, bağlar ve her çeşit meyve bahçeleriyle doluydu. Bu şekilde bazı toprakların mülkiyetine sahip olanlar, söz konusu yerleri vakfa dönüştürüyorlardı. Örneğin, Dergah-ı Âli Kapıcıbaşılarından Darbhane Emmini Yusuf Ağa, içerisinde verimli ve verimsiz ağaçlarla kaplı olan birçok gayrimenkulünü Hanya'da kurmuş olduğu mektebe vakfetmiştir. Bu gayrimenkuller

³⁶⁹ Goffman, *The Ottoman Empire*, 217.

³⁷⁰ H. Perviz Hatemi, *Önceki ve Bugünkü Türk Hukukunda Vakıf Kurma Muamelesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Yayınları, 1969), 98.

³⁷¹ VGMA, *Turbizade Alemdar İbrahim Ağa Vakfiyesi*, Defter No: 583, Sayfa 235, Sıra 188.

³⁷² Tahmisci-zâde Mehmed Mâcid, *Girit Hatıraları* (İstanbul: Tercüman, 1977), 15.

³⁷³ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu*, 4/13.

özellikle bağ, bahçe ve bostanlardan meydana geliyordu. Bunlardan bazılarının gelirleri kiralama usulüyle elde edilirken bazılarının da mahsullerinden gelirler elde edilmekteydi. Elde edilen bu gelirlerin çoğu da vakfın yararına harcanmaktaydı.³⁷⁴ Bu konu ile alakalı bir diğer örnek ise, Darüssade Ağası Beşir Ağa'ya aittir. Beşir Ağa, daha önce kendisine temlik olunan Furniya ve Meşkale karyelerinde bulunan bağ, bahçe, zeytin ve diğer ağaçları yine aynı karyede bulunan medrese vakfına aktarılmasını istemiştir. Adı geçen bağ, bahçe ve ağaçlardan senelik 39,109 akçe elde edilirken, bu gelirlerin medresenin masrafları için vakıf olarak kaydedilmesine karar verilmiştir.³⁷⁵

B. Temlikname-i Hümayun ile Mülk Edinme

İncelenen kaynakların tahlili neticesinde, XVIII. yüzyılda miri arazi statüsünde bulunan tarla, çiftlik, köy vs. gibi büyük sahaların birçoğunun temlikname-i hümayunlar ile özel mülk haline dönüştürüldüğü görülmektedir. Padişahın özel beratıyla toprakları mülk haline getiren bu kişiler, genellikle şehirlerde oturup tarım işleriyle meşgul olmadıkları halde, gelir kaynaklarını tarım işletmelerinden sağlamaktaydılar. Bundan faydalananların çoğu saraya mensup şahıslar olup sadrazamlar, darüssaade ağaları, askerler ve diğer büyük devlet memurlarıydı. Vakfa dönüştürdükleri toprakların mülkiyetini elde etmek adına temlikname-i hümayun usulüyle mülk edinme yolundan geniş ölçüde faydalanmışlardı. Söz konusu olan bu kişiler, vakfiyelerinde vakfettikleri toprakları bir “*temlikname-i hümayun*” sayesinde temellük ettiklerini açıkça beyan etmekteydiler.³⁷⁶

Şenlendirmede başvuru olan bir yöntem olan temlikname-i hümayun, genellikle askeri zümrenin üst kademelerine verilen toprak temlikleriydi. Girit'te fethin gerçekleştiği yılların hemen akabinde vuku bulan bu durum yukarıda bahsi geçen olaya ışık tutan en güzel örneklerinden birini oluşturmaktadır. H.1089/M.1669 senesinde Kandiye Kalesinin alınmasının ardından gönderilen bir hatt-ı hümayun ile birlikte kale içerisinde bulunan kiliseler temizlenip cami ve mescitlere çevrilmiş, tamire muhtaç olan hayratlar ise savaşta yararlılık gösterenlere hibe ve temlik olunmuştur.³⁷⁷ Girit serdarı Ahmet Paşa vekilharcı olan Recep Ağa, vakfiyesinde verdiği bilgiler doğrultusunda bu temliklerden faydalanan isimlerden biri olduğu görülmektedir. Nitekim Kandiye'nin fethedilmesinden sonra temlikname-i hümayun ile kendisine tahminen 17.161 zira' arsa verilmiştir. Bir kısmı metruk olarak bilinen bu arsaların diğer kısmı mamur edilmiş ve üzerinde binaların bulunduğu topraklardan oluşmaktadır. Nihayetinde Recep Ağa, bu gayrimenkullerin hepsini kiliseden mescide çevirdiği vakfa akar olarak sunduğu

³⁷⁴ VGMA, *Darbhane Emini Yusuf Ağa Vakfiyesi*, Defter No:628, Sayfa 853, Sıra 468.

³⁷⁵ Nuri Adıyeke, “Osmanlı Girit’inde Temlik/Mülk Köyler”, 106.

³⁷⁶ VGMA, Defter No: 638, Sayfa 219, Sıra 122.

³⁷⁷ “...bin seksen senesinde azîmet-i feyz-i rabbânî himâyeti lutf-i samedânî birle feth ve teshîri müyesser ve intebî mukatiline fî-dini'llâh ile dest-i kefereden mutahhar ve gubar-ı iktizâm mücâhidin-i fî-sebî'llâh ile mu'teberim şifâ-i nûr-i İslâm ile münevver olan Kandiye Kal'ası sahası ta'mîr ve bi'l-cümle ihyâ oldıktan sonra dâhilinde olan kenîse yerlerini tathîr ve cevâmi' ve mesâcid binâ itmekle ta'mîre tâlib olan erbâb-ı hayrât hibe ve temlik olına deyu hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrûn oldıkdâ...” VGMA, *Mahmud Ağa bin Hüseyin (Fazıl Ahmet Paşa'nın Kethüdası) Vakfiyesi*, Defter No: 629, Sayfa 10, Sıra 5.

belgelerde açıkça görülmektedir.³⁷⁸ Vakfiyesinde verdiği bilgiler doğrultusunda bu toprak temliklerinden faydalanan bir diğer isim Mahmut Ağa bin Hüseyin'dir. Şöyle ki, Kandiye'nin fethedilmesinden kısa bir süre sonra Mahmut Ağa bin Hüseyin, yanında bulunan, ordu kadısı Mevlana Sinan Efendi, hassa mimarlarından Mehmet Ağa ve Ahmet Ağa ve araziden anlayan bir grup Müslüman ile birlikte bölgeyi keşif harekâtına çıkmışlardır. Yapılan keşif sonrası dört tarafı toplam 11.160 zira' arazi bütün müstemilatıyla birlikte hibe ve mülknâme-i hümayun vasıtasıyla kendisine temlik edilmiştir.³⁷⁹ Sonrasında ise, pek çok gayrimenkul mal ile birlikte bu arazisini vakfetmiştir.

Bu konuyla alakalı müşahhas bir örnek de Fazıl Ahmet Paşa'ya verilen toprak temlikleridir. 1669 senesinde Kandiye'yi fetheden Fazıl Ahmet Paşa, bu başarısından dolayı padişah tarafından takdir edilmiş ve kendisine bir takım araziler temlik usulüyle verilmiştir. Nitekim padişah tarafından gönderilen hatt-ı humayün ile bu arazilerin ne şekilde kendisine verildiği anlaşılmaktadır. Şöyle ki, Fazıl Ahmet Paşa Kandiye muhasarasını gerçekleştirdikten kısa bir süre sonra, Padişah tarafından, Kandiye kalesinin farklı bölgelerine altı adet top konumlandırılıp bunların ateşlenmesi istenmiştir. Sonrasında ise ateşlendirilen bu topların güllesinin düştüğü yerlerin hibe ve temlik edildiği incelenen evraklarda açık bir şekilde anlaşılmaktadır.³⁸⁰ Kendisine temlik edilen bu arazilerin nerelere vakfedildiği ve kimler tarafından tasarruf edildiğine dair açık bir bilgi bulunmasa da, bunların muhtemelen Kandiye'de bulunan camiye akar olarak vakfedildiği söylenebilir.

Yukarıda verilen bilgilerden hareketle, bütün devlet topraklarının en üst idarecileri olan padişahlar, fethedilmiş toprakların bir kısmını şer'i hükümlere göre mülkleştirmeye yetkili kişilerdi. Onlar kendisiyle bütünleşmiş olan bu idare hakkına dayanarak bazı köy ve tarlaların mülkiyet hakkını, Allah yolunda cihat ederek devlet yararına topraklar fetheden ve devletin şanına yakışır büyük hizmetlerde bulunan beylere vermekteydiler. Bununla birlikte bu beyler, mezkûr yerleri, Müslüman halka hizmet etmek gayesiyle inşa ettirmiş oldukları imaret ve zaviyelerin işletme masraflarını karşılamak için hükümdarın izniyle vakfediyorlardı. Nihayetinde önemli kamu sahalarının önce mülk, daha sonra vakıf haline dönüştürülmesi kuşkusuz Osmanlı Devleti'nin askeri ve zirai hayatının temelini teşkil eden tımar sisteminin bozulmasında en mühim nedenlerinden biri olmuştu.³⁸¹

³⁷⁸ BOA, TS.MA.e, 697 /12, *Vekilharc Receğ Ağa Vakfiyesi*.

³⁷⁹ "...ağa-yı müşârün-ileyh dahi kal'a-yı mezbûre dâhilinde Keffaniye Rumeni Mahallesi'nde vâki' tafsîl-i câbî mevki' ki; ordu-yu hümâyûn kâdîsı kıdveti'l-ulemâi'l-izâm zübdeti'l-füzelâi'l-fihâm ilmi'l-alim ve'l-hüdâ niyâzu'l-faz ve't-tuka yenbu'i'l-fedâil masbûğu'l-defâdil câmiü'l-furû' ve'l-usûl haviyyü'l-ma'kûl ve'l-menkûl Ali Efendi Hazretleri kabîlinden Mevlânâ Sinan Efendi ve hassâ mi'mârlarından Mehmed Ağa ve Ahmed Ağa ve ehl-i vukûf Müslimîn ile üzerine varup keşf ve mesaha itdikleri üzre..." VGMA, Mahmud Ağa bin Hüseyin (Fazıl Ahmet Paşa'nın Kethüdası) Vakfiyesi, Defter No:629, Sayfa 10, Sıra 5.

³⁸⁰ BOA, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü (TK.GM.d.), Defter No: 2300, Sayfa 4.

³⁸¹ Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi* (Konstantiniye, Matbâ-i Ebu'l-ziya, 1303), 1/34-35; Köprülü, "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti", 1-35; Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, 131.

Osmanlı padişahları da, fethettikleri toprakların bir bölümünün gelirlerini vakıf haline dönüştürüyorlardı. Fakat bu durumda söz konusu olan toprakların hukuki mahiyeti değişmiyordu. Çünkü onların çıplak mülkiyeti önceden olduğu gibi devlette kalıyordu. Bu durumda vakıf olan şey, bu kamu sahalarından alınan vergilerdi. Bu cins vakıflara yukarıda da değinildiği üzere “*vakf-ı irsadi*” adı veriliyordu. İrsadi vakıflar yoluyla Türk kültürünün, Anadolu ve Rumeli'ye yerleşmesine ve buralarda şehir hayatının gelişmesine önemli bir şekilde katkıda bulunuluyordu. Fakat bu durumu başka gayeler için kullananlar da bulunmaktaydı. Zira vakıf kurucularından birçoğu, içtimai ve hayri vakıflardan daha çok aile vakıfları tesis ederek, servetlerinin muhafazasını hedef almaktaydılar. Devlet kaynaklarını kurutan vakıfların ölçsüz bir biçimde yaygınlaşmasındaki tehlikeyi fark eden Fatih Sultan Mehmed, gelir kaynakları daha önce özel mülk haline dönüştürülmüş, miri topraklar olan bazı irsadi vakıfları iptal etti. Fakat söz konusu yasaklama birçok kişinin menfaatlerine aykırı geldiği için uzun süre devam etmedi. Bu kişilerin tesiriyle II. Bayezid zamanında, söz konusu topraklar tekrar eski hallerine dönüştürüldüler. XVII. asırdan itibaren ki, devlet adamları ve mütefekkirler, hazineyi sıkıntıya sokan toprak vakıflarının aşırı derecede artması üzerine ciddi şekilde düşünmeye başladılar. Koçi Bey'e göre, şer'i hükümlere zıt binlerce vakıf mevcuttu. O, bu hükmünün gerekçesini şöyle açıklıyordu: Din ve devlete layık hizmet görmeksizin, hatta küçük bir köy bile fethetmeksizin, Padişaha yakın olduğu için, asırlarca önce fethedilmiş yörelerde bulunan hazine malı köy ve tarlalardan nicesini kendilerine ve çocuklarına temlik ettirme imkânı bulmuş olan kişiler vardır. Sonra bunlar, söz konusu yerlerden diledikleri kısımları vakfetmişler, bir kısmını da, vakıf örtüsü altında, çocuklarına gelir kaynakları haline getirmişlerdir.³⁸² Bu türlü mülk edinme ve vakıflaştırma işlemlerinin bizzat padişahlar, saraya mensup kişiler ve onların gözdeleleri tarafından XX. asır başlarına kadar uygulanmaya devam ettiğini belirtmek gerekir. Bunun en güzel kanıtları arasında ise, miri araziden ayrılmış ve şahıslara mülk olarak verilmiş tarım işletmeleri, XVIII. asır vakıflarının gelir kaynakları arasında oldukça önemli bir yer tutmasıydı. Bunları vakıf haline dönüştürenler ise, genellikle Osmanlı Devleti'nin askeri sınıfına mensup şahıslardan oluşmasıydı.

3.2.1.6. Vakıf Kurucuları ve Sosyal Statüleri

Toplumlarda üretim vasıtalarına, iktisadi durum, sosyal itibar, siyasi iktidar ve buna benzer durumlara bağlı olarak sosyal tabakaların olduğu bilinen bir durumdur.³⁸³ Sosyal tabakalar, belirli bir nüfusun hiyerarşik olarak, yani sosyal manasıyla üst üste

³⁸² Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, 79-80; Köprülü, “Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti”, 27; Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi*, 131-132.

³⁸³ Mustafa Erkal, *Sosyoloji (Toplumbilimi)* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1987), 179.

gelen sınıflar halinde farklılaşmasıdır.³⁸⁴ Sosyal sınıflar, benzer sosyal şartlar, benzer statü ve benzer diğer hükümleri ile oluşur.³⁸⁵

Osmanlı Devleti'nde batılı anlamda serf-senyör, proleterya-burjuvazi gibi sosyal tabakaların oluşmadığı yönünde fikir birliği vardır.³⁸⁶ Bunun sebepleri arasında ise Osmanlı Devleti'nin sultan merkezli patrimonial bir yapısının olmasından kaynaklandığı görüşü ağır basmaktadır. Osmanlı Devleti'nin sınıf anlayışının batıdan farklı olması hasebiyle herhangi bir asiller ya da aristokratlar sınıfı da doğmamıştır. Devlet kapitalistleşmeye karşı olduğu gibi, tahakküme dayalı sınıflaşmaya da karşıydı. Toplumdaki sosyal ilişkileri düzenleyen prensipler, sınıf eğilimlerin zayıflamasına, farklı meslek ve statü sahiplerinin birbirine ve devlete bağlanmasını sağlıyordu. Bundan mütevellit Osmanlı sisteminde batıdaki gibi keskin bir sınıf ayrımı söz konusu değildi.³⁸⁷

Osmanlı toplumu genel olarak idari bakımdan; yönetenler (askeri sınıf) ve yönetilenler (reaya), dini bakımdan; Müslim ve gayrimüslim, hukuki bakımdan ise hür ve köle olarak ayrılmıştır. 17. yüzyıldan itibaren ayan denilen yeni bir sosyal tabaka daha oluşmuştur.³⁸⁸ Ancak ayanlar irsî bir aristokrasi oluşturamadıklarından, kısa sürede varlıklarını yitirip kaybolmuşlardır.³⁸⁹ Halil İnalcık, Osmanlı toplumunu devlet idaresi ve toplum hayatına bağlı olmak üzere iki kısımda incelemiştir. Bunlardan ilk kısmı; *askeriler*, ikinci kısmını ise *reaya* olarak göstermektedir.³⁹⁰ Askeriler, bugünkü manada devlet görevlilerinden oluşmaktaydı. Bunun göstergesi olarak ise padişahın verdiği berat ve bu beratla gösterilen görev karşılığı vergi muafiyeti alanlardır. Kısaca devlet görevlilerinin tümü askeri sınıf kategorisine girmektedir.³⁹¹ Savaşçı ve yönetici sınıfını oluşturan askeriler,³⁹² yaptıkları hizmet karşılığında, ücretlerini ya hazineден nakit para ya da devletin halk üzerinde bulunan alacaklarından kimi vergileri tahsil suretiyle alırlardı.³⁹³ Reaya, tüccar ve zanaatkârların oluşturduğu *şehirliler* ile tarım ve hayvancılıkla uğraşan *köylülerden* oluşmaktaydı. Üretici ve aynı zamanda bağımlı bir sınıf olarak reaya, askeri sınıfın yönetimine boyun eğmek ve vergi ödemek

³⁸⁴ Pitirim A. Sorokin, *Social and Cultural Mobility* (ABD: Free Press, 1959), 11.

³⁸⁵ Erkal, *Sosyoloji*, 182-186.

³⁸⁶ Amiran Kurtkan, *Metodolojik Bir Deneme Olarak Mali Sosyoloji* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1968), 96.

³⁸⁷ Erkal, *Sosyoloji*, 199; Mustafa Alkan, *Adana Vakıfları İnsan Vakıf ve Şehir* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 63.

³⁸⁸ Ahmed Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi II* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1994), 138.

³⁸⁹ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile* (İstanbul: PAN Yayıncılık, 2001), 34.

³⁹⁰ Halil İnalcık, "The Nature of Traditional Society", *Political Modernization in Japon and Turkey*, ed. Robert E. Ward and Dankward A. Rustow (New Jersey: Princeton University Press, 1964), 44.

³⁹¹ Özer Ergenç, "Klasik Dönemdeki Eşraf ve Ayan Üzerine Bilgiler", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 3 (1982), 107.

³⁹² İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun*, 52.

³⁹³ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi 1453-1559* (Ankara: Tekin Yayınevi, 1979), 2/114-130.

zorundaydı.³⁹⁴ Hanedan ise, kendisinin ve askeri sınıfın merkezi konumunu, tüm sosyo-politik yapılanmanın temel taşı olma statüsünü her zaman korumuştur. Hükümdar, tebaasını kendisi için “*Allah’ın bir emaneti*” olarak değerlendirmiş, onları iyi idare etmek ve her çeşit yerel zulüm ve haksızlıklara karşı korumak sorumluluğunu taşımıştır.³⁹⁵ Netice itibarıyla Osmanlı Devleti’nde görülen bu yapılanma, Avrupalı devletlerde bilinen yapılanmadan farklı olup kendine has bir yapıyı meydana getirmiştir.

Bu tasnife bağlı kalarak Girit’te bulunan vakıf kurucuları izah edilmeye çalışılacaktır. Bunu yaparken de, Girit’te vakıf kurucularının sosyal statüleri, aldıkları isim, unvan ve makamları açıklanmaya çalışılacaktır. Burada yapılacak değerlendirmeler Osmanlı toplumunun yapısını yeniden tanımlamak değil, Girit’teki vakıf kurucularının yukarıda bahsedilen yapıya ne derece uyum gösterdiklerini anlamaya yöneliktir.

Tablo 3.8. Girit’te Mesleki Zümreye Haiz Olan-Olmayan Erkek-Kadın Vakıf Kurucuları

Vakıf Kurucuları ve Statüleri			Sayıları	Kurucuları ve Statüleri	Yakınları	Sayıları
Saray	Saray	Padişah	2	Padişah Yakını	Valide Hatun	1
Askerî Sınıf	Ehl-i Örf	Ağa	20	Ehl-i Örf Yakını	Ağa Kızı	1
		Hacı/Ağa	9		Ağa Eşi	1
		Haseki/Ağa	2		Reis Kızı	1
		Kethüda/Ağa	2		-	-
		Alemdar/Ağa	1		-	-
		Yüzbaşı/Ağa	1		-	-
		Bölükbaşı	1		-	-
		Reisülküttab	1			
		Çelebi	2		Çelebi Kızı	3
		Çavuş	4		Çavuş Kızı	1
		Çavuş-zâde	2		-	-
		Paşa	15		-	-
		Beşe (Paşa)	2		Beşe Kızı	1
		Darbthane Emni	1		-	-
		Toplam	63		Toplam	8
	Ehl-i İrfan	Efendi	3	Ehl-i İrfan Yakını	Efendi Kızı	2

³⁹⁴ Halil İnalçık, “Osmanlılarda Raiyyet Rûsûmı”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi* (İstanbul: Eren Yayınları, 1996), 31-62.

³⁹⁵ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun*, 53; Halil İnalçık, “Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfi - Sultani Hukuk ve Fatih’in Kanunları”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 13/2 (1958), 102-126.

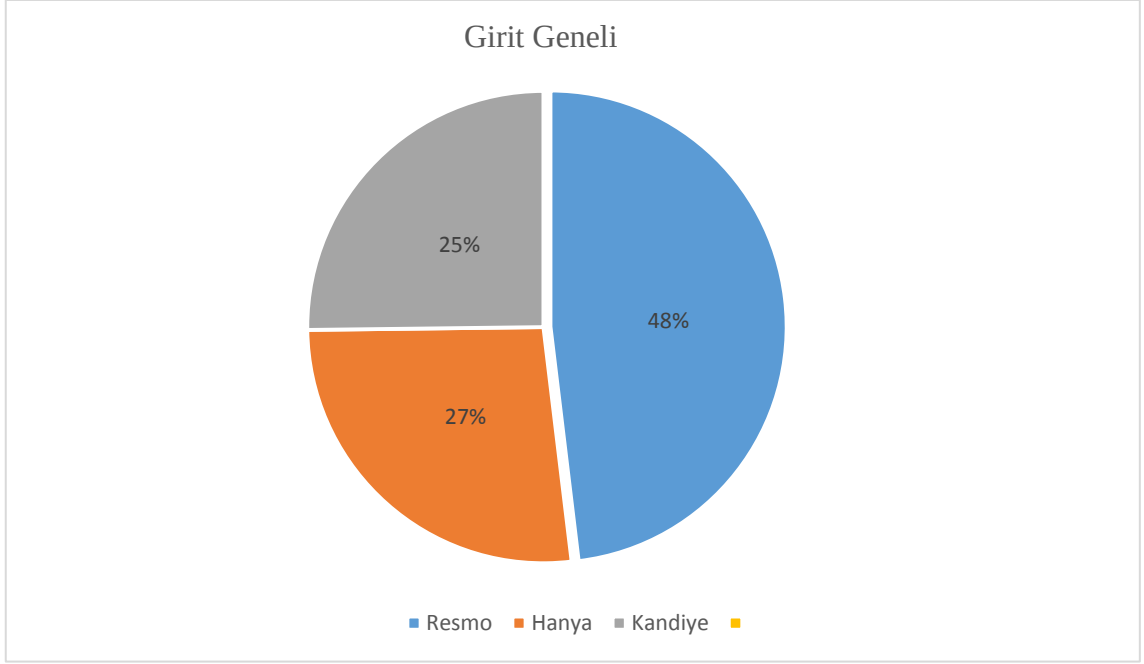
		Toplam	3		Naib Kız1	1
	Tarikat Ehli				Toplam	3
		Derviş	3			
		Şeyh	1			
		Müftü	1			
		İmam	1			
		Toplam	6			
	Mesleksiz Erkekler	Toplam	4	Mesleksiz Kadınlar	Toplam	14
	Erkekler Genel Toplam			78	Kadınlar Genel Toplam	
Erkek - Kadın Genel Toplam				89		

Girit'te saraya mensup olup vakıf kuranların toplam sayısı üç kişiydi. Bunlardan ikisi padişah diğeri ise valide sultandı. Yine mesleği belli olan vakıf kurucularından yetmiş sekizi erkektir ve bunların altmış ikisi ehl-i örf mensuptur. Bunun yanında ilmiye grubundan üç kişi bulunurken, tarikat ehli vakıf kurucuları ise toplam altı kişiden ibarettir. Mesleksiz olanların sayısı ise dördüttür. Bu kişileri mesleksiz olarak gruplandırmanın sebebi aslında haklarında kesin bir bilgi bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Söz konusu olan bu şahısların toplam sayısı yetmiş sekiz kişiden ibarettir. Bunların yanında Girit'te vakıf kuran kadınlar da bulunmaktadır. Mesleği belli olan ehl-i örf yakını kadın sayısı sekizi bulurken, ilmiye grubu kadın sayısı ise üç kişiden ibarettir. Tarikat ehli şahısların vakıf kuran kadın yakınları bulunmazken, mesleği belli olmayan kadın sayısı on kişiden oluşmaktaydı. Toplam vakıf kuran kadın sayısı ise yirmi altı kişidir. Kadınların büyük çoğunluğu babadan, eşten veya bir yakınından veraset yoluyla kendilerine intikal eden gayrimenkulleri vakfetmişlerdi. Dolayısıyla bugünkü gibi bir meslek sahibi olmadıklarından belgelere babalarının veya eşlerinin isimleri ile kaydedilmişlerdi.

Yukarıda da görüldüğü üzere XVIII. yüzyılda Girit'te vakıf kuranlar başta saraya mensup şahıslar olmak üzere devlet kademelerinde önemli bir yere gelen kişilerden oluşmaktadır. Bu durumun sebebi olarak mezkûr yüzyılda halkın yeterli iktisadi birikime sahip olmaması gösterilebilir. Nitekim XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin genelinde olduğu gibi Padişahın, devlet gelirinden geniş pay alan ümeradan vakıf kurmalarını teşvik ettiği bilinmektedir.

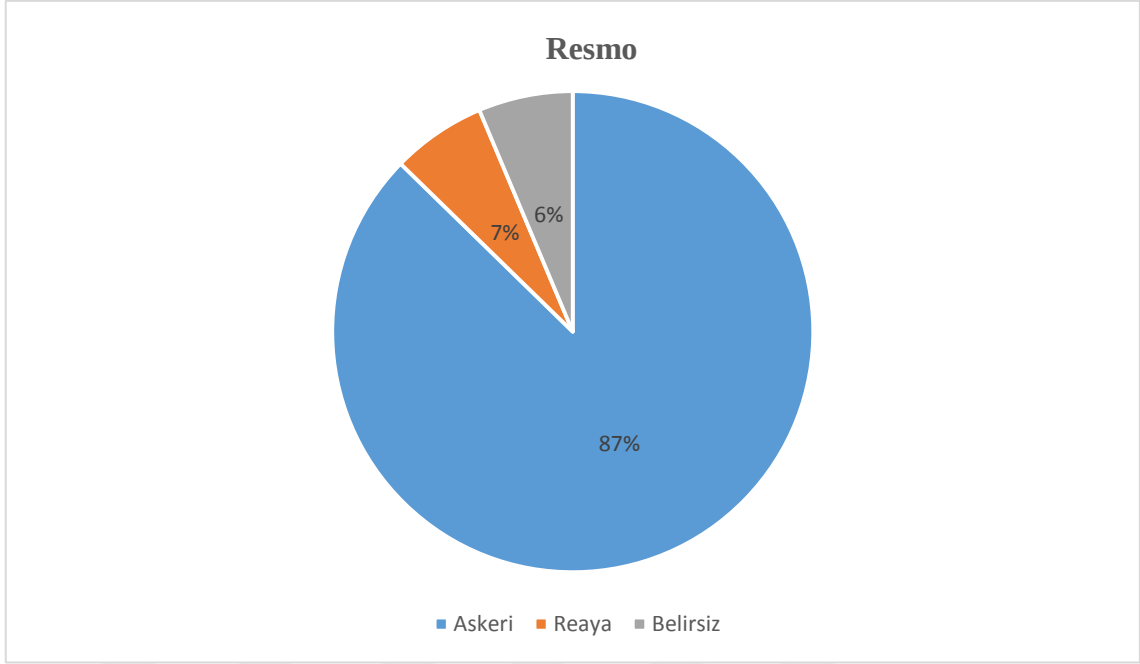
4. GİRİT'TEKİ VAKIFLARIN GENEL ÖZELLİKLERİ VE SOSYO-KÜLTÜREL HAYATA ETKİLERİ

XVIII. yüzyılda Girit'te 129 adet vakıf kaydına rastlanılmıştır. Bu vakıfların bir kısmı, tez konusunu kapsayan süreçten evvel kurulmuş olup XVIII. yüzyılda vakfiyelere yeni akarlar dâhil edilmiştir.

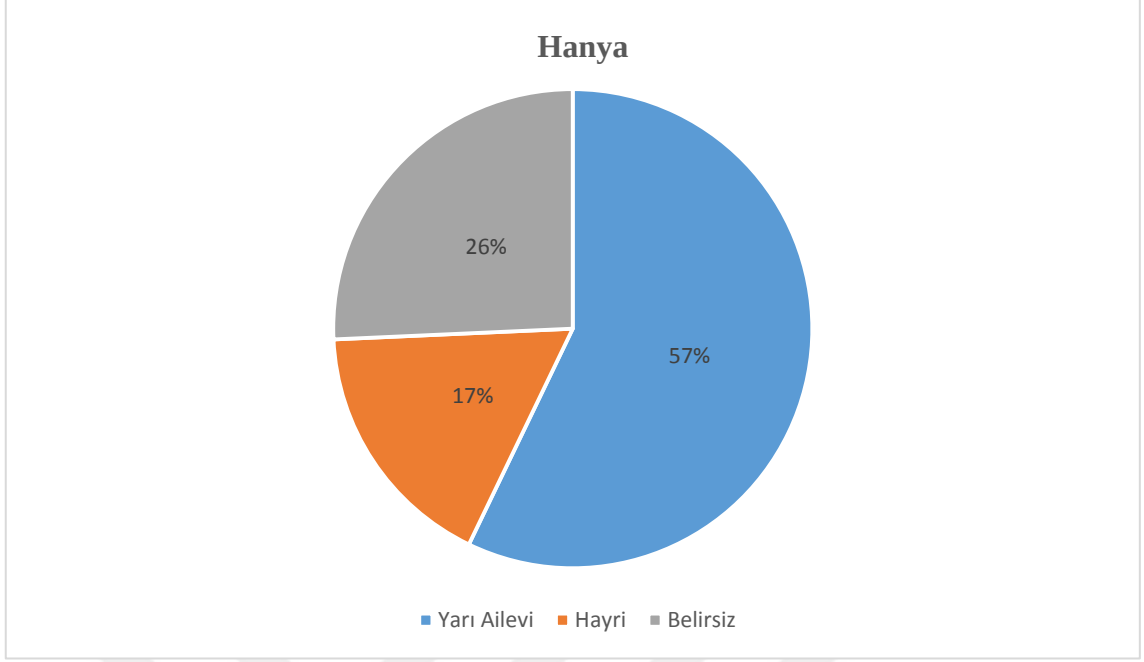
Grafik 4.1. Girit'te Kurulan Vakıfların Yerleşim Birimlerine Göre Oranları

Vakıfların yoğun olarak kurulduğu yerler Resmo, Hanya ve Kandiye kentleridir. Girit'te XVIII. yüzyılda rastlanılan 129 adet vakıf kaydından 63'ü Resmo, 35'i Hanya ve 33'u Kandiye sancaklarındadır.

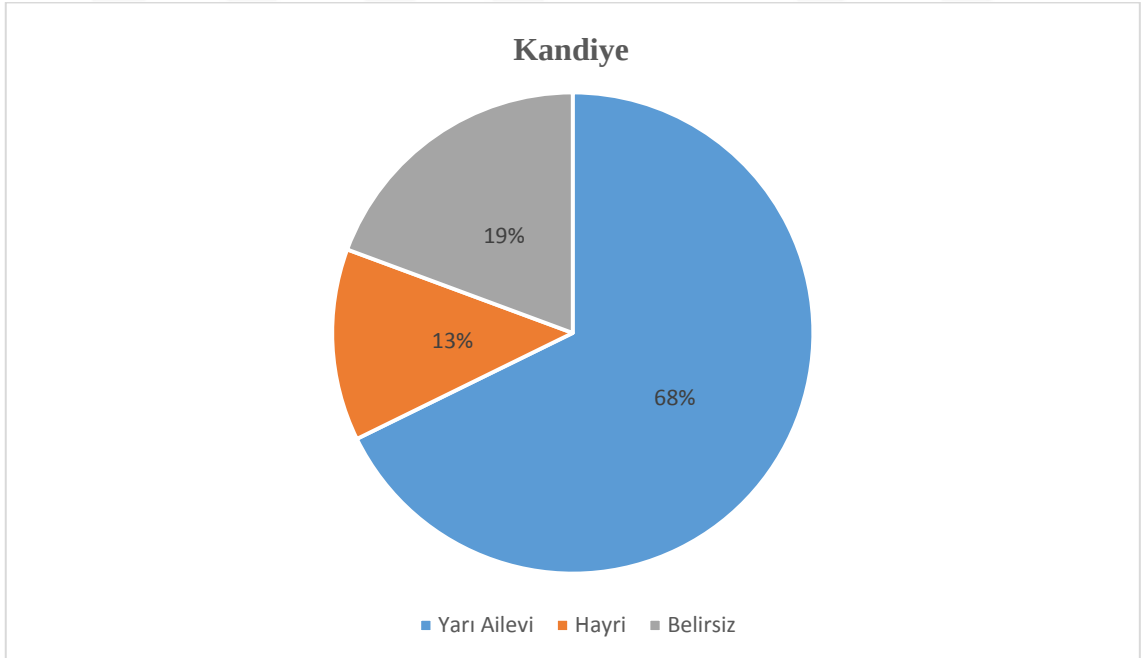
Grafik 4.2. Resmo'da Vakıf Kurucularının Dağılımı

Girit'te vakıfların yoğun olarak kurulduğu yerler arasında Resmo şehri başta gelmektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere Resmo'da 63 adet vakıf kaydına rastlanılmıştır. 63 adet vakıf kaydı içerisinde 55 tanesi askeri sınıfa mensup şahıslar tarafından oluşturulmuş vakıflardır. Askeri sınıfa mensup şahısların oluşturulduğu bu vakıflar maiyeti itibarıyla 35'i yarı-ailevi, 15'i hayri ve 5'i belirsiz olarak saptanmıştır. Yine Resmo'da 63 adet vakıf kaydı içerisinde bulunan 4 adet vakıf reayaya ait vakıflardır. Reaya'ya ait 4 vakfın 2'si hayri, 2'si yarı-ailevi olarak belirlenmiştir. Son olarak 63 adet vakıf kaydı arasında bulunan 4 adet vakıf kimliği belirlenemeyen ve belirsiz olarak tanımlanan kategoride yer almaktadır. Vakıf kayıtları arasında belirsiz olarak tanımlanan kayıtlar; vakfiyelerine rastlanılmamış ya da vakfiyelerinde vakıf kurucusunun kimliğine ve niteliğine dair herhangi bir malumatın bulunmamasından kaynaklanmaktadır.

Grafik 4.3. Hanya'da Kurulan Vakıfların Niteliği

Hanya'da bulunan vakıfların tamamı askeri zümre tarafından kurulmuştur. Vakıfların niteliği incelendiğinde 20 vakıf yarı-ailevi ve 6 vakıf hayridir. 9 adet vakıf kaydının ise niteliği belirsizdir.

Grafik 4.4. Kandiye'de Kurulan Vakıfların Niteliği

Kandiye'de bulunan vakıflarda tıpkı Hanya şehrinde olduğu gibi tamamı askeri zümreye mensup şahıslar tarafından oluşturulan vakıflardır. Burada bulunan 33 adet vakıf kaydı arasında 21'i yarı-ailevi, 4'ü hayri vakıf kategorisine girerken 6'sı belirsizdir.

Yukarıda da değinildiği üzere Girit'te vakıfların en fazla bulunduğu yer sırasıyla Resmo, Hanya ve Kandiye şehirleridir. Ayrıca XVIII. yüzyılda reaya tarafından kurulan vakıflara sadece Resmo şehrinde rastlanılmaktadır.

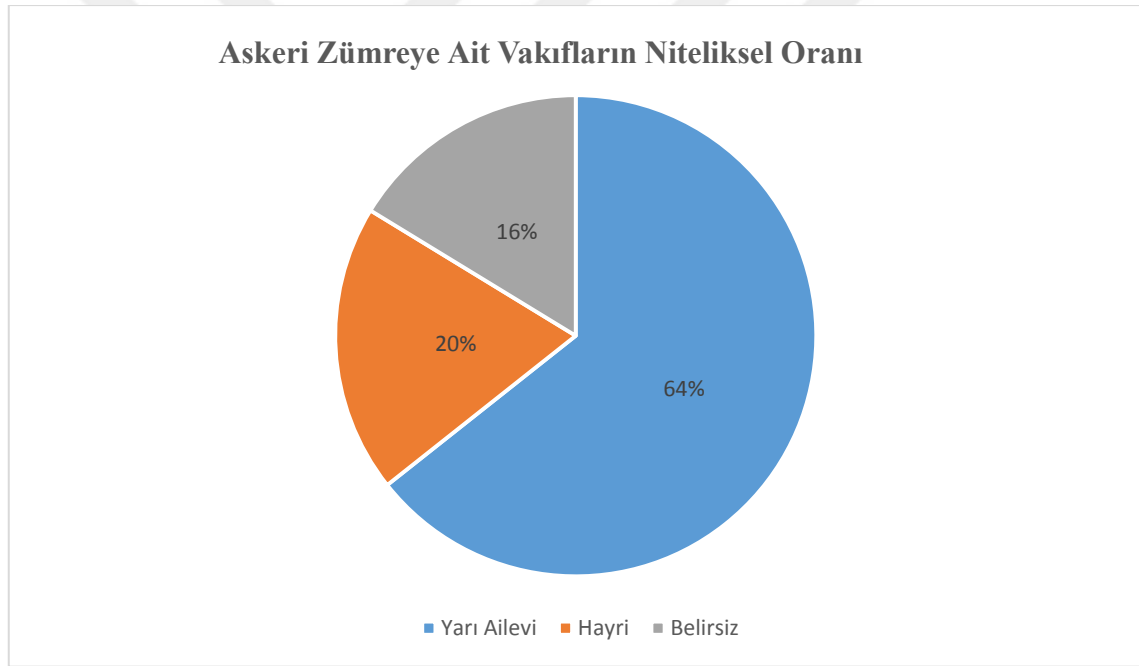
Girit'te askeri zümrenin yani zengin kişilerin reayaya göre çok daha fazla vakıf kurması, bazı soruları da beraberinde getirmektedir. Şöyle ki vakıflar, özellikle yarı-ailevi vakıflar, sırf vakıf kurucusunun mallarını güvence altına almak için mi kurulmuştur? Ya da yarı-ailevi vakıflarda; dini motivasyonun yanı sıra vakıf kurucusuna ve ailesine düzenli gelir sağlama gayreti var mıdır? Bu sorulardan hareketle, Girit'teki vakıf kurucularının bir yandan hayırsever adını alarak halkın sevgisini ve saygısını kazanmayı bir yandan da mallarını güvence altına alarak kendisine ve ailesine düzenli gelir sağlamayı amaçladıklarını söylemek mümkündür. Fakat şunu da göz ardı etmemek gerekir ki, bu tür vakıfların çok olması vakıf kurucusunun sadece yukarıda belirtilen motivasyonlarla hareket ettiği anlamına gelmemektedir. Nihayetinde kurulan bu vakıflar, halk nazarında konumunu güçlendirmesi, mallarının korunması, gelir kapısı açılması gibi faktörlerin yanı sıra bölgede bulunan halka menfaat de sağlamaktaydı. Dolayısıyla devletin yetişemediği durumlarda bu vakıflar önemli bir sosyal yardım kuruluşu halini almaktaydı.

Girit ve çevresindeki vakıfların özelliği, vakıf çeşitleri itibari ile ele alınacak olur ise, bunların büyük bir çoğunluğunun gayrimenkullerden oluştuğu görülmektedir. Yine kurulan bu vakıfların mülkiyetleri bakımından sahih, mahiyetleri bakımından ise yarı zürri vakıflar olduğu dikkat çekmektedir. Ayrıca, az olmakla birlikte menkul vakıfların varlığı da tespit edilmiştir.³⁹⁶ Bu vakıfların tümü, mütevellileri tarafından idare edilen, vâkıfın mülkünden vakfetmiş olduğu hayır müesseseleri ve bunların gelirlerinden oluşmaktadır. Mezkûr hayır müesseseleri; cami, medrese, sıbyan mektepleri, çeşme, sebil, yol, buk'a ve zaviyelerden ibarettir. Hayır müesseselerine birçok gayr-ı menkul servet aktarılarak vakfın sürekliliği esas alınmıştır. Vakıflara aktarılan bu servetler kimi zaman bir toprak parçasını, bir zeytinliği ya da verimli-verimsiz ağaçların bulunduğu arazileri, bağları ve bahçeleri kapsarken, kimi zaman da kentlerde bulunan evler, dükkânlar ve benzeri gelir getiren gayrimenkulleri kapsamaktadır. Ayrıca bazen bütün bir köyün gelirleri bir vakfa tahsis edilirken, bazen de belirli mukataalar vakıf olarak tahsis edilmiştir. Örneğin, XVIII. yüzyıl başlarında Kandiye'deki Valide Sultan Camisi vakfı, Sultan Mehmet Camisi kandil vakıfları, Muharrir Mehmet Efendi Mescidi vakfı ve Defterdar Ahmet Paşa çeşmesi vakıfları için

³⁹⁶ VGMA, *Derviş Mustafa Efendi Vakfiyesi*, Defter No: 739, Sayfa 73, Sıra 38.

belirli köylerdeki zeytinyağı mukataası gelirleri vakfedilmiştir.³⁹⁷ Bu vakıfların, Hanefi mezhebine göre kuruluş şartları yerine getirilerek feshi kabil olmayan vakıf anlamına gelen vakf-ı lazım oldukları ve mütevellileri dışında başkalarının müdahale edemeyeceği, serbestçe idare edilen vakıflar oldukları da belgelerde açıkça belirtilmektedir.³⁹⁸

XVIII. yüzyılda rastlanılan 129 adet vakıf kaydının 121'i askeri, 4'ü reaya ve 4'ü belirsizdir. Askeri zümreye ait vakıf kayıtlarının 83 tanesi yarı-ailevi, 25 tanesi hayri vakıf kategorisine girmektedir. Belirsiz vakıfların sayısı ise 21'dir. Aşağıdaki grafikten de (Grafik 5) anlaşılacağı üzere kurulan bu vakıfların büyük çoğunluğu yarı-ailevi vakıflar oluşturmaktadır. XVIII. yüzyılda Girit ve çevresinde kurulan vakıflar içerisinde hayri vakıflara çok fazla rastlanılmamış olması XVII. ve XVIII. yüzyılda Osmanlı Devlet'inde görülen idari, iktisadi ve toplumsal sıkıntıların bir sonucu olarak düşünülebilir.

Grafik 4.5. Girit Geneline Askeri Zümreye Ait Vakıf Oranları

Yukarıdaki grafikten de (Grafik 5) anlaşılacağı üzere XVIII. yüzyılda Girit'te aile vakfına hiç rastlanılmamıştır. Şunu belirtmek gerekir ki, aile mirasını koruma yolunda rol üstlenen aile vakfı, yarı-ailevi vakıf yanında vâkıfa ve yakınlarına daha az iktisadi imkânlar sağlamaktaydı. Her şeyden önce, bir yarı-ailevi vakıf kurma niyeti bile, vakıf kurucuları için miri arazileri mülk edinme vasıtası olmaktaydı. Birçok

³⁹⁷ BOA, TKA, 80-489/1, 238.

³⁹⁸ ... vakf-ı mezkûrun tebdîl ve tağyîri merraten ba'de uhrâ benim yedimde ola..., VGMA, Bodurzâde El-hac Ali Ağa İbn İbrahim Vakfiyesi, Defter No: 988, Sayfa 42, Sıra 20.

durumda, vakıf kurucuları, kurdukları hayri ve sosyal kuruluşlar için gelir kaynakları bulmak gayesiyle, sultana başvurup miri arazilerden bir parçasının çıplak mülkiyetini kendilerine vermesini talep etmekteydiler. Bundan dolayıdır ki yarı-ailevi vakıfların hayri vakıflara ve ailevi vakıflara oranla daha fazla olduğu görülmektedir. Bunun nedenlerinden biri vakıf kurucuları tarafından vakıf statüsüne dönüştürülen mülkler sayesinde aile fertlerini hukuki açıdan olduğu kadar siyasi açıdan da bütün taarruzlara karşı korumaya çalıştıkları söylenebilir. Diğer taraftan Vâkıflar, aile mülkünün İslam miras hukukuna göre parçalanmasını önlemek ve asırlar boyunca bir bütün olarak kalmasını sağlamaya çalışmıştır. Çünkü aile üyeleri arasında paylaşılan meta, mülkiyetin kendisi değil ondan elde edilen gelirlerdi. Ayrıca bu taksimat, şerri hukuka göre değil bizzat vakıf kurucusunun koyduğu şartlara göre gerçekleşmekteydi. Vakfedilen aile mülkünden elde edilen gelirlerin, ailenin kız ve erkek çocukları arasında eşit olarak paylaşımını sağlamak yâri-ailevi vakıfların fazla olmasının nedenleri arasındadır.

Girit'teki vakıf kurucularının çoğu, akar olarak sunmuş oldukları gayrimenkullerden elde edilecek gelirlerin büyük bir kısmını aileleri veya yakınları lehine kazanca çevirecek hükümler koymaktaydı. Çoğu kez, böyle bir vakfın, vakıf kurucuları bizzat kendilerini ya vakfa müteveli olarak tayin ediyor ya da vakıfta başka bir görev üstleniyorlardı. Örneğin, kurmuş oldukları vakıf medrese ise müderris, tekke ise şeyh, cami ise imam veya müezzin gibi görevlere geliyorlardı. Bu kuruluşlarda ihdas ettikleri diğer görevleri de çocuklarına veya uygun gördükleri kişilere emanet ediyorlardı. Üstelik aile fertlerinden bu görevlere getirilen kişilerin öldükten sonra boşalan görevi çoğunlukla babadan oğula geçiyordu.³⁹⁹ Bu yolla vakıf gelirleri üzerinden hizmetleri karşılığında ücret alıyorlardı. Böylece, bu vakıf kurucuları nesillerine ve gözdelelerine düzenli bir gelir sağlamakla kalmıyor, aynı zamanda onlara bir meslek kazandırıyor.⁴⁰⁰ Fakat şunu da belirtmek gerekir ki, vakıfta görev alan bir şahıs öldükten sonra eğer arkasında herhangi bir varis bırakmamışsa boşalan görev “*erbâb-ı istihkak*” olarak tabir edilen liyakatli kişilere verilmekteydi.⁴⁰¹ Örneğin, bir Hatt-ı Hümayun kaydında, Kandiye’de bulunan Ankebut Ahmet Paşa caminin imamı, hatibi ve kâtibi olan Mustafa İsmail adlı şahıs vefat ederek mevcut görevler boşta kalmıştır. Mustafa İsmail, arkasında bıraktığı herhangi bir varisi bulunmadığından mezkûr görevler Osman Halife adında bir şahsa bırakılmıştır.⁴⁰²

Diğer taraftan bazı vakıf kurucularının, hiçbir fonksiyona sahip olmadığı halde bazı aile üyelerine maaş bağladıkları görülmektedir. Örneğin, bunlardan biri de erkek ve kız çocuklarını ve küçük yaştaki torunlarını, hiçbir hizmet görmedikleri halde belirli bir

³⁹⁹ BOA, AE..SMST:II, 84/8998; C..EV., 50/2498.

⁴⁰⁰ VGMA, *Haseki Ömer Ağa bin Mehmed Ağa Vakfıyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 27.

⁴⁰¹ BOA, C..EV., 644/32467; C..MF.. 135/6704; İE.EV.. 73/7865.

⁴⁰² BOA, C..EV., 642/32383.

maaş bağlayarak kurmuş olduğu vakfa görevli olarak tayin eden Derviş Ahmet Ağa'dır.⁴⁰³

Vakıf kurucu aile üyelerinin söz konusu vakıflardan elde ettikleri masraflar, bu kadarla sınırlı değildi. Ayrıca birçok vakfın geliri genellikle olağan masrafların üzerindeydi. Vakıf kurucuları, vakfiyelerine koymuş oldukları şartlar vasıtasıyla genellikle elde edilen gelir fazlalıklarının önemli bir bölümü neslinden gelen kişiler arasında veya tayin ettikleri diğer şahıslar arasında taksim edilmekteydi. Arşiv vesikalarından hareketle XVIII. yüzyılda Girit'te gelir fazlasıyla ilgili hükümler çoğunlukla şu şekildeydi;

-Bazı durumlarda elde edilen gelir fazlasını direkt olarak kendi tasarrufuna alan vakıf kurucuları bulunmaktaydı. Bunlar öldükten sonra arta kalan bu fazlanın çoğunlukla çocukları arasında taksim edilmesini istemişlerdir.

-Vakfın masrafları karşılandıktan sonra arta kalan gelirin direkt olarak mütevellinin tasarrufuna verilmesini isteyen vakıf kurucuları da bulunmaktaydı. Fakat şunu belirtmek gerekir ki vakıf kurucuları genellikle müteveli olarak kendilerini tayin etmekteydiler.

-Bazı hallerde ise elde edilen gelir fazlası vakfın rekabesine, yani tamir onarım masraflarına, kandillere, su ihtiyaçları gibi vakfın yararına ayrılmaktaydı.

-Diğerlerine oranla elde edilen bu gelir fazlasından en yüksek pay vâkıfın çocukları arasında taksim edilmekteydi. Burada şunu belirtmekte fayda vardır ki, soyu inkıraz olduktan sonra bu gelir fazlası genellikle Mekke ve Medine'de bulunan fukaralara harcanmaktaydı.

-Yine gelir fazlasının harcadığı bir diğer yer ise vakıf gayrimenkulü için ayrılan paralardı. Bu paralar genellikle ona on bir buçuk hesabı ile faize verilip, bundan elde edilen kazançla vakfa gayrimenkuller alınmaktaydı.

Netice itibarıyla vakıf müessesesi sayesinde, bazı aileler, mirasını nesilden nesile aktardığı zaman bölünmemiş olarak muhafaza ediyordu. Bu sayede hem mallarını arttırmış oluyor hem de onları dokunulmaz kılıyordu. Ayrıca hem toplumda hem de ailesi tarafından saygı görüp manevi olduğu kadar sosyal hiyerarşide de yüksek derecelere yükseliyorlardı.

Yukarıda da değinildiği üzere Girit'te kurulan vakıfların büyük bir çoğunluğunu tevliyet vakıfları oluşturmaktadır. Esasında vakıf kurucusu tarafından vakfiyede şart koşulmadıkça veya hâkim tarafından tayin olunmadıkça vakıftan yararlananların tevliyet hakları yoktur. Vakıf kurucusu hayatta ise ve müteveli tayin etmediyse müteveli kendisi olmakta, vefatından sonra ise kadı tarafından bir müteveli tayin olunmaktadır. Bundan dolayı vakıf mütevellilerinin, ailenin gelecek nesillerinden seçildiği görülmektedir.

⁴⁰³ VGMA, *Derviş Ahmed Ağa İbn El-hac İsmail Vakfiyesi*, Defter No: 988, Sayfa 98, Sıra 34.

Girit'teki vâkıfların, tevliyet hususunda çocuklarını cinsiyet olarak ayırmadığına dair pek çok örnek vardır. Misal olarak, XVIII. yüzyılın başlarında Sofu Mehmet Paşa vakıflarının mütevellisi olan Sofu Mehmet Bey vefat edince yerine “eslah-ı evlatdan” büyük kızı Ayşe Hatun tayin edilmiştir. Bir süre sonra mütevellisi olarak Fatma Hatun görevlendirilmiş, onun ölümüyle de bir başka kız kardeşi vakıf mütevellisi tayin edilmiştir.⁴⁰⁴ Emine Binti İsmail de, vakfının tevliyetine vefat eden oğlu Kara Hasan Ağa'nın kızları Hatice ve Rukiye adlı torunlarını tayin etmiştir.⁴⁰⁵ Bazı vâkıflar ise erkek evladı kalmadığında kızlarının mütevellisi olarak atanmasını istemekteydi. Tevliyet hususunda doğrudan erkek evladın, o olmaz ise erkek akrabalarının, o da olmaz ise kan bağı olmayan sahih kişilerin mütevellisi olarak atanmasına dair örnekler de mevcuttur. Misal olarak, Abdülkadir oğlu İbrahim Ağa vakfiyesinde hayatta oldukça vakfın mütevellisi görevini kendisinin, öldükten sonra ise erkek evladı olmadığı için yeğeni Ali oğlu Mustafa'yı mütevellisi olarak tayin olunmasını şart koşmuştur. Daha sonra “*evlâd-ı evlâdının ekberine batnen ba'de batnin ve karnen ba'de karnin meşruta*” olmasını ve ailesinden kimse kalmadığı zaman iyi amel sahibi birinin mütevellisi olarak tayin olunmasını istemiştir.⁴⁰⁶ Vakfiyede geçen “*erkek evlat*” vurgusundan anlaşılacağı üzere İbrahim Ağa, kız çocuklarının mütevellisi olarak tayinini istememiştir.

Arşiv vesikalarından, özellikle de hurufat defterlerinden hareketle XVIII. yüzyıl Girit'inde yer alan vakıf kurumlarıyla ilgili birçok görev tevcihi tespit edilmiştir.⁴⁰⁷ Bu tevcihler içinde vakıf görevlilerin atanması, azli ve beratının yenilenmesiyle ilgili hükümler ilk sırada gelmektedir.⁴⁰⁸ Vakıf kurumlarına yeni görevli atamasını gerektiren sebepler incelendiğinde ise, en başta gelen sebebin vefat olduğu görülmüştür.⁴⁰⁹ Bunun yanı sıra vakıf görevlilerinin yaptığı usulsüzlükler, görevi kötüye kullanmaları, liyakatsiz olmaları, görevi suiistimal gibi durumların da yaşandığını söylemek mümkündür.⁴¹⁰

XVIII. yüzyılda Girit ve çevresinde kurulan, dini, sosyal ve eğitime yönelik hizmet veren cami, mescid, medrese, buk'a, zaviye ve benzeri eserler hakkında kısa bilgi verilmesi gerekmektedir. Zira dönemin sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik durumunu anlamak için bu kavramları göz ardı etmek mümkün değildir.

⁴⁰⁴ Adıyeke, “Osmanlı Giritinde Vakıf Köyler”, 353.

⁴⁰⁵ VGMA, 2970, 104-105.

⁴⁰⁶ ...*Mâdem ki ben kayd-ı hayâtta olam tevliyyet ve tedbîr ve tasarruf-ı tebdîl ve tağyîr kendi yedimde olup emlâk-i mezbûr yedimde ola ve benim vefâtımdan sonra mütevellî-i mezbûr tevliyeti hasebiyle çiftlik ve emlâk-i mezbûre mutasarrıf ola...* VGMA, Abdülkadir oğlu İbrahim Ağa Vakfiyesi, Defter No: 988, Sayfa 44, Sıra 21.

⁴⁰⁷ VGMA, HD, Defter No: 01173, Sayfa 271, Sıra 121.

⁴⁰⁸ VGMA, HD, Defter No: 01173, Sayfa 274, Sıra 122.

⁴⁰⁹ VGMA, HD, Defter No: 01173, Sayfa 276, Sıra 123.

⁴¹⁰ VGMA, HD, Defter No: 01174, Sayfa 164, Sıra 42.

4.1. Girit'te Bulunan Vakıflar

Sosyal devlet anlayışının gelişmediği dönemde yönetimler, günümüz sosyal devlet yatırımlarını vakıf aracılığıyla yapmıştır. En genel anlamıyla vakıf, geliri sonsuza kadar bir ibadethane veya hayır kurumuna veya bir sosyal hizmet faaliyetine hapsedilmiş servetlerdir. Bir binanın inşası, zaman içindeki tamir ve bakım masrafları, camilerde imam, müezzin, medreselerde müderris maaşları ve her türlü masraf ve maaşlar bu vakıfların gelirleriyle temin edilmiştir. Bu minvalde, XVII. yüzyıl, Girit'te en çok vakfın kurulduğu dönemdir. XVII. yüzyılda kurulan bu vakıfların çoğu XVIII. yüzyıla kadar varlığını korumuştur. Ayrıca XVII. yüzyılda varlığını devam ettiren vakıflara tamir, görevli atama, ek gelirler sağlama gibi fonksiyonlar eklenmiştir. Vakıf kurucuları olarak başta Osmanlı padişahları olmak üzere diğer üst düzey yöneticiler de bulunmaktaydı.

Girit'in tamamen fethedildiği XVII. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar birçok kişi servetini vakfetmişti. Bu vakıfların büyük bir kısmı adada varlığını sürdüren hayır kurumları için oluşturulmuştu. Ada içindeki hayır kurumlarının başında padişah vakıfları gelmektedir. Sultan İbrahim adına Hanya, Resmo ve Kandiye'de ibadete açılan camiler ve diğer hayrat için bu üç sancakta dokuz köy ve çeşitli gelirler vakfedilmiştir. Sultan Mehmet'in vakıfları Resmo ve Kandiye'de öbekleşmiştir. Hem bu şehirdeki sultan camisi hem de Bektaşî Tekkesi için vakfedilen köyler en önemli sultan vakıflardır. Valide sultan vakıfları da Kandiye'de bulunan birkaç köy ve çeşitli gelir kalemlerinden oluşturulmuştur.

Vezir vakıflarının en eski tarihli olanı Gazi Hüseyin Paşa vakıflarıdır. Daha önce de değinildiği gibi Sfakia kazası köylerinin büyük bir kısmı Gazi Hüseyin Paşa adına Medine-i Münevvere'ye vakfedilmiştir.⁴¹¹ Daha sonra H.1167 senesinde Gazi Hüseyin Paşa evkafından olan Sfakia nahiyesi o dönemde Girit'te defterdarlık görevinde bulunan Rıdvan-zade Ali Efendi'ye iltizam olarak verilmiştir. Fakat defterdarın ödemesi gerekli olan bin kuruş iltizam bedelini ödemeyip vefat etmesi üzerine zikrolunan ücret varisi olan oğlundan talep edilmiştir. Oğlu ise babasına iltizam verilmesinin üstünden iki ay geçtikten sonra vefat ettiğini, zikrolunan paranın Hristiyan halk üzerinde kaldığını beyan etmiştir. Daha sonra mahkeme, Kandiye muhafızı olan vezirin bir araştırma yapıp, zikredilen meblağın Hristiyan halk üzerinde kalmış ise tahsil edilmesini, Rıdvan-zâde Ali Efendi mezkûr parayı tahsil etti ise de zimmetinde kalan paranın hazineye teslim edilmesine karar vermiştir.⁴¹² Bunun yanı sıra Gazi Hüseyin Paşa bazı köylerin vergi gelirleri ile kırsal alanda çiftlik, mezra, bağ ve çok sayıda değirmeni ile Hanya'da çok sayıda dükkân, fırın, ev, işyeri gibi gayrimenkulleri Resmo'da inşa ettirdiği cami, medrese ve imarethaneye vakfetmiştir. Aynı şekilde Fazıl Ahmet Paşa ve

⁴¹¹ Nuri Adıyeke, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Resmo (Girit) Manastır Vakıfları", *Belleten* 79/285 (2015), 563.

⁴¹² BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 002/144, H-29-03-1171.

daha birçok Osmanlı yöneticisi Girit'te yaptırdıkları dini kurumlar ve hayır kurumları için bazı köylerin vergi gelirlerini ve gelir getiren emlakini vakfetmişlerdir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin diğer coğrafyalarında yaygın olarak görülen para vakıflarının Girit'teki örneklerine de yukarıda değinilmiştir.

Oldukça önemli olan diğer bazı vakıflar Girit'in dışındaki hayırlar için meydana getirilmişti. Bunların en önemlisi Haremeyn vakıfları idi. Geliri, Mekke ve Medine için sarf edilen bu vakıflardan biri Vezir Hüseyin Paşa tarafından kurulmuştur. Sfakia'daki yaylaklar, muhtelif nahiyelerin aşar ve iskele gelirleri bu vakfa dâhil edilmişti. Bu vakıf, adanın Osmanlı yönetiminden çıktığı tarihe kadar devam etmiştir. Buna ek olarak zaman içinde Resmo Müftüsü Abdurrahim Efendi ibn-i Mustafa Efendi, İsmail Efendi ibn-i İbrahim Efendi, Haseki Ömer Ağa bin Mehmed Ağa, Yusuf Paşa, Rukiye Binti Mustafa, Fatma Binti Elhac Mustafa, Kaldan İsmail İbn Yusuf, Hadice Binti Ali, Ümmügülsüm Binti Konala Mehmed Çelebi, İsmail Çavuş Bin Mustafa, Süleyman Çavuş Ağa Bin Halil Ağa, Hüseyin Bin Mustafa vakıflarının yanı sıra Sultan İbrahim Camisi vakfı gelirlerinin bir kısmı da Medine-i Münevvere'ye ayrılmıştır. Son olarak Darüssaade Ağası Beşir Ağa'nın Medine-i Münevvere'de inşa ettirdiği medrese vakfı da zikredilmesi gereken vakıflardandır.

Girit'te de diğer İslam coğrafyasında olduğu gibi vakıf gelirleri mütevelliler tarafından toplanmakta ve amaca uygun olarak sarf edilmekteydi. İlk harcama kalemi yeni ya da daha önceden inşa edilen cami, medrese, imarethane, tekke gibi binaların tamir ve bakım masraflarıydı. Zamanla meydana gelen tahribattan ziyade deprem kuşağı üzerinde olan Girit için bu önemli bir ihtiyaçtı. İkinci olarak buradaki görevlilerin ücretleri vakıf gelirlerinden ödenmekteydi. Cami imamaları, müezzinleri, temizlik görevlileri, imarethanedeki aşçılar ve buna benzer her türlü görevlinin maaşı vakıflarca karşılanmaktaydı. Yine amaca yönelik harcamalar ve hizmetler de bu vakıflarca finanse edilmekteydi. Örneğin camilerin aydınlatılması, imarethanelerde ve tekkelerde sunulan yemeklerin pişirilmesi masrafı hep bu vakıf gelirleriyle ödenmekteydi.

4.1.1. Eğitim Amaçlı Vakıflar

Yeni bir düşünce, hayat anlayışı ve medeniyet getiren İslami öğretisi, anlaşılması, anlatılması ve yeniden yorumlanması için ilk dönemlerden itibaren genellikle camilerin yanında ve onlarla iç içe eğitim öğretim merkezleri teşekkül ettirmiştir. İleride medrese adını alacak bu kuruluşlar, daha sonra teşekkül edecek olan tekke ve zaviyelerle birlikte şehirlerin kültürel alt yapılarını oluşturan başlıca kurumlardır.⁴¹³ Şehir, coğrafi konumunun kendine sağladığı olumlu imkânlar, ya da bağlı olduğu uygarlığın kendisine

⁴¹³ Mustafa İsen, "Osmanlılarda Şehir ve Kültür", *Divan Şairlerinin Tasavvuf ve Tarikat İlişkileri Ötelerden Bir Ses* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1997), 78-79; Selami Şimşek, "Doğu Akdeniz'de Tahrip Olan Bir Kültür Mirası: Girit'te Tarikatlar ve Tekkeler", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 14/32 (2007), 217.

olan ihtiyacı doğrultusunda siyasi ve ekonomik açıdan gelişip serpilirken sözü edilen bu kültürel kurumları da tesis eder. Müslüman uygarlıklarda görülen bu uygulamaları büyük benzerliklerle Osmanlı şehirlerinde de görmek mümkündür. Şunu hemen eklemek gerekir ki kültürel gelişmeler, siyasi gelişmeleri belli mesafelerden takip eder. Siyasi anlamda şehir ne kadar gelişirse bir süre sonra aynı oranda kültürel gelişme de tabii bir sonuç olarak kendini gösterir.⁴¹⁴

Osmanlı Devleti'nde mektep ve medreseler örgün eğitim kurumları, camiler ve zaviyeler ise yaygın eğitim kurumları olarak kabul görmektedir. Çünkü cami ve zaviyeler, yaş grupları arasında ayırım yapmaksızın çok geniş bir kitlenin eğitimine katkı sağlıyordu.⁴¹⁵ Girit'te de medreselerin yanı sıra, yaygın eğitim ve öğretime katkı sunan sıbyan mektepleri ve zaviyeler de bulunmakta idi. Bu müesseseler genellikle şehir merkezlerinde bulunmakla birlikte eğitimin merkezi olarak da kabul görmekteydi. Eğitimin merkezi olarak kabul gören diğer müesseseler ise camilerdi. Bunların yanı sıra eğitim müesseselerinde irili ufaklı kütüphanelerde bulunmaktaydı. Bu kurumlar bir taraftan kültürel hayatın gelişimini desteklerken, bir taraftan da Girit'in İslâm dünyasında önemli bir ilim merkezi olmasına katkı sağlamaktaydılar.⁴¹⁶

Osmanlılar, Girit'i topraklarına kattıkları zaman, her fetih sonrasında olduğu gibi bazı yapılara İslami özellikler kazandırmışlardır. Hanya'nın en meşhur kilisesi olan Santa Nikola'nın camiye çevrilip Sultan İbrahim'e atfen Hünkâr Camisi adı verilmesi gibi uygulamaların yanı sıra bölgede dinsel ve hukuksal bir evren oluşturmak için adada medreseler inşa edilmiştir.⁴¹⁷ Tamamı vakıf olan bu medreselerde yüzlerce öğrenci eğitim görmekteydi. Medreselerin yönetimi ve devamlılığı vakıflar aracılığıyla sağlanmakta idi. Vakıf olarak kurulan bu eğitim-öğretim müesseselerine ilişkin şartlar vâkıflar tarafından vakfiyelerde açıkça belirtilmiştir. Vâkıf, kurduğu müessesenin nasıl işletileceğini, vakfının şartları arasında belirtir ve bu şartlar kimse tarafından değiştirilemezdi. Bu müesseselerin personel tayin hakkı da tamamıyla vakıf kurucusuna ait olup, vâkıflar müderrisleri ve medresenin diğer elemanlarını ya doğrudan kendileri tayin etmekte ya da vakfiyelerine bu konuyla ilgili şartlar koymakta idiler.⁴¹⁸

Yukarıdaki bilgilerden hareketle çalışmanın bu bölümünde, öncelikle örgün eğitim ve öğretim kurumları olarak medrese, mektep/muallimhane başlıkları altında Girit'te kurulan eğitim amaçlı vakıflara yer verilmiştir. Yine eğitim ve kültür hayatında önemli bir yer tutan kütüphaneler de bu başlıkta ele alınmıştır. Öte yandan cami ve zaviyeler, dini hizmetler başlığı altında, eğitimle ilgili fonksiyonlarına da vurgu yapılarak değinilmiştir.

⁴¹⁴ Şimşek, "Doğu Akdeniz'de", 216-217.

⁴¹⁵ Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, 217.

⁴¹⁶ VGMA, *Derviş Mustafa Efendi Vakfiyesi*, Defter No: 739, Sayfa 73, Sıra 38.

⁴¹⁷ Adıyeke, "XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Resmo (Girit)", 563.

⁴¹⁸ Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf Müessesinin XVIII. Asırda Kültür Üzerine Etkileri", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, yay. O. Okyar-Halil İnalçık (Ankara: 1980), 157-159.

4.1.1.1. Medrese ve Mektepler:

Türk İslam devletlerinde eğitime yönelik hizmet veren ve bugünkü üniversite yerine kullanılan medrese terimi, Arapça, ders okunacak yer ve talebenin içinde oturup ders okuduğu bina anlamına gelmektedir.⁴¹⁹ Kur'an'da geçen ayetlerden ve hadislerdeki ifadelerden de anlaşılacağı üzere İslam dünyasında ilk devirlerden itibaren ilime önem verilmiş ve haliyle medreseye ya da benzeri müesseselere ihtiyaç duyulmuştur. Teşkilatlı medreselerin ortaya çıkmasından önce, cami, bilgin evleri, kitapçı dükkânları ve benzeri yerler bu görevi yerine getirmişlerdir.⁴²⁰

İslam âleminde ilk medresenin ne zaman inşa edildiği hakkında farklı görüşler mevcuttur. Fakat kaynaklardaki sabit bir görüşe göre medrese, zaviye gibi kurumların Türkistan ve Horosan'da İslamiyet'in Türkler arasında yayılmasında önemli bir katkısı olmuştur. Bir görüşe göre ilk medreseler Belh ve Buhara'da Budist viharaları (bilginin toplandığı yer) taklit edilerek yapılmıştır.⁴²¹ Devlet eliyle ilk medreselerin Karahanlılar zamanında kurulduğu bilinmektedir. Türk-İslam çizgisine sahip olan Karahanlılar, medrese yapımına hız kazandırarak onları Semerkant, Buhara, Taşkent, Balasagun, Kaşgar gibi şehirlere yaymışlardır. Bu sayede bilime verilen önemle birlikte medreseler toplum hayatında ön plana çıkmaya başlamıştır.⁴²² Türk İslam âleminde kurulan medreselerin en çok gelişme gösterdiği yer ise Anadolu coğrafyası olarak bilinmektedir. Anadolu medreseleri, genellikle vakıf müesseseleri olarak ortaya çıkmışlardır. Devletin ileri gelenleri bir medrese kurarak, bu medreseye ait bir vakfiye tanzim edip tesislerin devamlılığını teminat altına almışlardır. Bu vesile ile medreselere tahsis ettikleri gelir kaynaklarını da tescil ettirmişlerdir. Medreselerde eğitim parasız olup, öğrencilerin yiyecek, giyecek ve barınma masrafları vakıf gelirlerinden karşılanıp burs tahsis edilirdi.⁴²³

Mektep ise ilköğretim düzeyindeki çocukların eğitim almak amacıyla gittikleri okullara denilmektedir. Genel olarak *sıbyân mektebi*, *dârü't-talim*, *dârü'l-ilim*, *mahalle mektebi*, *taş mekteb* veya *muallimhane* olarak zikredilmektedir.⁴²⁴ Mekteplerin isimlerini aldıkları fonksiyonlar farklı olabilmekteydi. Yani bu mektepler, bazen yaptıran kişinin, bazen yapıldığı mahallenin ismiyle, bazen de yanındaki mescit veya

⁴¹⁹ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri*, 2/436; Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1984), 1.

⁴²⁰ Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005), 24; Kazıcı, *İslami ve Sosyal Açından Vakıflar*, 125.

⁴²¹ Nebi Bozkurt, "Medrese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003) 28/324.

⁴²² Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi* (Ankara: Akademi Yayıncılık, 2012), 21.

⁴²³ ...*Mezkûr sekiz aded talebe-i ulûm hüccûratında mütevellî ma'rifetiyle talebe-i ulûmdan biner nefer kimesne sâkin olup mâhiye her birine ikişer kuruş vazîfe verile...*, VGMA, *el-Hâcc Ahmed Ağa ibn el-Hâcc Mehmed (Hanyelizâde) Vakfiyesi*, Defter No: 988, Sayfa 203, Sıra 116. Ayrıntılı bilgi için bkz. Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 1-60; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri*, 2/436; Kazıcı, *İslami ve Sosyal Açından Vakıflar*, 127

⁴²⁴ Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 6.

caminin adıyla anılmaktaydı. Mektebin bulunmadığı durumlarda ya mahalle mescidinin bir bölümünde ya da *muallim-i sıbyân*, *muallim* ve *hoca* denilen öğretmenin meskeninde ders yapılırdı. Yine Girit vakfiyelerinde geçtiği üzere *dershane odası* ve *ilim odası* denilen yapılarda da eğitim yapılmaktaydı.⁴²⁵

Girit, Osmanlı Devleti'ne katılmadan önce eğitim faaliyetleri manastırlar vasıtasıyla gerçekleşmekteydi. Osmanlı Devleti, Girit'i topraklarına kattıktan sonra ise Anadolu'dan nüfus naklederek, Hristiyan nüfusla bir denge sağlamaya çalışmış ve zamanla adada Müslüman nüfus hızlı bir gelişme göstermiştir.⁴²⁶ Buna paralel olarak belli başlı şehir ve kasabalarda çok önemli cami, mescit, tekke vb. hayır eserleri yaptırılmıştır. Osmanlı Devleti'nden önce manastırlarda yürütülen eğitim faaliyetleri bölgede nüfusun dengelenmesiyle birlikte medreselere geçmiştir. Bu yapılar ağırlıklı olarak Girit'in üç önemli sancağı olan Kandiye, Hanya ve Resmo'da toplanmıştır.

Evliya Çelebi'ye göre, fetihten sonra Kandiye'de dokuz medrese, dokuz mektep, on yedi tekke yapılmıştır. Tekkelerden üçü Bektaşiliğe mensup olup, diğerleri Halveti, Celveti, Uşşaki, Bayrami tarikatlarına aittir. Hanya'da ise yedi mahalle zaviyesi ve üç tekke bulunmaktadır.⁴²⁷

İncelenen belgelerden hareketle Girit'te eğitim vakıflarına ayrı bir önem verildiği görülmektedir. Örneğin, Kandiye'de Topçu Bâşı Mescidi Mahallesi'nde⁴²⁸ sakin olan hayır ve hasenat sahibi el-Hâc Ahmed Ağa ibn el-Hâc Mehmed (Hanyelizâde) Kandiye fatihi merhum Gazi Sultân Mehmed Hân Hazretlerinin Câmi'-i Şerîfi Mahalle'sinde bulunan bir kıt'a mülk bahçe arsasının üzerine büyük bir mektep yaptırmıştır. Bu mektebe ek olarak derslane odası ve sekiz adet ilim odası (talebeler için) kurulmuştur. Ayrıca su ihtiyacını karşılamak için medresenin içerisinde bulunan su haznesi ve iki musluğa saatte üç metreküp su akışına imkân veren iki masuralık⁴²⁹ boru vakfetmiştir. Yine başka bir avlusu içerisinde bulunan arsasını diğer emlakinden ayırarak sıbyanlara ve sair diğer talebelere Kur'an talimi gibi faydalı ilimler için mektep yapıp müderris atanmasını istemiştir. Vâkıf, ayrıca Perepetre nahiye'sinde bulunan Kastel Kasaba'sında Pürüdüles Eyavarvara olarak tabir olunan mahalde yirmi bir kök zeytin ağacını, Kalubrası olarak bilinen mahalde tarlasını ve içerisinde bulunan elli üç kök zeytin ağacını, Puruz civarında bulunan yedi muzur tohum kapsayan tarlasını ve içerisinde bulunan otuz iki kök zeytin ağacını vakfetmiştir. Ayrıca vâkıf aynı karyede

⁴²⁵ VGMA, *el-Hâcc Ahmed Ağa ibn el-Hâcc Mehmed (Hanyelizâde) Vakfiyesi*, Defter No: 988, Sayfa 203, Sıra 116.

⁴²⁶ Cemal Tukin, "Osmanlı İmparatorluğunda Girit İsyanları 1821 Yılına Kadar Girit", *Belleten* 9/34 (1945), 196.

⁴²⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatname I*, (Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1314), 300-325..

⁴²⁸ Bazı kaynaklarda bu mahallenin Hanya'da olduğu belirtilmektedir. Bkz. VGMA, *HD*, Defter No: 01162, Sayfa 27, Sıra 15.

⁴²⁹ Çeşme, musluk vb. lerine takılan ve akacak suyun miktarını belirleyen içi boş boru parçası, çeşme lülesi, çeşme zıvanası olarak bilinmektedir. Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, "Masura" 2/1257; Osmanlı vakfiyelerinde, özellikle de çeşme ve sebil türü vakfiyelerde sıkça bahsedilen masura esasında saatte bir buçuk metreküplük debiye karşılık gelen bir ölçü birimini ifade etmektedir. *Revue de Commerciale*, 31 janvier 1892, 150.

dâhili ve harici birçok ev, kahve odası, divanhane, mutfak, ahır ve samanlıklarıyla iki mahzen ve iki yağ değirmenini, avlusuyla beraber konak menzilini vakfetmiştir. Vâkıf yine Perepetre nahiyesi'ne tabi Kalamanka karyesinde bulunan bağını, tahminen iki muzur tohum kapsayan tarlasını ve içerisinde bulunan çeşitli ağaçlarını, bahçe kenarında alt katlı bir göz menzilini, bahçeye bitişik bir mahzen ile bir bağ değirmenini vakfetmiştir. Kendiri karyesinde ise Kasturu bölgesindeki tarlasını ve tarlanın içerisinde bulunan ağaçlarını, Petro Kefali olarak bilenen mahalde ise arsasını ve arsanın içerisinde bulunan ağaçları vakfetmiştir. Yine tüm bunların dışında Aynı nahiye'nin değişik karye ve mahallerinde birçok arsa, ağaç, mahzen, altlı üstlü oda, yağ değirmenleri, divanhaneler, menziller ve ahırlar vakfetmiştir. Ayrıca vâkıfın Perepetre nahiyesi dışında Laşit nahiyesindeki bir takım mülklerini de vakfetmiştir. Örneğin, Mağula karyesinde dâhili ve harici birçok evi, mahzen, mutfak, samanlık, avlu ile avlu içerisinde bulunan birçok ağaç, konak ve bahçesini vakfetmiştir. Yine aynı nahiye'nin değişik karye ve mahallerinde tarlalarını ve bu tarlaların içerisinde bulunan ağaçlarını, mandıra, harabe menzillerini, bağ ve bahçelerini, birçok ev ve su değirmenlerini vakfetmiştir. Tüm bunların yanında Kandiye'de Gazi Sultân Mehmed Han Câmî'-i Şerîfi Mahallesi'nde ve Topcu Bâşı Mescidi Mahallesi'nde bulunan birçok mülkünü vakfetmiştir. Vâkıf yukarıda bahsi geçen emlak ve akarâtın mütevellisi tarafından idare edilip toplanan gelirlerden adı geçen mektep ve medreseye ve bunlara sonradan ilave edilecek olan eklerin tamir masrafları için ayrılmasını, Kur'an ve ilim dersleri için liyakatli, dinine bağlı bir hocayı vakfın mütevellisi tarafından bulunup tayin edilmesini şart koşturmuştur. Çocuklara her gün Kur'an ve ilim talim ettirilmesi karşılığında zikredilen bu hocalara aylık yedişer kuruş tahsis edilmesini şart etmiştir. Müteveli tarafından tayin olunan hoca ve müderris her kim olur ise olsun herhangi bir sû-i hâl (kötülük) işlememesini eğer bu kişilerin herhangi bir kötü fiilde bulundukları takdirde görevlerinden azledilip müteveli tarafından yukarıda açıklandığı şekilde kişilerin göreve getirilmesi istenmiştir. Bu cümleden de anlaşılacağı üzere toplumdaki şahıslar liyakatleri itibarıyla belli görevlere getirilmektedir. Ayrıca bazı şartlar koyarak meydana gelebilecek taşkınlıklarla buna mahal verecek durumları önlemede vakıfların rolünün son derece önemli olduğu anlaşılmaktadır. Vâkıf, hoca ve müderris atamalarında öncelikle tevliyeti gözetmiş ise de evladının olmadığı durumlarda hak edenin göreve getirilmesini istemiştir. İlim talebeleri için ise yapılan sekiz hücrede bin nefer olup bunların her birine müteveli tarafından ayda ikişer kuruş verilmesini şart koşturmuştur. Buradan da anlaşılacağı üzere vâkıf, öğrenci okutmakla kalmayıp aynı zamanda bu öğrencilerin kişisel ihtiyaçlarını karşılamak üzere günümüz burs sistemine benzer bir uygulama izlemektedir. Bu sayede öğrenciler ailelerinden herhangi bir maddi gelir beklemeden derslerine devam etmektedirler. Yine vakfın şartları arasında bir kapıcı ve hizmetçi tayin olup adı geçen mektebin avlu, hela gibi kısımların bakımını ve her gün mektep kapısını açıp kapatmakla görevlendirilmiştir. Bu görevinin karşılığında ise her

ay iki kuruş verilmesini istemiştir. Ayrıca zikrolunan mektebe cereyan eden suyolunun bakım işlerini karşılamak üzere bir hizmetli tutulmasını ve hizmeti karşılığında aylık yirmi beş para verilmesini istemiştir. Tüm bunların akabinde zikrolunan mektepte her sene mevlid-i şerif kıraat olup hâsıl olacak sevabın ise vâkıfın ve akrabalarının ruhuna hediye edilmesini şart koşmuştur. Mektepte gerekli olan yemek, aş, şerbet, gül suyu ve sair ihtiyaçların mütevellî tarafından karşılanmasını istemiştir. Yukarıda zikrolunan emlakinden gelir fazlası olur ise nasları arasında taksim edilmesini şart koşmuştur. Eğer evlatları arasında talip olan varsa mütevellî tarafından münasip olan bazı emlak, icâre-i vâhide ile icar olup kirasının vakti geldiğinde mütevellîye teslim edilmesini buyurmuştur. Eğer olur da vefat ederse kızlarından veya akrabalarından her kim var ise mütevellî olarak tayin olunmasını fakat nesli tükenir ise dönemin hâkimi tarafından vakfın nazır ve muhtarından dinine bağlı olan birinin mütevellî olarak tayin edilmesini istemiştir.⁴³⁰

Söz konusu dönemde vakfedilen mekteplerden bir tanesi de Numan Paşa oğlu Köprülüzade Ebülhayr Hacı Hafız Ahmet Paşa'ya aittir. Fakat burada ilginç bir durum söz konusudur. Şöyle ki Köprülüzade Hacı Ahmet Paşa'nın, Kandiye'de daha önce icar olarak verdiği dükkânlardan birini tasarruf eden kişi vefat etmiş ve bu kişi arkasında bir evlat bırakmadığı için vâkıf bu dükkânı değiştirip mektebe çevirmek istemiştir. Bunu yapmasındaki nedenlerin altında Kandiye'nin yaz günlerinde çok sıcak olması ve oradaki halkın bazen su sıkıntısı çekmesi bulunmaktadır. Zira mezkûr dükkân, sebilhane binasına çok yakın olup sıbyan mektebi kurulması halinde herkes için faydalı olacağı düşünülmüştü. Vâkıfın şartları arasında ise, sebilhanede hizmet için tayin olunan Hacı Mustafa'ya günlük yirmi akçe ve suyolu için günlük dört akçe verilmesini ayrıca mektebin hocası olan Hasan Efendi'ye günlük on beş akçe ve senelik on müzur hinta verilmesi bulunmaktadır. Mektep halifesi İsmail Efendi'ye ise günlük altı akçe verilmesini şart koşmuştur.⁴³¹

Girit'e ilişkin mektep kayıtlarından bir tanesi de Kandiye ve Girit Muhafızı Mehmed Paşa'ya aittir. Şöyle ki, sıbyanlara Kur'an dersleri için bir muallimhane inşa ettirerek vakfetmiştir. Mehmed Paşa'nın şartları arasında vakfettiği camide⁴³² imam olan kişi, söz konusu muallimhanede bulunan fukaralara, yetimlere vesaire sıbyanlara kuran dersi verip karşılığında günlük on akçe verilmesini istemiştir. Ayrıca muallimhanede bulunan sıbyanlar için yine bayramlarda fitır ve birer pabuç alınmasını şart koşmuştur.⁴³³

Gayrimenkullerin akar olarak sunulduğu bir diğer mektep vakfı Hacı İbrahim Paşa'ya aittir. Hacı İbrahim Paşa'nın bu mektebi, Kandiye'de Sultan İbrahim Han Cami

⁴³⁰ VGMA, *el-Hâcc Ahmed Ağa ibn el-Hâcc Mehmed (Hanyelizâde) Vakfıyesi*, Defter No: 988, Sayfa 203, Sıra 116.

⁴³¹ VGMA, *Numan Paşa oğlu Köprülüzade Ebülhayr Hacı Hafız Ahmet Paşa Vakfıyesi*, Defter No: 76, Sayfa 46, Sıra 3.

⁴³² Bu konu vakfedilen camiiler başlığı altında işlenecektir.

⁴³³ VGMA, *Kandiye ve Girit Muhafızı Mehmed Paşa Vakfıyesi*, Defter No: 743, Sayfa 117, Sıra 28.

Mahallesi'nde inşa ettirdiği bilinmektedir. Bu mektep ile alakalı ayrıntılı bilgiye yer vermese de mallarının yerini belirtmek için tescillendirdiği vakfiyesinde böyle bir vakfın olduğu neticesine ulaşılmıştır.⁴³⁴

XVIII. yüzyılda inşa edilen bir diğer mektep vakfı ise Hanya'da İçkale Mahallesi sakinlerinden Derviş Ahmed Ağa ibn El-hac İsmail'e aittir. Derviş Ahmed Ağa bu mektebe farklı yerlerde bulunan birçok gayrimenkul servetini değişik şahıslara kiralayarak bu kiralardan elde edilen kazancı cami ve mektebe akar olarak vakfetmiştir.⁴³⁵

Girit, Hanya'da kurulan bir diğer mektep vakfı, Dergah-ı Âli Kapıcıbaşılarından Darbhane Emini Yusuf Ağa'ya aittir. Yusuf Ağa'nın vakfiyesinden çıkarılan bilgiler doğrultusunda Seline nahiyesinde İstaniko karyesinde bir mektep inşa edip vakıf etmiştir. Daha sonra mektebe birçok gayrimenkulünü akar olarak vakfetmiştir. Bu gayrimenkullerden elde edilen gelirlerin bir kısmını Mekke ve Medine'ye diğer kısmını ise mektebin ihtiyaçlarıyla mürtezikanın maaşlarını ödemeye ayırmıştır.⁴³⁶

Girit'te daha önce kurulup, XVIII. yüzyıla kadar varlığını koruyan mektep kayıtları da bulunmaktaydı. Bu kayıtlardan biri de Arif Mehmed Ağa'ya aittir. Arif Mehmed Ağa, Kandiye'de toplam dört yüz elli dönümlük tarlalarını senelik olarak kiralanıp gelirinin mütevellisi olduğu caminin ve caminin yanında bulunan mektebin hizmetçilerine ayırmasını şart koşmuştur.⁴³⁷ Bir başka mektep kaydı da Küçük Hacı İbrahim Ağa'ya aittir. İbrahim Ağa bu mektebi Resmo'da inşa ettirmiştir. Mektepte sıbyan muallimi olan Raşit Ahmet Efendi'nin vefat etmesiyle görevi oğlu Mehmet'e tevcih olunmuştur.⁴³⁸

Daha önce kurulup XVIII. yüzyıla kadar varlığını koruyan bir diğer mektep vakfı ise, Alizade Hasan Ağa'ya aittir. Hasan Ağa, Hanya'da Seline nahiyesinde üç odalı, bir mutfak ile avlusuyla beraber menzilin, ayrıca altında bulunan mahzen, yağ değirmeni, çirahane, bir göz samanlığı bahçesiyle birlikte vakfetmiştir. Yine zikrolunan nahiye yarım dönüm bahçe, seksen muzurluk tarla ile içerisinde bulunan bin adet zeytin ağaçlarını ve un değirmenini vakfetmiştir. Yine farklı mevkilerde bulunan bağ ve hanesini kendi malından ihraç ederek vakfetmiştir. Hasan Ağa, mezkûr gayrimenkullerin kirasından elde edilecek gelirlerden bir kısmını Arap Cami'nin ihtiyaçlarına diğer kısmını İçkale'de Musa Paşa'nın ihya ettiği mektepte bulunan görevlilerin maaşlarına vakfetmiştir.⁴³⁹ Yine XVIII. yüzyıla kadar varlığını koruyan mektep kayıtlarından bir diğeri Konakçı Ali Paşa'ya aittir. Mektep Hanya'da Hünkâr Cami Mahallesi'nde bulunmaktadır. Vakfiyesinden yapının, evvelinde kilise olarak

⁴³⁴ VGMA, *Selim Ağa oğlu Hacı İbrahim Paşa Vakfiyesi*, Defter No: 570, Sayfa 254, Sıra 146.

⁴³⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Dipnot, 531.

⁴³⁶ VGMA, *Darbhane Emini Yusuf Ağa Vakfiyesi*, Defter No:628, Sayfa 853, Sıra 468.

⁴³⁷ VGMA, *Karakaşzade Arif Mehmed Ağa Vakfiyesi*, Defter No: 733, Sayfa 161, Sıra 87.

⁴³⁸ VGMA RŞSd., Defter No: 00058, Sıra 074, Sayfa 102.

⁴³⁹ VGMA, *Alizâde Hasan Ağa Vakfiyesi*, Defter No: 742, Sayfa 485, Sıra 192.

kullanıldığı sonradan mektebe çevrildiği anlaşılmaktadır.⁴⁴⁰ Hanya'da bulunan bir diğer mektep de Haseki Mahmut Ağa tarafından inşa ettirilmiştir. XVIII. yüzyılda bu mektebe günlük yedi akçe vazife ile bir hoca, dört akçe vazife ile bir halife tayin olunmuştur.⁴⁴¹

Hanya'da varlığı tespit edilen bir diğer mektep Ağa Cami Mahallesi'nde Kasap Mehmed Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Bu mektep hakkında ayrıntılı bir bilgi verilmesi de Rumeli hurufat defterlerinden çıkarılan bilgiler doğrultusunda bir takım atamaların olduğu söz konusudur. Örneğin bu mektepte günlük beş akçe vazife ile muallim ve günlük üç akçe vazife ile halife olan İsa ibn Ahmet vefat edince bu boşalan görevlere Ebubekir bin Ahmet getirilmiştir.⁴⁴²

Eğitime önem verildiğini gösteren bir diğer kanıt ise kurulan medreselere akar olarak bazen bir veya birkaç köyün gelirlerinin vakfedilmesinden anlaşılmaktadır. Örneğin, Darüssaade Ağası Beşir Ağa, Medine'de inşa ettirdiği medrese vakfına Hanya'da bulunan Korune ve Meşale karyelerini ve bu karyelerin içlerinde bulunan bağ, bahçe, zeytinlikler ile tarlaları yukarıda zikrolunan medresenin masrafları için vakfetmiştir.⁴⁴³ Beşir Ağa Korune ve Meşale karyeleri dışında Hanya'da Limetri karyesi hududunda alt katlı beş göz odası bulunan bir hane, üç taş ve dört mengeneli yağ değirmeni, dört göz yağ mahzeni, tahminen yüz on tohumu ihtiva eden tarla ile içerisinde dikili bulunan büyüklü küçüklü yedi yüz kök zeytin ağacı müvekkili olan el-Hac Mustafa Efendi'den satın almıştır. Ayrıca Hanya yakınında beş göz oda, avlu ve kuyularıyla birlikte iki su kanalı ile iki havuz ve tahminen iki yüz muzur tohum kapsayan tarlayı, içerisinde dikili olarak bulunan yüz seksen kök zeytin ağacı yedi dönüm bağ, yedi dönüm bahçeyi mezkûr kişiden satın almıştır. Yine Hanya'da Arap Cami karşısında bulunan üst katlı beş göz oda, bir göz mutfak, hamam, iki gözlü kiler odası, iki göz mahzen ve bunlara bağlı bütün ekler her iki taraf için uygun görülüp el-Hac Beşir Ağa'ya satılmıştır. Beşir Ağa tüm bu malları müvekkili olan Mustafa Efendi'den toplam 7.500 kuruşa satın alarak inşa ettirmiş olduğu mektebe vakfetmiştir.⁴⁴⁴

Girit'te inşa edilen medreselerden bir tanesi de Girit Serdarı Gazi Hüseyin Paşa'ya aittir. Vakfın mütevelliisi Fatma Adile ve vâkıfın evlatları olan Mir Ali, Fatma, Şerife Feride, Raşit ve Hüsnü adındaki şahıslar bir arzuhalde bulunmuşlardır. Girit Serdarı Gazi Hüseyin Paşa'nın Girit'te bulunan Cami şerif ve medresesi vakfı evladiyet vakfı olarak bilinmektedir. Normalde bu vakfa Hazine-i Celile-i Maliyeden iki taksit olarak 83.944, Evkâf-ı Hümayun hazinesinden 24.250 kuruş, toplam 108,095 kuruş müteveliye bedeli de dâhil olduğu halde vâkıfın evlatlarından başka kimselerin bulunmamasından dolayı aralarında eşit seviyede taksim olunmaktadır. Fakat vakfın

⁴⁴⁰ VGMA, *Konakçı Ali Paşa Vakfıyesi*, Defter No: 987, Sayfa 39, Sıra 11.

⁴⁴¹ VGMA, *HD*, Defter No: 01199, Sayfa 83, Sıra 83.

⁴⁴² VGMA, *HD*, Defter No 01161, Sayfa 5, Sıra 87.

⁴⁴³ VGMA, *Darüssaade Ağası El-Hac Beşir Ağa Vakfıyesi*, Defter No: 638, Sayfa 219, Sıra 122.

⁴⁴⁴ VGMA, *Darüssaade Ağası El-Hac Beşir Ağa Vakfıyesi*, Defter No: 638, Sayfa 350, Sıra 223.

mütevelliyesi, bunu taksim etmekte güçlük çektiğini belirtip, Maliye Nezareti'nin muhasebe olunan ücreti toptan mütevelliye vermek yerine bundan sonra herkesin hissesine göre senet hazırlayıp öyle verilmesini istirham etmiştir.⁴⁴⁵

Kandiye'de bilinen bir başka medrese ise Fazıl Ahmet Paşa'nın kethüdası olan Mahmut Ağa'nın yaptırmış olduğu medresedir. Bu medrese yine ileride görüleceği üzere vakfetmiş olduğu caminin kuzey tarafında bulunmaktadır. Vâkıfın şartları arasında Hilye-i ilm⁴⁴⁶, irfan sahibi akıl ve fen ilimlerine hâkim olan bir kişiyi medresede müderris olmasını cumartesi, pazartesi, perşembe günleri öğrencilere ders vermesi karşılığında günlük yirmi akçe verilmesini istemiştir. Ayrıca mezkûr medresede altı göz fevkani hücre bulunmaktadır. Bu hücrelerde ilim talebelerinin yetiştirilmesini ve her gün sabah namazından sonra vakfettiği camide toplanıp birer cüz Kur'an okunup bundan elde edilecek sevabı peygamberin ruhuna hediye edilmesini istemiştir. Ayrıca ilim müçtehitlerine, vâkıfın annelerine, vâkıfın üzerinde hakkı olan müminlerin ruhlarına hibe edilmesi karşılığında her birine günlük beş akçe verilmesini şart koşturmuştur.⁴⁴⁷ İyi amel sahibi ve ders anlatmada mahir birinin mezkûr medreseye muallim olup orada bulunan Müslümanlara kuran talimi yaptırmasını ve bunun karşılığında günlük on akçe verilmesini şart koşturmuştur.⁴⁴⁸ Takva sahibi bir kişinin ise medresede halife olmasını ve bunun karşılığında günlük beş akçe verilmesini istemiştir. Mezkûr medresenin yakınında bina olunan üç gözlü odalardan birinin mektepte her kim muallim olur ise ona, diğer birinin ise müezzin-i saniye verilmesini şart koşturmuştur.⁴⁴⁹ Bu vakıf için daha sonra Ahmet Efendi'nin kızı Saliha adında bir hatun Mahmud Ağa cami ve medresesi vakfının müderrisi ve mütevelli kaymakamı olan el-Hac Mehmed Efendi huzurunda, hücceti şerriye ile aldığı mülkünü Kandiye'de Pedye nahiyesine tabi Mafrıpençev karyesinde bulunan tahminen bir buçuk dönümlük bahçesini, altlı-üstlü birer göz odalarını, mutfak, avlu, kuyu, havuz, tuvaleti kapsayan mülk menzili ile içerisinde iki adet minder, bir adet döşek, yedi adet yastık, iki adet sandığını, tahminen bir dönüm bağını, tarlasını ve yine Kufela olarak bilinen tahminen altı muzurluk tarlasını bütün müştemilatıyla birlikte mezkûr cami ve medreseye vakfetmiştir. Şartları arasında ise hayatta olduğu müddet zarfında zikrolunan emlak ve eşyalar eskiden olduğu gibi tasarrufunda olmasını vefat ettikten sonra ise mezkûr cami ve medresenin mütevelliisi tarafından zapt edilip bunların icâreteyn ile icar olunup elde edilen gelirin vakfın yararına harcanmasını istemiştir.⁴⁵⁰

Kandiye'deki bir başka medrese ise eski Edirne Kadısı Hacı Alipaşazade Osman'ın dedesi tarafından inşa edilmiştir. Vâkıf kurmuş olduğu vakıf için Kandiye'de

⁴⁴⁵ VGMA, *Gazi Hüseyin Paşa Vakfiyesi*, Defter No: 993, Sayfa 265, Sıra 324.

⁴⁴⁶ İnsan vücud yapısı ve dış görünüşü ile ilgili güzel nitelikler. Mustafa İsmet Uzun, "Hilye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/44-47.

⁴⁴⁷ VGMA, *Mahmud Ağa bin Hüseyin*, Defter No: 629, Sayfa 10, Sıra 5.

⁴⁴⁸ VGMA, *HD*, Defter No: 01189, Sayfa 140, Sıra 100.

⁴⁴⁹ VGMA, *Mahmud Ağa bin Hüseyin*, Defter No: 629, Sayfa 10, Sıra 5.

⁴⁵⁰ VGMA, *Saliha Binti Ahmed Efendi Hatun Vakfiyesi*, Defter No:629, Sayfa 13, Sıra 6.

bulunan dükkânlarını, evlerini ve arsalarını kiralamak üzere bazı şahıslara vermiştir. Elde edilecek bu kira gelirlerinden ise vakfın ihtiyaçlarının karşılanmasını istemiştir. Fakat daha sonra vâkıf tarafından vekil olarak tayin edilen kişi kiralari toplamak için şahıslara başvurduğunda kiracılar tarafından şeriata aykırı olarak tasarruf ettikleri dükkân, ev ve arsaların mülkiyetinin kendilerine ait oldukları iddiasında bulunarak kiralalarını ödemek istememişlerdir. Vekilin mahkemeye başvurması sonucu şahitlerin de şهادetleriyle bu mülklerin vakıf olduğu ve vekil tarafından bazı şahıslara kiraya verildiği ispatlanarak kiracıların tasarruf ettikleri mülklerin kirasını ödemeleri kararlaştırılmıştır.⁴⁵¹ Ayrıca vakfın eski mütevellî kaymakamı olan Hasan Efendi ve Seyit Mustafa isimli şahısların vakfın kâtibi ile birlikte işbirliği yaparak vakfın malını kendi menfaatleri doğrultusunda harcadıkları tespit edilmiştir. Bunun üzerine şahıslar görevden alınarak yeni kaymakam Hacı İbrahim Efendi, zimmete geçirilen vakıf malını tahsil etmekle görevlendirilip bundan sonra mütevellî kaymakamı olanların her sene mahkemece hesaplarının görülmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁵²

Yukarıdaki bilgilerden hareketle, XVIII. yüzyılda Kandiye’de üç, Hanya’da bir medresenin varlığı tespit edilmiştir. Yine bu bilgilerden yola çıkarak Kandiye’de ve Hanya’da sekizer, Resmo’da ise bir mektebin varlığı tespit edilmiştir. Bazen de vâkıflar başka yerlerde mektep veyahut medrese gibi eğitim kurumları kurarak Girit’teki servetlerini vakfettikleri görülmektedir. Girit’te kurulan bu mektep ve medreseler mesafe açısından birbirlerine yakın olmalarının yanı sıra camilerin yanında kurulmuşlardır. Bu mektep ve medreselerin özellikle camilerin yanında kurulmasının asıl sebepleri arasında buralarda yetişen öğrencileri camilerde günümüz sisteminde olduğu gibi staj yapmasını sağlamak, aldıkları bilgileri hocaları vasıtasıyla uygulamalı olarak görüp vâkıfa ve naslarına dua edilmesini sağlamaktan kaynaklanmaktadır.

Mektep ve medreselerde bulunan öğrencilere herhangi bir şey satın almak ve harçlık verilmek istendiği zaman genellikle vakfın gelirlerinden bir miktar ayrılarak, orada bulunan görevliye teslim edilirdi.⁴⁵³ Yine vâkıf sadece mektep ve medreselerde bulunan öğrencilerin ihtiyaçlarının karşılanmasını şart koşmazdı. Ayrıca orada çalışan görevlilere de özellikle bayram günlerinde kıyafet alınmasını isterdi. Burada çalışan görevliler, muallim ve halife gibi kişilerdi. Muallim, mektep ve medreselerde öğrencilere ders veren görevli olarak bilinirken, halife ise, muallimin yardımcısı olarak bilinmektedir. Halife, genellikle muallim tarafından verilen dersleri öğrencilere tekrar ettirmek ve ders hakkında müzakereler yaparak verilen dersleri pekiştiren görevli olarak bilinmektedir.⁴⁵⁴ Muallim verdiği hizmet karşılığında ortalama olarak günlük 10,7 akçe

⁴⁵¹ BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, H.29.03.1171, 241.

⁴⁵² BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 0003/44, H-29-11-1175.

⁴⁵³ “...mekteb-i şerîfde mevcûd olan sıbyâna i’-d-i fitr ve adhâda birer pâpûc olunup virile...” VGMA, Kandiye ve Girit Muhafızı Mehmed Paşa Vakfiyesi, Defter No: 743, Sayfa 117, Sıra 28.

⁴⁵⁴ “...te’allum-ı ilm-i şerîf için gelenlerin derslerini hocadan te’allum idüp yerine oturduktan sonra tekrâr be-tekrâr te’allum-i Kur’ân-ı Kerîmü’ş-Şân itmek için bir sâlih ve mütedeyyin kimesne halîfe olup...” VGMA, Kandiye ve Girit Muhafızı Mehmed Paşa Vakfiyesi, Defter No:743, Sayfa 117, Sıra 28.

maaş alırken, halife ise günlük ortalama 5 akçe almaktaydı.⁴⁵⁵ Kısaca mektep ve medreselerde eğitim öğretim gören öğrencilerin yiyecek, içecek, barınma ve ısınma gibi bütün ihtiyaçları vâkıflar aracılığıyla karşılanmaktaydı.⁴⁵⁶

Osmanlı Devlet'i'nin uygulamış olduğu vakıf anlayışı yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere Girit'te sürdürülmüş ve diğer İslam devletlerinde olduğu gibi, medrese eğitimine ve bu sahada ilim adamı yetiştirilmesine dikkat edilmiştir. Osmanlı Devleti, Girit'i fethettikten sonra burada mevcut bulunan vakıf eğitim merkezlerini yani medreseleri, mektepleri kullandılar ve bu sistemi devam ettirdiler. Medrese ve mekteplerin dışında küçük çaplı ve düşük dereceli okullar da vardı. Aslında bunlar da birer medrese niteliğinde idiler. Ancak bunlar medrese öncesi, yani üniversite öncesi eğitim veren ya da düşük dereceli ve az yevmiyeli medrese özelliği gösteren eğitim müesseseleri idi. Bunlar Osmanlılar zamanında Güneydoğu Anadolu ve Suriye taraflarında buk'a adı ile bilinmekteydi. İncelenen belgelerden, Girit'te buk'a terimine her ne kadar rastlanılmamış olsa da vakfiyelerdeki ilim odası, ders odası gibi küçük eğitim kurumlarının buk'aya yakın olduğu söylenebilir.⁴⁵⁷

4.1.1.2. Kütüphaneler

Medrese ve mekteplerde bulunan müderris ve öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamak için yapılmış kitap ve kütüphane vakıfları bulunduğu gibi, mahallelerde de halkın ihtiyaçlarını karşılamak için kitap ve kütüphane vakıfları bulunmaktaydı.⁴⁵⁸

Girit'te özellikle camilere ve mekteplere irili ufaklı birçok kütüphane inşa ettirilmiştir. Örneğin, H.1167, M.1753/54 tarihli Derviş Mustafa Efendi⁴⁵⁹ vakfiyesinde, Hanya sancağında, Hanya Fatihi olan Sultan İbrahim Hazretlerinin bina ettiği caminin yanında bulunan Mekteb-i Gurebâ Sıbyânı, yani Sıbyan Mektebine, Mushaf-ı Şerîf (Kuran), Kütüb-i Tefsir-i Şerîf (Tefsir kitabı), Ahâdis-i Şerîfe (Hadis kitapları), Fıkıh-ı Şerîf (Fıkıh kitabı) başta olmak üzere birçok kitap ve lügat vakfetmiştir.⁴⁶⁰ Derviş

⁴⁵⁵ VGMA, Defter No: 988, 610, 628, 733, 629, 743, 583, 76, 742.

⁴⁵⁶ "...beher sene hilâl-i Ramazani şerifte mekteb-i lâtipte Muallim-i sıbyân olan Hoca efendiye on beş kuruş iydiye elbise baha verile ve Halife-i mektep olan kimesneye on kuruş iydiye elbise baha verile ve mektepte mevcut sıbyândan ancak yirmi neferine üçer kuruş iydiye kapama baha verile ve yirmi neferden ziyade olur ise ziyade olan her bir sıbyana yirmişer para iydiye pâpûç baha verile ve mekteb-i münifte mevcut sıbyânın her birine beher mah yirmişer para verile ve beher sene mevsim-i şitada mektepte yakmak için onbeş kuruşluk kömür iştira oluna..." VGMA, Darbhane Emini Yusuf Ağa Vakfiyesi, Defter No: 628, Sayfa 853, Sıra 468.

⁴⁵⁷ Mehmet İbşirli, "Buk'a", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/386-387.

⁴⁵⁸ İsmail E. Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II (Kuruluşları Tazminata Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri)* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1988), 250.

⁴⁵⁹ İstanbul'da Darüs-Sa'adette görevli olup aynı zamanda Mekke ve Medine'nin muhasebe kayıtlarını tutan kişidir. VGMA, Defter No: 739, Sayfa 73, Sıra 38.

⁴⁶⁰ 10 adet Kur'anı Kerim, 1 adet Kadı Tefsiri, 2 adet Ebu's-Suud Tefsiri, 1 adet Şifa-i Şerîf, 2 adet Şehab Ale's-Şifa, 1 adet Buhârî-i Şerîf, 1 adet Şerh-i Şemay'l-i li'l-menavi, 1 adet Şerh-i Meşârik-i İbn Melik, 1 adet Dürer-i Gurer, 1 adet Hidâye Cild-i Sâni, 1 adet Mesâbih-i Şerîf, 1 adet Meânî-yi Muhtasar, 1 adet

Mustafa Efendi, bu kitapları muhafaza etmek ve herkesin faydalanmasını sağlamak amacıyla İbrahim Efendi adında bir kişiyi hâfız-ı kütüb, Hafız Mustafa Efendi adlı kişiyi de hâfız-ı kütüb vekili olarak tayin etmiştir. Bu sayede bu kişiler kitapların korunması ve denetimini sağlamakla mükellef birer görevli olmuşlardır.

Yukarıda anlatılanların yanı sıra camilere inşa edilen irili ufaklı kütüphaneler de mevcuttu. Camilere yapılan bu kütüphaneler birer dolaptan ibaret olarak bilinmektedir. Zira camiye gelen cemaatin faydalanması için vakfedilen bu kitapların iyi muhafaza edilmesi ve sonraki kuşaklara aktarılması hayli önem arz etmekteydi. Bu yüzden bu kitapları, inşa ettikleri dolaplarda muhafaza etmek gerekmekteydi. Bunun bir örneğini Resmo'da Ankebut Ahmet Paşa Cami'nde İmam olan El-hac İsmail Efendi bin El-hac İbrahim Efendi tarafından görmek mümkündür. İsmail Efendi, H.1181/M.1767-68 yılında dört gözlü dükkân ve gediği ile beraber bir gözlü kahvehanesini vakfetmiştir. Bu vakfın müteveli görevine ise gümrük emini El-hac İbrahim Ağa'yı getirtmiştir. İbrahim Ağa'ya yıllık on kuruş tevliyet ücreti, on kuruş taam (yemek) ücreti verilmesi karşılığında yıllık dört hatim indirilmesi istenmiştir. Ayrıca her bir hatim de beşer kuruş daha verilmesi şart olunmuştur. Sonrasında İbrahim Ağa'nın vefat etmesiyle birlikte yerine İsmail Ağa bin Ahmed Çelebi adlı şahsın müteveli olarak atanmasını ve hizmeti karşılığında 15 kuruş verilmesini şart koşmuştur. H.1197/M.1782-83 yılına gelindiğinde İsmail Efendi eski vakfına ek olarak yeni vakıflar kurmuştur. Kurduğu bu vakıflar, Ankebut Ahmet Paşa Cami yanında bulunan meskeni olan avlusuyla birlikte bağ ve ağaçlarını, iki göz tahtani hane, bir tahtani oda, divanhane, üç gözlü fevkani oda, camekânıyla birlikte bir hamam, bir fırın ve iki kenif olarak bilinmektedir. İsmail Efendi kurmuş olduğu bu yeni vakfa her sene bir mevlit ve bir hatim indirilmesini talep etmiştir. Ayrıca hâlâ imam olduğu Ankebut Ahmet Paşa Cami'nde yeni bir dolap yaptırmış eski kitapların orada muhafaza edilmesini istemiştir. Eski kitaplarına ek olarak yeni kitaplar ve risaleler ekleyerek kitapların korunması ve muhafaza edilmesini şart koşmuştur.⁴⁶¹

Camilere inşa edilen kütüphanelerden biri de Fazıl Ahmed Paşa Cami medresesinin müderrisi Hacı Osman oğlu Ebubekir Abdullah Efendi tarafından yapılmıştır. Şöyle ki Ebubekir Abdullah Efendi, Vezir Cami içerisinde kafes olarak tabir olunan bir dolap yaptırıp, kitapların burada muhafaza edilmesini, buraya güvenilir bir kişinin tayin olunup kuşluk vakitlerinde dolabı açmasını ve ikinci vaktine kadar muhafaza etmesini istemiştir. Vâkıfın bu dolabı yaptırıp, kitapları muhafaza etmesinin

Tuhfetü'l-Müluk Ma'a Şir'atü'l-İslâm, 1 adet Câmiü's-Sagîr li-Siyûti, 1 adet Kitâbü'z-zeria' Mine'l-Fıkıh, 10 adet Ravzatü'l-Ahbar, 1 adet Mevzu'a't Ale'l-Kâri, 1 adet Ebu'l-Müntehâ Şerh-i Fikhü'l-Ekber, 1 adet Mülteka'l-Ebhur, 1 adet Tarikat-ı Muhâmediye, 1 adet Beduru's-Sâfire, 1 adet A'liyü'l-Kâri Ale'l-Fıkıh'l-Ekber, 1 adet Mecmuatü Fi'l-Mantık, 1 adet Mu'ni'l-Lebib, 1 adet Mua'ddilün li's-Salât, 1 adet İbrâhim Halebi, 1 adet Hadis-i Er ba'in li'n-Nevevi Ma'a Bidâyeti'l-Hidâye, 1 adet Hâşiyetü Mantık a'lâ-Miri't-Tehzib, 1 adet Telhîsü'l-Miftah, 1 adet Şerhü'd-Dibâce el-Mis bah, 1 adet Kitâbi'd-dav, 1 adet Hısn-ı Hasin, 1 adet Lügat-ı Şâhidi, 1 adet Lügatü Ni'metu'llâh. VGMA, Derviş Mustafa Efendi Vakfiyesi, Defter No: 739, Sayfa 73, Sıra 38.

⁴⁶¹ VGMA, İsmail Efendi Vakfiyesi, Defter No: 270, Sayfa 190.

sebepleri arasında hem kitapların uzun ömürlü olmasını sağlamak hem de ulemanın ve ilim talebelerinin faydalanmasını istemesidir. Akabinde vakfa her kim kâtip olur ise kitaplara nezaret etmesini, eğer bu kişi vakfın şartlarına uymaz ise hâkimin yetkisiyle azlolunup yerine başka bir şahsın getirilmesini şart koşmuştur.⁴⁶²

Yukarıdaki bilgilerden hareketle XVIII. yüzyılda Girit'teki kütüphaneler ya camilere ya da mektep ve medreselere inşa edilmiştir. Eğitim kurumları içerisinde bulunan bu kütüphanelerde çoğunlukla dini ilimlere kısmen de lügat ve edebi çalışmalara ağırlık verilmiştir. Kütüphanelerde tefsir ve hadis kitapları önemli bir yer teşkil etmekteydi. Bunun yanında mantık gibi ilimler de müfredatta yer bulmaktaydı.⁴⁶³ Kitapların medrese ya da cami dışına çıkarılmasına izin verilmezdi. Çünkü kitapların kullanımına ilişkin hususlarda vakfiyelerde vâkıfın koymuş olduğu şartlar esas alınırdı. Kütüphane baş sorumlusu nâzır ya da vakfın mütevellisi idi. Ayrıca bu kütüphanelerde kütüphanecilere yardımcı görevliler de atanırdı.⁴⁶⁴

4.1.2. Dini Hizmet Vakıfları

Osmanlı Devleti'nde dini kurumlara merkezden yapılan resmi görevli atamaları dışında, dini hizmetlerin çeşitli kişiler tarafından kurulan vakıflarca yürütüldüğü bilinmektedir. Cami, mescit, tekke, zaviye, türbe gibi her türlü dini kurumun kurulması, buralarda görev yapan kişilerin ücretlerinin ödenmesi, bu yapıların tamir, bakım ve onarımlarının yapılması, hatim, cüz, sure, mevlit okutulması ve dua edilmesi gibi insanların inançlarıyla ilgili faaliyetlerin yerine getirilmesi din hizmetleri içerisinde yer alır. XVIII. yüzyıl Girit'inde vakıf kurucuları, dini kurum ve hizmetlere oldukça önem vermişlerdir. Bu vakıf kurucuları, kurdukları vakıflardan, dini kurumlardaki görevlilerin ücretlerinin ödenmesine, dini kurumların ihtiyaç, bakım ve onarımına, kendilerinin veya belirttikleri herhangi birinin ruhuna hatim, aşır, mevlit ve dua okutulmasına ödenek ayırmışlardır.

Bu kısımda, öncelikle Girit'te bulunan mescit ve camiler hakkında bilgilere yer verilecektir. Akabinde, yine dini hizmet amaçlı vakıflardan tekke ve zaviyeler tanımlanarak ele alınacaktır. Üçüncü olarak, kayıtlarda mezar ve türbe olarak yer alan ve çoğu zaman aynı anlam olarak kullanılan kayıtlara yer verilecektir. Son olarak ise belgelerde sıklıkla geçen ve önemli bir yeri kapsayan tilavet ve dua vakıfları da ayrı bir başlık altında incelenecektir.

⁴⁶² VGMA, *Hacı Osman oğlu Ebubekir Abdullah Efendi Vakfiyesi*, Defter No: 579, Sayfa 86, Sıra 37.

⁴⁶³ VGMA, *Derviş Mustafa Efendi Vakfiyesi*, Defter No: 739, Sayfa 73, Sıra 38.

⁴⁶⁴ VGMA, *Hacı Osman oğlu Ebubekir Abdullah Efendi Vakfiyesi*, Defter No: 579, Sayfa 86, Sıra 37.

4.1.2.1. Mescitler

Mescit, Arapçada eğilmek, tevazu ile aynı yere koymak anlamına gelen *secede* kökünden secde edilen yer manasında bir mekân ismi olup, Müslümanların mabedi ve müminlerin ibadetgâhı olarak anılır.⁴⁶⁵ Büyük camilerin dışında, mahalle aralarında, minberi olmayan ve genellikle küçük olarak inşa edilmiş ibadet yerleri mescit olarak adlandırmışlardır.

Mahalle aralarındaki mescitler, genellikle mahalle halkının ve esnafın vakit namazlarını kıldığı yerlerdi. Halk, Cuma ve bayram namazları, kandil geceleri ve ramazan akşamlarını ihya için özellikle büyük camilerde toplanırdı.⁴⁶⁶ Girit örneğinde ise, fetih tamamlandıktan sonra kiliseler cami ve mescitlere çevrilmiştir.⁴⁶⁷ Ayrıca halkın büyük bir bölümü, kurduğu vakıflarla mahallelerine mescit yaptırmışlar, var olan mescitlerin giderlerini karşılamışlar ve bu mescitlere bir minber inşa ettirerek camiye dönüştürmüşlerdir.⁴⁶⁸

Girit'e ilişkin arşiv vesikalarında yukarıda köyler başlığı altında da incelendiği üzere birçok mescit vakfına rastlanılmıştır. Bu vakıflar arasında Gazi Hüseyin Paşa'nın kurduğu vakıf önemlidir. Çünkü Gazi Hüseyin Paşa, Resmo, Hanya ve Kisamo'da yaptırmış olduğu mescit vakfına birçok köyün geliri başta olmak üzere arazi, bağ, bahçe, ağaç, dükkân, değirmen ve hamamları da akar olarak vakfetmiştir. Gazi Hüseyin Paşa, Hanya'da yaptırdığı mescide sonrasında bir minber yaptırıp bu mescidi camiye çevirmiştir.⁴⁶⁹ Kandiye'de bulunan bir diğer mescit vakfı da Reisülküttab Ahmet Efendi'ye aittir. Ahmet Efendi sonradan bu mescide bir minber ekleyerek burayı camiye çevirmiştir. Caminin imamı olan Ahmet bin Mustafa'ya ve cami civarında bulunan

⁴⁶⁵ Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, "Mescid" 2/1341.

⁴⁶⁶ Örn. Bkz. "...vech-i şer'î üzere iştirâ eylediği arsa-i hâliye üzerine müceddeden bir câmi'-i şerîf ve mihrâb ve minâre binâ idüp ve emr-i padişâh-ı ve izn-i şahinşâhı üzere ikâmet-i cum'a ve kâffe-i mü'minîne edâ-i salât-ı mefrûza için izn-i âmm eyledikten sonra..." VGMA, *Kandiye ve Girit Muhafızı Mehmed Paşa Vakfiyesi*, Defter No: 743, Sayfa 117, Sıra 28.

⁴⁶⁷ Örn. Bkz. "...İslâm ile münevver olan Kandiye Kal'ası sahası ta'mîr ve bi'l-cümle ihyâ oldıktan sonra dâhilinde olan kenîse yerlerini tathîr ve cevâmî' ve mesâcid binâ itmekle ta'mîre tâlib olan erbâb-ı hayrât hibe ve temlik olına deyu hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrûn oldıkda..." VGMA, *Mahmud Ağa bin Hüseyin (Fazıl Ahmet Paşa'nın Kethüdası) Vakfiyesi*, Defter No: 629, Sayfa 10, Sıra 5.

⁴⁶⁸ Örn. Bkz. "...mâ-âbid-i kadiriyyeden Emir Mescidi dimekle ma'rûf mescid-i şerîfe bâ-izn-i sultânî vaz'-ı minber idüp ikâmeti salavât-ı cum'a ve îdeyn için âbid ve mu'tedil ve mücevvid ve murâ'atî'l-müfsidâtı salât ve ferâiz ve sünen ve müstehabbâta ârif ve ma'âni-i seyyibe-i hutbeye vâkıf bir kimesne hatîb olup câmi'-i mezkûrda hâzır olan cemâ'at-ı müslimîne evkâtı ma'lûmede hitâbet ve imâmet idüp yevmî sekiz sağ akçe vazîfeye mutasarrıf ola..." VGMA, *Niğde'li Hacı Ali Ağa ibn Hasan Ağa Vakfiyesi*, Defter No: 578, Sayfa 228, Sıra 72; "...Pendiye nahiyesine tabi İskopla karyesinde müceddeden bina ve hasbeten lillâhi teala vakfedüb bi-izn-i sultani minber vaz'eylediğim hayata tûlen yedi ve arzan altı zira' ve avlusu tulen onsekiz ve arzan onaltı zira' olan tûlen onbeş ve arzan beşbuçuk zira' Cami'i şerif imâm ve hatibine senede otuz kuruş ve onbeş muzur hinta verile..." VGMA, *Mehmed oğlu Hacı Mustafa Ağa Vakfiyesi*, Defter No: 583, Sayfa 198, Sıra 170; "...Hanya'da vâkı' câmi' eyledigim mescid-i şerîfinin imâmına yevmî on akçe vazîfe virile ve müezzine beş akçe vazîfe ve kayyimine üç akçe vazîfe virile ve yevmî on akçe kandil ve hasîr ve şem'-i asel iştirâ' olına..." VGMA, *Gazi Hüseyin Paşa Vakfiyesi*, Defter No: 610, Sayfa 205, Sıra 243.

⁴⁶⁹ VGMA, *Gazi Hüseyin Paşa Vakfiyesi*, Defter No: 610, Sayfa 205, Sıra 243.

mektebin muallimine görevleri karşılığında günlük sekizer akçe ile maaşa bağlamıştır.⁴⁷⁰ Bir diğer kayıtta ise Muharrir Hansan Efendi'nin Kandiye'de yaptırmış olduğu mescit vakfidir. Muharrir Hasan Efendi kurmuş olduğu bu vakfa Kandiye kazasına bağlı Ashuya Hamedî (?) karyesi bağlanmıştır. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda bu köylerin tamamı değil sadece zeytinyağı mukataaları vakıf geliri idi. Geçen süre zarfında bu köylerin bütün gelirlerinin ve mülkiyetinin bu vakıflara aktarıldığı anlaşılmaktadır.⁴⁷¹ Kandiye'de kurulan bir diğer mescit ise Ahmet Paşa'nın vekilharcı olan Recep Ağa'ya aittir. Bu mescit ilk sıralar yani Kandiye fethedilmeden önce bir kilise olarak bilinmektedir. 1669 senesinde Kandiye'nin fethinden sonra Vekilharc Recep Ağa bu kiliseyi sultanın izniyle mescide çevirmiştir. Daha sonrasında kendisine temlik olunan birçok menkul ve gayrimenkulü mezkûr mescide akar olarak sunmuştur. Bu akarlar, arsalar, menziller, bağ ve bahçeler, bostanlar, dükkânlar, değirmenler, fırınlar, divanhaneler gibi gayrimenkul ve arı kovanları gibi menkul mallardan oluşmaktadır. Recep Ağa'nın vakfiyesinde sunmuş olduğu şartlar doğrultusunda, mezkûr menkul ve gayrimenkullerden elde edilen hasılatlar ile mescide günlük yirmi akçe vazife ile bir imam tayin olunmasını ve yine imamın sıbyanlara ders vermesi karşılığında günlük sekiz akçe daha verilmesini istemiştir. Yine mescide bir sıbyan halifesinin tayin olunmasını ve karşılığında günlük beş akçe verilmesini istemiştir. Ayrıca bir müezzinin tayin olunmasını ve hizmeti karşılığında günlük iki akçe verilmesini şart koşmuştur. Yine bu görevlilere hizmetleri karşılığında vakfettiği değirmenden her ay birkaç kile hinta verilmesini buyurmuştur. Yine her sene berat gecesinde altışar vukkiye bal mumu satın alınmasını ve mihrabın iki tarafında bulunan şamdanların yakılmasını istemiştir.⁴⁷² Mescid'de müezzin olan kişinin ayrıca ferraş ve cabi olmasını ve hizmeti karşılığında üç akçe daha verilmesini istemiştir. Bu mescit, XIX. yüzyıla kadar varlığını korumuştur. Kayıtlardaki bilgilerden hareketle kitabet ciheti için günlük iki akçe yevmiye alan Müftizâde Ahmet Efendi'nin ölümünden sonra boşalan bu görev büyük oğluna tevcih olunduğu görülmektedir.⁴⁷³ Mescitlere ilişkin kayıtlardan bir başkası ise Velizâde El-hac Mustafa Efendi'nin tarafından Hanya'da inşa ettirdiği mescit vakfidir. Mustafa Efendi kurmuş olduğu bu vakfa, yine Hanya'da fevkanî ve tahtanî odalarını ve bir büyük mahzenini akar olarak vakfetmiştir. Mustafa Efendi'nin şartları arasında ise mezkûr odalar yıllık yüz yirmi kuruştan icar olarak verilmesini istemiştir. Karabaş Şeyh Ahmet adında bir kişiyi mescide memur olarak tayin edip her cuma gecesini ikindi vaktinden sonra mescide gitmesini ve ebeveynine Yasin suresini okuyup sevabını kendisine ve ebeveynine ihda etmesini şart koşmuştur.⁴⁷⁴

⁴⁷⁰ VGMA, HD, Defter No: 01189, Sayfa 142, Sıra 101.

⁴⁷¹ Adıyeke, "Osmanlı Giritinde Vakıf Köyler", 353.

⁴⁷² BOA, TS.MA.e, 697 /12, *Vekilharc Receğ Ağa Vakfiyesi*.

⁴⁷³ VGMA, HD, Defter No: 01166, Sayfa 127, Sıra 51.

⁴⁷⁴ VGMA, *Velizâde El-hac Mustafa Efendi Vakfiyesi*, Defter No:582, Sayfa 428, Sıra 335.

4.1.2.2. Camiler

Cami kelimesi, Arapça cem kökünden türemiş olup, toplayan, bir araya getiren manasına gelmektedir. Yine içinde Cuma namazı kılınan ve hatibin hutbe okuması için minber bulunan mabetler için de kullanılmaktadır.⁴⁷⁵

Küçük ve orta büyüklükteki Osmanlı kentlerinde diğerlerine nazaran minarelerinin bir veya iki şerefeli oluşu ile ayrılan Cuma camileri bulunurdu.⁴⁷⁶ Bunlara aynı zamanda *Ulu Cami* de denilirdi. Çevre köylerden insanlar sadece cumada değil bayram gibi önemli günlerde de buraya gelirlerdi. Bazen geniş bir alan olduğu için Cuma ve bayram namazlarının *musalla* (namazgâh) da kılındığı da anlaşılmaktadır. Genellikle musallada namaz kıldırان imam ve hatip ulu cami imam ve hatibidir.⁴⁷⁷

Girit'e ilişkin arşiv kaynaklarından elde edilen bilgiler doğrultusunda, camilerde başta dini olmak üzere farklı dallarda da eğitim öğretim yapılmıştır. Özellikle camilerin yanına inşa edilen medrese ve mektepler Girit'teki eğitim ve öğretimin temel fonksiyonlarını oluşturmuştur. Ayrıca camilerin etraflarına yapılan medrese ve imaret siteleri ile bölgede oturan insanların ihtiyaçlarına cevap veren külliyeler teşkil edilmekte, böylece yeni yerleşim birimlerinin kurulması ve gelişmesi sağlanmaktaydı. Mektep ve medrese gibi eğitim kurumlarının cami yanına inşa edilmesinin sebebi, camilerin talebeler için staj merkezi gibi kullanmak istenmesinden kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı camiler, zaman içerisinde medreselerin uygulama alanı haline gelmiştir. İbadet ve eğitim öğretim işlevinin yanı sıra, camiler kasaba ve şehirlerin çekirdeğini oluşturan önemli birer sosyal mekân haline gelmiştir.⁴⁷⁸

Araştırma konusu çerçevesinde, Girit'te bulunan cami vakıflarının bazıları XVIII. yüzyılda inşa edilirken, bazıları da daha önceden inşa edilip mezkûr yüzyıla kadar varlığını korumuşlardır. Gerek XVIII. yüzyılda vakfedilen camilerin gerekse daha önce kurulup vakfedilmiş camilerin devamlılığını sağlamak ve içinde görev alan memurların maaşlarını ödemek için vakıf kurucuları tarafından birçok gayrimenkul, akar olarak vakfedilmiştir. Yine vakıf kurucuları, kurdukları vakıflar için değişik yerlerde görev yapan memurları ayrıca kendi vakıflarına da memur olarak tayin edebiliyorlardı. Örneğin Abdulkadir oğlu İbrahim Ağa, Hanya'da sahip olduğu mallarını vakfedip bunlardan elde edilen gelirler ile Hünkâr Cami-i Şerif imamı Hacı Ahmed oğlu Hacı Mustafa'yı kurduğu vakfa nazır olarak tayin etmiştir. Hanya'da

⁴⁷⁵ Osman Ergin, *Türk Şehirlerinde İmarat Sistemi* (İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1939), 198-223; Nebi Bozkurt, "Cami", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/49-53.

⁴⁷⁶ Süreya Faruqhi, "Kentlerde Toplumsal Yaşam", *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, ed. Halil İnalcık, Donald Quataert (İstanbul: Eren Yayınları, 2000), II/699-730.

⁴⁷⁷ Memiş, *Osmanlı Taşra Toplumu*, 88-89.

⁴⁷⁸ H. Sadi Selen, "16. ve 17. Yüzyıllarda Anadolu'nun Köy ve Küçük Şehir Hayatı", *III. Türk Tarih Kongresi* (15-20 Kasım 1943) (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1948), 595.

bulunan Hacı Abdülaziz Efendiyi ise öğrencilere ilim öğretmesi için müderris olarak atamıştır.⁴⁷⁹

Daha önce kurulup XVIII. yüzyıla kadar varlığını koruyan cami vakıflarına yukarıda değinilmişti. Bu vakıflara aynı yüzyılda servetlerini sunan birçok vakıf kurucusu bulunmaktaydı. Akar olarak vakfedilen bu servetler hem camide bulunan görevlilerin ihtiyaçlarını karşılamada hem de caminin eksiklerini tamamlamada oldukça önemliydi. Önceden kurulan bir vakfa yeni akarlar eklenmesi şüphesiz orada bulunan görevlilerin de lehineydi.⁴⁸⁰ Çünkü bu kişiler hem vakfı kuran kişiden hem de sonradan bu vakfa akar bağlayan şahıslardan maaş almaktaydılar. Şöyle ki, Alizade Hasan Ağa elinde bulunan gayrimenkul servetini Arap Camiine akar olarak vakfetmiştir. Şartları arasında ise mezkûr camide pazartesi ve perşembe günleri ikindi namazından sonra bir mevlit akabinde üç ihlas okunmasını istemiştir.⁴⁸¹ Bir başka örnek ise, Haseki Mustafa Ağa ibn -El-hac Süleyman Efendi'ye aittir. Haseki Mustafa Ağa, farklı bölgelerdeki birçok gayrimenkul malını değişik kişilere kiralayarak Hanya'da bulunan Sultan İbrahim Camine akar olarak vakfetmiştir.⁴⁸² Menkul olarak ise, kütüphaneler başlığı adı altında işlenen, Derviş Mustafa Efendi'nin Hanya'da Sultan İbrahim Camine vakfettiği kitaplar örnek olarak gösterilebilir.⁴⁸³ Bu konu hakkında tutulan bir başka kayıt ise Hanya muhafızı olarak bilinen Kaptan-ı Derya Mustafa Paşa'ya aittir. Mustafa Paşa, daha önce pederi Kara Mehmed Paşa tarafından Hanya'da yaptırdığı cami vakfına yeni yaptırmış olduğu mahzeninin ilhak olunmasını istemiştir.⁴⁸⁴ Diğer bir kayıttan elde edilen bilgiler doğrultusunda Mustafa Paşa Hanya'daki on iki adet dükkânını da mezkûr vakfa ilhak olunmasını şart koştuğu görülmüştür.⁴⁸⁵ Yine başka bir örnek ise Kandiye'de Valide Sultan Cami Mahallesinde oturan Ahmed Efendi'nin kızı Saliha Hatun'a aittir. Saliha Hatun, Kandiye'de eski sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın kethüdası olan Mahmut Ağa'nın kurmuş olduğu cami, medrese ve mektep vakfına birçok malını akar olarak sunmuştur.⁴⁸⁶ Bu akarlar arasında bağ, bahçe, menzil ve tarlalar bulunmaktadır. Saliha Hatun, gayrimenkullerin kiralanarak elde edilen gelirlerin vakfin yararına kullanılmasını istemiştir.⁴⁸⁷

Girit'te daha önce kurulan vakıflara ellerindeki gayrimenkulleri akar olarak sunan bir başka kayıt ise Abdülmennan oğlu Üveys Ağa'ya aittir. Şöyle ki Üveys Ağa, Resmo'da on muzur tohum kapsayan tarlasını ve içerisindeki yüz doksan yedi kök zeytin ağacını yine Resmo'da Yahya Ağa'nın yaptırmış olduğu cami vakfına akar olarak sunmuştur. Üveys Ağa'nın sunmuş olduğu şartlar arasında mezkûr tarladan elde

⁴⁷⁹ VGMA, *Abdulkadir oğlu İbrahim Ağa Vakfiyesi*, Defter No: 988, Sayfa 44, Sıra 21.

⁴⁸⁰ VGMA, *Konakçı Ali Paşa Vakfiyesi*, Defter No: 987, Sayfa 39, Sıra 11.

⁴⁸¹ VGMA, *Alizâde Hasan Ağa Vakfiyesi*, Defter No: 742, Sayfa 485, Sıra 192.

⁴⁸² VGMA, *Haseki Mustafa Ağa ibn -El-hac Süleyman Vakfiyesi*, Defter No: 730, Sayfa 118, Sıra 77.

⁴⁸³ VGMA, *Derviş Mustafa Efendi Vakfiyesi*, Defter No: 739, Sayfa 73, Sıra 38.

⁴⁸⁴ VGMA, *Mustafa Paşa Vakfiyesi*, Defter No: 579, Sayfa 595, Sıra 260.

⁴⁸⁵ VGMA, *Mustafa Paşa ibn Mehmed Bey Vakfiyesi*, Defter No: 735, Sayfa 45, Sıra 21.

⁴⁸⁶ VGMA, *HD*, Defter No: 01166, Sayfa 121, Sıra 50.

⁴⁸⁷ VGMA, *Saliha Binti Ahmed Efendi Hatun Vakfiyesi*, Defter No: 629, Sayfa 13, Sıra 6.

edilen mahsul ile mezkûr camide görev alan kişilerin maaşlarının karşılanması, gelir fazlasının caminin diğer ihtiyaçları için kullanılmasını istemiştir.⁴⁸⁸ Bu konu ile alakalı bir başka kayıt ise, Kayalızade Mehmed Ağa İbn El-hac Hüseyin Ağa'ya aittir. Mehmed Ağa, Eyamorki karyesi hududunda bulunan bir muzurluk tarla ve içerisinde sabit olan otuz kök zeytin fidanını, bir zeytin ağacını Ankebut Ahmed Paşa Camine akar olarak vakfetmiştir. Mehmed Ağa vakfedilen gelirlerden Ankebut Ahmed Paşa Cami kapısının yanında yeni inşa ettiği altı adet kandilin her gece yakılmasını, yirmi kıyye zeytinyağı alınmasını ve mezkûr caminin kayyımı evveli olan Osman Efendi'ye teslim edilmesini şart koşmuştur. Ayrıca camide bulunan Mühr-i Süleyman'ın⁴⁸⁹ tamir ve onarım masrafları zikrolunan vakfın gelirlerinden karşılanacaktı.⁴⁹⁰ Daha önce kurulmuş cami vakfına, sahip olduğu gayrimenkullerin gelirlerini akar olarak sunan bir başka örnek ise, Mustafa bin Abdullah'a aittir. Resmo nahiyesine tabi Berine karyesi sakinlerinden Mustafa, mezkûr karyede tahminen üç muzurluk tarlasını ve içerisinde mevcut olan beş kök zeytin ağacını vakfetmiştir. Mezkur karyede Tırmala olarak bilinen mevkide tahminen beş muzurluk tarla ve Fermaki olarak bilinen mevkide iki dönüm bahçesini Resmo'da bulunan Küçük El-hac Cami'ye⁴⁹¹ vakfetmiştir. Yukarıda zikrolunan emlakın gelirlerinden, senede bir muzur hinta karşılığında Küçük El-hac Caminin tuvaletlerinde görev alması için bir kişi ferraş olarak tayin olunmuştur.⁴⁹² Resmo'da Ahmed Paşa Mahallesi sakinlerinden olan Rahse binti Abdulmennan vakfında ise Kalunkti toprağında bulunan beş muzurluk tarla ve içerisinde sabit yüz elli beş kök zeytin ağacı Resmo'da Aksaray Kolu Mahallesinde Bosnevi Şeyh Mehmed Efendi'nin vakfettiği camiye akar olarak sunulmuştu. Vâkıfenin sunmuş olduğu şartlar arasında mezkûr camide her kim müezzin olur ise zikrolunan tarla ve ağaçlara mutasarrıf ve müteveli olması ve yine mezkûr camide imam olan kişi cuma günleri yarım cüz okuyup bundan hâsıl olan sevabı kendi ruhuna hediye etmesi ve karşılığında gayrimenkullerden elde edilecek gallenin yarısının verilmesi istenmiştir.⁴⁹³ Aynı camiye vakfedilen bir diğer gayrimenkul ise Kasım Beşe bin Abdülvahab'a aittir. Şöyle ki, Kasım Beşe de Rashe

⁴⁸⁸ VGMA, *Üveys Ağa ibn Abdulmennan Vakfiyesi*, Defter No: 989, Sayfa 52, Sıra 41.

⁴⁸⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. İskender Pala, "Mühr-i Süleyman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/523-525.

⁴⁹⁰ VGMA, *Kayalızade Mehmed Ağa İbn Elhac Hüseyin Ağa Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 65.

⁴⁹¹ Bu cami Girit Adasında, Resmo kalesi içinde hayır sahiplerinden Küçük Hacı İbrahim tarafından kurulmuştur. Dört numaralı Cezayir ve Rakka ahkâm defterinden ve iki yüz otuz dört numaralı Resmo Şeriyye sicilinden çıkarılan bilgiler doğrultusunda, mezkûr cami vakfının gelir fazlası evlat ve evladına şart olunduğu bilinmektedir. Bundan dolayı Ömer, Osman, Mustafa, Mehmet, Abide ve Saliha isimli şahıslar mahkemeye başvurarak dedeleri merhum Küçük Hacı İbrahim cami vakfının gelirlerinden fazlası evladı evladına şart olunup vakfiyede kayıtlı olduğunu belirtmişlerdir. Yine kendileri de vakfedenin evlatlarından olmaları hasebiyle gelir fazlasını vakfın mütevellisi ve aynı zamanda amcaları olan Hüseyin'den istediklerinde Hüseyin'in vakfiyeyi saklayarak hisselerini vermek istemediğini belirtmişlerdir. Bundan dolayı vakfın mütevellisi olan Hüseyin'in mahkemesinin görülmesini ve vakfiyenin ortaya çıkarılarak hisse sahiplerine hisselerinin verilmesini istemişlerdir. BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 0004/44, H-29-03-1179; VGMA, *RŞSd.*, Defter No: 00234, Sıra 00028, Sayfa 54-55.

⁴⁹² VGMA, *Mustafa İbn Abdullah Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 202.

⁴⁹³ VGMA, *Rashe Binti Abdulmennan Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 204.

Binti Abdulmennan gibi tarlasıyla birlikte yirmi üç kök zeytin ağacını Bosnevi Şeyh Mehmed Efendi'nin vakfettiği camiye akar olarak sunmuştur. Kasım Beşe'nin sunmuş olduğu şartlar arasında ise, gayrimenkullerden elde edilen gallatın vakfın mütevellisi tarafından zapt olunmasını ve mezkûr camide her kim müezzin olur ise zikrolunan ağaçlara mütevelli olmasını istemiştir.⁴⁹⁴

Girit'te daha önce kurulmuş cami vakfına mülk gayrimenkulleri akar olarak sunan bir başka kayıt, Resmo Müftüsü Abdurrahim Efendiye aittir. Abdurrahim Efendi, Resmo nahiyesine tabi Müşni karyesi hududunda tahminen bir muzurluk tarla ile tarlada dikili olan yirmi kök zeytin ağacını ve Lotre karyesinde dört kök zeytin ağacını Ankebut Ahmed Paşa Cami'sine akar olarak vakfetmiştir. Abdurrahim Efendi vakfiyesinde hâsıl olan gelirler ile üç adet kandil alınması belirtilmiştir. Bu kandillerden birinin Ankebut Ahmed Paşa Cami'nde bulunan pabuçluğa, diğerinin abdesthane musluklarına ve sonuncunun ise helalarda yakılmasını şart koşmuştur.⁴⁹⁵ Ayrıca bunların sürekli yanmalarını sağlamak için yıllık zeytinyağı alınmasını ve bu kandilleri yakan kişiye de senelik doksan para ücret verilmesi istenmiştir.⁴⁹⁶

Girit'e ilişkin XVIII. yüzyıla kadar varlığını koruyan bir diğer cami vakfı ise Gazi Hüseyin Paşa'ya aittir. Gazi Hüseyin Paşa, Resmo'da tamir ettirmiş olduğu camiye⁴⁹⁷, başta birçok karye olmak üzere arazi, bağ, bahçe, ağaç, dükkân, değirmen ve hamamlarını akar olarak vakfetmiştir. Bu gayrimenkullerden elde edilecek kira gelirlerinin bir kısmını tevliyet, câbi ve kitabet cihetine diğer bir kısmını ise caminin masraflarına, görevlilerin maaşlarına ayırmıştır. Ayrıca bu gelirlerin diğer bir kısmını ise Hanya'da bulunan ilk başlarda mescit iken daha sonra camiye çevrilen vakfa tahsis etmiştir.⁴⁹⁸

Girit'te bulunan bir diğer cami vakfı, Kandiye ve Girit muhafızı olarak bilinen Mehmed Paşa'ya aittir. Ayrıca kayıtlarda bu şahıs Fındık Mehmed Paşa olarak da zikredilmektedir. Mehmed Paşa, bu camiye Topçular Tabiyesi olarak bilinen bir mahalde satın aldığı arsa üzerine inşa ettirmiştir. Ayrıca Mehmed Paşa yukarıda incelendiği üzere caminin yanına bir de muallimhane vakfetmiştir. Mehmed Paşa yeni inşa ettirdiği bu vakıflar için farklı bölgelerden arazi, bağ, bahçe, menzil, değirmen ve birçok gayrimenkulünü akar olarak sunmuştur. Mezkûr akarların kiralınmasını ve bunlardan elde edilen gelirler ile vakıfta görev alan kişilerin maaşlarının karşılanmasını istemiştir.⁴⁹⁹

⁴⁹⁴ VGMA, *Kasım Beşe Bin Abdulvahab Vakfiyesi*, Defter No:2970, Sayfa 209.

⁴⁹⁵ VGMA, *RŞSd.*, Defter No: 00234, Sıra 00049, Sayfa 97.

⁴⁹⁶ VGMA, *Resmo Müftüsü Abdurrahim Efendi ibn-i Mustafa Efendi Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 24.

⁴⁹⁷ Bu caminin bazı mevkileri zaman içerisinde harap olmuş ve tamiri ve onarımı elzem hale gelmiştir. Bu yüzden camide bulunan Müslüman cemaatinin bazıları şerri meclise başvurarak bundan önce tamire muhtaç olan yerleri kendileri tarafından onarıldığını beyan ederek şimdi ise tamire ihtiyaç duyulan malzemelerin bulunmamasından yakınmışlardır. VGMA, *RŞSd.*, Defter No: 00080, Sıra 017, Sayfa 29.

⁴⁹⁸ VGMA, *Gazi Hüseyin Paşa Vakfiyesi*, Defter No: 610, Sayfa 205, Sıra 243.

⁴⁹⁹ VGMA, *Kandiye ve Girit Muhafızı Mehmed Paşa Vakfiyesi*, Defter No: 743, Sayfa 117, Sıra 28.

Girit'te XVIII. yüzyıla kadar varlığını koruyan bir başka cami ise Konakçı Ali Paşa'ya aittir. XVIII. yüzyıla ait ilmühaber kaimesinden elde edilen bilgiler doğrultusunda Ali Paşa, bu camiyi Hanya'da Hünkâr Cami Şerif Mahallesinde, Cezairkulu olarak bilinen mahalde inşasına muvaffak olmuştur. Caminin bir tekke içerisinde yer alması hasebiyle kayıtlarda bu cami Tekye Camisi olarak adlandırılmıştır. XVIII. yüzyıla gelindiğinde Hacı-zâde Mustafa isminde bir şahıs, iki yüz kuruşunu camiye vakfederek burada bulunan görevlilere maaş bağlamıştır.⁵⁰⁰ Caminin karşısında bir mektebin olduğu da kayıtlar arasında yer almaktadır. Bu mektepte sıbyan muallimi olan kimselere günlük sekiz akçe verilmekteydi.⁵⁰¹ 01173 numaralı hurufat defterinden çıkarılan bilgiler doğrultusunda bu tekkenin şeyhi Kadiriye tarikatına mensup olan Mustafa isimli bir kişiydi. Fakat daha sonra Mustafa adlı bu şahsın vefat etmesi üzerine boşalan bu görev küçük oğluna tevcih olunmuştur.⁵⁰² XIX. yüzyıla ait masraf defterinde ise Ali Paşa'nın cami vakfı için kayyım, müezzin, cüzhan ve devirhan gibi görevli atamaları yaptığı söz konusudur.⁵⁰³ Hurufat defterlerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda ise bu cami de bulunan imama günlük on beş akçe vazife verilmiştir.⁵⁰⁴

XVII. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar varlığını koruyan diğer camiler ise, Hanya'da Hünkâr Camisi (Sultan İbrahim Camisi), Yusuf Paşa Camisi, Resmo'da Valide Sultan Camisi, Musa Paşa Camisi, Kandiye'de, Sultan İbrahim Cami, Defterdar Ahmed Paşa Camisi, Abdurrahman Ağa Camisi, Sinan Mustafa Paşa Camisi, Sedaret Kethüdası Mahmud Ağa Camisi ve Ankebut Ahmed Paşa Camisi olarak bilinmektedir. Bu camilerin XVIII. yüzyıla intikali genellikle vakıf kurucularının mallarının yerlerini belirlemek amacıyla vermiş oldukları güzergâhlardan ve görevli tevcihlerinden anlaşılmaktadır.⁵⁰⁵ H.1175 tarihli bir arzuhal kaydına göre, Kandiye'de bulunan Sultan İbrahim Han Caminin minaresinin ve bazı yerlerinin harap olduğunun ve buraların tamiri için ise iki bin gurus nakitin gerekli olduğunun darsaadete bildirilmesi üzere gerekli olan nakit gönderilerek harap olan yerler tamir olunmuştur.⁵⁰⁶ Tüm bunlara ek olarak bu camiler arasında zikredilmesi gereken bir diğer cami ise, Hanya'da bulunan Sinan Ağa Cami'dir. Her ne kadar bu caminin vakfiyesine ulaşılmamış olsa da Rumeli hurufat defterlerine kaydedilen atamalar sayesinde cami hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. Şöyle ki, bu camide günlük yirmi akçe vazife ile imam ve hatiplik görevlerinde bulunan İsa bin Abdullah'ın vefat etmesi üzerine bu görev Mehmet bin Mehmet Halife'ye tevcih olunmuştur.⁵⁰⁷ Hanya'da bulunan bir diğer cami vakfı, Tophane Mahallesi'nde eski Topçubaşı Hasan Ağa'ya aittir. İmama günlük yirmi akçe,

⁵⁰⁰ VGMA, HD, Defter No: 01173, Sayfa 279, Sıra 120.

⁵⁰¹ VGMA, HD, Defter No: 01173, Sayfa 268, Sıra 119.

⁵⁰² VGMA, HD, Defter No: 01173, Sayfa 279, Sıra 120.

⁵⁰³ VGMA, Konakçı Ali Paşa Vakfiyesi, Defter No:987, Sayfa 39, Sıra 11.

⁵⁰⁴ VGMA, HD, Defter 01173, Sayfa 261, Sıra 116.

⁵⁰⁵ BOA, BOA, C..EV., No, 361/18321; BOA, C..EV., No, 431/21813

⁵⁰⁶ KŞS, Defter No:9, Sayfa 264.

⁵⁰⁷ VGMA, HD, Defter No: 01161, Sayfa 5, Sıra 87.

müezzine üç akçe ve kayyıma ise iki akçe maaş verilmekteydi.⁵⁰⁸ Hanya'daki başka bir cami vakfı Haseki Ahmet Ağa'ya aittir. Ahmet Ağa, Gazi Hüseyin Paşa'nın eski hazinedarı olarak bilinmektedir. Bu camide imamlık vazifesi hakkında herhangi bir malumata rastlanılmamış olsa da kayyımlık ve müezzinlik görevleri için günlük üç akçe ayrılmıştır.⁵⁰⁹ Kul kethüdası olarak bilinen İbrahim Ağa'nın bir cami vakfı da Hanya'dadır.⁵¹⁰ Hurufat defterlerinden çıkarılan kayıtlar arasında bu camide görev alan imama günlük on altı akçe verilirken, müezzine günlük on akçe verilmekteydi.⁵¹¹ Hanya şehrinde bulunan başka bir cami ise, Hanya muhasarasında yer alan, küçük lakabıyla tanınan Hasan Paşa'ya aittir. XVIII. yüzyıla intikal eden bu camide imamlık vazifesi için günlük on beş akçe yevmiye alır iken, hatip ise günlük beş akçe yevmiye almaktaydı.⁵¹²

Hanya'nın fethinden sonra Saint Nicholas Kilisesi'nden camiye çevrilen Hünkâr Cami, günümüzde solunda çan kulesi, sağ tarafında külâhı bulunmayan iki şerefeli minaresiyle dikkat çekmektedir.⁵¹³ Mez-kûr camiye fetihle birlikte Hanya'da yer alan otuz dört dükkân, iki fırın, iki mahzen ve caminin etrafındaki odalarla birlikte Hanya nahiyesine bağlı Galata köyü vakfedilmiştir. Bu vakıflardan kiraya verilmesi suretiyle, 1650 yılında 111.252 akçe gelir sağlanmıştır. Bu gelirin 60.840 akçesi cami görevlilerinin maaşlarına geriye kalan 50.412 akçe bakım, onarım gibi tamirat işlerine tahsis edilmiştir.⁵¹⁴

Yusuf Paşa Cami, Venedikliler tarafından yaptırılmış olan, Saint Francisco Manastırından dönüştürülmüştür. Günümüzde arkeoloji müzesi olarak kullanılmaktadır.⁵¹⁵ Bu camiye, Hanya'da yer alan on yedi dükkân, bir mahzen, altı fırın, on dört ev, cami etrafındaki medrese odaları ve Yusuf Paşa'nın yaptırdığı iki hamamın önündeki meydanlık ile Çömlekçi köyü vakfedilmiştir. 1650'deki geliri 79.900 akçe olarak kayda geçmiştir. Bu meblağın 67.120 akçesi cami görevlilerinin senelik maaşlarına tahsis olunmuştur.⁵¹⁶

Musa Paşa Cami, Venedikliler tarafından XVI. yüzyılda inşa edilmiş olan, Santa Maria Katedralinden dönüştürülmüştür. II. Dünya Savaşındaki hava bombardımanında isabet aldığı için bu camiden, günümüze pek bir şey intikal etmemiştir.⁵¹⁷ Caminin vakıf geliri, 1650 yılında 108.480 akçe olmuştu. Bu gelir, Hanya'da yer alan yirmi sekiz dükkân, bir mahzen, beş fırın, üç değirmen, dört ev ve iki bahçe ile Abukoron nahiyesine bağlı Mahzosi ve Ramni köylerinden elde edilmiştir. Vakıfta bulunan

⁵⁰⁸ VGMA, HD, Defter No: 01173, Sayfa 261, Sıra 116.

⁵⁰⁹ VGMA, HD, Defter No: 01173, Sayfa 262, Sıra 116.

⁵¹⁰ VGMA, HD, Defter No: 01173, Sayfa 262, Sıra 118.

⁵¹¹ VGMA, HD, Defter No: 01173, Sayfa 266, Sıra 117.

⁵¹² VGMA, HD, Defter No: 01173, Sayfa 266, Sıra 117.

⁵¹³ M. Ali Gökçatı, *Geographika Yeniden Keşfedilen Yunanistan* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 236.

⁵¹⁴ BOA, *Tahrir Defterleri* (TD), No, 820, 134-137; Gülsoy, *Girit'in Fethi*, 253.

⁵¹⁵ Gökçatı, *Geographika*, 235.

⁵¹⁶ BOA, TD, No, 820, 138-141; Gülsoy, *Girit'in Fethi*, 254.

⁵¹⁷ Gökçatı, *Geographika*, 234-235.

görevlilerin maaşları ise senelik 61.200 akçe olarak belirlenmiştir.⁵¹⁸ XVIII. yüzyıla gelindiğinde bu camiye bazı görevli atamaları yapıldığı görülmektedir. Şöyle ki, bu camide günlük on beş akçe vazife ile kâtip olan Mustafa Ali'nin vefatından dolayı göreve merhumun büyük oğlu Ali bin Mustafa Halife'ye tevcih olunmuştur.⁵¹⁹ Ayrıca günlük on iki akçe vazife ile kayyım-ı evvel olan Osman Halife vefat etmiş ve görev oğlu Mustafa'ya verilmiştir.⁵²⁰ Yukarıda da görüldüğü üzere bu görevlerden boşalan yerlere genellikle vefat edenin soyundan kimseler getirilmekteydi.

Valide Turhan Sultan, Resmo'da bir cami ve bir sıbyan mektebi inşa ettirmiştir. 1659 tarihli vakfiyesinde yer alan bilgilere göre, Resmo nahiyesine bağlı Piyi köyü ve Valide Sultanın Resmo'da yaptırdığı hamamın geliri bu camiye vakfedilmiştir. Köyün senelik geliri 1650 yılında 20.000 akçeydi. Hanya nahiyesine tabi Çikalarya köyü de 1659'da caminin akarları arasında yer almıştır. Bu köy daha önce Hanya'daki Yusuf Paşa Caminin vakfı iken sonradan Valide Sultan Camisi vakıflarına dâhil edilmiştir.⁵²¹

Defterdar Ahmet Paşa Cami, Kandiye şehrinde Hristo Kefale Mahallesi'nde bulunmaktaydı. Venedikliler zamanında Saint-Marco ismi ile bilinen manastır, Ahmed Paşa adına camiye çevrilmiştir.⁵²² Bir minaresi bulunan camiye bitişik büyük bir mahzen, üç dükkân ve altı üstlü on oda vardı. Caminin üç tarafında üç bahçe, su kuyusu ve sarnıç bulunmaktaydı. Camiye, mütevellisi Hasan Ağa tarafından Kandiye'den dokuz ev, iki manastır, iki arsa ve yirmi iki dükkân satın alınarak vakfedilmişti.⁵²³ Defterdar Cami vakfına XVIII. yüzyılda ek yapıldığı tespit edilmiştir.⁵²⁴ Kandiye muhafızı olarak bilinen Kamil Ahmed Paşa, cami yanında bulunan şadırvanın dört tarafına yeni inşa ettiği on altı adet dükkân, fevkanî dört adet oda ve yüz kuruş nakit parasını diğer mallarından ifraz ederek mezkûr şadırvana vakfetmiştir. Vakfiyeye göre, on altı dükkânı farklı oranlarla değişik şahıslara kiralanması istenmiştir. Mezkûr on altı dükkândan senelik toplam 1.400 para gelir elde edilmektedir. Bununla birlikte vakfettiği yüz kuruş nakit parasını onu on bir hesabı ile istirbah olunmasını istemiştir. Dükkânlardan elde edilen kira gelirleri ve işlettiği paradan elde edilen gelir, toplam bin sekiz yüz yirmi paradır. Bu dönemde onu on bir hesabı ile istirbah edilen yüz kuruş nakit paradan elde edilen gelir takribi dört yüz yirmi paraya denk düşmektedir. Devamında Kamil Ahmed Paşa elde edilen bu gelirlerden, Kandiye ulemalarından Halil Efendi'nin mezkûr camide müderris olmasını ve vazifesinin karşılığında günlük beş sağ akçe verilmesini istemiştir. Ayrıca günlük üç sağ akçe ile Aziz Ali Ağa mütevellilik, iki sağ akçe ile Saatçizade Mehmed Efendi kâtiplik, günlük iki sağ akçe ile Defterdar Camisinde kayyım vekili olan Molla Mehmed, kenifleri

⁵¹⁸ BOA, TD, No, 820, 142-145; Gülsoy, *Girit'in Fethi*, 255.

⁵¹⁹ VGMA, HD, Defter No: 01161, Sayfa 5, Sıra 87.

⁵²⁰ VGMA, HD, Defter No: 01161, Sayfa 5, Sıra 87.

⁵²¹ BOA, TD, No, 820, 107-112; Gülsoy, *Girit'in Fethi*, 257.

⁵²² Silahtar Tarihi, I, 7548; Gülsoy, *Girit'in Fethi*, 262.

⁵²³ BOA, TD, No, 798, 47-49; Gülsoy, *Girit'in Fethi*, 262.

⁵²⁴ VGMA, HD, Defter No: 01166, Sayfa 124, Sıra 51.

temizleme ve küpleri su doldurma ile görevlendirmiştir. Yine günlük bir sağ akçe vazife ile Molla Mehmed adında kişiye kandilci olmasını ve şadırvanda ramazan ayı ile benzer mübarek gecelerde akşamdan yatsıya kadar iki adet kandil yakmasını şart koşmuştur. Yukarıda zikrolunan vazifelerden fazla kalan iki yüz altmış para kandillerin zeytinyağı ihtiyacının karşılanmasına ayrılmıştır.⁵²⁵ Fakat daha sonra Defterdar Ahmed Paşa Cami'nin mütevellisi olan Mir Mustafa adlı şahıs mahkemeye başvurarak, Kandiye'de vakfın gelirleri arasında sayılan menzil ve dükkânların kiracılarının ödeme yapmakta sıkıntı çektiklerini, vakıf mütevellisi tarafından kira gelirleri talep edildiğinde ödeme yapılmadığını beyan etmiştir.⁵²⁶ Yine vakfın mütevellisi Mir Mustafa mahkemeye başvurarak, vakfiyede kayıtlı olup her sene kiraya verilen bir adet hamamının bundan önce ecr-i mislinden noksan olarak Kandiye sakinlerinden Ömer isimli şahsa kiralanmış iken Ömer'in kira bedelini ödeyemediğini beyan etmiştir. Bu yüzden vakfın zarar gördüğünü ve bahsi geçen bu hamamı bu şahıstan alarak ecr-i misliyle başkasına kiralamak istediğinde, adı geçen kişinin bunu kabul etmediğini bildirerek mahkemesinin görülüp gereğinin yapılmasını istemiştir.⁵²⁷

Sadaret Kethüdası Mahmut Ağa Camisi, Kera Katırmıti Mahallesi'nde yer alan Ayo Yani Aşkiponlogo Manastırından dönüştürülmüştü. Caminin yanında yer alan medrese, bir meydan etrafında altı üstlü on yedi talebe odası, bir mutfak, bir divanhane, bir fırın, bir mahzen, bir dehliz, üç su kuyusu ve bir sarnıç bulunuyordu. Ayrıca iki ev ve yedi bahçe sonradan bu camiye ilhak olunmuştu. Caminin Kandiye şehrinde bulunan yirmi yedi ev, yirmi yedi dükkân, bir manastır ve altı mahzenin gelirlerinden oluşan vakıfları mevcuttu. Bütün bunları Mahmut Ağa kendisi satın alarak vakfetmişti.⁵²⁸

Ankebut Ahmed Paşa Camisi ise Ayo İleya Mahallesinde ve Yüksek Tabya yakınlarındaydı. Burada yer alan Santa Mariya Kuruzakari Manastırından camiye çevrilmiştir. Bu caminin binasında bir divanhane ve iki oda vardı. Caminin yanında yer alan medrese sekiz oda, iki çeşme, iki mutfak ve bir hol yer alıyordu. Önündeki bahçede iki oda, üç fırın ve çeşitli meyve ağaçları bulunmaktaydı.⁵²⁹ Evliya Çelebi medresede hadis ilminin tahsil edildiğini yazmaktadır. Ahmed Paşa Kandiye'den satın aldığı dört ev ve bir arsayı camiye vakfetmişti.⁵³⁰

Her ne kadar vakfiyesine rastlanılmamış olsa da 4 numaralı Cezayir ve Rakka ahkâm defterinden çıkarılan bilgiler doğrultusunda XVII. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar varlığını koruyan bir diğer cami vakfı Sultan Mehmet Han'a aittir. Şöyle ki, Girit sakinlerinden İbrahim Halife adlı şahıs mahkemeye başvurarak, Kandiye kalesinde bulunan merhum Sultan Mehmet Han'ın yaptırdığı cami vakfının malından almak üzere mezkûr camide günlük on beş akçe vazife ile ikinci müezzin ve günlük beş akçe vazife

⁵²⁵ VGMA, *Kandiye Muhafızı Kamil Ahmed Paşa Vakfiyesi*, Defter No:579-732, Sayfa 107-4, Sıra 46-2.

⁵²⁶ BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 0003/208, H-29-11-1175.

⁵²⁷ BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 0003/208, H-29-11-1175.

⁵²⁸ BOA, TD, No, 798, 32-33; Gülsoy, *Girit'in Fethi*, 265.

⁵²⁹ BOA, TD, No, 798, 170; Gülsoy, *Girit'in Fethi*, 265.

⁵³⁰ BOA, TD, No, 798, 42; Gülsoy, *Girit'in Fethi*, 265.

ile temcithan ve günlük sekiz akçe vazife ile kayyımlık görevlerinde bulunduğunu beyan etmiştir. Üzerine düşen görevler karşılığında toplam yirmi sekiz akçe aldığını ve bunu vakfın mütevellisinden talep ettiğinde, mütevellinin kendisine zulüm ettiğini ve vazifesinin karşılığını vermediğini bildirmiştir. Nihayetinde mütevellinin mahkemesinin görülmesini ve vazifeleri karşılığında hak ettiği kazancının kendisine verilmesini istemiştir.⁵³¹

Tablo 4.1. XVII. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla İntikal Eden Cami Vakıfları

Cami Adı	Bulunduğu yer
Hünkâr Cami (Sultan İbrahim Cami)	Hanya-Resmo-Kandiye
Kara Mehmet Paşa Cami	Hanya
Konakçı Ali Paşa Cami (Tekye Cami)	Hanya
Yusuf Paşa Cami	Hanya
Haseki Ahmet Ağa Cami	Hanya
Sinan Ağa Cami	Hanya
Küçük Hasan Paşa Cami	Hanya
Kul Kethüdası İbrahim Ağa Cami	Hanya
Topçubaşı Hasan Ağa	Hanya
Arap Cami	Hanya
Şeyh Abdülkadir Geylani Cami	Hanya
Hasan Paşa Cami	Hanya
Valide Sultan Cami	Kandiye-Resmo
Mahmut Ağa Cami	Kandiye
Sultan Mehmet Han Cami	Kandiye
Ankebut Ahmet Paşa Cami	Kandiye-Resmo
Zülfikar Paşa Cami	Kandiye
Defterdar Cami	Kandiye
Fındık Mehmet Paşa Cami	Kandiye
Sofu Mehmet Paşa Cami	Kandiye
Abdurrahman Ağa Cami	Kandiye
Sinan Mustafa Paşa Cami	Kandiye
Küçük El-hac Cami	Resmo
Yahya Ağa Cami	Resmo
Bosnevi Şeyh Mehmet Efendi Cami	Resmo
Gazi Hüseyin Paşa Cami	Resmo-Hanya
Musa Paşa Cami	Resmo-Hanya

Yukarıdaki tablodan (Tablo 4.1) hareketle Hanya'da on dört, Kandiye'de on bir ve son olarak Resmo'da ise sekiz cami vakfına rastlanılmıştır. XVII. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar varlığını devam ettiren toplam otuz üç adet cami bulunmaktadır. Şunu da belirtmek gerekir ki, bu camiler çoğunlukla devlet ricali tarafından vakfedilmiş ve genellikle kurucuları tarafından adlandırılmıştır.⁵³² Yine bu camilerin kurulduğu yerler şehir merkezleri olarak tercih edilmiştir. Ayrıca incelenen kaynaklarda mezkûr yüzyılda kurulan yeni cami vakıfları da mevcuttur.

H.1179, M.1765 tarihli vakfiye suretine göre XVIII. yüzyılda inşa edilen ilk cami vakfı, yanındaki mekteple birlikte Hanya'da İçkale Mahallesi sakinlerinden Derviş Ahmed Ağa ibn El-hac İsmail'e aittir. Kayıtlarda bu cami Köprü Cami olarak

⁵³¹ BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 0004/119, H-29-03-1179.

⁵³² VGMA, HD, Defter No: 01162, Sayfa 99, Sıra 28.

geçmektedir. Derviş Ahmed Ağa, bu camiye farklı yerlerde bulunan birçok gayrimenkulünü icar suretiyle akar olarak vakfetmiştir. Derviş Ahmed Ağa vakfiyesinde verdiği bilgiler doğrultusunda akar olarak vakfettiği gayrimenkullerden senelik toplam 312 kuruş kira geliri elde etmekteydi. Bu gayrimenkuller arasında tahtanî ve fevkanî odalar, mahzenler, mutfaklar, hamamlar, bağ ve bahçeler ve dükkânlar yer almaktaydı. Derviş Ahmed Ağa sunduğu şartlar arasında kira gelirlerinin dört taksit ile toplanmasını, sonrasında mektebin muallimine Kur'an dersleri vermesini karşılığında günlük on altı akçe verilmesini şart koşturmuştur. Ayrıca torunu olan Molla Ahmed adındaki kişiyi Köprü Cami'nde müezzin olmasını ve günlük on akçe almasını istemiştir. Yine camide günlük dört akçe ile bir devirhan bulunmasını, kız evladının oğulları Süleyman ve İsmail'in günlük iki akçe ile camide cüzhan olmasını şart koşturmuştur. Vâkıfın cüzhanlık görevine şart koşturduğu diğer şahıslar ise sırasıyla, oğulları Molla Ali, Hasan, Molla İbrahim ve İbrahim'in oğulları Halil ve Yusuf'tur. Ayrıca günlük ikişer akçe ile hem kendini hem de kayınını camide cüzhanlık görevine getirmiştir. Yine vâkıf akranları arasında farklı kişileri günlük değişik akçeler ile abkeş, kâtip, nazır ve duagü görevlerine getirmiştir.⁵³³

Aynı tarihte yani H.1179, M.1765 tarihli vakfiyeden edinilen bilgiler doğrultusunda vakfedilen diğer bir cami Kandiye'de, Hacı Mustafa Ağa'ya aittir. Bu cami Pedye nahiyesine bağlı İskopla denilen karyede inşa edilmiştir. Hacı Mustafa Ağa Cami vakfına akar olarak sunduğu gayrimenkul gelirlerin bir kısmını camide bulunan görevlilere ve caminin masraflarına ayırırken diğer kısmını da kurmuş olduğu bir başka vakfa⁵³⁴ tahsis etmiştir.⁵³⁵ Bu dönemdeki vakıf kurucularından bazıları, bir vakıfta görev yapan kişiler de olabilmekteydi. Şöyle ki, Kandiye kazasına bağlı Yeniköy karyesi sakinlerinden Karakaşzade olarak bilinen Mehmed Ağa dört yüz elli dönüm tarlasını diğer emlakinden ayırıp mezkûr karyede mütevellisi olduğu caminin hizmetçilerine vakfetmiştir. Mehmed Ağa'nın vakfiyesindeki şartlara göre, tarlasının yıllık on sekiz kuruş icare ile vakfa müteveli olanlar tarafından kullanılmasını istemiştir. Gelir ile camide mücevvid, müezzin, kayyım gibi görevlilerin maaşlarının ödenmesini şart koşturmuştur. Ayrıca camide mübarek gecelerde kandil yakılması için zeytinyağı ve bal mumu alınmasını istemiştir.⁵³⁶ Kandiye'de inşa edilen bir diğer cami, Ser-turna İbrahim Ağa'ya aittir. Bu camide günlük yirmi bir akçe vazife ile görev alan imamlık ve hatiplik için Ali bin Ahmet adlı şahıs görevlendirilmişti.⁵³⁷

Vakıf kurucuları tarafından inşa edilen vasiyet vakıfları da bulunmaktaydı. Şöyle ki, Hanya'da Yusuf Paşa Mahallesi sakinlerinden Turbizade Alemdar İbrahim Ağa ölüm döşegine düştükten sonra eşi, oğlu ve kız kardeşlerine kendi malının sülüsünden

⁵³³ VGMA, *Derviş Ahmed Ağa İbn El-hac İsmail Vakfiyesi*, Defter No:988, Sayfa 98, Sıra 34.

⁵³⁴ Sebilhane vakfı. Bu konu Sebilhane bağılığı altında incelenecektir.

⁵³⁵ VGMA, *Mehmed oğlu Hacı Mustafa Ağa Vakfiyesi*, Defter No: 583, Sayfa 198, Sıra 170.

⁵³⁶ VGMA, *Karakaşzade Arif Mehmed Ağa Vakfiyesi*, Defter No: 733, Sayfa 161, Sıra 87.

⁵³⁷ VGMA, *HD*, Defter No: 01166, Sayfa 125, Sıra 52.

bir cami yaptırmalarını vasiyet etmiştir. Arta kalan terekesinin sülüsünden ise cami görevlilerinin ihtiyaçları ile masraflarının karşılanması için akar olarak kullanılması istemiştir. Bu cami Hanya'da Apokoron nahiyesine tabi Kalyos karyesinde bulunmaktadır.⁵³⁸ Vakfiyeye göre mezkûr gayrimenkullerin kiraya verilip camide bulunan görevli maaşlarının karşılanması ve onarım için harcanmasını istemiştir.⁵³⁹

Girit'te kurulan bir diğer cami vakfı, Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşılardan Darbhane Emini Yusuf Ağa'ya aittir. Yusuf Ağa'nın vakfiyesinin zeylinden çıkarılan bilgiler doğrultusunda Seline nahiyesinde İstaniko karyesinde bir cami inşa edip vakfetmiştir. Daha sonra camiye birçok gayrimenkulünü akar olarak kaydettirmiştir. Bu gayrimenkullerden elde edilen gelirlerin bir kısmını Mekke ve Medine'ye diğer kısmını ise caminin ihtiyaçlarını ile görevlilerin maaşlarını ödemeye ayırmıştır.⁵⁴⁰

XVIII. yüzyılda Resmo'da da vakfedilmiş cami kaydına rastlanılmıştır. H.1200, M.1785 tarihli vakfiyeye göre Haseki Ömer Ağa tarafından Resmo'da bir cami vakfedilmiştir. Haseki Ömer Ağa, cami vakfına birçok gayrimenkulünü⁵⁴¹ akar olarak vakfetmiştir. İcaretyen ile on dokuz kuruşa icar olunacak gayrimenkuller, Sultan İbrahim Han Mahallesi'ndeki üç adet konak; Pedye nahiyesine tabi İştirakos karyesindeki değirmen, iki muzurluk bahçe, tarla, haneler; Resmo sancağında, İmadiye nahiyesine tabi Aklima karyesinde hanelerle çiftlik. Bunlara ek olarak, İmadiye nahiyesine tabi Horzaki karyesinde bulunan çiftliğini senelik otuz kuruşa; Maruna karyesinde, Moskoliya olarak bilinen mahalde bulunan tarla ve zeytin ağaçları senelik bir kuruşa; Maruna karyesinde Kidana olarak bilinen mahalde bulunan tarla ve zeytin ağaçları tüm müştemilatıyla birlikte senelik iki kuruşa; Maruna karyesinde Çimna olarak bilinen mahalde bulunan tarla ve zeytin ağaçlarını senelik bir kuruşa; mezkûr karyede bulunan

⁵³⁸ VGMA, HD, Defter No: 01173, Sayfa 261, Sıra 116.

⁵³⁹ VGMA, *Turbizade Alemdar İbrahim Ağa Vakfiyesi*, Defter No: 583, Sayfa 235, Sıra 188.

⁵⁴⁰ VGMA, *Darbhane Emini Yusuf Ağa Vakfiyesi*, Defter No:628, Sayfa 853, Sıra 468.

⁵⁴¹ Sultan İbrahim Han Mahallesi'nde bahçesiyle birlikte Haremlik ve selamlıklı üç adet konak, üç masura, Pedye nahiyesine tabi İştirakos karyesinde ahur ve mahzeniyle birlikte bir bab su değirmeni, bir bab oda, iki muzur tohum kapsayan su basar bahçe, verimli-verimsiz ağaçlar, dört muzur tohum kapsayan kırbayır tarlasını vakfetmiştir. Ayrıca Resmo Sancağında İmadiye nahiyesine tabi Aklima karyesinde bir çiftlik, iki yüz muzur tohum kapsayan tarla, iki yüz dönüm kırbayır tarla ve mezkûr çiftlikte bulunan iki adet hanelerini vakfetmiştir. Yine İmadiye nahiyesine tabi Horzaki karyesinde bir yağ değirmeni, iki hane, iki mahzen, bir fırın, mutfakıyla birlikte oda ve kiler, gusülhane ve menzil, tahminen yüz muzurluk tarla ve iki bin adet zeytin ağacı, iki yüz armut, yirmi adet badem, bir adet hurma ve değirmenin karşısında bulunan on muzurluk tarla ve yüz elli zeytin ağacını vakfetmiştir. Yine Atripto Heraki olarak bilinen mevkide on muzurluk tarla, bir yaban zeytini, iki armut ağacı ve Kumara Çiftliği karşısında bulunan yüz yirmi muzurluk tarla, beş yüz zeytin, yüz on armut, incir, dut, iki kök servi vesaire verimli ağaçlarını vakfetmiştir. Ayrıca Malenbuz karyesi yolu üstünde bulunan kırk beş adet zeytin ve çiftlikteki beş bab hanelerini vakfetmiştir. Yine İmadiye karyesi hududunda kırk muzurluk tarla, iki yüz on üç zeytin, yüz elli iki meşe ve asmalı çınarlarını, dört hane, bir yağhane, bir un değirmeni, üç incir, iki ceviz, iki kavak ve bir badem ağacını vakfetmiştir. Ayrıca Maruna karyesinde, Moskoliya olarak tabir olunan yerde sekiz muzur tarla, on bir adet zeytin ağacı ve Kebre olarak bilinen mevkide sekiz muzur tarla, yüz üç zeytin ve Çimna olarak tabir olunan mahalde on muzur tarla, on bir zeytin, on üç dut, dört çınar, bir ceviz ağacını vakfetmiştir. Tüm bunlara ek olarak Petre olarak bilinen mevkide yirmi dönüm bağ, iki muzurluk tarla, kırk beş adet zeytin ve farklı mevkilerde bulunan verimli-verimsiz ağaçlarını, bağ ve tarlalarını akar olarak vakfetmiştir. VGMA, *Haseki Ömer Ağa bin Mehmed Ağa Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 27.

yağhane ile bir göz dükkânın senelik altı kuruşa kiralanmasını şart koşturmuştur. Ömer Ağa yukarıda zikredilen gelirler ile caminin tamir ihtiyaçlarının karşılanıp hasır, kandil ve bal mumu satın alınmasını istemiştir. Ayrıca vakfın mütevellisi aracılığıyla işini layıkıyla yapan bir kişiyi camiye imam ve müezzin olarak atanmasını şart koşturmuştur. Tüm bunların yanında her Ramazan ayında, iftar vakitlerinde lokum alınıp cami cemaatine dağıtılmasını, bayram günlerinde ise sala ezanından hemen sonra Müslüman cemaatine yemek verilmesini buyurmuştur.⁵⁴²

Bazı durumlarda vakfedilen gayrimenkullerden elde edilen gelirlerin hepsi vakfın yararına kullanılmazdı. Bundan hareketle bazen sadece bu mülklerden elde edilecek aşarları vakfeden vakıf kurucuları bulunmaktaydı. Şöyle ki Resmo'da Uzun Sokak Mahallesi sakinlerinden Kaldan İsmail bin Yusuf, Resmo nahiyesine tabi Fotnosi karyesi hududunda tahminen on ırgatlık bahçesini, içerisinde yirmi beş kök zeytin fidanını, iki kök ceviz ağacını, tahminen bir buçuk muzurluk tarla ve içerisinde bir kök zeytin ağacı bulunan bir rub tarlasını vakfetmiştir. Yine mezkûr karyede iki rub tarla ve içerisinde yedi kök kayısı, bir kök dut, meşe ağaçları ve etrafındaki gül ağaçlarıyla birlikte vakfa kaydettirmiştir. Kaldan İsmail, yukarıda zikrolunan emlakinden her sene hâsıl olan gelirlerin aşarının vakfedilmesi ve bununla her sene Muharrem ayında fukaraya aşure dağıtılıp yemek verilmesi için on beş kıyye pekmez vesaire lazım olan malzemelerin alınmasını şart koşturmuştur. Ayrıca Gazi Hüseyin Paşa Cami'nde kadir gecelerinde bir kıyye gül suyu alınıp Müslüman cemaatine ikram edilmesini ve bunu ikram eden görevliye ise on beş para verilmesini istemiştir.⁵⁴³

Mezkûr dönemde kurulan Kabalızade İbrahim Ağa cami vakfına, Asiroz olarak bilinen mahalde altı ırgatlık bağ, on muzurluk tarla, yirmi beş kök zeytin ağacı, dokuz kök zeytin fidanı ve iki harnup ağacı akar olarak sunulmuştur. Yine Kashat olarak bilinen mevkide yarım muzurluk tarla, yedi kök zeytin ağacı, Hakyoka olarak bilinen mahalde sekiz muzurluk tarla, bir meşe ağacını akar olarak vakfedilmiştir. Ayrıca Hanya'da Ahlaz olarak bilinen mahalde on muzurluk tarla, otuz çınar ağacı, iki ahlat ağacı, bir meşe ve başka bir mevkide ise elli kök zeytin ağacı, üç kök zeytin fidanı, bir harnup, bir incir, bir servi ağacı; Coristera olarak bilinen mahalde yarım muzurluk tarla ve on yedi kök zeytin ağacı; Madarna olarak bilinen mahalde iki muzurluk tarla ve kırk iki zeytin ağacı, bir armut, Zaraqolu olarak bilinen mevkide on iki muzurluk tarla ve yirmi zeytin ağacı akar olarak kaydedilmiştir. Tüm bunlara ek olarak Corizya olarak bilinen mahalde iki rub tarla, on kök zeytin ağacı, iki incir, bir armut, Bobya olarak bilinen mevkide ise bir rub tarla ve iki kök zeytin ağacı mezkûr vakfa verilmiştir. Bu gelirler ile camide görevli olan imamın yıllık maaşının ve onarım masraflarının

⁵⁴² VGMA, *Haseki Ömer Ağa bin Mehmed Ağa Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 27.

⁵⁴³ VGMA, *Kaldan İsmail İbn Yusuf Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 100-101.

karşılanması istenmiştir. Ayrıca camiye yeni hasır ve kandillerin aydınlatılması için yıllık zeytinyağı alınması şart koşulmuştur.⁵⁴⁴

Tablo 4.2. XVIII. Yüzyılda Kurulan Cami Vakıfları

Cami Adı	Bulunduğu yer
Mehmet Ağa Cami	Hanya
Köprü Cami (Derviş Ahmet Ağa Cami)	Hanya
Alemdar İbrahim Ağa Cami	Hanya
Darbhone Emmini Yusuf Ağa Cami	Hanya
Hacı Mustafa Ağa Cami	Kandiye
Ser-turna İbrahim Ağa	Kandiye
Çavuş-zâde Mustafa Efendi Cami	Kandiye
Reisülküttap Ahmet Efendi Cami	Kandiye
Haseki Ömer Ağa Cami	Resmo
Kabalızade İbrahim Ağa Cami	Resmo

Yukarıdaki tablodan (Tablo 4.2) hareketle XVIII. yüzyılda Hanya'da dört, Resmo'da iki ve Kandiye'de dört adet olmak üzere toplam on adet cami vakfı vardır. Buna göre XVII. yüzyıla oranla XVIII. yüzyılda vakfedilen cami sayısı daha azdır. Bunun nedeni olarak XVIII. yüzyılda Girit'te bulunan vakıf kurucuları genellikle yeni yapılar inşa etmek yerine eski yapıları korumaya çalışmaları ve bu yüzden ellerinde bulunan servetleri eski yapılara akar olarak sunmuş olmaları yatmaktadır. Ayrıca atalarından kendilerine miras kalan zenginlikleri yaşatmaya çalıştıkları da düşünülebilir.

Tüm bunlardan hareketle, Müslümanların ibadetine tahsis edilmiş bir bina olan cami, aynı zamanda bir eğitim ve öğretim kurumu olarak da kullanılmaktaydı. Mektep ve medrese binaları genellikle camilerin yanında inşa edildiği için buralarda bulunan öğretim elamanları ayrıca camide Kur'an, hadis ve fıkıh dersleri de vermekteydiler. Ekseriyetle, bizzat vakıf kurucuları tarafından tayin edilmiş olan bu öğretim elemanlarının çalışma günleri ve saatlerini yine vakıf kurucuları tarafından belirlenmekteydi. Genellikle pazartesi ve perşembe günleri çalışan öğretim elemanları, bazen cumartesi günleri de çalışabiliyorlardı. Kısaca haftanın iki ya da üç günü ders verme yükümlülükleri bulunmaktaydı.⁵⁴⁵ Cami de ise, imam,⁵⁴⁶ müezzin, müezzin-i sani,⁵⁴⁷ vaiz,⁵⁴⁸ hatip,⁵⁴⁹ kayyim,⁵⁵⁰ dervirhan,⁵⁵¹ cüzhan,⁵⁵² abkeş,⁵⁵³ duagu,⁵⁵⁴ ferraş⁵⁵⁵

⁵⁴⁴ VGMA, *Kabalızade İbrahim Ağa Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 94.

⁵⁴⁵ VGMA, *Mahmud Ağa bin Hüseyin*, Defter No: 629, Sayfa 10, Sıra 5.

⁵⁴⁶ Arapça emm “öne geçmek, sevk ve idare etmek” kökünden gelen imam, terim olarak “cemaatle kılınan namaza önderlik eden kimse” ve ayrıca “devlet başkanı” anlamlarını ifade etmektedir. M. Sabri Küçükbaşcı, “İmam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/178-181.

⁵⁴⁷ Kelime sözlükte “çağrıda bulunan, ezan okuyan, kamet getiren kimse” manasında kullanılmaktadır. M. Sabri Küçükbaşcı, “Müezzin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 31/489-495.

⁵⁴⁸ Sözlükte “öğüt vermek, uyarmak, sakındırmak” anlamındaki va'z “bir topluluğa dini ve ahlaki konularda nasihat etmek, dinleyenlerin kalplerini iyiliğe ısındıracak sözler söylemek, uhrevi mükâfat ve azaba dair bilgiler vererek teşvik ve ikazda bulunmak” şeklinde tanımlanmaktadır. Hasan Cirit, “Vaaz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 31/404-407.

ve kandilci⁵⁵⁶ gibi görevliler bulunmaktaydı. Bu görevlilerin ortalama günlük ücretleri aşağıdaki tabloda (Tablo 4.3) mevcuttur.

Tablo 4.3. Cami Görevlileri ve Günlük Ortalama Ücretleri (Akçe)

Vakfiye Sahibi	Cami Görevlileri ve Günlük Ücretleri (Akçe)												
	İma m	Mü ezzi n	Müe zzin -i Sani	Vai z	Hat ip	Kay yım	Devi rhan	Cüz han	Ab keş	Dua gü	Kât ip	Ferr aş	Kan dilci
Sultan Mehmed Han		15		5		8							
Valide Sultan							3						

⁵⁴⁹ Arapça aslı hatâbe olan kelime “hutbe okuma, güzel söz söyleme, vaaz ve nasihat etme” gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak “bir topluluğa bir maksadı anlatmak, bir fikri açıklamak, öğüt vermek, bir görüşü benimsetmek, bir eyleme teşvik etme gibi amaçlarla yapılan güçlü ve etkileyici konuşma veya güzel konuşma sanatı” manasında kullanılmaktadır. Konuşan kişiye hatib, yaptığı konuşmaya da hitabe denir. Mahmut Kaya, “Hitâbet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/156-158.

⁵⁵⁰ Sözlükte “bir işi yerine getiren, üstlenen kimse” anlamına gelen kayyım kelimesi terim olarak “hâkim tarafından kısıtlı, gaip vb. kişiler adına hukukî tasarruflarda bulunmak üzere tayin edilen kimse” şeklindeki geniş anlamı yanında “vakıf mütevellisi” ve “camilerin temizlik işlerini yapan görevli” anlamında da kullanılmıştır. İsmail Özmel, “Kayyım”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2022), 25/107-108.

⁵⁵¹ Vâkıfın şartı gereği Cuma veya belirlenen herhangi bir gün öğle namazlarından evvel Mülk suresi veya başka bir sure-i şerife okuyan zattır. Devir ve teselsül suretiyle okunmak mülahazasıyla buna devirhânlık denmiştir. Surelerin okunmasını müteakip vakıflara ve genellikle mü'min ve mü'minâta Allah'tan mağfiret ve selâmet niyaz olunur, *Vakıflar Genel Müdürlüğü, Vakıf Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, “Devir-hân” (16.01.2024).

⁵⁵² Bir vakfiyedeki şartlar gereği Kur'an'dan cüz okuyan kimse, VGMA, *Alizâde Hasan Ağa Vakfiyesi*, Defter No: 742, Sayfa 485, Sıra 192.

⁵⁵³ Cami ve mescitlerde bulunan kaplara ve bardaklara su doldurmakla görevli kimse, su taşıyan, saka, VGMA, *Derviş Ahmed Ağa İbn El-hac İsmail Vakfiyesi*, Defter No: 988, Sayfa 98, Sıra 34.

⁵⁵⁴ “Dua eden, duacı” anlamındaki bu terim Osmanlılar'da saray, merkez ve esnaf teşkilâtlarında dua ile ilgili görevleri yerine getirenler için kullanılan resmî bir unvan niteliği kazanmıştır. Bazı kayıtlarda duacı, duahan şeklinde de adlandırılan bu görevliler günlük mesainin başlaması sırasında, belirli merasim ve şenliklerde duruma ve zamana uygun dualar okurlardı. Ayrıca tekke ve zaviyelerde zikrin veya âyinin sonunda dua etme veya ettirme ile görevli kişiler hakkında da aynı tabirler kullanılmıştır. Duahanlık aynı zamanda tarikat hiyerarşisinde de bir üst makamı ifade etmektedir. Nitekim Mevlevîlik'te duacı (duâgû) dedelerinin diğer dedegân arasında önemli bir yeri olduğu gibi âyin esnasında da önemli vazifeleri vardı. Mevlevî gülbangi denilen dua bunlar tarafından yapılırdı. Mehmet İpşirli, “Duâgû”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/541-542.

⁵⁵⁵ Sözlükte “bir şeyi yaymak, döşemek” anlamına gelen Arapça ferş (firâş) masdarından türetilmiş bir kelimedir. Abbâsiler, Gazneliler, Selçuklular ve Memlükler gibi İslâm devletlerinde bu görevi yapanlar ferrâşûn (ferrâşân) şeklinde anılmaktaydı. Osmanlılar'da ise ferrâş kelimesi, saray hizmetlisi dışında çeşitli vakıf eserlerin temizliğiyle ilgilenen görevliler için kullanılmıştır. Kutsal yerlerde (Mekke, Medine) temizleyicilik yapmayı övünç vesilesi sayanlara da ferrâşûn adı veriliirdi. Tahsin Yazıcı-Mehmet İpşirli, “Ferrâş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/408-409.

⁵⁵⁶ Kandil Latince “aydınlatici; mum, lamba” anlamındaki candela kelimesinden Arapçalaşan kindilin Türkçe'ye geçmiş şeklidir. Bu kandilleri yapan kişiye de kandilci denilmektedir. Selçuklular'la Osmanlılar'ın daha çok Farsça çerâğ, Araplar'ın ise sirâc ve misbâh kelimelerini kullandıkları görülür. Nebi Bozkurt, “Kandil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/299-300.

Kapudan Yusuf Paşa		15					2						
Musa Paşa						12							
Ser-Turna İbrahim Ağa	21										21		
Çavuş-zâde Mustafa Efendi	7				7								
Küçük Hasan Paşa	15				5		2						
Canım Reîs el-Hâc İsmâîl Ağa İbni Mehmed	3	3	-	-	2	-	-	-	-	-	-	1	-
Gazi Hüseyin Paşa 1	20	12	12	-	20	10	2	2	8	-	20	-	-
Gazi Hüseyin Paşa 2	10	7	5	-	10	3	2	-	-	-	-	-	-
Topçubaşı Hasan Ağa	20		3			2							
Darbhane Emini Yusuf Ağa	20	15	15	-	20	5	-	-	-	-	-	5	-
Karakaşzâde Arîf Mehmed Ağa	16	4	-	-	16	4	-	-	-	-	-	-	-
Konakçı Ali Paşa	15	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Mahmud Ağa bin Hüseyin	14	10	8	-	16	7	2	-	-	-	7	7	1
Mehmed Paşa	15	8	-	10	10	-	2	-	-	-	8	10	-
Üveys Ağa İbn Abdülmenan	3	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Turbizade Alemdar İbrahim Ağa	10	5	5	-	10	5	4	-	-	-	-	5	-
Sofu Mehmed Paşa			12					4					
Alizâde Hasan	-	6	-	5	-	-	-	6	-	-	-	-	-

Ağa													
Derviş Ahmed Ağa İbn El-hac İsmail	-	10	-	-	-	-	4	2	10	8	8	-	-
Haseki Mustafa Ağa ibn el-Hâcc Süleyman	-	-	-	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Defterdar Ahmed Paşa						16							
Kethüda Mahmud Ağa	14	3					2	2					
Kethüda İbrahim Ağa	16	10											
Haseki Ahmed Ağa			3			3							
Kamil Ahmet Paşa	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	2	-	1
Mehmed oğlu Hacı Mustafa Ağa	10	4	-	-	10	4	-	-	-	-	-	-	-
Haseki Ömer Ağa bin Mehmed Ağa	12	12	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kabalızad e İbrahim Ağa	17	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hasan Ağa				4									
Serdar Ahmet Paşa								2					
Ortalama	13,57	08,3 5	07,8 7	06, 08	11, 45	06,5 8	02,5 0	03,0 0	06, 66	08. 00	11, 00	05, 06	01,0 0

Vakfiyelerden ve Hurufat defterlerinden çıkartılan bilgiler doğrultusunda, cami vakfı görevlilerinden imamın günlük ortalama olarak 13,57 akçe, müezzinin 8,35 akçe, müezzini-i saninin 7,87 akçe vaizin, 6,08 akçe, hatibin 11,45 akçe, kayyimin 6,58 akçe, devirhanın 2,50 akçe, cüzhanın 3 akçe, abkeşin 6,66 akçe, duagunün 8 akçe, kâtibin 11 akçe, ferraşın 5,06 akçe, kandilcini 1 akçe ücret aldığı söylenebilir. Yukarıdaki tablodan da (Tablo: 4.3) anlaşılacağı üzere vakıf görevlileri arasında en fazla ücret imamlara verilmekteydi. İmanın aylık aldığı ücreti ortalama 407,1 akçeye tekabül etmektedir.

Resmo şeriiye sicillerindeki tereke kayıtlarına⁵⁵⁷ göre XVIII. yüzyılda Girit'te bir koyunun fiyatı ortalama 2,5 kuruş yani 300 akçeye denk gelmekteydi.⁵⁵⁸ Buna göre bir imam maaşıyla yaklaşık olarak 2 koyun alabilmekteydi. Şunu belirtmek gerekir ki, vakıflarda çalışan görevlilerin çoğu geçimini sadece bir maaşla sağlamıyorlardı. Bu görevlilerin aldığı maaşa ek olarak farklı vakıf kurucuları tarafından yeni maaşlar bağlanabilmekteydi. Kısacası yukarıda belirtilen 2 koyun tabiri bir imamın sadece bir maaşla alabileceği yekünü ifade etmektedir. XVIII. yüzyılda Girit'e ait vakıf muhasebe defteri mevcut olmadığından bu verilerin değişkenlik gösterebileceğini söylemek mümkündür. Yine XVIII. yüzyıla ait mevcut arşiv vesikalarından hareketle cami ve mescid vakıflarına, 52 imam, 48 hatip, 46 müezzin, 32 muallim, 26 devirhan, 16 kâtip, 16 cüzhan, 15 müezzin-i sani, 14 abkeş, 12 sıbyan halifesi, 11 ferraş, 10 vaiz, 6 müderris, 6 duagü, 4 kandilci olmak üzere toplamda 314 görevli atamasının yapıldığı tespit edilmiştir. Bunların dışında temizlikçi, aşçı, helacı gibi gündelik işlerle meşgul olan görevlilerde bulunmaktadır. Şunu da belirtmek gerekir ki, XVIII. yüzyılda Girit'teki vakıf kurucuları, yeni bir şahsı, memuriyete atamak yerine genellikle vakıflarda çalışan mevcut kadrolara maaş tahsis etmişlerdir.⁵⁵⁹ Mevcut vakıflara yeni kadroların tahsis edilmesini gerektiren sebeplerin başında vefat durumunun olduğu görülmektedir. Bunun dışında, liyakatsizlik, kötüye kullanmalarının⁵⁶⁰ ve şahısların kendi rızasıyla⁵⁶¹ görevden çekilmeleri dikkat çekmektedir. Örneğin, Hanya'da Kulkethüdası İbrahim Ağa caminde günlük on akçe vazife ile müezzin olan İbrahim bin Abdullah kendi rızasıyla atik beratını Ömer halife ibn Ali'ye vermiştir.⁵⁶² Görevlilerin kendi rızalarıyla beratlarını devretmelerinin sebepleri kesin olarak bilinmemekle birlikte, yaş durumundan kaynaklanmış olması muhtemeldir.

Vakıf kurucuları camide bulunan görevlilerin maaşlarına zam yapma işini vakfın mütevellisine bırakmışlar, lüzumu halinde zam yapılması gerektiği vurgulanmıştır.⁵⁶³ Yine vakıf kurucuları, camide bulunan imam, hatip, müezzin gibi kişileri birden fazla göreve getirebiliyorlardı. Yani bir kişi aynı camide hem imam hem de sıbyanlara ders veren muallim olabilmekteydi. Ayrıca aynı camide görevli olan bir imam, imamlık görevi dışında günün belirli vakitlerinde Kur'an'dan sureler okuyup ücretini ayrıca

⁵⁵⁷ İSAM, RŞSd., Defter No: 8, 32/58; 11, 9/12; 30, 18/30; 5, 10/14 ; 99, 173/345.

⁵⁵⁸ III. Ahmet döneminden itibaren esedi kuruşlar standart alınarak ilk Osmanlı kuruşları basılmaya başlanmıştır. 1 Osmanlı kuruşu =120 akçe=40 para standartında basılan kuruşların değeri 1760'ların ortalarına kadar istikrarlı bir çizgi izlemiştir. Sonraki dönemlerde de, gümüş içeriğindeki değişikliklere karşın 1 Osmanlı kuruşu 40 paraya eşit kabul edilmiştir. Şevket Pamuk, "Kuruş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 26/158-159.

⁵⁵⁹ VGMA, HD, Defter No: 01173, Sayfa 268, Sıra 119; VGMA, *Bodurzâde El-hac Ali Ağa İbn İbrahim Vakfiyesi*, Defter No: 988, Sayfa 42, Sıra 20; VGMA, *Karakaşzade Arif Mehmed Ağa Vakfiyesi*, Defter No: 733, Sayfa 161, Sıra 87.

⁵⁶⁰ VGMA, HD, Defter No: 01189, Sayfa 140, Sıra 100.

⁵⁶¹ BOA, C..EV..141/7005; 400/20280, H-29-09-1161.

⁵⁶² VGMA, HD, Defter No: 01195, Sayfa 31, Sıra 21.

⁵⁶³ VGMA, *Darbthane Emimi Yusuf Ağa Vakfiyesi*, Defter No: 628, Sayfa 853, Sıra 468.

almaktaydı.⁵⁶⁴ Vakıfta görev yapan kişilerin ücretleri vâkıf tarafından belirlendiği için bu ücretler hem ayni hem de nakdi olabiliyordu.⁵⁶⁵ Bazı görevliler maaşlarını nakdi alırken bazıları da ayni olarak alıyordu. Örneğin, Alizade Mehmed Çelebi vakfiyesinde, vakfında imam ve müezzin olanlara senelik on kıyye zeytinyağı verilmesi şart koşulmuştu.⁵⁶⁶ Vakıflarda görev alan memurların ücretleri yukarıdaki tabloda da (Tablo 4.3) görüldüğü üzere değişkenlik göstermektedir. Yani bir imam vakıf bir camide günlük 21 akçe alırken, başka bir imamın diğer camide 3 akçe aldığı görülmektedir. Bunun sebebi olarak, vakıflara atanan memurların maaşları devlet kontrolü altında olmamasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Memurların maaşları tamamen vakıf kurucuları insiyatifinde olduğu için bu kişiler istedikleri gibi maaşları belirlemede hak sahibi olmuşlardır. Bazen de bu işin vakfın mütevellisine bırakıldığı görülmüştür. Fakat belirtmek gerekir ki, vakıf kurucuları genellikle kurdukları vakfa ya kendilerinin ya da akrabalarının müteveli olmasını şart koşmuşlardır. Kaynaklardaki bilgilerden hareketle, atanan görevlilerin bazen kim olduğu bilinirken bazen de haklarında herhangi bir malumata yer verilmemiştir. Herhangi bir malumat verilmeyen kişiler hakkında genellikle işini layıkıyla yapan tabiri kullanılarak vakfa imam, müezzin gibi görevlere atanmaları şart koşulmuştur.⁵⁶⁷

Yapılan tahliller neticesinde XVIII. yüzyılda Girit'teki vakıf kurucularından bazılarının kurmuş olduğu vakıflarla akrabalarına istihdam oluşturduğu görülmektedir. Bazı vakfiyelerde, kısmen uzmanlık isteyen, imam ve müezzinlik dışındaki cüzhan, abkeş, kâtip, duagu, ferraş gibi görevlilerin atanmasında akrabalara çıkar sağlanmak istendiği görülmüştür. Örneğin, Derviş Ahmed Ağa İbn El-hac İsmail, kendisiyle birlikte oğullarını, torunlarını ve kayın biraderini kurmuş olduğu vakıfta cüzhanlık görevlerine getirilmesini şart koşturmuştur. Ayrıca diğer oğulları ve torunlarını vakfa abkeş, kâtip, duagu ve ferraş gibi görevlere getirmiştir.⁵⁶⁸ Yine bu görevlilerden biri vefat edecek olursa yerine geçen kişi genellikle akrabalarından seçilmekteydi. Örneğin, Fazıl Ahmet Paşa cami vakfında Fatma hatun vefat edip, bu görev oğluna tevcih edilmiştir.⁵⁶⁹ Cami vakfı görevlisi olarak vâkıfın akrabalarını atamasında tevliyet unsuru da bulunmaktadır. Hatta bazı durumda görev paylaşımında yaşanan sorunlardan dolayı mahkemelik olan varisler bile bulunmaktaydı.⁵⁷⁰ Yusuf Paşa'nın torunu olan Abdülaziz isimli şahıs mahkemeye başvurarak, Yusuf Paşa hayatta iken Hanya kalesinde yaptırdığı

⁵⁶⁴ Yine camide İmam olanlar sabah namazından sonra Bir Yasin ve öğlen namazından sonra Mülk suresini ve ikinci namazından sonra Nebe suresini ve akşam namazından sonra da Amene resulu kıraat edip sevablarını Peygamber efendimizin ruhuna ve ashabına ve vâkıfın ve ailesinin ruhlarına ve vakfın üzerinde hakkı olan müminlere hibe eylesin ve karşılığında günlük 1 akçe verilsin. VGMA, *Mehmed Paşa Vakfiyesi*, Defter No:743, Sayfa 117, Sıra 28.

⁵⁶⁵ BOA, C..MF..126/6274; AE.SSLM.III, 365/20856.

⁵⁶⁶ VGMA, *Alizade Mehmed Çelebi Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 202.

⁵⁶⁷ VGMA, *Haseki Ömer Ağa bin Mehmed Ağa Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 27.

⁵⁶⁸ VGMA, *Derviş Ahmed Ağa İbn El-hac İsmail Vakfiyesi*, Defter No: 988, Sayfa 98, Sıra 34.

⁵⁶⁹ C..EV.. 269/13721.

⁵⁷⁰ BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 0003/323, H-29-11-1175.

camii vakfının mütevelliliğini erkek evlatlarından büyük olana şart koştuğunu ve bunun vakfiyesinde kayıtlı olduğunu beyan etmiştir. Bunun akabinde babasından boşalan görevi padişah beratıyla kendisine verildiğini bildirmiştir. Bu zamana kadar kendisine herhangi bir müdahale olmazken kız kardeşi Ümmügülsüm Hanım'ın vakfın rüşvet yoluyla Hanya kadısı ile muhafızından arzlar alarak mütevellilik vazifesini kendi üzerine berat ettirdiğini iddia etmiştir.⁵⁷¹ Görevin mezkûr hanıma verilmesinin şartlara aykırı olduğunu söyleyip müdahalenin kaldırılmasını istemiştir.⁵⁷² Yine benzer bir durum da Sofu Mehmet Paşa vakfının varisleri arasında yaşanmıştır. Vakfın varislerinden Ümmühan Hanım mahkemeye başvurarak Sofu Mehmet Paşa vakfının mütevelliyesi olan annesi Ayşe Hanım'ın vefat ettiğini ve hayattaki en büyük evladın kendisi olduğunu beyan etmiştir. Müteveli görevinin Ümmühan Hanım'a geçmesi gerekirken vakfın kâtibi Mustafa Efendi, Ümmühan Hanım'ın kardeşi Fatma Hanım'ın büyük olduğunu söyleyerek görevi Fatma Hanım'a vermiştir.⁵⁷³ Fakat bazı durumlarda bu görevlerde bulunan kişilerin vefat ettiği ve arkasında herhangi bir erkek evlat bırakmağı tespit edilmiştir. Bu durumda boşalan yerler için işinde liyakatli ve mahir kimselerin bu görevlere getirildiği görülmüştür.⁵⁷⁴

4.1.2.3. Tekke ve Zaviyeler

Vesikalarda “tekye” şeklinde yazılıp günümüzde “tekke” olarak kullanılan kelimenin kökeni hakkında kesin bilgi yoktur.⁵⁷⁵ Fakat terim olarak, tarikat mensuplarının oturup kalkmalarına, âyin icra etmelerine mahsus yer manasında olup, Farsça “dayanma, dayanacak yer” manasındaki tekye kelimesinden bozma olduğu söylenebilir.⁵⁷⁶ İlk zamanlarda zaviyenin küçüğü olarak bilinen tekke, XVIII. yüzyıldan itibaren gelişme göstererek İslam coğrafyasında zaviyelerin yerini almıştır. Tasavvufi hayat ve düşüncenin, tarikatların müessesesi olarak görülen tekke, bazı yerlerde Kalenderhane, Mevlevihane, Kadirihane gibi ait olduğu tarikatın adıyla da anılmışlardır.⁵⁷⁷ Zaviye ise, lügat anlamı olarak, köşe, bucak, hücre, evin bir odası anlamına gelmektedir. İstilah olarak da herhangi bir tarikatın mensubu olan dervişlerin bir şeyhin idaresinde topluca yaşadıkları ve gelip geçen yolculara karşılıksız yiyecek,

⁵⁷¹ BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 0004/271, H-29-03-1179.

⁵⁷² BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 0004/189, H-29-03-1179.

⁵⁷³ BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 0004/189, H-29-03-1179.

⁵⁷⁴ BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 0003/318, H-29-11-1175.

⁵⁷⁵ Mustafa Kara, “Tekke”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/368-370.

⁵⁷⁶ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri*, 3/445.

⁵⁷⁷ Mustafa Kara, “Tasavvuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/126.

içecek ve yatacak yer sağlayan yerleşim merkezleri ya da yol üzerinde bulunan bina veya bina topluluklarını ifade etmektedir.⁵⁷⁸

Hicri IV. asırdan sonra ortaya çıkan zaviyeler, çeşitli Müslüman devlet adamları tarafından kurulmuş veya teşvik edilmiştir. Büyük Selçuklular ve özellikle Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılması ile sınır bölgelerinde istiklallerini ilan eden Türkmen beylerinin, şeyhlerin manevi nüfuzundan faydalanmak maksadı ile zengin vakıflar kurdukları görülmektedir.⁵⁷⁹ Nihayetinde tekke ve zaviyelerin kuruluşu, işleyişleri önemli ölçüde vakıflar sayesinde gerçekleştirilmiştir. Tekke ve zaviyelerin giderleri çoğu kez vakıflar yoluyla karşılanmıştır.⁵⁸⁰ Masrafların bir kısmı da zaviyelerin etrafındaki bağ, bahçe ve tarlalardan elde edilen ürünlerin gelirleri ile temin edilmiştir.⁵⁸¹

İslamlaşma yolunda büyük bir rol üstlenen tekke ve zaviyelerin Girit'te çok olması beklenebilir. Fakat Girit'te XVIII. yüzyılda çok fazla tekke ve zaviye kaydına rastlanılmamıştır. Girit'in fethinden sonra kurulan tekke ve zaviyelere sadece, "Kadiriye tarikatından, Halvetiye tarikatından ve saire" gibi ifadelerle yer verilen vakıf kayıtlarından ulaşılabilmektedir.⁵⁸² Bunun nedeni, Girit'in XVII. yüzyıl gibi görece geç bir dönemde fethedilmesi olabilir. Zira XIV. ve XV. yüzyılların aksine XVIII. yüzyılda dini hizmetler ve İslamlaştırma görevi, devletin resmi İslami anlayışının temsilcisi olan camiler tarafından yürütülmesi geleneği hakimdi.

Resmo sancağında bulunan en önemli tekkelerden birini Veli Paşa kurmuştur. XVIII. yüzyıl şerriye sicillerine göre birçok yapıyı içerisinde barındıran tekkenin, tekyenişinliğinin Şeyh Ebubekir Efendiye ait olduğu bilinmektedir. Şeyh Ebubekir öldükten sonra bu görev oğluna yani Şeyh Abdullah'a intikal etmiştir. Şeyh Abdullah aynı zamanda tekkenin içerisinde bulunan camiye cuma günleri vaaz vermekle görevli olan kişidir. O zamana kadar kendisine ihtilaf eden kimse olmaz iken Hüseyin adında bir kişi ortaya çıkarak Şeyh Abdullah'ın üzerinde olan görevleri kendi üzerine almak istemiştir. Bölge halkının bu durumu ihbar etmesi üzerine Şeyh Abdullah'ın tekrardan eski görevlerine getirilmesi ve kendisine vakfın mahsulünden günlük yirmi akçe verilmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁸³

Kurulan bu tekke ve zaviyeler bazen bütün bir topluluğa hitap ederken bazen de belirli tarikatlara hitap etmektedir. Örneğin, Kadiriye Tarikatından olan Eş-Şeyh Ali Efendi İbn Ahmed, Kandiye'de Turnacı Başı İbrahim Ağa Cami şerif mahallesinde altı

⁵⁷⁸ Ahmet Yaşar Ocak-Süreyya Faruqî, "Zâviye", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986), 13/468-476; Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lüğatı* (İstanbul, Enderun Kitabevi 1986), 372.

⁵⁷⁹ Ocak-Faruqî, "Zaviye", 471.

⁵⁸⁰ A. Yaşar Ocak, "Zaviyeler (Dinî, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme)", *Vakıflar Dergisi* 12 (1978), 247-269.

⁵⁸¹ H. Basri Öcalan, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü* (Bursa: Gaye Kitabevi, 2000), 184-208.

⁵⁸² BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 0004/55, H-29-03-1179.

⁵⁸³ VGMA, RŞSd., Defter No: 00008, Sıra 069, Sayfa 126.

üstlü birçok evini vakfetmiştir. Ayrıca bir semağhane⁵⁸⁴ ve içerisinde bahçesi olan bir küt'a avluyu, bir göz mülk menziline bütün müstemilatıyla Kadiriye tarikatına zaviye olarak vakfetmiştir. Ali Efendi, hayatta olduğu sürece vakfın tevliyetine ve mezkûr zaviyenin meşihatına (şeyhliğine) mutasarrıf olarak kendisini tayin etmiştir. Öldükten sonra ise evlatları arasından ehliyetli birinin zaviyenin tevliyetine mutasarrıf olmasını şart koşturmuştur. Soyundan kimse kalmadığı zaman ise hulefasından yetenekli ve kabiliyetli birinin zaviyeye mutasarrıf olmasını istemiştir. Eğer hulefasından bu görevi hak edecek yetenekli ve kabiliyetli biri yok ise, İstanbul Tophane'de İsmail Rumi Kaddese Hazretleri hangahlarının şeyhi olan Eş-şeyh Şerif Efendi kolunda kâtiplik yapan bir kimseye verilmesini istemiştir.⁵⁸⁵

Girit'te faaliyetleri görülen tarikatlardan birisi, Abdülkadir Geylani tarafından Bağdat'ta kurulmuş olan Kadirilerdir.⁵⁸⁶ Kadiriyye'ye mensup Şeyh Abdülkadir Tekkesi'ne Resmo kazasına bağlı Aya İrini köyü, Ayvasıl kazasına bağlı Murniye ve Purika köyleri vakıf olarak kaydedilmiştir.⁵⁸⁷ Girit'te faaliyet gösteren bir diğer tarikat ise Halvetiye'dir. Bu tarikatın şeyhi Simmaniyye kolunun kurucusu Muhammed Medeni Simmani'nin halifelerinden Sıddık ibn Ömer Han'dan müstahlef olan Ahmed Meabi Efendi (ö.1213/1798)'dir. Meabi Efendi, Kandıyeli olup "Lağımcıbaşı-zade" olarak tanınmıştır. Yine bu tarikatın bir kolu da Hanya'da bulunmakta olup bazı vakfiyelerde tarikat erbaplarına gelir sağlanmıştır. Şöyle ki İsad Paşa, Resmo'da ölen oğlu Halid Bey'in makberi üzerine yeni bir türbe inşa ettirmiş, Halvetiye tarikatı erbaplarından Eş-şeyh Ali'ye, senede bir defa mezkûr türbeyi ziyaret edip dua etmesi karşılığında on sağ akçe tahsis edilmesini istemiştir. Eğer Eş-şeyh Ali olur da vefat ederse Halvetiye tarikatının halifelerinden bir kişinin bu göreve tayin olunmasını ve şartlarına riayet edilmesini talep eylemiştir.⁵⁸⁸ Girit'te varlığı tespit edilen diğer türbeler de Köprülü Numan Paşa ve kızı Rabia hatun'a aittir. Bu türbelerin Kandıye kalesinde olduğu bilinmektedir. Nitekim Kandıye'de Fazıl Ahmet Paşa caminin kaymakam mütevellisi, merkeze bir arzuhal göndermiştir. Bu arzuhalde günlük on akçe vazife ile Kandıye kalesinde bulunan Köprülüzade Numan Paşa'nın ve kızı Rabia hatunun türbedarı Hacı Velîyüddin arkasında herhangi bir varis bırakmadan vefat ettiğini ve yerine boşalan bu göreve Mustafa adlı bir şahsın getirilmesini talep etmiştir.⁵⁸⁹

Vakfiyelere göre Girit'te, Horosanioğlu tekkesi olarak anılan bir Bektaşî tekkesi de bulunmaktadır. Ahkâm defterlerinden çıkarılan arzuhal kayıtlarına göre; Derviş Mustafa Efendi, Kandıye'nin Pedye nahiyesine bağlı Vulî köyündeki bazı bağ ve

⁵⁸⁴ Mevlevî tekkelerinde dervişlerin sema ayini yaptıkları özel bölüme verilen isimdir.

⁵⁸⁵ VGMA, *Eş-Şeyh Ali Efendi İbn Ahmed Vakfiyesi*, Defter No: 629, Sayfa 81, Sıra 43.

⁵⁸⁶ Geylani ve Kadirilik hakkında detaylı bilgi için bkz. C. Server Revnakoğlu, "Tarikatlerin Tarihine Toplu Bakış: Kadirilik", *Yeni Tarih Dünyası* 1/1 (1953), 17-19; D. S. Margoliouth, "Kādīriyye", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1951), 6/50-54.

⁵⁸⁷ VGMA, *RŞSD.*, Defter No: 00080, Sıra 057, Sayfa 110.

⁵⁸⁸ VGMA, *İsad Paşa Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 188.

⁵⁸⁹ BOA, AE.SMST.III, 15/952, H-11-11-1180; 274/21906, H-29-12-1180

bahçelerin tekkeye vakfedildiğini fakat bahse konu akarlara yabancılar tarafından müdahale edildiğini iddia etmiştir. Derviş Mustafa Efendi, bu kişilerin müdahalesinin menini istemiştir.⁵⁹⁰

4.1.2.4. Tilavet ve Dua Vakıfları

Osmanlı toplumunda vakıf kurucularının bazıları, hayattayken veya öldükten sonra kendileri, aile fertleri ve sahabeler için Kur'an, mevlit, dua okunmasını sağlamak amacıyla vakfiyelerine bu konu ile ilgili şartlar koymuşlardır. Vakıf kurucularının bu şartları arasında; Kur'an hatmi yapılması, her gün kendi ya da aile fertleri adına birer cüz Kur'an okunması veya dua edilmesi gibi şartlar bulunmaktadır. Vâkıf, öldükten sonra bu şartların sürekli olarak yerine getirilmesini sağlamak amacıyla vakfiyelerinde bu görevleri yerine getirecek kişilere gelir tahsis etmişler veya onlara çeşitli imkânlar tanımışlardır. Böylece İslam âleminde çoğunluğu eğitim-öğretim ve ibadet müesseselerinde bulunan, geçimlerini Kur'an-ı Kerim okumakla sağlayan *kâri-i cüz/eczâ*,⁵⁹¹ *kâri-i yasin/mülk/tebareke*, *kâri-i ma teyessera* gibi meslek sahipleri oluşmuştur.⁵⁹²

Müslümanların önemli ibadetlerinden biri de, Allah'a yalvarmak, yakarmak, arzu edilen bir şeyin gerçekleşmesini istemek, afv ve mağfiret dilemek manasına gelen duadır. Bu sebeple vakıf tesisinde bulunan vâkıfların mühim bir kısmı vakıf gelirlerinden kâfi derecede ehemmiyetli bir bölümünü duagû veya duahân denen kişilere tahsis etmişlerdi. Bunlar, umumiyetle türbelerde, tekkelerde, cami ve medreselerde bulunurdu. Vâkıflar ile yakınları ve geçmişleri için dua ve niyazda bulunmakla meşgul olurlardı.⁵⁹³

Müslümanlar için önemli olan bir diğer mesele ise mübarek gün ve gecelerin ibadetle değerlendirilmesidir. Bu gün ve gecelerden biri de Hz. Peygamberin doğum günü olan hicri yılın üçüncü ayı, Rebiü'l-evvel'in onikinci günüdür. Bu gün Mevlid-i Şerif bayramıdır. Osmanlılar bu bayram münasebetiyle Halvetiye tarikatı dervişlerinden Süleyman Çelebi tarafından yazılan mevlid-i şerif adında bir şiirin okunmasını gelenek haline getirmişlerdir. Osmanlı Devlet'inde 15. yüzyılın sonlarına doğru büyük bir değere mazhar olan bu gelenek, halkın vicdanına öylesine güçlü bir şekilde yerleşmiştir

⁵⁹⁰ BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 2/29, H.29.03.1171.

⁵⁹¹ Cüzhan, camilerde namazdan önce cüz okuyan kimselere denilir. Farsça'dan dilimize geçen "han" kelimesi; okumak, çağırmak anlamında kullanılır. Cüz ise Kur'an'da yirmi sayfadan oluşan bölüme verilen addır. Camilerde büyüklüklerine göre cüz okuyucuları bulunurdu. Cüzhanların içinde en çalışkan ve gayretli olana reis denilirdi. Bunlar, Cuma günleri hariç diğer günler sabah namazından sonra Kur'an'dan cüz tilavet eder daha sonra cami cemaatinin geçmişlerine ve vakıf kurucularının ruhuna hediye ederlerdi. Kur'an'ı Kerim-i oluşturan otuz cüzü yani *eczâ-yı şerifeyi* okuyan kişiler de *eczâhân* olarak bilinirdi. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri*, 3/318.

⁵⁹² Kıraat'den, *kari*; kıraat eden, okuyan, okuyucu anlamlarına gelmekte olup, görevli adı olarak Kur'an-ı usûlünce okuyan kişiye verilen addır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdulhamit Birışık, "Kıraat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/425-432.

⁵⁹³ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri*, 3/479.

ki, vakıf kurucularından büyük bir kısmı devletin muhtelif camilerinde bu dini bayramın kutlanması için mevlidhânlar ve hâfızlar gibi hususi görevliler tayin etmişlerdir.⁵⁹⁴

İncelenen dönemde, evkaf defterlerinden çıkan kayıtlar arasında yirmi adet tilavet ve dua amaçlı kayıta rastlanılmıştır. Bu tür vakıflara ayrılan mallar ise genellikle, menzil, tarla, ağaç gibi gayrimenkullerden oluşmaktadır. Örneğin Resmo'da Dalenbuz karyesi sakinlerinden Osman kızı Zeynep Hatun, zikrolunan karyede tahminen yedi buçuk tohum kapsayan tarlasını, içerisindeki ağaçlarını, değirmenlerini ve menzillerini vakfetmiştir. Zeynep Hatun'un vakfiyesine göre, gayrimenkullerden elde edilecek mahsuller ile her sene ramazan ayında Kur'an'ın hatmedilmesi, hâsıl olacak sevabın da önce kendi ruhuna sonra akrabalarının ruhuna ve sonra da sahabelerin ruhlarına hediye edilmesi gerekmekteydi. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'in kıraatinden sonra yeterli miktarda cemaatin davet edilip iki sofralık yemek hazırlanması şart koşulmuştur. Son olarak Kur'anı hatim eden kişiye üç kuruş ücret ödenmesi istenmiştir.⁵⁹⁵ Yukarıda da görüldüğü üzere tilavet ve dua amaçlı yapılan vakıflar aynı zamanda belirli amaca hizmet etmektedir. Bu amaçlar arasında hem kendi ve soyunun ruhlarına dua edilmesini sağlamak hem de Müslümanlar için kutsal sayılan günlerde bölgede bulunan halkın ihtiyaçlarını karşılamaktan kaynaklanmaktadır. Müslümanlar için kutsal sayılan önemli günlerden biri de Ramazan ayıdır. Öyle ki bu ayda Müslüman toplumu Allah'a olan görevlerini yerine getirmek için oruç tutarlardı. Oruç tutmanın nedenleri arasında ise önce Allah'a olan borcunu yerine getirmek, kendi nefsinin terbiye etmek ve maddi durumu iyi olmayan insanlar ile empati kurarak yardımlaşma duygusunu pekiştirmekten kaynaklanmaktadır. Bu sebepten ötürüdür ki, vakıf kurucuları, tilavet ve dua gibi vakıfları önce kendileri sonra da bölgede bulunan halkın istifadesine sunmuşlardır. Şöyle ki Resmo'da Rusbini karyesi sakinlerinden Mehmed Beşe kızı Abide Hatun, yine Rusbini karyesinde tahminen on muzur tohum kapsayan tarlasını, içerisinde sabit olan yüz altı kök zeytin ağacını ve bitişiğinde bulunan on ırgatlık bahçesini vakfetmiştir. Abide Hatun'un şartları arasında, mezkûr emlakın gelirleri ile her sene Ramazan ayında fukaralara yirmi yedişer paralık ekmek alınması ve her sene Rebiü'l-evvel ayında bir mevlid-i şerifin tilavet olunması şart koşulmuştur. Ayrıca akşam ezanından sonra iftar verilmesi istenmiştir. Bunlardan elde edilecek sevap önce Hz. Peygamberin ruhuna, sonra kendi ve akrabalarının ruhlarına hediye edilecekti. Ayrıca mevlidi okuyan Saraçzâde Sami Efendi'ye altmış para verilmesi buyurulmuştur.⁵⁹⁶ Ramazan ayının bolluk ve bereketinden faydalanılması üzere kurulan bir başka vakıf İsmail kızı Emine Hatun'a aittir. Emine Hatun, Resmo'da Rusiyeti karyesi hududunda yirmi muzurluk tarlası ile içindeki yüz seksen dört kök zeytin ağacını, Ramazan ayında günlük yirmişer paralık ekmek alınması ve Rebiü'l-evvel ayında bir mevlit okunması için vakfetmiştir. Ayrıca on beş kuruş nakit ayrılıp bölgedeki Müslümanlar için yemek verilmesini

⁵⁹⁴ Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, 235.

⁵⁹⁵ VGMA, *Osman kızı Zeynep Hatun Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 31.

⁵⁹⁶ VGMA, *Abide Binti Mehmed Beşe Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 102.

istemiştir. Mevlit'i okuyana Saraçzade Hacı Efendi'ye tilavet ücreti olarak altmış para ödenmesini ve bundan hâsıl olacak sevabı önce Hz. Peygamberin ruhuna sonra da kendi ruhuna hediye edilmesini şart koşmuştur.⁵⁹⁷

Müslümanlar için kutsal sayılan bir diğer ay ise üç ayların başlangıcı olarak kabul edilen Recep ayıdır. Müslümanlar için büyük bir özlem ve sevgiyle karşılanan bu ayda insanlar ellerinden geldiği kadar ibadetlerine özen göstererek nafile ibadetler ile Allah'a yakınlaşmaya çalışırlar. Bu ayda yapılan salih amellerin daha büyük sevaplarla karşılık bulacağı ümit edilir. Bu ayın diğer aylardan mübarek sayılmasının bir diğer nedeni de içinde Regaib⁵⁹⁸ ve Miraç⁵⁹⁹ kandillerini barındırmasından kaynaklanmaktadır. Bu minval üzere Girit'teki vakıf kurucuları, tilavet ve dua vakıfları kurarken bu aya gelmesine özen göstermişlerdir. Şöyle ki Resmo müftüsü Abdurrahman Efendi'nin zevcesi Ümmügülsüm Hatun, Abdurrahim Efendi'den kendisine intikal eden ve Resmo'da bulunan bir göz tahtani mahzen, bir fevkani hane, matbah, hamam, fırın, kenif ve bitişğinde bulunan avluyu vakfetmiştir. Ümmügülsüm Hatun'un vakfiyesindeki şartları doğrultusunda, mezkûr hanelerin kiraya verilmesini ve bundan elde edilecek gelirler ile her sene Recep ayında bir hatim indirilmesini istemiştir. Ayrıca akşam ezanından sonra ise bölgedeki halka yemek verilmek üzere bir kile pirinç, beş kıyye et, bir kıyye yağ, iki kıyye asel ve ekmek alınmasını şart koşmuştur. Bunlardan hâsıl olacak sevabın ise önce Hz. Peygamber'in ruhuna, sonra vâkıf ve akrabalarının ruhlarına hediye edilmesi istenmiştir.⁶⁰⁰ Bu konu hakkındaki başka bir örnekte, Resmo'da Yalı Mahallesi sakinlerinden Mehmed kızı Fatma, mahalle camisinin yanında bulunan bir gözlü dükkânını içindekiler ile beraber vakfetmiştir. Fatma Hatun vakfiyesinde belirttiği şartları arasında, bu dükkândan elde edilecek gelirler ile her yıl Rebiü'l-evvel'in onikinci gecesi yani Hz. Peygamberin doğduğu gece bir hatmi şerifin tilavet olunmasını ve orada bulunan fukaralara yemek dağıtılmasını istemiştir. Ayrıca aynı gecenin sabahında bir mevlid-i şerif kıraat olunmasını şart koşup öğleden sonra da bal şerbeti ikram edilmesini istemiştir. Bunlardan hâsıl olacak sevapları ise kendisi ve akrabalarının ruhlarına hediye edilmesini buyurmuştur. Mevlit okuyan kişiye bir rub verilmesini ve caminin imamına yarım kuruş verilmesini şartları arasında belirtmiştir.⁶⁰¹

⁵⁹⁷ VGMA, *Emine Binti İsmail Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 104-105.

⁵⁹⁸ Sözlükte "kendisine rağbet edilen şey, bol ve değerli bağış" anlamındaki ragıbenin çoğulu regaib kelimesi hadis ve fıkıh litaründe "bol sevap ve mükâfat, faziletli amel" özellikle Maliki fıkıh kaynaklarında sünnetin mukabili olarak "müstehap, nafile ibadet" manalarında kullanıldığı gibi hicri takvime göre yedinci ay olan recebin ilk perşembesini cumaya bağlayan geceye ad olmuştur. Geniş bilgi için bkz. Hamdi Tekeli, "Regaib Gecesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/535-536.

⁵⁹⁹ Sözlükte "yukarı çıkmak, yükselmek" anlamındaki uruc kökünden türemiş bir ism-i alet olan mi'rac kelimesi "yukarı çıkma vasıtası, merdiven" demektir. Terim olarak Hz. Peygamber'in göğe yükselişini ve Allah katına çıkışını ifade eder. Ayrıntılı bilgi için bkz. S. Sabri Yavuz, "Mi'rac", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/132-135.

⁶⁰⁰ VGMA, *Ümmügülsüm Binti Abdullah Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 103.

⁶⁰¹ VGMA, *Fatma Binti Mehmed Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 64.

Girit'te kendisi ve akrabalarının ruhları için okutulan mevlitten sonra verilen yemekler sadece bölgede bulunan fukaralara ikram edilmiyordu. Ayrıca bölgedeki maddi durumu iyi olan kişilerde bundan istifa etmekteydiler. Şöyle ki, Resmo'da İçyazı karyesi sakinlerinden Uzun Mehmed Beşe, yine İçyazı karyesi hududu dâhilinde Anbalaki olarak bilinen mevkide tahminen bir buçuk muzur tohum kapsayan tarlası ile içerisinde sabit olan elli iki kök zeytin ağaçlarını vakfetmiştir. Mehmed Beşe'nin sunmuş olduğu şartlar arasında, yukarıda zikrolunan emlakın nemasından hâsıl olan gelirler ile her sene Rebiü'l-evvel ayında yirmi beş kıyye pirinç, üç kıyye zeytinyağı, altı kıyye lahm (et), dört kıyye asel ile zerde alınıp bir mevlit tilavet olunmasını ve mevlitten sonra ise bu alınan ürünler ile bölgede bulunan fukaraya ve ağniyâya (zengin) yemek verilmesini istemiştir. Sonrasında ise mevlidi okuyan kişiye altmış para verilmesini ve bundan hâsıl olacak sevabı kendisinin ve akrabalarının ruhlarına hediye edilmesini şart koşmuştur.⁶⁰²

Tilavet ve dua amaçlı yapılan vakıflara aktarılan mallar sadece gayrimenkullerden ibaret değildi. Aslında bu tür vakıflara nakit paralar da aktarılmaktaydı. Şöyle ki Resmo'da Hüseyin Paşa Mahallesi sakinlerinden Mustafa kızı Fatma, 200 kuruş nakit parasını vakfetmiştir. Fatma Hatun'un şartları arasında ise, vakfedilen 200 kuruş mütevellisi tarafından istirbah olunmasını ve bundan elde edilecek nemadan, Rebiü'l-Evvel ayında bir mevlit okunmasını şart koşmuştur. Mevlit bittikten sonra yeterli miktarda cemaatin davet edilmesini ve bundan hâsıl olan sevabın kendi ruhuna, akraba ve yakınlarının ruhlarına ve peygamberlerin ruhlarına ihdâ olunmasını istemiştir.⁶⁰³ Ayrıca bu tür vakıflara hem menkul hem de gayrimenkulün aynı anda vakfedildiği zamanlar da olmaktaydı. Örneğin, Resmo'da Server Ağa Mahallesi sakinlerinden Hasan kızı Ayşe Hatun, oturduğu mülk bina ve mülk arsayı Sultan İbrahim Han evkafından sekiz akçe mukata-i zemin ile adı geçen menzilden ifraz edip, bir gözlü konağını, altı üstlü odalarını ve bunların dışında Abdulkerim Beşe adında bir kişinin elli kuruş nakit parasını vakfetmiştir. Vakfiyesinde geçen şartlar arasında, elli kuruş paranın istirbahından edilecek gelir ile senelik on kıyye pirinç, iki kıyye yağ, üç kıyye et, iki kıyye asel, yirmi adet ekmek ve elli dirhem kahve alınmasını istemiştir. Alınan bu ürünler ile Berat gecelerinde yemek yapılarak Müslümanlara yemek yapılmasını şart koşmuştur. Bunlardan hâsıl olacak sevabın ise kendi ve ailesinin ruhlarına hediye edilmesini istemiştir.⁶⁰⁴ Girit'te bu amaçla kurulan vakıflara çok fazla rastlanıldığı için hepsini metin içerisinde vermek yerine kalanları aşağıdaki tabloda (Tablo 4.4) göstermek daha uygun olacaktır.

⁶⁰² VGMA, *Uzun Mehmed Beşe Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 95.

⁶⁰³ VGMA, *Fatma Binti El-hac Mustafa Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 96.

⁶⁰⁴ VGMA, *Ayşe Binti Hasan Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 114.

Tablo 4.4. Girit'te Kurulan Diğer Tilavet ve Dua Vakıfları

Vâkıf	Tarih	Vakfedilen Mallar	Vâkıfın Şartları
Ali Ağa bin Osman ⁶⁰⁵	1201	Resmo'da Marenyan karyesi hududunda tahminen bir buçuk muzur tohum kapsayan tarla ve içerisinde sabit olan otuz kök zeytin ağacı ve yağ değirmeni	Zikrolunan Emlaklardan elde edilen gelirler Rebiü'l-evvel ayında bir mevlit tilavet ve kıraat olunmasını ve bundan hâsıl olacak sevabın kendi ve akrabalarının ruhlarına hediye edilmesi. Ayrıca mevlit kıraat olunduktan sonra bölgedeki halk için bir yemek verilmesini, mevlidi okuyan kişiye ve nazıra birer buçuk kuruş ücret verilmesi.
Elhac Süleyman Çavuş Ağa Bin Halil Ağa ⁶⁰⁶	1181	Resmo'da Sultan İbrahim Han cami vakfından on dört akçe mukaata-i zemin üzerine kurulu iki kıt'a avlu, bir han, iki kenif, bir fırın ve hamamını kapsayan alt katlı dört göz oda ve üst katlı beş gözlü oda ve bir gözlü mutfağını kendi emlakından ayırıp vakfetmiştir.	Vakfa mütevellî olan kişiler her sene Ramazan ayında dört hatim indirmesini ve bunun karşılığında beşer kuruş ücret verilmesini istemiştir. İndirilen ilk hatmin sevabı Hz. Peygamberin ruhuna, ikinci hatmin sevabını kendi ruhuna, üçüncü hatmin sevabını evlatları olan Halil ve Emine'nin ruhlarına ve son hatmin sevabını ise zevcesi Rabia'nın ruhuna hediye edilmesini istemiştir.
Fatma Binti Naib Ahmed Efendi ⁶⁰⁷	1214	Resmo'da Gazi Hüseyin Paşa Mahallesinde ... vakfetmiştir.	Her sene Şaban ayında, Berat gecesinde bit hatim indirilmesini bundan hâsıl olan sevabı önce Hz. Muhammed'in ruhuna sonra kendi ve akrabalarının ruhlarına hediye edilmesini şart koşmuştur.
Nasuhzade İbrahim Ağa Bin Ahmed Efendi ⁶⁰⁸	1169	Resmo'da Hurudmanastır karyesinde beş muzur tohum kapsayan tarlasını ve içerisinde sabit olan yüz yirmi kök zeytin ağacını vakfetmiştir.	Zikrolunan emlakından elde edilen gelirler ile her sene Şaban ayının on beşinci gecesinde bölgedeki Müslümanların davet edilip bir yemek verilmesini ve Kur'an'dan bir hatim indirilmesini istemiştir. Bundan hâsıl olacak sevabın ise önce kendi sonra validesi ve akrabalarının ruhlarına hediye edilmesini şart koşmuştur.
İsmihan Binti Şahin ⁶⁰⁹	1158	Resmo'da Kofî olarak bilenen karyede yarım muzur tohum kapsayan tarlasını ve içerisinde sabit olan otuz kök zeytin ağacını vakfetmiştir.	Mezkûr gayrimenkulden elde edilecek gelirler ile her sene Ramazan ayında bir hatim indirilip bundan hâsıl olacak sevabı Hz. Muhammed'in ve ashabının ruhlarına ve kendi ruhuna hediye edilmesini istemiştir.

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere müstakil olarak tilavet dua vakıflarının en fazla kurulduğu yer Resmo şehridir. Bunların dışında Ali Bölükbaşı bin Hüseyin, Yefudinci Hasan, Selim Ağa oğlu Hacı İbrahim tarafından kurulan vakıflarda vardır. Fakat bunlar yukarıda “Girit'te kurulan para vakıfları” başlığı altında işlendiği için burada ayrıntılı olarak değinilmemiştir. Yine burada dikkat edilecek bir diğer husus ise tilavet ve dua vakıflarının çoğunluğunun hayırsever kadınlar tarafından kurulmuş olmasıdır. Bu hayırsever kadınlar baba veya eşlerinden intikal eden gayrimenkullerini vakfederek kendileri için önemli gördükleri günlerde (Recep, Şaban, Ramazan)

⁶⁰⁵ VGMA, *Ali Ağa bin Osman Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 116.

⁶⁰⁶ VGMA, *Elhac Süleyman Çavuş Ağa Bin Halil Ağa Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 154.

⁶⁰⁷ VGMA, *Fatma Binti Naib Ahmed Efendi Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 169.

⁶⁰⁸ VGMA, *Nasuhzade İbrahim Ağa Bin Ahmed Efendi Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 172.

⁶⁰⁹ VGMA, *RŞSd.*, Defter No: 00080, Sıra 034, Sayfa 63.

Kur'an'dan hatimler, mevlit tilavetleri ve sonrasında bölgedeki Müslümanların ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan sofralarla hayır işleme yoluna gitmişlerdir.

4.1.2.5. Haremeyn Vakıfları

Haremeyn kelimesinin tekili olan “Harem”, hürmetsizliği yasaklamak, mahrum etmek ve kişinin yakınlarının namusunu korumak demektir. Haremeyn ise iki harem anlamına gelmektedir.⁶¹⁰ İstılahta manası: sınırları Cebrail Aleyhisselam'ın işaretleri ile Hz. İbrahim ve sonra Hz. Peygamber tarafından tespit edilen Mekke-i Mükerre ve Medine-i Münevvere şehirlerinden her biridir. Mekke ve Medine, Müslümanlar nazarında yeryüzünün en mukaddes mekânlarıdır. Bu iki şehir gerek Kur'an-ı Kerim ve sünnette yer alan övgü ifadeleri gerek sinelerinde taşıdıkları hatıralar sebebiyle Müslümanlar için ayrı bir öneme sahiptir. Bundan dolayı orada yaşayanlara hizmet etmeyi Hulefa-i Raşidin döneminden itibaren Müslüman devletler ve zengin kişiler önemli bir vazife telakki etmişlerdir.⁶¹¹ Eğer İstanbul, Osmanlı Devlet'inin siyasi ve kültürel merkezi olarak kabul edilecek olunur ise, Haremeyn yani “iki mukaddes şehir” diye tasvir edilen Mekke ve Medine İslam dünyasının manevi iki merkezini teşkil ediyordu. Bu sebeple Osmanlı padişahları *hadimü'l Harameyn* yani “iki mukaddes şehrin hizmetçisi” unvanını da taşıyorlardı. O halde, Türk vakıf kurucuları, Müslümanlar tarafından hürmet gösterilen bu yerler yararına vakıflar kurmayı unutamazlardı. Bu minval üzere XVIII. yüzyılda tanzim edilen vakfiyelerde Mekke ve Medine ile ilgili şartların bulunduğu gözlemlenmektedir. Yukarıda da değinildiği gibi Girit'te XVII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar birçok kişi sahip olduğu serveti Haremeyn vakıflarına aktarmıştı. Geliri, Mekke ve Medine için sarf edilen bu vakıfların başında Vezir Hüseyin Paşa'nın kurmuş olduğu vakıf gelmekteydi. Sfakia'daki yaylaklar, nahiyenin aşar geliri ve iskele gelirleri de bu vakfa dâhil edilmiştir.⁶¹²

Girit'te XVIII. yüzyılda kurulan Haremeyn vakıfları arasında, gelirlerin en fazla harcandığı kalem bu şehirlerde görev alan sakaların ücretleridir. Bu sakaların başında Ebulferac oğlu Şeyh Ebubekir,⁶¹³ Ebulferac oğlu Şeyh Osman ve Ebulferac oğlu Şeyh Abdullah gelmektedir. Girit'teki vakıf kurucuları genellikle bu şahıslara maaş bağlayarak orada bulunan Müslüman halka hizmet etmelerini ve su ihtiyaçlarını karşılamalarını istemişlerdir. Diğer taraftan ise vakıf kurucularının bir kısmı bazı Mekkeli ve Medinelileri ruhlarının kurtuluşu için dua etmekle görevlendirirken, diğerleri onlardan *zevrak* denilen şişelerde zemzem suyu dağıtmalarını istemişlerdir. Örneğin, Resmo Müftüsü Abdurrahim Efendi'nin kurmuş olduğu vakfın şartları

⁶¹⁰ Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, “Haremeyn” 1/545.

⁶¹¹ Mustafa Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (XVI-XVII. yüzyıllar)* (İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2002), IX.

⁶¹² Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, 234.

⁶¹³ Bu şahıs Mekke'de sakabaşı olarak bilinmektedir. VGMA, *Resmo Müftüsü Abdurrahim Efendi ibn-i Mustafa Efendi Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 24.

arasında Mekke-i mükerrermede saka başı olan Ebulferac oğlu Şeyh Ebubekir'e bir altın gönderilmesini ve Ebubekir'in ise bunun karşılığında orada bulunan Müslümanlara zevraklar ile su taşımalarını istemiştir.⁶¹⁴ Yine Ankebut Ahmed Paşa Cami İmamı İsmail Efendi bin İbrahim Efendi, kurmuş olduğu vakfın şartları arasında Mekke-i mükerrermede bulunan Ebulferac oğlu Şeyh Abdullah Efendi'ye iki altın gönderilmesini ve bunun karşılığı olarak Hac mevsiminde oraya gelen hacılara zemzem şerbeti ikram edilmesini şart koşturmuştur.⁶¹⁵ Bu konu hakkında tutulan bir başka kayıt ise Yusuf Paşa'ya aittir. Şöyle ki, Yusuf Paşa'nın vakfiyesinden elde edilen bilgiler doğrultusunda gelirinin büyük bir çoğunluğu buralarda bulunan sakalara ayırdığı görülmüştür. Öncelikle kendi ruhu için vakfettiği gayrimenkul gelirlerinden bir altın ayırarak hac vaktinde Mekke-i mükerrermede bulunan Ebulferac oğlu Şeyh Ebubekir'e gönderilmesini ve bunun karşılığında orada bulunan hacılara zemzem dağıtmasını istemiştir. Daha sonra ise yine bu gelirlerden bir altın daha ayırıp babasının ruhu için hac vaktinde Mekke-i mükerrermede bulunan Ebulferac oğlu Şeyh Osman Efendi'ye gönderilmesini istemiştir. Şeyh Osman'dan ise bunun karşılığı olarak bir zevrak zemzem suyunu bölgede bulunan hacılara dağıtmasını şart koşturmuştur. Yusuf Paşa'nın belirttiği bir diğer şartı ise, vakfın gelirlerinden bir altın daha ayrılmasını ve validesi Ümmügülüm Hatun'un ruhu için hac vaktinde Mekke-i mükerrermede bulunan Ebulferac oğlu Şeyh Osman Efendi'ye gönderilmesini istemiştir. Osman Efendi'nin ise bunun karşılığında orada bulunan Müslümanlara bir zevrak zemzem dağıtmasını şart koşturmuştur. Yusuf Paşa bir diğer şartında ise, ehlibeyti olan merhume Raziye Hatun'un ruhu için Ebulferac oğlu Şeyh Abdullah Efendi'ye hac vaktinde bir altın gönderilmesini, onun ise bunun karşılığında bir zevrak zemzem dağıtmasını istemiştir.⁶¹⁶

Zemzem suyunu taşımak için bir araç olarak kullanılan zevraklar Mekke ve Medine'de çok yaygın bir şekilde kullanılmaktaydı. Zevraklarla bölgedeki halka ikram edilen zemzem suyunu muhafaza etmek ve sıcak yaz günlerinde suyun ısınmasını önlemek için bir takım yöntemler geliştirilmişti. Bu yöntemlerden bir tanesi, zevrakların üzerine hasır olarak adlandırılan örtülerin örülmesiydi. Öyle ki Girit'teki vakıf kurucuları gelirlerinin bir kısmını da bu örtülere ayırmıştı. Örneğin, Resmo'da Rukiye binti Mustafa vakfettiği gayrimenkullerden elde ettiği gelirlerin bir kısmını Mekke ve Medine'de üç zevrak ve bu zevraklara bir hasır alınmasını şart koşturmuştur. Üç adet olan bu zevraklardan hâsıl olacak sevaplardan birini Hz. Peygamberin ruhu için, diğerini babasının ruhu için ve sonuncusunu da kendi ruhu için hediye edilmesini şart koşturmuştur. Rukiye Hanım yine babasının ve kendi ruhu için Medine'de iki zevrak daha vakfederek bunlara da hasır alınmasını istemiştir. Mekke'ye gönderdiği zevraklara nazır olarak ise Hadimi Şekip Efendi'nin katibi Delil Şeyh İbrahim'e vakfedilen malların

⁶¹⁴ VGMA, *Resmo Müftüsü Abdurrahim Efendi ibn-i Mustafa Efendi Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 24.

⁶¹⁵ VGMA, *İsmail Efendi ibn-i İbrahim Efendi Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 24.

⁶¹⁶ VGMA, *Yusuf Paşa Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 107.

gelirinden senede bir altın verilmesini istemiştir. Yine akardan zevraklara üç altın ve zevrakların hasırına bir esedi vakfetmiştir. Tüm bunların yanında Mekke'ye yirmi adet daha zevrak gönderilmesini isteyip, buna nezaret eden Derviş Ağa'ya bir altın, zevraklara iki altın ve hasırına bir esedi vakfetmiştir. Toplamda yedi altın ile iki esedi'yi zevraklarla birlikte tayin olunan surre alayı ile birlikte gönderilmesini şart koşmuştur. Surre adı altında gönderilen bu hediyeler her sene Recep ayının ilk günlerinde büyük bir merasimle yola çıkarılırdı. Rukiye Hanım son olarak Sultan İbrahim Han camisinde vaiz olan kişiyi bu surreyi hazırlayıp yola çıkarmakla görevlendirip, karşılığında günlük iki akçe verilmesini şart koşmuştur.⁶¹⁷

Tablo 4.5. Girit'te Kurulan Diğer Haremeyn Vakıfları

Vâkıf	Tarih	Vakfedilen Mallar	Vâkıfın Şartları
Ümmügülsüm Binti Abdullah ⁶¹⁸	1204	Resmo'da Yalı Mahallesiinde bulunan Sultan İbrahim Camisine sekiz akçe mukataa-i zemin ile mutasarrıf olduğu bir gözlü dükkânını vakfetmiştir.	Dükkândan elde edilen kira gelirleriyle her sene hac mevsiminde Mekke-i mükerrermede bulunan Hacer oğlu Delil Şeyh Ömer üç altın ve Ebulferac oğlu Ebubekir sakaya iki altın ve zemzem şeyhi olan merhum İbrahim Efendi'nin oğlu Şeyh Ebubekir Efendi'ye bir altın gönderilmesini şart koşmuştur.
Kaldan İsmail İbn Yusuf ⁶¹⁹	1204	Resmo'da bir muzur tohum kapsayan tarlasını ve içerisinde sabit olan yirmi sekiz kök zeytin, iki kök ceviz, bir kök dut ve bir kök incir ağaçlarını vakfetmiştir.	Gayrimenkulünden elde edilen gelirler ile her sene Mekke-i mükerrermede bulunan Ebulferac oğlu Şeyh Abdullah'a bir altın gönderilmesini ve karşılığında bölgedeki halka zemzem suyu dağıtmasını şart koşmuştur.
Konalaki Emin Aga Bin Mehmed Çelebi ⁶²⁰	1213	Resmo'da Rustika olarak bilinen karye hududunda bulunan iki buçuk muzur tohum kapsayan tarlasını ve içerisinde sabit olan yetmiş üç kök zeytin ve on üç kök harnup ağacını vakfetmiştir.	Bunlardan elde edilecek gelirler ile her sene Ramazan ayında bölgede bulunan fukaralara on beş kuruşluk ekmek satın alınmasını ve yine her sene hac mevsiminde Mekke-i mükerrermede bulunan Delil Şeyh Hasan Efendi'ye iki yarım altın gönderilmesini istemiştir. Ayrıca Medine-i münevverede bulunan Delil Şeyh İbrahim'e bir yarım altın gönderilmesini şart koyup karşılığında yemek malzemelerinin alınıp sonrasında bölgede bulunan Müslümanlara yemek verilmesini istemiştir.
Elhac İsmail Çavuş Bin Mustafa ⁶²¹	1147	Resmo'da Lutmera karyesinde on iki muzur tohum kapsayan tarlasını ve Alya olarak bilinen mevkide iki muzur tohum kapsayan tarlasını ve içerisinde sabit olan otuz kök zeytin ağacını vakfetmiştir.	Zikrolunan tarla ve zeytinlerin hâsıl olan mahsulünden her sene Mekke-i mükerrermede Şeyit Ali'ye gönderilmesini ve tayin olunan bir adet zevrak için bir tane altın zincir alınmasını şart koşmuştur.
Aliye Binti	1114	Resmo'da bir gözlü dükkân	Bunlardan elde edilecek gelirler ile her

⁶¹⁷ VGMA, *Rukiye Binti Mustafa Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 74.

⁶¹⁸ VGMA, *Ümmügülsüm Binti Abdullah Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 103-104.

⁶¹⁹ VGMA, *Kaldan İsmail Bin Yusuf Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 100.

⁶²⁰ VGMA, *Konalaki Emin Ağa Bin Mehmed Çelebi Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 149.

⁶²¹ VGMA, *Elhac İsmail Çavuş Bin Mustafa Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 153.

Mustafa İbn Mehmed Efendi ⁶²²		mahzenini ve üst katında bulunan bir gözlü odasını vakfetmiştir.	sene hac mevsiminde Kâbe'de bulunan fukaralar için altı adet altın gönderilmesini ve her sene Ramazan ayında kadir gecesinde bir hatim tilavet olunup bundan hâsıl olacak sevabı kendi ruhuna hediye edilmesini şart koşmuştur.
Fatma Binti Mehmed Çelebi ⁶²³	1212	Resmo'da Kosrozorpu karyesinde bir muzur tohum kapsayan tarlasını ve içerisinde sabit olan altmış kök zeytin ağacını vakfetmiştir.	Zeytin ağaçlarından elde edilen bir miktar zeytinyağı Mekke-i mükerreremeye gönderilmesini istemiştir. Ayrıca Muharrem ayında bölgede bulunan fukaralara için her sene aşure yapılması.
Hüseyin Bin Mustafa ⁶²⁴	1212	Resmo'da Ayvasıl nahiyesine tabi İçyazı karyesi hududunda tahminen dört ırgatlık bağını ve içerisinde sabit olan on iki kök zeytin ağacını ve dört adet zeytin fidanını vakfetmiştir. Ayrıca Korfus toprağında tahminen altı muzur tohum kapsayan tarlasını vakfetmiştir.	Bunlardan elde edilecek gelirler ile her hac mevsiminde Mekke-i mükerreremde bulunan Serhan oğlu Delil Şeyh Hüseyin Efendiye yarım altın verilmesini istemiştir.

Soyundan kimse kalmadığı zaman ya da gelir fazlası olduğu zaman Mekke ve Medine'ye aktarılan vakıflar da bulunmaktaydı. Bunlar arasında Derviş Ahmed Ağa ibn El-hac İsmail, Alizade Hasan Ağa, Derviş Ali bin Ömer Odabaşı, Ebubekir oğlu Hacı İbrahim Ağa ve Selim Ağa oğlu Hacı İbrahim Paşa'nın kurmuş olduğu vakıflar örnek olarak gösterilebilir.

Dini hizmet amaçlı vakıflar konusunda son olarak, çeşitli mühimmat giderlerinin vakıflarca karşılandığını söylemek mümkündür. Vakfiye şartlarında rastlanan bu giderlerden bazıları şöyledir: Caminin aydınlatılması için *Şem'-i asel*⁶²⁵ denilen balmumu alınması, kandillerde yakılmak üzere *revgan-ı zeyt* olarak tabir olunan zeytinyağı temin edilmesi, camilerin ihtiyacı halinde tamir ve onarımı,⁶²⁶ su yollarının bakım ve onarımı, cami minaresi kandillerinin yakılması, camide serilmek üzere hasır alınması, tuvaletlerin çeşmesinin yanına kandillerin konularak gece vakitlerinde buraların aydınlatılması gibi işler başlıca giderler arasında gösterilebilir.⁶²⁷

Çalışmanın bu kısmında Girit Evkaf Defterleri kayıtları çerçevesinde sırası ile mescit, cami, tekke, zaviye, tilavet ve dua ve Haremeyn vakıfları incelenmiştir. İncelenen kayıtlardan, vâkıfların Girit'te hem yeni kurumlar inşa etmesi hem de daha önce kurulanlara vakıflar yapmak suretiyle onların hizmetlerini devam ettirmelerini sağladıkları gözlemlenmiştir. Bu durumda fetihten itibaren hızlı bir yapılaşma ve kurumsallaşmaya başlayan Girit'in, XVIII. yüzyıla gelindiğinde birçok mahallesinde cami ve mescidin bulunduğu söylenebilir. Görüldüğü üzere ilgili dönemde diğer

⁶²² VGMA, *Aliye Binti Mustafa İbn Mehmed Efendi Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 175.

⁶²³ VGMA, *RŞSd.*, Defter No: 00234, Sıra 00037, Sayfa 73.

⁶²⁴ VGMA, *Hüseyin Bin Mustafa Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 183.

⁶²⁵ VGMA, *Gazi Hüseyin Paşa Vakfiyesi*, Defter No: 610, Sayfa 205, Sıra 243.

⁶²⁶ VGMA, *Kayalızade Mehmed Ağa İbn Elhac Hüseyin Ağa Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 65.

⁶²⁷ VGMA, *Mustafa İbn Abdullah Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 202.

alanlardan ziyade dini alana yönelik vakıflara görevli ataması yapılmıştır. Din olgusunun bu dönemde insanlar üzerinde, günlük iş ve faaliyetlerde etkin olduğunu da vurgulamak gerekir.

4.1.3. Sosyal ve Beledî Hizmet Vakıfları

Osmanlı şehirlerinin belediye hizmetlerinin büyük bir bölümü vakıflar tarafından gerçekleştirilmiştir. Öncelikle şehirlerin ve hatta köylerin su ihtiyacının karşılanması için vakıf kurucuları, şehirlerin veya köylerin çeşitli mahallelerine çeşmeler ile su kuyuları inşa ettirmişlerdir. Yine kandilciler tayin edilerek sokakların aydınlatılması, sokakları süpürmekle görevli süpürgecilerin tayini, umumî hamamlar ve umumi helâlâr ile bakım ve onarımları çoğunlukla vakıflar aracılığıyla yapılmaktaydı. Cami, mektep, medrese gibi kurumlarda olduğu gibi sokakları aydınlatma, temizleme ve kaldırımları onarma işlerinin masrafları da vakıflar tarafından karşılanırdı.⁶²⁸

Öte yandan, köprüler, fenerler ve kalelerin inşası ile büyük yol bağlantılarında kervansarayların tesisi yine vakıflar aracılığı ile yapılmıştır. Bu çerçevede kurulan vakıflarla, tüccarların ve hacıların yolculuğunun kolaylaştırılması, yol emniyetinin sağlanması, yolcuların ağırlanması ve doyurulması amaçlanmıştır.⁶²⁹

İncelenen dönemde kurulan vakıflarda, suyu kaynağından yerleşim merkezlerine kadar götürmek için su kemerlerinin tesisinden söz edilmektedir. Bu amaçla, umumiyetle kurşun ve topraktan yapılmış borular kullanılmaktaydı. Yerleşme merkezine akıtılan suyun herkesin hizmetine sunulabilmesi için, vakıf kurucuları, şehirlerin veya köylerin muhtelif mahallerine çeşmeler ile su kuyuları inşa ettirmişlerdi.⁶³⁰ Diğer taraftan söz konusu vakıf kurucularının, şehirlere sırf normal su temin etmekle yetinmeyerek, yaz mevsiminde su dağıtan sebiller vakfettiklerini vurgulamak gerekmektedir. Bazı vakıf kurucuları, sebiller için buzluklar inşa ederken, diğerleri de kar satın alınmasını şart koşuyorlardı.⁶³¹ Bazı vakfiyelerde, vakfın büyük bir gelirini sırf bazı medrese ve camilerdeki talebelerin ve halkın soğuk su ihtiyacını gidermeye tahsis edilmiş olduğu gözlenmektedir.⁶³² Ayrıca inşa edilen bu su kuyuları çoğunlukla susuz bahçelere ve tarlaları sulamak için oluşturulduğu bilinmektedir.⁶³³ Su ile ilgili bu kuruluşlar arasında hamamların da zikredilmesi gerekir. Türk hamamlarının dini açıdan çok önemli olan temizlenmede kullanılışı, onların daima İslam sitesinin esas unsurları arasında yer almış olmasının sebebini izah eder.⁶³⁴

⁶²⁸ Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, 242.

⁶²⁹ Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, 245.

⁶³⁰ VGMA, Ahmed oğlu Halil Çavuş Vakfiyesi, Defter No: 988, Sayfa 111, Sıra 39.

⁶³¹ VGMA, Hacı İsmail Ağa Vakfiyesi, Defter No: 583, Sayfa 200, Sıra 171.

⁶³² VGMA, Haseki Ömer Ağa bin Mehmed Ağa Vakfiyesi, Defter No: 2970, Sayfa 27.

⁶³³ VGMA, Kamil Ahmet Paşa Vakfiyesi, Defter No: 539-732, Sayfa 107-4, Sıra 46-2.

⁶³⁴ VGMA, Ebubekir oğlu Hacı İbrahim Ağa Vakfiyesi, Defter No: 988, Sayfa 122, Sıra 44.

Yusuf Ağazade İbrahim Ağa Zevcesi Ayşe Hatun, Resmo'da Asgoligba? olarak bilinen karyenin farklı mevkilerinde toplam otuz beş muzur tohum kapsayan tarlasını, üç yüz iki kök zeytin ağacını, on dokuz kök harnup ağacını, dört kök ceviz ağacını, beş ırgatlık bağ ve içerisinde sabit dört kök zeytin ağacını vakfetmiştir. Ayrıca mezkûr karyede avlusuyla beraber iki göz menziline, bir viran kale ve bir hanesini sokak kapısıyla birlikte bağışlamıştır. Yine iki adet yağ değirmenini, ocağıyla birlikte bir sofalık hanesini, bir mutfak, bir fırın, ahır ve samanlığını ve sokak kapısıyla üç adet avlusunu daha vakfetmiştir. Ayşe Hatun, vakfiyesinde sunmuş olduğu şartlar arasında zikrolunan vakıf emlakın hasılatından ve mahsulünün gelirlerinden her sene Bektaşî olduğu varsayılan Abdal Musa Sultan Dergâhına yüz kıyyelik zeytinyağı alınmasını istemiştir.⁶³⁵

Anadolu'nun ünlü erenlerinden ve ermişlerinden olan Abdal Musa Sultan, aynı zamanda ünlü bir ozan ve düşünürdür. Aslen Horosan'lıdır. Azerbaycan'ın Hoy kasabasına gelmiş ve bir süre orada yaşamış olduğundan, "Hoylu" olarak tanınmıştır. Hacı Bektaş Veli'nin amcası Haydar Ata'nın oğlu, Hasan Gazi'nin oğludur. Kaygusuz Abdal Menkıbesine göre "Köse Musa" adıyla da anılır. 14. yüzyılda yaşadığı ve Osmanlılara Bursa'yı fethi yıllarında Orhan Bey'in askerleriyle savaşlara katıldığı ve büyük yararlılıklar gösterdiği tarihi kaynaklarda yazılıdır. Hacı Bektaş Veli'nin önde gelen halifelerindendir. Payesi sultanlık, mertebesi Abdallıktır. Pir evindeki hizmet postu ise, "Ayakçı Postu"dur. Bu post Bektaşî tarikatındaki on iki posttan on birincisi olup, diğer adı "Abdal Musa Sultan Postu"dur.⁶³⁶

Nihayetinde Girit'teki vakıf kurucularının yüzde 83'lük gibi bir oranı askeri zümre oluşturduğu için ve yeniçerilerin de Bektaşî tarikatına mensup olmasından ötürü, Ayşe Hatun'un eşi olan Yusuf Ağazade İbrahim Ağa'nın yeniçeri olması kuvvetle muhtemeldir.

Kamu lokantaları olarak adlandırılabilen imaretler de şüphesiz oldukça önemli sosyal hizmet kurumları idi. Resmo'da Veli Paşa'nın bina ettiği cami ve tekve vakfının imareti buna örnek olarak gösterilebilir. Veli Paşa, imaret için yine Resmo'da Ayairini karyesinde tahminen dört buçuk muzurluk tarla, bağ ve içlerinde sabit olan zeytin ağaçlarının kira gelirleri ile vakfın misafirhanesine yani imaretine ayrılmasını şart koşmuştu. Vakfın mütevellisi olan Şeyh Derviş Efendi, H.1205/M.1790-91 senesinde mahkemeye başvurarak Resmo'da Kariye karyesi zimmilerinden olan Simo Nikola'yı vakfın gayrimenkullerine müdahale ettiğini ve tasarrufuna mani olduğunu beyan ederek şikâyet etmiştir. Simo Nikola, savunmasında zikrolunan tarlalar, bağ ve zeytin ağaçlarını Ayairini'li Yorgi adında bir zimmiden 10.000 akçeye satın aldığını ve yukarıda zikrolunduğu gibi Veli Paşa vakfının akarından haberdar olmadığını beyan etmiştir. Nihayetinde şahitlerin şahadetlerine başvurulup, mezkûr emlakın Veli Paşa

⁶³⁵ VGMA, *Yusuf Ağazade İbrahim Ağa Zevcesi Ayşe Hatun Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 106.

⁶³⁶ O. Fuat Köprülü, "Abdal Musa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/64-65.

vakfının akarı olduğu tespit edilmiş, Simo Nikola'nın yapmış olduğu müdahalenin giderilmesine karar verilmiştir.⁶³⁷

Girit'teki imaretlere, Abdülkadir Geylani Camisi İmareti ve Gazi Hüseyin Paşa'nın Resmo, Hanya ve Kisamo'da kurduğu imaretler örnek olarak gösterilebilir. Bu imaretler genellikle vakıflarda görev alan kişilerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olduğu gibi yolcuların da ihtiyaçlarını karşılıyordu. Fakat XVIII. yüzyılda Girit'teki vakıf kurucuları bölgede bulunan fukaraların ve misafirlerin yemek ihtiyaçlarını karşılamak için imaret kurmak yerine genellikle yapılacak yemeğin malzemelerinin vakıf gelirlerinden alınmasını ve mahalli sofraların kurulması yoluna başvurmuşlardır.⁶³⁸

4.1.3.1. Çeşme / Sebiller

Osmanlı şehirlerinin sokaklarında çeşmelerin ve su kaynaklarının bulunması suyollarına verilen önemden kaynaklanmaktadır. Suyun şehir dışından getirilmesi, sokaktaki, evlerdeki çeşmelere verilmesi ve cami, mescid, medrese, han, hamamlara dağıtılması oldukça meşakkatli bir işti. Nitekim Osmanlılar suyollarının ve tesislerinin inşası, bakımı, onarımı ile suyun dağıtılması işlerini düzenli ve sürekli bir organizasyon içerisinde gerçekleştirmiştir.⁶³⁹

XVIII. yüzyıl Osmanlı Girit'ine bakıldığı zaman, burada bulunan vakıf kurucuları hem daha önce inşa edilen, hem de yeni inşa edilmiş çeşmelere akarlar vakfettikleri müşahade edilmiştir. Yukarıda da değinildiği üzere bazı vakıf kurucuları, sebillerin suyunu soğutmak için buz elde etmek gayesiyle buzluklar inşa ederken, diğerleri bu amaca hizmet etmek için kar satın alınmasını şart koşmaktaydılar. Örneğin, Kandiye'de Ağacami Mahallesi sakinlerinden Mehmed oğlu Hacı Mustafa Ağa, yine Kandiye'nin farklı nahiye ve karyelerinde arazi, bağ, bahçe, menzil, değirmen, ağaç gibi birçok gayrimenkul vakfetmiştir. Hacı Mustafa Ağa'nın vakfiye şartları arasında, gayrimenkul gelirlerinin bir kısmı ile Kandiye'de Sivriçeşme Mahallesi'nde yeni inşa ettirdiği sebilhaneye her sene rûz-i hızırdan rûz-i kasıma (mayıs-kasım) gelinceye kadar kar elde etmek için yüz kuruş nakdin ayrılmasını istemiştir. Ayrıca sebilhanenin su yolunu tamir etmek için senelik on beş kuruş paranın ayrılmasını ve gerektiği zaman tamir işine sarf olunmasını şart koşturmuştur. Görevlerinde mahir olan su yolcularına ise senelik altı kuruş verilmesini istemiştir. Fakat sebilhanenin ve ona bağlı olan çeşmenin suyu kesilirse bundan su yolcularının mesul olacağı, görevlerine son verileceği belirtilmiştir.⁶⁴⁰ Bununla alakalı olarak tutulan bir diğer kayıt ise, Hacı İsmail Ağa'ya

⁶³⁷ VGMA, Defter No: 2970, Sayfa 144-145.

⁶³⁸ VGMA, *Fatma Binti El-hac Mustafa Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 96.

⁶³⁹ M. Mehdi İlhan, "Osmanlı Su Yollarının Sevk ve İdaresi", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 27/44 (2008), 41-66.

⁶⁴⁰ VGMA, *Mehmed oğlu Hacı Mustafa Ağa Vakfiyesi*, Defter No: 583, Sayfa 198, Sıra 170.

aittir. Hacı İsmail Ağa, Kandiye'nin farklı mahallelerinde bulunan menkul ve gayrimenkul birçok malını Hanya kapısı önünde inşa ettirdiği sebilhaneye vakfetmiştir. Hacı İsmail Ağa'nın şartları arasında, adı geçen sebilhaneye bir sebilcinin tayin olunmasını ve hizmeti karşılığında aylık yüz yetmiş para verilmesini şart koşmuştur. Ayrıca sebilhaneye icra eden tatlı su mecralarına hizmet etmesi için yirmi para ücretle bir kişi görevlendirilmiştir. Yine çeşme için mayıs ayından kasım ayına kadar İbadullahın faydalanması için günlük dört yük kar satın alınmasını şartları arasında belirtmiştir. Yine sebilhanenin kapısı üzerine bir kandil alınmasını ve sebilci olan kişinin bu kandili her gece yakmasını buyurmuştur. Son olarak çeşmede vazife alacak kimselerin vakfın mütevellisi tarafından belirlenmesini istemiştir.⁶⁴¹ Bir başka kayıt ise Kandiye'deki bazı yeniçerilere aittir. Kandiye'deki yeniçerilerden bazıları, mallarından ayırdıkları bir meblağın işletip elde edilen kazançla Kandiye'de Melek İbrahim Paşa'nın sebilhanesine⁶⁴² yaz günlerinde kar alınmasını şart koşmuşlardır. Vakfiye gereği yaz günlerinde seksen kuruş kar akçesi verilip yirmi beş seneden beri işler bu şekilde yürütülür iken Kandiye'de bulunan yeniçeri ağası söz konusu paraya el koyarak vakfiyenin belirttiği şartlara aykırı hareket etmiştir. Bundan dolayı diğer yeniçeriler mahkemeye başvurarak yapılan bu müdahalenin giderilmesini istemişlerdir.⁶⁴³

Vakıf kurucularının suyun en çok ihtiyaç duyulduğu yerlerden biri olan medreselere çeşmeler inşa ettikleri görülmüştür. Nitekim Ahmed Ağa ibn Mehmed, Kandiye'de vakfettiği mektep ve medresede bulunan talebelerin ve hocaların su ihtiyacını karşılamak için buraya bir çeşme inşa edilmesini istemiştir. Ayrıca çeşmeye takılı olan iki masuralık su da vakfedilmiştir. Ahmed Ağa, vakfettiği bu çeşmeye birçok gayrimenkul malını akar olarak ayırıp, bunlardan elde edilen gelirlerin bir kısmı ile zikrolunan çeşmenin su yoluna hizmet etmesi için bir görevli tayin olunmasını istemiştir. Bu görevliye hizmeti karşılığında ise aylık yirmi beş para verilmesini şart koşmuştur.⁶⁴⁴

Girit'teki vakıf kurucuları vakıflarından elde ettikleri gelirler ile çoğunlukla inşa ettirdikleri çeşmelerin bakım ve onarım masraflarına ayırdıkları görülmektedir. Şöyle ki, Resmo'da Maruna karyesi sakinlerinden Haseki Ömer Ağa'nın cami ve mektep vakfından sonraki en önemli vakfı çeşme vakfıdır. Ömer Ağa, kurmuş olduğu bu vakıflara menkul ve gayrimenkul birçok malını sunarak bunların icareteyn ile kiralanıp çeşmenin tamir ve onarım masraflarında kullanılmasını şart koşmuştur. XVIII. yüzyılda inşa edilen çeşmelerin tamir ve onarımına ayrılan bir diğer vakıf geliri Resmo'da Uzun Sokak Mahallesi sakinlerinden Kaldan İsmail bin Yusuf'a aittir. Vâkıf bu çeşmeyi Açıbazsi karyesi hududunda Kavusi olarak bilinen mahalde inşa ettirmiştir. Daha sonra

⁶⁴¹ VGMA, *Hacı İsmail Ağa Vakfiyesi*, Defter No: 583, Sayfa 200, Sıra 171.

⁶⁴² VGMA, *HD*, Defter No: 01189, Sayfa 142, Sıra 101.

⁶⁴³ BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 0001/268, H-29-08-1165.

⁶⁴⁴ VGMA, *el-Hâcc Ahmed Ağa ibn el-Hâcc Mehmed (Hanyelizâde)*, Defter No: 988, Sayfa 203, Sıra 116.

birçok gayrimenkul malını bağışlayarak bunlardan elde edilen gelirlerin bir kısmını vakfettiği çeşmenin tamir ve onarım masraflarına ayırmıştır.⁶⁴⁵

XVIII. yüzyıl Girit'inde vakfedilen çeşmelere ayrılan gelirler sadece çeşmenin tamir ve onarım masraflarını karşılamaya yönelik değildi. Aynı zamanda çeşmelerle ilgilenen, su mecrasının temizliğiyle sorumlu olan kişilere vakıf kurucuları tarafından maaş bağlanmaktaydı. Bu konu hakkında müşahhas bir örnek verilecek olunur ise, Resmo'da Şahin Ağa Mahallesi sakinlerinden Fatma binti Abdülmennan, Resmo kazasına tabi Mondorosi olarak bilinen karyede tahminen kırk dönüm tarlasını ve içerisindeki büyüklü küçüklü üç yüz kök zeytin ağacını vakfetmiştir. Fatma Hatun vakfiyesinin şartları arasında, zikrolunan emlakten hâsıl olan gelirlerin bir kısmı, Resmo Kalesi yakınında oğlu Mustafa Paşa'nın bina ve ihya ettiği çeşmenin tamir ve onarım masraflarına diğer kısmı ise *Ab-ı Rahi* (suyolcusu) Ahmed Beşe adlı kişiye verilmesini istemiştir.⁶⁴⁶ Mevcut kaynaklar ışığında, Ahmet Beşe'den boşalan görev Ali adlı bir kişiye verilmiştir. Ali adlı bu kişi sonrasında mahkemeye başvurarak, Mustafa Paşa'nın yaptırdığı çeşmeye bitişik mülkiyet üzere sahip olduğu bir adet bostanını vakfedip gelirini çeşmenin suyollarının tamirine ayırdığını ve bunun vakfiyesinde kayıtlı olduğunu bildirmiştir. Suyolcu Ali, vakıf şartı gereği bostanın gelirlerini alıp suyolunun tamiri için kullanmak istediğinde dışardan kendisine kimse müdahale etmez iken, birkaç kişi ortaya çıkarak mezkûr bostanı eski suyolcu Ahmet Beşe'nin kendilerine kiraladığını belirterek müdahalede bulunmuşlardır. Ali'de üzerinde bulunan bu müdahalenin kaldırılmasını istemiştir.⁶⁴⁷ Yine bu konu hakkında tutulan bir diğer kayıt ise, Yeniçeri çavuşlarından İbrahim Çavuş ibn Abdülmennan adlı kişiye aittir. İbrahim Çavuş, Resmo şehrinde İzhale karyesinde on beş muzur tohum kapsayan tarlasını ve içerisinde sabit yetmiş kök zeytin ağacını vakfetmiştir. İbrahim Çavuş'un vakfiyesinde sunduğu şartları arasında, Resmo'da Kumkapı Mahallesi'nde inşa ettiği çeşmeye zanaatında mahir bir kimsenin iki akçe bedelle suyolcu olarak tayin olunmasını istemiştir.⁶⁴⁸ İbrahim Çavuş bir diğer vakfiyesinde ise, yine İzhale karyesinde Eliyana olarak bilinen mevkide yirmi muzur tohum kapsayan tarlasını ve içerisinde sabit yirmi kök zeytin ağacını daha vakfetmiştir. Ayrıca ilk vakfiyesinden farklı olarak bazı şartlar da eklemiştir. Buna göre, Resmo'da Kumkapı mahallesinde, kale duvarı yakınında yalı kapısında inşa ettirdiği çeşmenin temizliği ve musluklarına her üç ayda bir yağ sürülüp, kandil alınması için günlük bir buçuk akçe ayrılmasını istemiştir. Çeşmenin temizliği ve kandillerin yakılması için daha sonra tekrar buçuk akçe ayrılmasını şart koşmuştur.⁶⁴⁹ Yine bu konu ile alakalı olarak Ebubekir oğlu Hacı İbrahim Ağa'nın kurmuş olduğu vakıf örnek olarak gösterilebilir. Hacı İbrahim Ağa, Kandiye'nin Perepetre nahiyesinin farklı

⁶⁴⁵ VGMA, *Kaldan İsmail İbn Yusuf Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 100.

⁶⁴⁶ VGMA, *Fatma Binti Abdülmennan Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 143.

⁶⁴⁷ BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 0004/56, H-29-03-1179.

⁶⁴⁸ VGMA, *İbrahim Çavuş Abdülmennan Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 145.

⁶⁴⁹ VGMA, *İbrahim Çavuş Abdülmennan Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 146.

mahalle ve mevkilerinde birçok gayrimenkul malını Valide Sultan Camisi yakınında inşa ettirdiği sebilhaneye vakfetmiştir. İbrahim Ağa vakfiyesinde sunmuş olduğu şartlar doğrultusunda vakfedilen gayrimenkullerin kiraya verilmesini ve bunlardan elde edilecek gelirler ile sebilhaneye bir sebilcinin tayin olunmasını ve hizmeti karşılığında aylık yüz on para verilmesini istemiştir. Sebilhanenin kaynağının bakımı için aylık otuz para karşılığında bir kişinin görevlendirilmesi ve sebilhanede çalışan görevliler için bir ev satın alınması istenmiştir.⁶⁵⁰

Yukarıda da değinildiği gibi Girit'te XVIII. yüzyıldan önce inşa edilmiş vakıf çeşmeler de bulunmaktaydı. Vakıf kurucuları bu çeşmelerin işlevlerini devam ettirebilmesi adına bunlara bazı akarlar bağlamaktaydı. Nitekim Dergâh-ı Ali yeniçerilerinden Kabalızade Hacı Hüseyin Ağa, Resmo'da Yanozi karyesi hududu dâhilinde tahminen iki muzur tohum kapsayan tarlasını ve içerisinde sabit otuz beş kök zeytin ağacını vakfetmiştir. Hüseyin Ağa, zikrolunan mahalde inşa edilmiş olan çeşme mecrası için her sene hâsıl olan mahsulden on kıyye zeytinyağı ayrılmasını istemiştir. Ayrıca her sene çeşmenin bakım ve tamirine, künklerine sarf olunmak üzere vakfın mahsulünden bir buçuk kıyye zeytinyağı daha ayrılmasını buyurmuştur. Bakım ve onarım işlerinin çeşmeden sorumlu olan su yolcusunun yapmasını ve hizmeti karşılığında günlük bir akçe verilmesini istemiştir.⁶⁵¹ Daha önce inşa edilen bir diğer çeşme kaydı ise Mehmed Paşa'ya aittir. Mehmed Paşa, Kandiye'de Kara Kadî Meydanı olarak bilinen mahalde inşa ettirdiği çeşmesini ve yakınında bulunan akarsuyu vakfetmiştir. Ayrıca Perepetre nahiyesinde bir çeşme daha inşa ettirerek bunu da kamu hizmetine sunmuştur. Mehmed Paşa, kurmuş olduğu bu vakıflara arazi, bağ, bahçe, değirmen gibi birçok gayrimenkulünü akar olarak sunmuştur. Vakfiyesinden çıkarılan şartlar doğrultusunda ise, bu çeşmelere zanaatında mahir birer kişinin su yolcu olarak tayin olmasını ve hizmeti mukabelesinde günlük üç akçe verilmesini şart koşmuştur.⁶⁵² Öncesinden inşa edilen bir diğer çeşme ise, Süleyman oğlu Hacı İbrahim Ağa'ya aittir. Hacı İbrahim Ağa bu çeşmeyi Kandiye'de Vezir Çiftliği olarak bilinen mahalde inşa ettirmiştir.⁶⁵³ 1 Numaralı Cezayir ve Rakka Ahkâm defterinden çıkarılan bilgiler doğrultusunda, elindeki gayrimenkulleri daha önce yapılan çeşmeye akar olarak bağışlayan hayır sahiplerinden biri de, Mehmed Kathüda adlı şahıstır. Şöyle ki, Kethüda Mehmed, Resmo'nun Ortakapı mahallesinde bulunan avlulu bir adet ekmek fırını, iki adet serrac dükkânını, bir adet bakkal dükkânını, bir adet papuçcu dükkânını, bir adet mahzen ve üç adet menzili vakfetmiştir. Bunlardan elde edilecek gelirlerin Resmo'da Çukurbostan Mahallesinde Ali Paşa Hamamı yakınında bulunan Çeribaşı Abidin

⁶⁵⁰ VGMA, *Ebubekir oğlu Hacı İbrahim Ağa Vakfiyesi*, Defter No: 988, Sayfa 122, Sıra 44.

⁶⁵¹ VGMA, *Kabalızade Elhac Hüseyin Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 146.

⁶⁵² VGMA, *Mehmed Paşa Vakfiyesi*, Defter No: 743, Sayfa 117, Sıra 28.

⁶⁵³ VGMA, *Süleyman oğlu Yerli Yeniçerileri Üçüncü Bölük Yüzbaşısı Hacı İbrahim Ağa Vakfiyesi*, Defter No: 988, Sayfa 129, Sıra 49.

Çeşmesinin⁶⁵⁴ tamiratına vakfetmiştir. Bu gayrimenkullerden elde edilen kira gelirleri çeşmenin masrafına ayrıldıktan sonra geriye kalan meblağın oğlu Mustafa Ağa'nın tasarrufuna bırakılmasını şart koşmuştur.⁶⁵⁵ Yine Kethüda Mehmed, vakfının şartları arasında öldükten sonra vakfın mütevelliliğini oğlu Mustafa'ya devrolunmasını şart koşmuştur. Bu minvalde vakfın mütevelliliği Mustafa'ya geçtikten sonra Mustafa'nın üvey babası ortaya çıkarak zikrolunan dükkân ve evlerden hisse talep edip, vakfın gelirlerine müdahalede bulunmuştur. Daha sonra Mustafa adlı şahıs mahkemeye başvurarak bu müdahalenin giderilmesini istemiştir.⁶⁵⁶ Kethüda Mehmed'in mezkûr vakfı, vakıfların gelir kapısı olarak kullanılmasına örnek oluşturmaktadır. Zira vakfedilen malların toplam gelirinin, çeşme tamirâtı gibi masraflı olmayacağı tahmin edilebilecek bir işe ayrılması, vâkıfın asıl amacının oğluna ve nesline dokunulmaz bir gelir sağlayacağı aşikârdır.

Tablo 4.6. Girit'te Vakfedilen Çeşmelerin Toplu Görünümü

Vâkıf	Sancak	Köy/Mahalle/Mevkii
Mehmed oğlu Hacı Mustafa Ağa	Kandiye	Sivriçeşme Mahallesi
Mehmed oğlu Ahmed Ağa	Kandiye	Sultan Mehmed Han Cami-i Şerif Mahallesi
Mehmed Paşa	Kandiye	Kara Kadı Meydanı-Perepetre nahiyesi
Süleyman oğlu Hacı İbrahim Ağa	Kandiye	Vezir Çiftliği Mahallesi
Ebubekir oğlu Hacı İbrahim Ağa	Kandiye	Valide Sultan Camisi
Hacı İsmail Ağa	Hanya	Hanya Kapısı
Haseki Ömer Ağa	Resmo	Maruna karyesi
Yusuf oğlu Kaldan İsmail	Resmo	Resmo Kalesi Civarı
Abdülmennan Kızı Fatma	Resmo	Resmo Kalesi Civarı
Abdülmennan oğlu İbrahim Çavuş	Resmo	Kumkapı Mahallesi
Kabalızade Hacı Hüseyin Ağa	Resmo	Yanozi karyesi
Çeribaşı Abidin	Resmo	Çukurbostan Mahallesi

Yukarıdaki bilgilerden hareketle Kandiye'de beş, Resmo'da altı, Hanya'da bir adet çeşme kaydına rastlanılmıştır. Bunlardan altısı mahallelerde yer alırken, ikisi karyelerde bulunmaktadır. Ayrıca üç adet çeşme ise bizzat sancak merkezinde yani Resmo kalesi civarı ve Hanya kapısı önünde inşa edilmiştir. Diğer kalan iki adet çeşme kaydından biri Kandiye'nin Kara Kadı Meydanında, diğeri Perepetre nahiyesinde bulunmaktadır. Dolayısıyla çeşme vakıflarının merkezi mahallerde inşa edildiği söylenebilir.

⁶⁵⁴ BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 001/71, H-29-08-1165.

⁶⁵⁵ BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 001/64, H-29-08-1165.

⁶⁵⁶ BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 001/65, H-29-08-1165.

4.1.3.2. Hamamlar

Girit'te XVIII. yüzyılda toplam on beş adet hamam kaydına rastlanılmıştır. Fakat arşiv vesikalarında bu hamamların isimlerine ya da aktif olarak hizmet verip vermedikleri hakkında herhangi bir malumata yer verilmemiştir. Hamamların en yoğun olduğu şehir Hanya'dır. Şöyle ki, Kisamo nahiyesinde⁶⁵⁷, Ağa Cami Mahallesi'nde, İçkale Mahallesi'nde, Tophane Mahallesi'nde⁶⁵⁸, Arap Cami karşısında⁶⁵⁹, Fıstıklı ve Foğoro karyelerinde⁶⁶⁰ birer adet olmak üzere toplam yedi adet hamam vardır. Hanya'dan sonra en fazla hamam kaydına Resmo ve Kandiye'de rastlanmıştır. Bu şehirlerde bulunan hamamlar ise toplam sekiz adet olup, her şehirde dörder adet hamam bulunmaktadır. Resmo'daki hamamların ikisinin yeri belli değildir. Şöyle ki Ayolazaro Mahallesi'nde⁶⁶¹ ve Ankebut Ahmet Paşa Camisi yakınında⁶⁶² birer hamam bulunmakla birlikte diğer ikisi kayıtlarda sadece Resmo şehri olarak belirtilmiştir.⁶⁶³ Kandiye'deki hamamlar ise Semnis nahiyesinde⁶⁶⁴, Sultan İbrahim Han Cami Mahallesi'nde⁶⁶⁵, Ebuilyas Mahallesi'nde⁶⁶⁶ ve Ali Paşa Mahallesi'nde⁶⁶⁷ yer almaktaydı. Bu hamamların XVIII. yüzyılda faal iken içlerinden Kandiye'de Sultan İbrahim Han Cami Mahallesi'nde bulunan hamam harap bir haldeydi.⁶⁶⁸

4.2. Vakıflara Yapılan Müdahaleler

4.2.1. Görevlilere Yapılan Müdahaleler

XVIII. yüzyıl Girit'inde vakıf görevlerine müdahale olayına çok fazla rastlanmaktadır. Resmo sakinlerinden Mustafa adlı şahsın babası, kayıtlarda cinsi belli olmayan bir yer vakfetmiştir. Vâkıf, vakfın mütevelliliğini uhdesine almış, öldükten sonra ise kız kardeşinin bu görevine getirilmesini istemiştir. Mustafa Efendi, vakfın mütevelliliğine kendisinin atanmasını istemiş, bunun üzerine kız kardeşi mahkemeye başvurmuştur.⁶⁶⁹ Bir başka kayıta ise kâtiplik görevine yapılan müdahale dikkat

⁶⁵⁷ VGMA, *Gazi Hüseyin Paşa Vakfiyesi*, Defter No: 610, Sayfa 205, Sıra 243.

⁶⁵⁸ VGMA, *Derviş Ahmed Ağa İbn El-hac İsmail Vakfiyesi*, Defter No: 988, Sayfa 98, Sıra 34.

⁶⁵⁹ VGMA, *Darıssaade Ağası El-Hac Beşir Ağa Vakfiyesi*, Defter No: 638, Sayfa 350, Sıra 223.

⁶⁶⁰ VGMA, *Turbizade Alemdar İbrahim Ağa Vakfiyesi*, Defter No: 583, Sayfa 235, Sıra 188.

⁶⁶¹ VGMA, *Ümmügülüm Binti Abdullah Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 103.

⁶⁶² VGMA, *İsmail Efendi Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 190.

⁶⁶³ VGMA, *Gazi Hüseyin Paşa Vakfiyesi*, Defter No: 610, Sayfa 205, Sıra 243; VGMA, *Süleyman Çavuş Ağa Bin Halil Ağa Vakfiyesi*, Defter No: 2970, Sayfa 154.

⁶⁶⁴ VGMA, *Selim Ağa oğlu Hacı İbrahim Paşa Vakfiyesi*, Defter No: 570, Sayfa 254, Sıra 146.

⁶⁶⁵ VGMA, *Selim Ağa oğlu Hacı İbrahim Paşa Vakfiyesi*, Defter No: 570, Sayfa 251, Sıra 145.

⁶⁶⁶ VGMA, *Mahmud Ağa bin Hüseyin (Fazıl Ahmet Paşa'nın Kethüdası) Vakfiyesi*, Defter No: 629, Sayfa 10, Sıra 5.

⁶⁶⁷ VGMA, *Süleyman oğlu Yerli Yeniçerileri Üçüncü Bölük Yüzbaşısı Hacı İbrahim Ağa Vakfiyesi*, Defter No: 988, Sayfa 129, Sıra 49.

⁶⁶⁸ VGMA, *Selim Ağa oğlu Hacı İbrahim Paşa Vakfiyesi*, Defter No: 570, Sayfa 251, Sıra 145.

⁶⁶⁹ BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 0001/30, H-29-08-1165.

çekmektedir. Resmo'da Ahmet isimli şahsın babasından kendisine intikal eden kâtiplik görevine yine Resmo'da Kara Yılan lakaplı bir şahıs görev bana ait diyerek müdahalede bulunmuştur. Sonrasında Ahmet isimli şahıs mahkemeye başvurarak bu müdahalenin giderilmesini istemiştir.⁶⁷⁰ Vakıflarda görev alan kişilerin görevleri çeşitli nedenlerden dolayı feshedilebiliyordu. Fakat kişi mahkemeye başvurup haklı olarak görüldüğü zamanlarda görevleri kendisine tekrardan verilmesi mümkündü. Örneğin, Hanya'da Kaptan Yusuf Paşa Camisinde günlük on akçe karşılığında şeyhülkuralık yapan Hafız İbrahim Halife'nin askeri kaydı silinmiş ve görevi kendisinden alınıp başkasına verilmiştir. Fakat daha sonra kendisine yeni bir berat verilerek, hizmeti karşılığında hak kazandığı vazifesini geri almak istemiştir. Fakat vakfın mütevellisi çeşitli bahaneler ileri sürerek vazifesini tekrar iade etmemiştir. Hafız İbrahim Halife ise tekrardan mahkemeye başvurarak hak ettiği vazifesini geri almayı talep etmiş ve mahkemeden çıkan sonuç neticesinde vazifesi kendisine geri verilmiştir.⁶⁷¹

4.2.2. Vakfın Akarlarına Yapılan Müdahaleler

XVIII. yüzyıl Girit'inde müdahalenin en yoğun olarak yaşandığı alan vakfın akarlarına karşı olmuştur. Nitekim bu konu hakkında birçok kayıt tutulmuştur. Hanya'da Bali Cami vakfının gelirlerinden olan Moziz karyesindeki çiftliği Ömer Ağa isimli şahıs müteveli temessükü gereğince on beş seneden fazla icareteyn olarak kiralamaktaydı. Fakat daha sonra vakfın eski mütevellisi Sabuncuoğlu Ahmet Ağa, çiftliği zapt ederek Ömer Ağa'nın temessükünü almak istemiştir. Yeni müteveli Rukiye Hatun mahkemeye başvurarak temessükün eski sahibine tekrar verilmesi için şikâyetle bulunmuştur.⁶⁷² Belgelerden çıkarılan bilgiler doğrultusunda Bali Cami vakfının akarları arasında birçok gayrimenkul mal bulunmaktaydı. Söz konusu çiftlikten başka vakfın diğer akarlarına da müdahalenin yapıldığı müşahade edilmiştir.⁶⁷³

Vakıf mallarına müdahalenin yapıldığı bir diğer kayıt ise eski Turnacıbaşı İbrahim Ağa'nın Kandiye'de yaptırdığı cami vakfında gerçekleşmiştir. Zikrolunan vakfın mütevellisi mahkemeye başvurarak vakfiyede kayıtlı mülklere ve arazilere vakfiye gereği müdahale olunmaz iken, bazı kişilerin ortaya çıkarak ellerinde eski Rumeli kazaskeri Damadzade tarafından imzalanmış vakfiye ve şeyhülislam fetvası

⁶⁷⁰ BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 0001/65, H-29-08-1165.

⁶⁷¹ BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 0001/163, H-29-08-1165.

⁶⁷² BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 0001/34, H-29-08-1165.

⁶⁷³ Yapılan bu müdahale bu kez vakfın akarı olan arsaya yapılmıştır. Şöyle ki, yine Moziz isimli karyede bulunan vakıf arsasına müteveli temessükü ile sahip olan kişi, bunu kendi rızasıyla vakfın önceki mütevellisine bırakmıştı. Vakfın eski mütevellisi söz konusu arsaya yaklaşık on beş sene boyunca sahip olup, kirasını vakfın giderleri için kullanırken daha sonra mezkûr şahsın oğlu Bekir isimli kişi vakfın mütevellisi olan Sabuncuoğlu ile işbirliği yaparak "babamın sana bıraktığı arsayı zapt ederim" deyip temessükü elinden almıştır. Daha sonra bu kişi mahkemeye başvurarak zikrolunan temessük bana aittir deyip temessükün eski sahibine geri verilmesini istemiştir. BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 0001/35, H-29-08-1165.

olduğunu gerekçe gösterip bu yerleri zapt etmeleri ve yapılan bu müdahalenin giderilmesini istemiştir.⁶⁷⁴ Yine bu müdahalenin gerçekleştiği bir diğer vakıf kaydı ise Ankebut Ahmet Paşa'nın Resmo, Kandiye ve Hanya'da bulunan cami ve mektep vakfının müsakkatına (vakfedilen yapılar) karşı gerçekleşmiştir. Şöyle ki, Girit'te Ankebut Ahmet Paşa'nın vakfının mütevelli ve nazırı olan Hacı Mustafa, İstanbul'da olduğu bir sırada mütevelli kaymakamının da göz yummasıyla bazı kişiler vakfın akarlarına müdahale ederek bu akarları tasarruf etmek istemişlerdir. Daha sonra vakfın mütevellisi bu durumu merkeze bildirip vakfın akarlarına karşı yapılan müdahalenin kaldırılmasını istemiştir. Nihayetinde bu durum incelenip mezkûr akarların vakfa ait olduğu ve söz konusu müdahalenin kaldırılması istenmiştir.⁶⁷⁵

Vakıf akarlarına yapılan müdahaleler arasında arazilerden alınan öşür vergileri de yer almaktaydı. Örneğin, Resmo'da Veli Paşa zaviyesine hibe ve temlik olarak verilen arazilerin öşür vergilerini toplama işi vakfiyede belirtilen şartlar doğrultusunda zaviyedar Şeyh Abdurrahman'a bırakılmıştı. Fakat Veli Paşa Camisi ve Zaviyesi vakfının mütevellisi Veli Efendi,⁶⁷⁶ öşür vergilerini toplamak istemiş⁶⁷⁷ ve Şeyh Abdurrahman ile davalık olmuştur. Veli Efendi ise, zaviyedar Şeyh Abdurrahman'ın kendisine tayin edilen günlük yirmi beş akçe şeyhlik ve günlük on akçe yemek ücretine kanaat etmeyip vakfa ait olan köylerin öşürünü zorla toplamak istediğini beyan etmiştir. Sonuç olarak taraflar karşılıklı olarak birbirinden şikâyetçi olmuş ve kendilerine yapılan müdahalelerin kaldırılmasını talep etmişlerdir.⁶⁷⁸

Öşür gibi vergilere yapılan müdahaleler hakkında tutulan bir diğer kayıt Sarı Hasan Paşa vakıf köyleri ile ilgilidir. Nitekim Sarı Hasan Paşa'nın Hanya'da Kisamo nahiyesine bağlı bazı vakıf köylerinin Hıristiyan halkı mahkemeye başvurarak kendilerine ait olan vergileri ödediklerini ve daha önce kimse kendilerine müdahale etmez iken sonradan bazı zorba kişilerin ortaya çıkıp kendilerinden tiftik akçesi, odun akçesi ismiyle para talep ettiklerini beyan etmişlerdir.⁶⁷⁹ Vergilerle alakalı bir diğer usulsüzlük ise Valide Sultan'ın Kandiye'de yaptırdığı cami vakfına aittir. Şöyle ki Kandiye kazasında Emeviye köyünün gayrimüslim halkı mahkemeye dilekçe vermişlerdir. Bu dilekçede sultanlara ait vakıf köyleri serbest olup, aralarında herhangi bir dava olduğu zaman vakıf zabiti tarafından davaları görülüp üzerlerine düşen vergi hisselerini ödedikten sonra kendilerinden başka isimler altında vergi talep edilmediğini belirtmişlerdir. Fakat daha sonra Kandiye ve Resmo muhafızları tarafından köylerine mübaşirler gönderilip padişah emrine aykırı olarak farklı isimler altında vergi talep edildiğini beyan etmişlerdir.⁶⁸⁰ Vakıf zabitleri tarafından gerçekleştirilen bir diğer

⁶⁷⁴ BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 0002/109, H-29-03-1171.

⁶⁷⁵ BOA, C..EV., 206/10257.

⁶⁷⁶ VGMA, RŞSd., Defter No: 00020, Sıra 045, Sayfa 74.

⁶⁷⁷ BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 0001/109, H-29-08-1165.

⁶⁷⁸ BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 0001/113, H-29-08-1165.

⁶⁷⁹ BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 0001/243, H-29-08-1165.

⁶⁸⁰ BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 0002/174, H-29-03-1171.

usulsüzlük ise Vezir Hüseyin Paşa camisi vakıf köylerine aittir. Hanya sancağının Kisamo nahiyesine bağlı Vezir Hüseyin Paşa Camisi vakfı köylerinin gayrimüslimleri mahkemeye bir dilekçe sunmuşlardır. Dilekçelerinde, köylerindeki zeytin ağaçlarının yedide birinin öşrünü toplamakla mükellef vakıf zabıtları, o senenin yedide bir mahsulü yerine ortalama bir miktarın ödenmesi istemişlerdir.⁶⁸¹ Vakıf akarlarına yapılan bir diğer müdahale ise Sultan İbrahim Han vakfına aittir. Şöyle ki Resmo sakinlerinden Ahmet isimli şahıs mahkemeye başvurarak, Resmo kalesi dışında Topaltı isimli yerde bulunan arazinin Sultan İbrahim Han evkafına ait olduğunu ve bu arazinin daha önce babası tarafından tasarruf edilip öşür ve vergisini toprak sahibine ödediğini beyan etmiştir. Babası öldükten sonra bu yerlerin kendisine intikal ettiğini ve kendisi dahi on iki seneden fazla bir süre boyunca bölgede herhangi bir çekişme olmaksızın ziraat edip, öşür ve vergisini toprak sahibi olan vakıf mütevellisine ödediğini dile getirmiştir. Fakat daha sonra zikrolunan kalenin dizdarı olan Ömer isimli şahsın ortaya çıkarak, bu yerlerin yetmiş sene önce dedesinden babasına ve babasından da kendine intikal ettiğini belirtmiştir.⁶⁸² Vakıflarda yaşanan bir diğer usulsüzlük de vakıf karyelerden elde edilen cizyenin toplanmasıydı. Örneğin, Fazıl Ahmet Paşa'nın vakfında kaymakam mütevellisi olan Ali Ağa, Kandiye'de Menafoç nahiyesine tabi Ayavarvara ve Ayotoma ile Resmo'da Milopatamo nahiyesine tabi Mağaris karyelerinin tahsildarı olarak bilinmektedir. Toplam 396 neferden oluşan bu karyelerden toplanması gereken cizye miktarı 2288 kuruş iken Ali Ağa'nın 1565 kuruşu ödemesi üzerine geriye kalan meblağ kendisinden istenmiştir.⁶⁸³

Vakfin akarları arasında sayılan gayrimenkulleri kiralayan kişilere de müdahalelerin gerçekleştirildiği bilinmektedir. Örneğin, Hanya'da Hasan Paşa Camisinin mütevellisi, zikrolunan vakfın Hanya'ya bağlı Kokoş isimli karyede bulunan akarlarından olan bahçe ve zeytin ağaçlarının kira gelirlerini her sene vakfın yararına kullanırken, vakfın önceki mütevellisi Yusuf isimli şahıs ortaya çıkarak kiralanan bu bahçe ve ağaçları kiracısından zorla alıp başkasına kiralamak istemesi sonucu konu mahkemeye taşınmış ve yapılan müdahalenin giderilmesi istenmiştir.⁶⁸⁴ Yine vakfın akarları arasında gösterilebilecek gayrimenkulleri kiralayan kişiler de bazen vakfın şartlarına riayet etmedikleri görülmektedir. Bu durumun özellikle kiralanan gayrimenkullerin el değiştirirken gerçekleştiği bilinmektedir. Örneğin, Kandiye'de eski Mısır Valisi İbrahim Paşa Kethüdası Cami vakfının mütevellisi olan Halil Efendi, Hanya'da Yusuf Paşa Mahallesi'nde iki adet mahzen ve birkaç odayı senelik ellışer kuruşa kiraya verirken, bu defa yeni kiracıları olan Hacı İbrahim Ağa vakfın şartlarına aykırı olarak senelik otuzar kuruş vermek istemiştir.⁶⁸⁵ Vakıf mallarının kiralınması

⁶⁸¹ BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 0002/220, H-29-03-1171.

⁶⁸² BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 0004/43, H-29-03-1179.

⁶⁸³ BOA, C..EV.. 198 /9899, H-03-05-1177.

⁶⁸⁴ BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 0002/47, H-29-03-1171.

⁶⁸⁵ BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 0002/53, H-29-03-1171.

hususunda yaşanan usulsüzlüklerin biri de Serdar Ahmet Paşa Cami vakfına aittir. Kandiye'de bulunan Serdar Ahmet Paşa Cami vakfının mütevellisi mahkemeye başvurarak, Temneş nahiyesine bağlı Vasilis karyesinden bazı kimselerin vakıftan kiraladıkları arsaların kira bedeli dört senedir ödemediğini ifade etmiştir.⁶⁸⁶

XVIII. yüzyılda Girit'te vakıflarda görev yapan bazı mütevellilerin belirli suçlara karıştıkları ve bundan dolayı vakıf mallarına zarar verdikleri de belgelerde açıkça ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Kandiye'de otuzuncu bölümün neferlerinden ve ayrıca Çavuşzade vakfının eski mütevellisi olan Kadioğlu Ahmet cinayet suçuyla suçlanıp firar etmesi ve yine aynı kazadan kardeşi Ali isimli yeniçeri tarafından vakıf mallarına el koyarak kendi işlerine harcamasından dolayı, vakfın yeni mütevellisi Hüseyin tarafından mahkemeye şikayette bulunulmuştur.⁶⁸⁷ Bu dönemde bazı görevlilerin vakıf malını gizlemesi ve bu malları kendi tasarrufuna geçirmek istemesi dikkat çekmiştir. Örneğin, Kandiye'de eski defterdar Ahmet Paşa'nın yaptırdığı cami vakfının mütevellisi olan Rukiye Hanım, mahkemeye bir dilekçe sunmuştur. Dilekçesinde, Kandiye sakinlerinden eski müteveli Hacı Ahmet Ağa isimli şahsın vakıf malına dair beş senelik hesap ve kitapları olduğunu⁶⁸⁸ ve H.1174/M.1760 senesinde zimmetinde on iki bin dört yüz altmış dokuz para olduğunu beyan ederek mahkemede bu hesabının görülmesini ve vakıf malını ortaya çıkarmasını istemiştir.⁶⁸⁹ Vakfın malları arasında ise, hamam odunluğu, bir adet fırın ve bir adet kahve dükkânı olarak bilinmektedir.⁶⁹⁰ Fakat Hacı Ahmet Ağa'nın hesap görmekten kaçması ve vakıf mülklerinden bazı dükkânlar boşta diyerek emri altında olanlara verip bu malları kendi himayesine geçirmesi üzerine mahkemesinin görülmesini ve vakıf malının ortaya çıkarılmasını istemiştir.⁶⁹¹

Girit'te vakıflara yapılan müdahaleler sadece bölgede yaşayan Müslümanlar arasında gerçekleşmiyordu. Bölgede bulunan gayrimüslimlerden bazıları da bu müdahalelere maruz kalabiliyordu. Berashus isimli Metropolit, Kandiye'nin Kethüda Bey Mahallesi'nde babasından kendine intikal eden vakıf menziline, fetih zamanında metruk kilise olarak kullanıldığını belirtmiştir. Daha sonra içinde İncil okunup kandil yakılması için kendisine padişah beratı verilmiştir. Tur-ı Sina rahiplerinden bazıları ise “zikrolunan kilise Müslümanlara ait mescittir” diyerek Rum rahiplerini kışkırtmış ve burada ibadet yapılması engellenmiştir.⁶⁹²

Vakıf mallarının İslam dışı dini ritüeller için kullanılması hoş görülmemekteydi. Örneğin, Kandiye'de Fransız konsolosu tarafından, Kamil Ahmet Paşa Camisi

⁶⁸⁶ BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 0004/117, H-29-03-1179.

⁶⁸⁷ BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 0002/85, H-29-03-1171.

⁶⁸⁸ BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 0004/32, H-29-03-1179; BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 0004/190, H-29-11-1175.

⁶⁸⁹ BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 0004/82, H-29-03-1179.

⁶⁹⁰ BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 0005/130, H-29-08-1189.

⁶⁹¹ BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 0004/32, H-29-03-1179.

⁶⁹² BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 0002/188, H-29-03-1171.

vakfından kiralanan evin altındaki mahzende İncil okunması, Hacı Mehmet'te rahatsızlık yaratmış ve konu mahkemeye taşınmıştır. Mahkeme tarafından yapılan incelemede İncil okunması gibi bir durum tespit edilmemiştir. Sadece konsolosun mahzende yaptırdığı yeni pencerelerin Hacı Mehmet'in sabunhanesine baktığından kendisinin bu pencereleri kapatması neticesiyle sonuçlanmıştır.⁶⁹³

Girit'teki vakıflarda yapılan usulsüzlükler arasında rüşvet de yer almaktaydı. Örneğin, Kandiye'nin İstiye nahiyesine bağlı Haterze karyesinde Çavuş-zâde Mustafa Efendi'nin yaptırdığı cami⁶⁹⁴ evkafının mütevellisi Siyami Hasan⁶⁹⁵ divana bir dilekçe sunmuştur. Bu dilekçesinde aynı nahienin Vevila karyesi sakinlerinden yeniçeri Hacı Mustafa ve vakfın eski mütevellisi olan Kâtip Ahmet'in kardeşi Mustafa ile İmam Molla Mustafa adlı şahıslar, “*sen bize rüşvet verirsen senden şikâyetçi olanları engelleriz*” diyerek musallat olduklarını belirtmiştir. İstedikleri rüşveti alamayınca davacı ve yalancı şahitler tutarak kendisini ehl-i örfe şikâyet etmişlerdir. Sonrasında Siyami Hasan'ın sekiz yüz altmış kuruşunu almaları üzerine vakfın müteveli kaymakamı tarafından zorbalar hakkında açmıştır.⁶⁹⁶

Yukarıda verilen bilgilerden hareketle vakıf görevlilerine veya vakıf gelirlerine yapılan müdahalelerden veya vakıf görevlilerinin bizzat kendilerinden kaynaklanan birtakım sorunlar yaşandığı görülmüştür. Vakıf görevlilerinin görevlerini hakkıyla yerine getirmemeleri, liyakatsiz kişiler olmaları gibi durumlar vakıf görevlilerinden kaynaklanan sorunlar içerisinde gösterilebilir. Vakıflara müdahaleler neticesinde gerçekleşen sorunlar genellikle iki şekilde gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki vakıf kurumundaki görevlilerin görevlerine müdahale etme ve görevi ele geçirme girişimleridir. İkincisi ise, vakıf gelirleri arasında zikredilen arazi, bağ, bahçe gibi akarlara müdahale edilerek bunlardan menfaat elde etme arzusu yatmaktadır. Vakıfların ve vakıf görevlilerin sahip olduğu birtakım özellikler, vakıf kurumuyla ilgili yaşanan bu olumsuzlukları beraberinde getirdiğini söylemek mümkündür. Çünkü devletin vakıflara ve vakıf kurumlarındaki görevlilere yaklaşım tarzı ve tanıdığı ayrıcalıklar, toplum nezdinde vakıf kurumlarında görevli olmayı cazip hale getirmiştir. Vakıf kurumlarını cazip hale getiren bir diğer etken ise, vakıfların sahip olduğu iktisadi potansiyeldir. Vakıfların bu özelliği, vakıf kurumlarına ve vakıf görevlilere karşı hukuk dışı müdahaleleri beraberinde getirmiştir. Vakıflara dışarıdan yapılan müdahalenin yanı sıra vakıf kurumlarında görevli olan kişilerden kaynaklanan sıkıntılara da sıklıkla rastlanılmıştır. Vakıf görevlilerinin vâkıfın şartlarına veya şer'i hükümlere riayet

⁶⁹³ BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 0002/204, H-29-03-1171.

⁶⁹⁴ VGMA, HD, Defter No: 01189, Sayfa 140, Sıra 100.

⁶⁹⁵ Kandiye'de Dergah-ı muallam yeniçeri katibi olarak bilinmektedir. BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 0004/19, H-29-03-1179.

⁶⁹⁶ BOA, A.DVNS.AHK.CZRK.d, No, 0004/19, H-29-03-1179.

etmemesi, vakıftan menfaat elde etme çabasında olması, toplumsal ve ahlaki kaidelere uymaması bu sıkıntıların genel sebepleri arasında sayılabilir.⁶⁹⁷

⁶⁹⁷ M. Nuri Tunç, “Hurufat Defterlerine Göre Vakıf Kurumlarında Yaşanan Sıkıntılar: Adıyaman Vakıfları Örneği”, *Vakıflar Dergisi* 53 (2020), 104.

5. SONUÇ

XVIII. yüzyılda kurulan vakıfların tespit edilip niteliksel ve niceliksel açıdan değerlendirildiği bu çalışma ile araştırmanın soruları üzerinden Girit'in sosyal, kültürel ve iktisadi hayatına dair bir takım çıkarımlarda bulunmak mümkündür.

Girit'teki vâkıfların mülk edinme vasıtalarındaki hususlar Osmanlı'nın diğer bölgelerine göre bazı avantajları olduğu tespit edilmiştir. Şöyle ki Osmanlı vakıf hukukuna göre bir malın vakfedilmesi için öncelikle mülkiyetin şahsa ait olması gerekmektedir. Özel mülkiyetin kısıtlandığı Osmanlı toprak sistemi böyle bir durumu çok fazla mümkün kılmamaktadır. Vakıf kurucuları bu sorunu ihya, temlikname-i hümayun ve gayrimüslim halktan iştira yöntemleriyle aşmaktaydı. Zira vakıflara akar olarak kaydedilen arsalar, bağ, bahçeler ve bostanlardan bir kısmının ihya yani yeni fethedilen bölgede Osmanlı hâkimiyetini sağlamlaştırarak bayındır hale getirme yoluyla edinildiği görülmüştür. Diğer taraftan miri arazi statüsünde bulunan tarla, çiftlik ve köy gibi büyük araziler temlikname-i hümayunlar ile özel mülk haline dönüştürülüp vakfedilmiştir. Gayrimüslimlerden iştira yoluyla özel mülk edinilen araziler de vakfiyelere kaydedilmiştir. Bu doğrultuda, diğer bölgelere nazaran geç fethedilen Girit'te, klasik Osmanlı toprak sisteminin yumuşatıldığı, gayrimüslim tebaanın fetihden önce sahip olduğu arazilerin özel mülk olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Mezkûr yollarla özel mülk edinim ve vakıf olarak kaydedilmesinde saraya mensup veya ilişkisi olan kişilerin ön plana çıktığını ayrıca belirtmek gerekir. Zira toprak sistemi fetih aşamasında yumuşatılmış olsa da sonraki yüzyıllarda mülk edinme işlemleri zorlaşmış, çoğunlukla nüfuzlu kişilerin tekeline geçmiştir.

XVIII. yüzyılda Girit'te vakfa konu olan mallar çoğunlukla gayrimenkullerdir. Köy, çiftlik, tarla, bağ, bahçe, ev, dükkân, ahır gibi gayrimenkuller çoğunlukla dâhilindeki nesneler ile birlikte vakfedilmiştir. Gayrimenkuller kadar olmasa da menkul malların vakfı da yaygındır. Menkul mallar arasında en fazla dikkati çekenler para, kitap, hayvan, gündelik kullanıma mahsus olan eşyalardır. Menkul malların, özellikle de paranın vakfedilmesi tartışmalı bir konu olsa da Girit'te sıklıkla görülmektedir. Girit'teki para vakıfları Osmanlı Devleti'ndeki genel uygulamaya paralel olarak ona on bir buçuk yani %15 getiri üzerinden kurulmuştur. Mezkûr paranın temiz ve şeri yollardan kazanıldığını vurgulayan vâkıflar, artık kazancın bir kısmını hayır işlerine bir kısmını ise kendilerine ayırmışlardır. Nihayetinde bölgede kurulan para vakıfları vasıtasıyla bölgede bir takım kamusal hizmetler yerine getirilerek devlete doğrudan fayda sağladıkları görülmüştür. Para vakıflarının aynı zamanda piyasaların finansman ihtiyaçlarını karşılamak suretiyle dolaylı yollardan da katkısının olduğu bilinmektedir.

Vakfiyelerde genellikle vâkıfların sosyal statüleri hakkında bilgiler verildiği görülmektedir. En azından icra ettikleri meslek grubu zikredilmektedir. Bu minvalde XVIII. yüzyılda arşiv vesikalarından ve özellikle de vakfiyelerden hareketle Girit'teki

vâkıfların genel olarak askeri ve mülki zümreden oldukları sonucuna ulaşılmaktadır. Bunların dışında reaya vakıflarının da varlığından söz etmek mümkündür. Araştırma konusu sınırları içerisine dâhil edilen ve özellikle batılı oryantalist yazarların bazı fikirleri de dikkat çekmiştir. Bunların bazıları kabul edilebilir olmakla beraber bazıları tamamen asılsızdır. Özellikle J, Schacht'ın, Osmanlı Devlet'inde kurulan vakıfların amacını “*Müslüman orta sınıfın kızlarını hatta kız çocukların soyundan gelenleri, Kuran'ın miras hukukunun tanıdığı haklardan yoksun bırakma*” teorisine dayandırmıştır. İncelenen dönemde sunulan bu teorinin çok doğru olmadığı görülmüştür. Zira vâkıfların büyük çoğunluğu erkek olmakla birlikte kadınların sayısı da dikkate değerdir. Ayrıca vakfiyeler incelendiğinde tevliyet hususunda kadınlara yer verilmiş, hatta bazı vâkıflar kız torunlarına bile maaş bağlamışlardır. Bu durum aynı zamanda Girit'in XVIII. yüzyıldaki sosyal gelişmişliğini de gözler önüne sermektedir. Nitekim kadın vâkıfların daha çok kendilerine miras olarak kalan menzilleri, bahçeleri ve saire değişik menkul ve gayrimenkulleri de vakfettikleri bilinmektedir. Kadınların ticari hayat içerisinde çok etkin olmamakla birlikte vakıf kurmaları, aileden gelen mütevellilik hakları için mahkemeye başvurmaları, davalarda ailedeki erkek bireylere karşı kendi hukuklarını savunmaları ayrıca belirtilmesi gereken bir husustur.

Girit'in Resmo, Hanya ve Kandiye sancakları arasında vakıfların nicelik ve nitelikleri açısından bir takım farkların olduğu görülmektedir. XVIII. yüzyılda Girit'te toplam 129 adet vakıf kaydına rastlanılmıştır. Vakıfların bir kısmının XVIII. yüzyılda, diğer kısmının ise bir önceki yüzyılda kurulduğu görülmüştür. Önceki yüzyılda kurulan vakıflara, genellikle XVIII. yüzyılda vakıf kurucuları tarafından yeni akarlar bağlanmıştır. Araştırma konusunun mevcut kaynaklarından hareketle, vakıfların yoğun olarak kurulduğu yerler sırasıyla Resmo, Hanya ve Kandiye kentlerinin olduğu görülmüştür. Kandiye diğer şehirlerle kıyaslandığında daha az vakıf kurulduğu görülmüştür. Bunun sebebi, diğer şehirlere göre en son fethedilmiş olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Resmo, Hanya ve Kandiye'de bulunan vakıflar incelendiğinde, bunların çoğunun askeri sınıfa mensup şahıslar tarafından kurulduğu görülmüştür. XVIII. yüzyılda Girit genelinde askeri sınıfa mensup şahısların oluşturulduğu vakıfların maiyeti incelendiğinde ise bunların %64'ü yarı ailevi, %20'si hayri ve %16'si belirsiz vakıflar, yani niteliği bilinmeyen vakıflardır. Ayrıca belirtmek gerekir ki, Girit'te aile vakfına hiç rastlanılmamıştır. Reaya tarafından kurulan vakıflar ise sadece Resmo şehrinde olduğu tespit edilmiştir.

XVIII. yüzyılda Girit'te bulunan vakıfların sosyal hayata etkilerinin değerlendirilmesi gerekmektedir. Şöyle ki mezkûr yüzyıl boyunca kurulan vakıfların Girit şehirlerine dini, iktisadi ve sosyal hizmetler sağladığı vakıf şartlarında belirtilmekteydi. Vâkıflar, kurmuş oldukları cami, mescit, medrese, mektep, muallimhane ve kütüphane gibi ilim müesseseleri, han ve hamam gibi içtimai yardım müesseseleri, çeşme, sebil ve köprü gibi bayındırdık eserleri vakıflar aracılığıyla vücuda

getirmişlerdir. Bunlara ilaveten imarethane ve aşevi gibi kamu hizmetleri gören müesseseler, köy ahalisinin ve medreselerde bulunan yoksul öğrencilere ayni ve nakdi yardımların yapılması, hayvanların beslenmesi gibi sosyal hizmetler yine vakıflar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Mezkûr vakıf müesseselerinin yanında sıbyan mektepleri de bulunmaktadır. Küçük yaştaki çocukların devam ettiği bu mekteplerde kimsesiz ve yoksul çocuklara her yıl kıyafet alınması için bir takım paraların vakfedildiği görülmüştür. Yine bu mektepler genellikle imaret veya camilerin etrafına inşa edilmişlerdir. Bunun nedeni olarak burada bulunan öğrencilerin giyecek yardımının haricinde, imaret mutfağından yemek ihtiyaçlarını karşılamaktan kaynaklandığı varsayılmaktadır. XVIII. yüzyıl Girit'te insanların en temel ihtiyacı suyun vakıflar aracılığıyla temin edildiği görülmüştür. Su ile ilgili yapılan vakıflarla ilgili olarak hem içme suyu hem de arazileri sulamak için yapılan vakıfların olduğu görülmüştür. İçme suyu için özellikle çeşmeler, sebiller, su yolları ve su kemerleri inşa edilirken, tarlaları sulamak için genellikle su kanalları inşa edilmiştir. Öyle ki, bu yapıların bakım ve onarımı ile ilgilenmek için vâkıflar tarafından memurlar tayin edilmiş ve bu kişilere vakfın gelirlerinden maaşlar bağlanmıştır. Örneğin, çeşmelere su içmek için taslar bırakılmış ve bunları temizlemek için sucular görevlendirilmiştir. Yine sebillerde yazın ısınan suları soğutmak için, uzak yerlerden kar ve buz getirildiği görülmüştür. Ayrıca harabe halde bulunan şadırvanlara başka yerlerden su nakilleri yapılarak halkın istifadesine sunulmuştur. Sosyal hizmeti amaçlayan vakıfların yanı sıra camilerde Kur'an-ı Kerim'den cüzler okutulması, kelime-i tevhid, salavat-ı şerif getirilmesi gibi dua okuyuculuğu için kurulan vakıflara da sıklıkla rastlanmaktadır. Cüzhan ve duagü sıfatlarına sahip şahıslara mezkûr görevleri yerine getirmeleri için vakıf gelirlerinden maaşlar bağlanmıştır. Vâkıflar bu ritüellerden hâsıl olacak sevabın kendilerine, atalarına ve Peygamberlerin ruhlarına hediye edilmesi istemiş, böylelikle öldükten sonra dahi sevap kapılarını açık tutmayı amaçlamışlardır. Genel olarak değerlendirildiğinde Girit'te, sosyal yardım niteliğine sahip vakıflarla, İslami ritüelleri yerine getirmeyi amaçlayan vakıfların iç içe geçtiği, vakfiyelerde hem yardım yapılması hem de Kur'an okunması gibi şartların birlikte verildiği görülmüştür.

Girit'te kurulan vakıflar, bölgede ki İslamlaşma ve Osmanlı kültürel nüfuzunun yaygınlaşmasında önemli rol oynamıştır. Osmanlı, fethettiği gayrimüslim bölgelerde, kendi yönetim kurumlarını oluşturup akabinde vakıflar aracılığıyla buralara Türk-İslam hüviyeti kazandırmak istemiştir. Osmanlı'nın bu politikayı uyguladığı bölgelerden biri de Girit olmuştur. Yapılan vakıflar ile şehre ibadethane, imaret, okul, köprü, çeşme gibi insanın ihtiyaç duyacağı her türlü yapının inşası tamamlanarak şehirdeki içtimai hayatın şekillenmesi sağlanmıştır. Cami ve mescit gibi her statüden insanın bir araya gelmesini sağlayan yapılar inşa edilmiş, bölgede bulunanların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla imaret ile zaviyeler meydana getirilmiştir. Ayrıca inşa edilen mektep ve medreseler vasıtasıyla eğitim ve öğretim mekânları oluşturulmuştur. Nitekim yukarıda adı geçen

kurumlar arasında bölgenin İslamlaşması için hedeflenen en önemli kurum camilerdir. Özellikle fetihten hemen sonra bölgedeki en meşhur kiliselerin camiye çevrilmesi bunun en belirgin örneğidir. Araştırma konusu çerçevesinde XVII. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar intikal eden camilerin sayısı toplam yirmi dokuz adettir. Bu camiler, genellikle Girit'teki vâkıfların mallarını akar olarak vakfetmesiyle ve görev tevcihleriyle tespit edilmiştir. XVIII. yüzyılda inşa edilen cami sayısı ise on adettir. Buna göre XVII. yüzyıla oranla XVIII. yüzyılda vakfedilen cami sayısının daha az olduğu açıktır. Bunun nedeni XVIII. yüzyıldaki vakıf kurucularının genellikle yeni yapılar inşa etmek yerine eski yapıları korumaya çalışmış olması ve servetlerini eski yapılara akar olarak sunmuş olmalarıdır. Ayrıca atalarından kendilerine miras kalan zenginlikleri yaşatmaya çalıştıkları da düşünülebilir. Camilerde fıkıh başta olmak üzere birçok kitap ve lügatin bulunması İslamlaşma sürecinin bir parçası olarak düşünülebilir. Çünkü bu kitaplar bölgede bulunan bütün halkın istifadesine sunulmuştur. Böylece İslam ile ilgili herhangi bir konuyu merak edenler bu kitaplardan faydalanmışlardır. Yine İslamlaşma sürecinde etkili olan bir diğer önemli unsur ise mescitlerdir. Camilerin genellikle şehir merkezine inşa edildikleri görülürken, mescitler ise daha çok mahalle aralarına inşa edilmiştir. Bu mescitlerin bazılarında sonradan minber eklenip camiye dönüştürüldüğü de saptanmıştır. İslamlaşma sürecinde mektep ve medreselerin etkisi de oldukça önemlidir. Girit'te medrese vakıflarının kurulma sebepleri, halkın daha sağlam kaynaklardan ve ehil insanlardan dini öğrenmelerini sağlamaktır. Burada okutulan dersler vasıtasıyla halkın bilgi ve İslami şuuru arttırılmak istenmiştir. Yine burada ders veren muallimler ve yetişen öğrenciler bulundukları bölgede veya başka yerlerde müftü, vaiz, imam, hatip gibi görevlerde bulunup İslam kültürünün yayılmasında önemli rol oynamışlardır. Diğer taraftan tekke ve bunların temsil konumunda olan tarikatların Girit'te XVII. yüzyılda etkili olduğu görülmüştür. Fakat Girit'te XVIII. yüzyılda bunlara çok fazla rastlanılmamıştır. Nedeni olarak mezkûr yüzyılda İslamlaştırma görevi genellikle bölgede bulunan cami ve medreselerin üstlenmesinden kaynaklanmış olmalıdır.

Vakıfların iktisadi kalkınmaya sağladığı destek vakfiyelerin içeriklerinde dikkate alındığı görülmüştür. Bu bağlamda vakıf kurumlarının menzil, dükkân, han, değirmen, tarla gibi akarlar vakfederek bölgenin iktisadi anlamda kalkınmasında önemli paya sahip olduğu tespit edilmiştir. Bahsi geçen bu gayrimenkuller genellikle icaretyen ve mukataa gibi kiralama yöntemleriyle çiftçilikle uğraşanların istifadesine sunulduğu görülmüştür. XVIII. yüzyıl Girit vakfiyelerinde, vakfedilmiş ve mukataa usulüyle kiraya verilmiş topraklar üzerinde bulunan binaların ve ağaçların vakfedilmesine bol miktarda rastlanılmıştır. Fakat mezkûr yüzyılda vakfedilmiş toprakların mukataa usulüyle kiraya verilmesi pek yaygın değildir. Sebebinin ise eskiden olduğu gibi bedava olarak toprağı mülk edinme imkânının daralması olduğu düşünülebilir. XVIII. yüzyılda vakıf gayrimenkullerin işletilmesinde en fazla kullanılan kiralama yönteminin icâreteyn

olduğu saptanmıştır. İcâreteyn usulüyle kiralamanın, hem şahsi hem de kolektif kalkınmaya faydaları vardır. Bu şekilde kiraya verilmiş gayrimenkuller üzerinde kiracıların mutlak mülkiyet hakları bulunmamasına rağmen, söz konusu olan emlakten istedikleri gibi yararlanma, onlar üzerindeki haklarını çocuklarına intikal ettirme, vakıf mütevellisinin izniyle bu hakları satma imkânını ellerinde bulunduruyorlardı. Böylelikle maddi kazanç elde etmeyi mümkün kılan bir mülkün kullanım hakkına uzun müddet sahip olabiliyorlar ve buna göre orta vadeli iktisadi kazanç öngörüsünde bulunabiliyorlardı. Üretimin geliştirilmesi amacıyla ayrıca su kanalları ve bentler inşa edilmesi de vakıflara konu olmaktadır. Böylece şahsi fayda vakıflar ile öngörülebilir hale geldiğinde, kolektif faydayı da arttırmaktaydı. Zira tarımsal ürün arzı artmakta, artan arz fiyatları dengelemekte ve vergi tahakkuku çoğalmaktaydı. Ayrıca elde edilen sermaye ile vakfın ihtiyaçları karşılanmakta ve görevlilere maaşlar bağlanarak istihdamı artmaktadır. Sonuç olarak vakıflar hem icaretyn yöntemi ile çiftçilere zirai alan sağlanmakta hem de sulama yöntemleri ile iktisadi kalkınmanın önü açılmaktaydı. Mezkûr yüzyılda vakıflar, ziraatın yanında ticari ve sınai işletmelere de binalar yoluyla fayda sağlamaktaydı. Araştırma konusu çerçevesinde vakıf akarları arasında bulunan en fazla ticari kuruluş dükkânlar olarak saptanmıştır. Bunu mahzenler, samanhaneler, ambarlar ve ahırlar takip etmektedir. İncelenen dönemdeki dükkânlar nitelik olarak, berber, boyahane, nalbant, demir, bakkal gibi iktisadi hayatı olumlu yönden etkileyecek kuruluşları ihtiva ederken, terzi ve dolapçı dükkânları gibi hem üretim yapan hem de ürettiklerini perakende olarak satan esnaf atölyelerinin de varlığı tespit edilmiştir. Mahzen, samanlane ve ambarlar ise, ürün fazlasını muhafaza etmek ve satışını gerçekleştirmek için depolama alanı olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Ahır da iktisadi hayatın kalkınmasında oldukça önemli bir işletme olarak bilinmektedir. Çünkü bu ahırlar, seyyahlara ve başka bir iş için kırdan şehre inen kişilere kolaylık sağladığı görülmüştür. Ahırlar sayesinde bu kişiler hem hayvanlarını dinlendirip hem de besin ihtiyacını bu gibi yerlerde karşılamaktaydı. Değirmenler de bu dönemde oldukça önemli bir iktisadi kuruluş olarak ortaya çıkmıştır. Zira halkın büyük bir kısmı, bizzat kendi ürettikleri buğday ve mısırı, ekmek yapmak için hemen hemen her köyde mevcut olan bu değirmenlerde öğütüyorlardı.

XVIII. yüzyılda Girit'te kurulan para vakıflarının da iktisadi hayata olumlu yansımaları olduğunu söylemek mümkündür. Vâkıflar, kurdukları vakfın şartları arasında vakfedilen paranın genellikle vakfın mütevellisi tarafından güvenilir ve sağlam teminatı olan kişilere verilmesini istemişlerdir. Kastedilen bu kişilerin hangi zanaata mensup oldukları ve meslekleri hakkında bilgiye yer verilmese de güvenilir ve sağlamdan kastedilenin, bölge piyasasında ticaretle uğraşan kişiler oldukları düşünülmektedir. Böylece para vakıfları sayesinde hem ihtiyaç duyulan paranın girişimcilere sağlanması kolaylaşmış hem de bu işlemde elde ettiği gelirler hayır işlerine sarf edilmiştir. Ayrıca bu kişilerin, elde ettikleri paralarla bölge ticaretinin

gelişmesinde ve sermaye birikimlerinin oluşumunda önemli etkileri olmuştur. Nihayetinde vakfedilen bu paraların bölge piyasasında etkili olduğu ve bu sayede vakfedilen paradan elde edilen gelirlerle kurulan vakıflara yeni akarlar satın alındığı görülmüştür. Bu nedenle vakfın gelirini ve paranın devamlılığını esas alan para vakıfları, ekonomik gücü düşük olanların tasarrufuna bırakılmamıştır.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV BELGELERİ

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, Tahrir Defterleri (TD)

No: 785, 798, 801, 820, 822, 825.

BOA, Bâb-ı Âsâfi Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d.)

No: 263.

BOA, İbnülemin Vakıf (İE.EV)

73/7865, H-29-11-1141.

BOA, Ali Emiri Selim III (AE.SSLM.II)

365/20856, H-11-06-1206.

BOA, Ali Emiri Sultan Mustafa (AE.SMST.II)

84/8998, H-21-02-1111.

BOA, Ali Emiri Sultan Mustafa (AE.SMST.III)

15/952, H-11-11-1180.

274/21906, H-29-12-1180.

BOA, Cevdet Askeriye (C.AS)

501/20935, H-29-12-1055.

BOA, Cevdet Maarif (C.MF)

126/6274, H-29-01-1172.

135/6704, H-29-10-1125.

BOA, Cevdet Evkaf (C.EV)

50/2498, H-18-12-1127.

141/7005, H-23-08-1212.

198 /9899, H-03-05-1177.

206/10257, H-22-06-1195.

269/13721, H-19-04-1205.

361/18321, H-29-07-1146.

400/20280, H-29-09-1161

431/21813, H-30-05-1160.

642/32383, H-29-01-1197.

644/32467, H-29-11-1212.

BOA, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü (TK.GM.d.)

No: 2300-4; 95-488/4; 80-489/1.

BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Evrak (TS.MA.e)

697/12, *Vekilharç Receğ Ağa Vakfiyesi*.

**BOA, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivi (TKG.KK.).
Tapu Tahrir Defterleri (TTd.)**

No,; 80-488/1.

**BOA, Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Cezair ve Rakka Ahkam Defterleri
(A.DVNS.AHK.CZRK.d.)**

No, 1/30, 34, 35, 64, 65, 71, 109, 113, 163, 243, 268,

No, 2/29, 47, 53, 85, 109, 144, 174, 188, 204, 220, 274, 279,

No, 3/40, 42, 44, 208, 261, 276, 289, 318, 323,

No, 4/19, 32, 43, 44, 55, 56, 82, 117, 119, 189, 190, 271, 337,

No, 5/8, 23, 130.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

76 Numaralı Defter (Köprülü Mehmed Paşa'nın İstanbul ve Gayhride Evkâf Defteri)

Numan Paşa oğlu Köprülüzade Ebülhayr Hacı Hafız Ahmet Paşa Vakfiyesi. Sayfa 46, Sıra 3.

270 Numaralı Anadolu Tafsili Defteri

İsmail Efendi Vakfiyesi. Sayfa 190.

360 Numaralı Defter (Kuyudât-ı Evâmîr-i Aliyye Berrây-ı Mâlikâne Mukataât-ı Evkâf-ı Haremeyn-i Muhteremeyn)

Hüseyin Paşa Vakfiyesi. 360, Sayfa 57.

539-732 Numaralı Vakfiyye-i Mıkataa-i Haremeyn Defteri

Kamil Ahmet Paşa Vakfiyesi. Sayfa 107-4, Sıra 46-2.

570 Numaralı İstanbul Evvel Vakfiye Defteri

Selim Ağa oğlu Hacı İbrahim Paşa Vakfiyesi. Sayfa 254, Sıra 146.

Selim Ağa oğlu Hacı İbrahim Paşa Vakfiyesi. Sayfa 251, Sıra 145.

578 Numaralı Anadolu Vakfiye Defteri

Niğde'li Hacı Ali Ağa ibn Hasan Ağa Vakfiyesi. Sayfa 228, Sıra 72.

579 Numaralı Anadolu Vakfiye Atik Defteri

Ahmet Paşa Vakfiyesi. Sayfa 97, Sıra 40.

Hacı Osman oğlu Ebubekir Abdullah Efendi Vakfiyesi. Sayfa 86, Sıra 37.

Kandiye Muhafızı Kamil Ahmed Paşa Vakfiyesi. 579-732, Sayfa 107-4, Sıra 46-2.

Mustafa Paşa Vakfiyesi. Sayfa 595, Sıra 260.

582 Numaralı Anadolu Mücedded Vakfiye Defteri

Velizâde El-hac Mustafa Efendi Vakfiyesi. Sayfa 428, Sıra 335.

583 Numaralı Anadolu Mücedded Vakfiye Defteri

Abdurrahman oğlu Hacı Musalli Ağa Vakfiyesi. Sayfa 277, Sıra 210.

Ahmed Ağa kızı Gülsüm Hatun Vakfiyesi. Sayfa 261, Sıra 201.

Hacı İsmail Ağa Vakfiyesi. Sayfa 200, Sıra 171.

Mehmed oğlu Hacı Mustafa Ağa Vakfiyesi. Sayfa 198, Sıra 170.

Turbizade Alemdar İbrahim Ağa Vakfiyesi. Sayfa 235, Sıra 188.

610 Numaralı Anadolu Mücedded Vakfiye Defteri

Gazi Hüseyin Paşa Vakfiyesi. Sayfa 205, Sıra 243.

628 Numaralı Küçük Evkâf Hamis Vakfiye Defteri

İsmail oğlu Valide Sultan Kethudası Dergah-ı Âli Kapıcıbaşlarından Darbhane Emni Yusuf Ağa Vakfiyesi. Sayfa 853, Sıra 468.

629 Numaralı Küçük Evkâf Hamis Vakfiye Defteri

Eş-Şeyh Ali Efendi İbn Ahmed Vakfiyesi. Sayfa 81, Sıra 43.

Mahmud Ağa bin Hüseyin (Fazıl Ahmet Paşa'nın Kethüdası) Vakfiyesi Vakfiyesi. Sayfa 10, Sıra 5.

Saliha Binti Ahmed Efendi Hatun Vakfiyesi. Sayfa 13, Sıra 6.

638 Numaralı Defter (Vakfiye-i Sultân Mahmud Han-ı Evvel ve Hacı Beşir Ağa Vakfiyeleri Cild-i Evvel)

Darüssaade Ağası El-Hac Beşir Ağa Vakfiyesi. Sayfa 219, Sıra 122.

Darüssaade Ağası El-Hac Beşir Ağa Vakfiyesi. Sayfa 350, Sıra 223.

730 Numaralı Haremeyn Anadolu ve Rumeli Mukataa Defteri

Haseki Mustafa Ağa ibn -El-hac Süleyman Vakfiyesi. Sayfa 118, Sıra 77.

733 Numaralı Haremeyn Vakfiye-Mukataa Defteri

Karakaşzade Mehmed Ağa Vakfiyesi. Sayfa 161, Sıra 87.

734 Numaralı Defter-i Kuyud-ı Vakfiye Muhasebe-i Haremeyn Defteri

Gazi Hüseyin Paşa Vakfiyesi. Sayfa 141, Sıra 81.

735 Numaralı Kuyudât-ı Vakfiye Tâbi'-i Kalem-i Muhasebe-i Haremeyn Defteri

Mustafa Paşa ibn Mehmed Bey Vakfiyesi. Sayfa 45, Sıra 21.

739 Numaralı Haremeyn Vakfiye Defteri

Derviş Mustafa Efendi Vakfiyesi. Sayfa 73, Sıra 38.

Derviş Mustafa Efendi Vakfiyesi. Sayfa 73, Sıra 38.

742 Numaralı Haremeyn Vakfiye Defteri

Alizâde Hasan Ağa Vakfiyesi. Sayfa 485, Sıra 192.

Derviş Ali bin Ömer Odabaşı Vakfiyesi. Sayfa 501, Sıra 198.

743 Numaralı Haremeyn Vakfiye Defteri

Kandiye ve Girit Muhafızı Mehmed Paşa Vakfiyesi. Sayfa 117, Sıra 28.

Mehmed Paşa Vakfiyesi. Sayfa 117, Sıra 28.

583 Numaralı Anadolu Mücedded Vakfiye Defteri

Alemdar İbrahim Ağa Vakfiyesi. Sayfa 235, Sıra 188.

987 Numaralı Vakfiye-i Mücedded Rumeli Defteri

Canım Reîs el-Hâc İsmâ'il Ağa İbni Mehmed Vakfiyesi. Sayfa 63, Sıra 19.

988 Numaralı Vakfiye-i Mücedded Rumeli Defteri

- Abdülkadir oğlu İbrahim Ağa Vakfiyesi.* Sayfa 44, Sıra 21.
- Ahmed oğlu Halil Çavuş Vakfiyesi.* Sayfa 111, Sıra 39.
- Bodurzâde El-hac Ali Ağa İbn İbrahim Vakfiyesi.* Sayfa 42,
- Derviş Ahmed Ağa İbn El-hac İsmail Vakfiyesi.* Sayfa 98, Sıra 34.
- Ebubekir oğlu Hacı İbrahim Ağa Vakfiyesi.* Sayfa 122, Sıra 44.
- el-Hâcc Ahmed Ağa ibn el-Hâcc Mehmed (Hanyelizâde) Vakfiyesi.* Sayfa 203, Sıra 116.
- Mevlana Abdüllatif Bin Osman Vakfiyesi.* Sayfa 116, Sıra 41.
- Mustafa Ağa bin Mirâsyedi el-Hâcc Osman Ağa.* Sayfa 213, Sıra 123.
- Süleyman oğlu Yerli Yeniçerileri Üçüncü Bölük Yüzbaşısı Hacı İbrahim Ağa Vakfiyesi.* Sayfa 129, Sıra 49.
- Abdülkadir oğlu İbrahim Ağa Vakfiyesi.* Sayfa 44, Sıra 21.
- Ahmed oğlu Halil Çavuş Vakfiyesi.* Sayfa 111, Sıra 39.
- Bodurzâde El-hac Ali Ağa İbn İbrahim Vakfiyesi.* Sayfa 42, 20.
- Derviş Ahmed Ağa İbn El-hac İsmail Vakfiyesi.* Sayfa 98, Sıra 34.
- Ebubekir oğlu Hacı İbrahim Ağa Vakfiyesi.* Sayfa 122, Sıra 44.
- el-Hâcc Ahmed Ağa ibn el-Hâcc Mehmed (Hanyelizâde) Vakfiyesi.* Sayfa 203, Sıra 116.
- Mevlana Abdüllatif Bin Osman Vakfiyesi.* Sayfa 116, Sıra 41.
- Mustafa Ağa bin Mirâsyedi el-Hâcc Osman Ağa.* Sayfa 213, Sıra 123.
- Süleyman oğlu Yerli Yeniçerileri Üçüncü Bölük Yüzbaşısı Hacı İbrahim Ağa Vakfiyesi.* Sayfa 129, Sıra 49.
- Selim Ağa oğlu Hacı İbrahim Paşa Vakfiyesi.* Sayfa 129, Sıra 49.
- 989 Numaralı Vakfiye-i Mücedded Rumeli Defteri**
- Üveys Ağa ibn Abdülmennan Vakfiyesi.* Sayfa 52, Sıra 41.
- Konakçı Ali Paşa Vakfiyesi.* Sayfa 39, Sıra 11.
- 993 Numaralı Rumeli Tafsili Defteri**
- Gazi Hüseyin Paşa Vakfiyesi.* Sayfa 265, Sıra 324.
- 2970 Numaralı Girid Evkaf Defteri**
- Veli Paşa Vakfiyesi.* Sayfa 144-145.
- Emine Binti İsmail Vakfiyesi.* 104-105.
- Alizâde Mehmed Çelebi Vakfiyesi.* Sayfa 202.
- Abide Binti Mehmed Beşe Vakfiyesi.* Sayfa 102.
- Ali Ağa bin Osman Vakfiyesi.* Sayfa 116.
- Aliye Binti Mustafa İbn Mehmed Efendi Vakfiyesi.* Sayfa 175.
- Ayşe Binti Hasan Vakfiyesi.* Sayfa 114.
- Elhac İsmail Çavuş Bin Mustafa Vakfiyesi.* Sayfa 153
- Elhac Süleyman Çavuş Ağa Bin Halil Ağa Vakfiyesi.* 2970, Sayfa 154.
- Emine Binti İsmail Vakfiyesi.* Sayfa 104-105.
- Fatma Binti Abdülmennan Vakfiyesi.* Sayfa 143.
- Fatma Binti El-hac Mustafa Vakfiyesi.* Sayfa 96.

- Fatma Binti Mehmed Vakfiyesi.* Sayfa 64.
Fatma Binti Naib Ahmed Efendi Vakfiyesi. Sayfa 169.
Haseki Ömer Ağa bin Mehmed Ağa Vakfiyesi. Sayfa 27.
Hüseyin Bin Mustafa Vakfiyesi. Sayfa 183.
İbrahim Çavuş Abdülmennan Vakfiyesi. Sayfa 145.
İbrahim Çavuş Abdülmennan Vakfiyesi. Sayfa 146.
İsad Paşa Vakfiyesi. Sayfa 188.
İsmail Efendi ibn-i İbrahim Efendi Vakfiyesi. Sayfa 24.
Kabalızade Elhac Hüseyin Vakfiyesi. Sayfa 146.
Kabalızade İbrahim Ağa Vakfiyesi. Sayfa 94.
Kaldan İsmail Bin Yusuf Vakfiyesi. Sayfa 100.
Kaldan İsmail İbn Yusuf Vakfiyesi. Sayfa 100-101.
İsmail Efendi Vakfiyesi. Sayfa 190.
Kasım Beşe Bin Abdulvahab Vakfiyesi. Sayfa 209.
Kayalızade Mehmed Ağa İbn Elhac Hüseyin Ağa Vakfiyesi. Sayfa 65.
Konalaki Emin Ağa Bin Mehmed Çelebi Vakfiyesi. Sayfa 149.
Mustafa İbn Abdullah Vakfiyesi. Sayfa 202.
Nasuhzade İbrahim Ağa Bin Ahmed Efendi Vakfiyesi. Sayfa 172.
Osman kızı Zeynep Hatun Vakfiyesi. Sayfa 31.
Rashe Binti Abdülmennan Vakfiyesi. Sayfa 204.
Resmo Müftüsü Abdurrahim Efendi ibn-i Mustafa Efendi Vakfiyesi. Sayfa 24.
Rukiye Binti Mustafa Vakfiyesi. Sayfa 74.
Süleyman Çavuş Ağa Bin Halil Ağa Vakfiyesi. Sayfa 154.
Uzun Mehmed Beşe Vakfiyesi. Sayfa 95.
Ümmügülsüm Binti Abdullah Vakfiyesi. Sayfa 103-104.
Yefudinci Hasan Vakfiyesi. Sayfa 189.
Yusuf Ağazade İbrahim Ağa Zevcesi Ayşe Hatun Vakfiyesi. Sayfa 106.
Yusuf Paşa Vakfiyesi. Sayfa 107.

VGMA, Hurufat Defterleri (HD)

1199, Sayfa 82, Sıra 83;1173, Sayfa 261, Sıra 116; 1161, Sayfa 5, Sıra 87; 1162, Sayfa 27, Sıra 15; 1162, Sayfa 99, Sıra 28; 1166, Sayfa 121, Sıra 50; 1166, Sayfa 124, Sıra 51; 1166, Sayfa 127, Sıra 51; 1166, Sayfa 125, Sıra 52; 1173, Sayfa 262, Sıra 116; 1173, Sayfa 266, Sıra 117; 1173, Sayfa 262, Sıra 118; 1173, Sayfa 268, Sıra 119; 1173, Sayfa 279, Sıra 120; 1173, Sayfa 271, Sıra 121; 1173, Sayfa 274, Sıra 122; 1173, Sayfa 276, Sıra 123; 1173, Sayfa 277, Sıra 124; 1174, Sayfa 165, Sıra 42; 1189, Sayfa 140, Sıra 100; 1189, Sayfa 142, Sıra 101; 1199, Sayfa 83, Sıra 83; 1161, Sayfa 5, Sıra 87; 1164, Sayfa 105, Sıra 38.

VGMA, Resmo Şer'iyye Sicil Defterleri (RŞSd.)

5, Sıra 10, Sayfa 14; 8, Sıra 32, Sayfa 58; 11, Sıra 9, Sayfa 12; 30, Sıra 18, Sayfa 30; 80, Sıra 57, Sayfa 110; 80, Sıra 17, Sayfa 29; 8, Sıra 69, Sayfa 126; 58, Sıra 74, Sayfa 102; 80, Sıra 17, Sayfa 29; 80, Sıra 034, Sayfa 63; 99, Sayfa 173, Sıra 345; 234, Sıra 28, Sayfa 54-55; 234, Sıra 37, Sayfa 73; 234, Sıra 49, Sayfa 97.

VGMA, Kandiye Şer'iyye Sicil Defterleri (KŞSd.)

Kandiye Şeriye Sicili, Defter No. 17, 9.

II. SÜRELİ YAYINLAR, ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

Adıyeke A. Nühket - Adıyeke, Nuri. "Yunan İsyanı Sırasında Girit'te İrtidad Olayları". *Kebikeç Dergisi* 10 (2000), 107-113.

Adıyeke, A. Nühket. "Türk Basınında Girit'in Yunanistan'a Katılması". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 1/1 (1991), 47-70.

Adıyeke, A. Nühket-Adıyeke, Nuri. *Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.

Adıyeke, Nuri. "Fatih Paşalar'ın Kendilerine Armağanı: Osmanlı Girit'inde Temlik/Mülk Köyler". *Hilâl, Studi Turchi e Ottomani, (Venetians and Ottomans in the [Early] Modern Age)* 6 (2018), 97-110.

Adıyeke, Nuri. "Girit Seferine Konulan Son Nokta: Kandiye'nin Fethi ve Psikolojik Sonuçları". *XIII. Uluslararası Türk Tarih Kongresi*. 3/1 Kısım. 153-161. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002.

Adıyeke, Nuri. "Osmanlı Giritinde Vakıf Köyler". *Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri*. ed. Mustafa Öztürk, Ayşe Değerli. 1/343-363. İzmir: İzmir Demokrasi Üniversitesi, 2019.

Adıyeke, Nuri. "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Resmo (Girit) Manastır Vakıfları". *Belleten* 79/285 (2015), 559-587.

Adıyeke, Nuri-Adıyeke, A. Nühket. "Girit'in "Hakk ve Adl ile Cedîden Tahriri": 1705 Yılında Girit'te Yapılan Tahrirler ve Düzenlemeler". *Belleten* 84/299 (2020), 203-242.

Akdağ, Mustafa. *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimaî Tarihi* 1 Cilt. Ankara: Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1971.

Akdağ, Mustafa. *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimaî Tarihi 1453-1559*. 2 Cilt. Ankara: Tekin Yayınevi, 1979.

Akgündüz, Ahmet. "Gedik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/541-543. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Akgündüz, Ahmet. "Osmanlı Hukukunda Vakıflar, Hükümleri ve Çeşitleri". *Türkler Ansiklopedisi*, ed. H. Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca.10/447-460. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

- Akgündüz, Ahmet. “İcâre-i Vâhîde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/388-389. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Akgündüz, Ahmet. *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1996.
- Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri IV*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1992.
- Aksoy, İdris. *Girit ve Girit'teki Ayrılıkçı Hareketlerin Tarihi Süreci ve Kıbrıs'a Yansımaları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Aksoy, Suat. *100 Soruda Türkiye'de Toprak Meselesi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1969.
- Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Akademi Yayıncılık, 2012.
- Alkan, Mustafa. *Adana Vakıfları İnsan Vakıf ve Şehir*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Anderson, J. Norman Dalrymple. “The Religious Element In Waqf Endowments”. *Journal of The Royal Central Asian Society* 38/4 (1951), 292-299.
- Anderson, Roger C. *Naval Wars in the Levant 1559-1853*. New Jersey: Princeton University Press, 1952.
- Atıf Bey, *Şerh-i Kâunnâme-i Arâzi*. İstanbul: 1309/1891.
- Aydın, M. Akif. “Arazi Kanunnâmesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/346-347. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Bali Efendi, *Padişah'a Mektup*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şeyhülislam Esad Efendi Medresesi.
- Balta, Evangelia – Oğuz, Mustafa. *Liva-i Resmo Tahrir Defteri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009.
- Baltacı, Cahid. *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005.
- Banoğlu, N. Ahmet. *Tarihte Girit ve Osmanlılar Dönemi*. İstanbul: Kastaş Yayınları, 1991.
- Bardakoğlu, Ali. “İcâre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/379-388. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Barkan, Ö. Lütfi. “Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler”. *Vakıflar Dergisi* 2 (1942), 279-300.
- Barkan, Ö. Lütfi. *Türkiye'de Toprak Meselesi*. İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980.
- Barkan, Ö. Lütfi. “Avarız”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/13-18. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1978.
- Barkan, Ö. Lütfi. “Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi”. *Tanzimat I. Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle*. 321-421. İstanbul: 1940.

- Barkan, Ö. Lütfü. *XV. Ve XVI. Asırda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları; Kanunlar*, “Üsküp ve Selanik Kanunu H. 976 tarihli”. 1 Cilt. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1945.
- Barkan, Ö. Lütfü. *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları-Kanunlar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1943.
- Baş, Yaşar-Tekin, Rahmi *Maraş Vakıfları (Dulkadirli ve Osmanlı Dönemi)*. Konya: Oğuz Dulkadiroğlu Bektik Kültürünü Yaşatma Derneği Kültür Hizmeti, 2007.
- Bayındır, Abdülaziz. “Bey‘ bi’l-vefâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6/20-22. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Berki, A. Himmet. “Hukukî ve İçtimaî Bakımından Vakıf”. *Vakıflar Dergisi* 5 (1962), 9-13.
- Berki, A. Himmet. “Türkiye’de İmparatorluk ve Cumhuriyet Devrinde Vakıf Çeşitleri”. *Vakıflar Dergisi* 9 (1971), 1-12.
- Berki, A. Himmet. “Vakıflar ve Vakıfların Maruz Kaldığı Tecavüz ve İhmaller”. *Vakıflar Dergisi* 8 (1969), 335-340.
- Berki, A. Himmet. *Açıklamalı Mecelle*. İstanbul: Hikmet Yayınları, 1978.
- Berki, A. Himmet. *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen Istılah ve Tabirler*. Ankara: Doğu Matbaacılık ve Limited Şirket Matbaası, 1966.
- Berki, A. Himmet. *Vakıflar*. 1 Cilt. İstanbul: Cihan Kitaphanesi, 1940.
- Berki, A. Himmet. *Vakıflar*. 2 Cilt. Ankara: Nur Matbaası 1950.
- Berki, Şakir. *Toprak Hukuku*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Yayınları, 1967.
- Bierman, Irene A. “The Ottomonazation of Crete”. *The Ottoman City and Its Parts Urban Structure and Social Order*. ed. Irene A. Bierman vd. 54-75. New York: Aristide D. Caratzas, 1991.
- Bilge, Mustafa. *İlk Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1984.
- Bilmen, Ö. Nasuhi. *Hukuk-ı İslâmiye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*. 4-5. Cilt. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1985.
- Birişik, Abdulhamit. “Kıraat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/425-432. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Bozkurt, Nebi. “Cami”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/49-53. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Bozkurt, Nebi. “Kandil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/299-300. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Bozkurt, Nebi. “Medrese”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/323-327. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

- Braudel, Fernand. *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I.* çev. Mehmet Ali Kılıçbay. İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 1989.
- Cengiz, H. Ali. “Osmanlı Kaynaklarında Girit Seferi”. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 9/17 (2019), 105-133.
- Cevdet Paşa, Ahmet. *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*. İstanbul: Matbaa-i Osmani, 1300.
- Cezar, Mustafa. *Resimli-Haritalı Mufasssal Osmanlı Tarihi*. 4 Cilt. İstanbul: Baha Matbaası, 1960.
- Chambre de Commerce Française de Constantinople*. “La Canee” (31.01.1892).
- Cin, Halil. *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1985.
- Cin, Halil. *Miri Arazi ve Bu Arazinin Mülk Haline Dönüşümü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1969.
- Cirit, Hasan. “Vaaz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/404-407. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Çağatay, Neşet. “Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu, Para Vakıfları ve Bankacılık”. *Vakıflar Dergisi* 9 (2006), 39-66.
- Çağatay, Neşet. *Makaleler ve İncelemeler*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1983.
- Çelebi, Katip. *Tuhfetü'l Kibar fî Esfar-ül Bihar*. İstanbul: Matbaa-i Bahriye 1329.
- Çivizâde, Mehmed Muhyiddin Efendi. *Ebüssuud'a Reddiye*. 158b-vd. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, 1177.
- D'Ohsson, Ignatius Mouradgea. *Tableau General de L'Empire Ottoman*. 7. Cilt. Paris: De l'imprimerie De Monsieur, 1984.
- Danişmend, İ. Hami. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*. haz. Abdulkadir Özcan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.
- Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat (Eski ve Yeni Harflerle)*. Ankara: Aydın Kitapevi Yayınları, 2008.
- Doğru, Halime. *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.
- Dumlu, Emrullah. “XVI. yüzyıl Osmanlı Uleması Arasında Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar (Ebussuûd, İbn Kemal, Çivizâde Birgivi)”. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi (İLTED)* 2/44 (2015), 303-337.
- Durmuş, M. Emin. “Osmanlı Para Vakıfları ve Nakit İşletme Yöntemleri”. *İslam İktisadi Araştırma Merkezi* 16 (2021), 1-16.
- Düstur, Birinci Tertip. 1 Cilt. İstanbul: 1289.
- Emecen, Feridun M. *XVI. Asırda Manisa Kazası*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

- Eralaca, Hasancan. *Tahrir Defterlerine Göre Girit Eyaleti (1645-1704)*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Ergenç, Özer. “Klasik Dönemdeki Eşraf ve Ayan Üzerine Bilgiler”. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 3 (1982), 105-113.
- Ergin, Osman. *Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1939.
- Erkal, Mehmet. “Arşın”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/411-413. İstanbul: TDV Yayınları, 1991).
- Erkal, Mustafa. *Sosyoloji (Toplumbilimi)*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1987.
- Erünsal, İsmail E. *Türk Kütüphaneleri Tarihi II (Kuruluştan Tazminata Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1988.
- Evliya Çelebi, Seyahatname I-II, Dersaadet: İkdam Matbaası, 1314
- Eyice, Semavi. “Hamam”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/402-430. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Faroqhi, Suraiya. “Kentlerde Toplumsal Yaşam”. *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, ed. Halil İnalcık, Donald Quataert. II/699-730. İstanbul: Eren Yayınları, 2000.
- Genç, Mehmet. “Mukâtaa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/129. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Göğer, Veysel. “Taş Yasdanup Toprak Döşenenler: Kandiye Kuşatması Örneğinde Osmanlı Askerlerinin Metristeki Mücadele ve Yaşamı”. *Osmanlı Araştırmaları* 52/52 (2018), 41-78.
- Gökçatı, M. Ali. *Geographika Yeniden Keşfedilen Yunanistan*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Güler, Mustafa. *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (XVI-XVII. yüzyıllar)*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2002.
- Gülsoy, Ersin. *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2004.
- Günay, Hacı Mehmet. “Vakıf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/475. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Gündağ, Nevzat. “Akdeniz’de Bir Mümtaz Eyalet: Girit (1669-1869)”. *Belgi Dergisi* 9/1 (2015), 1278-1288.
- Halaçoğlu, Yusuf. “Menzil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/159-161. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Hanyevî, H. Kâmî. *Girit Tarihi*. Dersaadet: Mühendis Oğlu Ohannes Matbaası, 1288.
- Hasırcı, Hasırcızade Metin. *Büyük Osmanlı Tarihi I*. İstanbul: Merve Yayınları, 2003.
- Hatemi, H. Perviz. *Önceki ve Bugünkü Türk Hukukunda Vakıf Kurma Muamelesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Yayınları, 1969.
- Haydar, Ali. *Tertîbü's-sunûf fî Ahkâmî'l-vukûf*. İstanbul: Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1824.

- Işın, Mithat. *Tarihte Girit ve Türkler (374 Sayılı Deniz Mecmuası'nın Tarihî İlâvesi)*. İstanbul: Askerî Deniz Matbaası, 1945.
- İbn Kudâme Muvaffakuddîn Ebû Muhammed Abdullah. *el-Muğnî*. thk. Muhammed Şerefuddîn Hattâb - Seyyid Muhammed Seyyid. 7 Cilt. Kahire: 1996.
- İbnü'l-Hümâm Kemalüddîn Muhammed Abdilvahid es-Sivasî. *Fethu'l-Kadîr*. 6 Cilt. Beyrut: 2003.
- İbnü'l-Hümâm Kemalüddîn Muhammed Abdilvahid es-Sivasî. *Fethu'l-Kadîr*. Beyrut: 2003.
- İbşirli, Mehmet, "Buk'a". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6/386-387. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- İlhan, M. Mehdi. "Osmanlı Su Yollarının Sevk ve İdaresi". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 27/44 (2008), 41-66.
- İlmiye Salnamesi*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1324, 322-vd.
- İnalcık, Halil. "Çiftlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8/313-314. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- İnalcık, Halil. "Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfî - Sultani Hukuk ve Fatih' in Kanunları". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 13/2 (1958), 102-126.
- İnalcık, Halil. "Osmanlı Toplumsal Yapısının Evrimi". çev. Mehmet Özden, Fahri Unan, *Türkiye Günlüğü Dergisi* 11 (1990), 30-41.
- İnalcık, Halil. "Osmanlılarda Raiyyet Rûsûmu". *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*. İstanbul: Eren Yayınları, 1996.
- İnalcık, Halil. "The Nature of Traditional Society". *Political Modernization in Japon and Turkey*. ed. Robert E. Ward and Dankward A. Rustow. 42-64. New Jersey: Princeton University Press, 1964.
- İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. çev. Ruşen Sezer. 4 Cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I 1300-1600*. çev. Halil Berkay. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- İpşirli, Mehmet. "Çivizâde Muhyiddîn Mehmed Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/348-49. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- İpşirli, Mehmet. "Duâgû". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9/541-542. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- İsen, Mustafa. "Osmanlılarda Şehir ve Kültür". *Divan Şairlerinin Tasavvuf ve Tarikat İlişkileri Ötelerden Bir Ses*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Kafadar, Cemal. *Between Two Words The Construction of the Ottoman State*. Berkeley, University of California Press, 1995.
- Kanar, Mehmet. *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları, 2011.
- Kara, Mustafa. "Tasavvuf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/126. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

- Kara, Mustafa. "Tekke". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/368-370. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Kaya, Mahmut. "Hitâbet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/156-158. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kayaoğlu, İsmet. "Vakfın Menşei Hakkındaki Görüşler". *Vakıflar Dergisi* 11 (1976), 49-55.
- Kazasker Mehmed Hafid, *Sefînetü'l-Vüzerâ*. nşr. İsmet Parmaksızoğlu. İstanbul: Şirketi Mürettibiye Basımevi, 1952.
- Kazıcı, Ziya. *İslami ve Sosyal Açısından Vakıflar*. İstanbul: Marifat Yayınları, 1985.
- Keagen, John. *Savaş Sanatı*. çev. Füsün Doruker. İstanbul: Yeni Yüzyıl Yayınevi, 1995.
- Keskioglu, Osman. *Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku*. Ankara Müftüoğlu Yayınları, 1988.
- Kızıldağ, Necla. "Eyüp Sultan Türbesi Vakıfları". *Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 3/2 (2020), 155-163.
- Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*. 1 Cilt. Konstantiniye, Matbâ-i Ebu'l-ziya, 1303.
- Köprülü, Bülent. *Toprak Hukuku Dersleri*. 1 Cilt. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1958.
- Köprülü, Fuad. "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü". *Vakıflar Dergisi* 2 (1942), 1-35.
- Köprülü, M. Fuad. "Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti". *Vakıflar Dergisi* 1 (1938), 1-6.
- Köprülü, M. Fuad. *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1983.
- Köprülü, O. Fuat. "Abdal Musa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/64-65. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Kuban, Doğan. "Anadolu Türk Şehri, Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziksel Özellikleri Üzerinde Bazı Değerlendirmeler". *Vakıflar Dergisi* 7 (1968), 53-73.
- Kunt, Metin. "Siyasal Tarih 1600-1789". *Türkiye Tarihi*, ed. Sina Akşin. 3/19-72. Ankara: Cem Yayınevi, 1988.
- Kunter, H. Baki "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd". *Vakıflar Dergisi* 1 (1938), 103-129.
- Kur'an Yolu*. 17 Ocak 2023. <https://kuran.diyaret.gov.tr>
- Kurtkan, Amiran. *Metodolojik Bir Deneme Olarak Mali Sosyoloji*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1968.
- Küçükaşcı, M. Sabri. "İmam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/178-181. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Küçükaşcı, M. Sabri. "Müezzin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/489-495. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Kürkçüoğlu, A. Cihat. "Serdâb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/550-551. İstanbul, TDV Yayınları, 2009.

- Kütükoğlu, Mübahat S. *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.
- Macid, Tahmiscizade Mehmed. *Girid Hatıraları*. haz. İsmet Miraoğlu-İlhan Şahin. İstanbul: Tercüman Yayınları, 1977.
- Mandaville, Jon E. "Usurious Piety: Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire". *IJMES* (1979), 289-308.
- Mantran, Robert. *XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu*. çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1995.
- Margoliouth, D. S. "Kādiriye". *İslam Ansiklopedisi*. 6/50-54. İstanbul: MEB Yayınları, 1951.
- Maverdî Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb. *el-Hâvi'l-Kebîr*. thk. Ali Muhammed Muavvez- Adil Ahmet Abdulmevcûd. 7 Cilt. Beyrut: 1994.
- Memiş, Şerife. *Osmanlı Taşra Toplum ve Vakıf Kurumu: Kudüs 1703-1831*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Muhyiddin en-Nevevi, *Riyazü's-Salihin Metin ve Çeviri*. çev. M. Emin Özafşar-Bünyamin Erul. Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014.
- Mustafa, Nuri Paşa, *Netayicü'l-vuku'at Tekmileleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1961.
- Müslim, Ebu Hüseyin. *Sahîh-i Müslim*. 3 Cilt. Beyrut: 1375-1955.
- Nâcî, Muallim. *Lügat-ı Nâcî*. İstanbul: Asr Matbaası, 1978.
- Ocak, A. Yaşar - Faroqhi, Suraiya "Zâviye". *İslam Ansiklopedisi*. 13/468-476. İstanbul: MEB Yayınları, 1986.
- Ocak, A. Yaşar. "Zaviyeler (Dinî, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme)". *Vakıflar Dergisi* 12 (1978), 247-269.
- Oğuz, Mustafa. *Girit (Resmo) Şer'iyye Sicil Defterleri (1061-1067)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Enstitüsü, 2002.
- Orman, İsmail. "Türbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41/464-466. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Ortaylı, İlber. *Osmanlı Toplumunda Aile*. İstanbul: PAN Yayıncılık, 2001.
- Ortaylı, İlber. *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Öcalan, H. Basri. *Bursa'da Tasavvuf Kültürü*. Bursa: Gaye Kitabevi, 2000.
- Özcan, Tahsin. "Para Vakıfları İle İlgili Önemli Bir Belge". *İLAM Araştırma Dergisi* 3/2 (1998), 107-112.
- Özcan, Tahsin. *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.
- Özmel, İsmail. "Kayyım". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/107-108. İstanbul: TDV Yayınları, 2022.

- Öztürk, Nazif. *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983.
- Pakalın, M. Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 2-3. Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1983.
- Pala, İskender. “Mühr-i Süleyman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/523-525. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Pamuk, Şevket. *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Pamuk, Şevket. “Kuruş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 26/158-159. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Piri Paşazâde, Hüseyin, *Tarih-i Feth-i Hanya*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi Mikrofilm Arşivi, 1920.
- Preece, Simon R.F. Rackham, Oliver vd., “Sphakia In Ottoman Census Records: A Vakıf and Its Agricultural Production”, *Crete and the Eastern Mediterranean, 1645-1840, Halcyon Days in Crete VI*. ed. Antonis Anastasopoulos. 69-99. Rethymno: Crete University Press, 2008.
- Pul, Ayşe. *Anonim Bir Osmanlı Kaynağına Göre Girit'in Fethi*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2017.
- Redhouse, J. William. *Redhouse's Turkish Dictionary In Two Parts, English and Turkish and Turkish and English*, ed. Charles Wells. London: B. Quaritch, 1880.
- Revnakoğlu, C. Server. “Tarikatlerin Tarihine Toplu Bakış: Kadirilik”. *Yeni Tarih Dünyası* 1/1 (1953), 17-19.
- Sağır, Yusuf. “Gâzî Hüseyin Paşa'nın Girit'teki Vakıf Eserleri”. *Turkish Studies* 8/2 (2013), 285-301.
- Sahillioğlu, Halil. “Avarız”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/108-109. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Sak, İzzet. *Şer'îye Sicillerine Göre Konya'da Vasiyet Yoluyla Yapılan Hayır ve Vakıflar (1700-1750)*. Konya: Selçuk Belediyesi Kültür Yayınları, 2008.
- Sami, Şemsettin. *Kâmûs-ı Türkî*. nşr. Ahmed Cevdet. 1-2. Cilt. Der-saadet: İkdâm Matbaası, 1317.
- Sami, Şemsettin. *Kamusü'l-Alam*. 5 Cilt. İstanbul: Mihran Matbaası 1889.
- Schacht, Joseph. "Early Doctrines on Waqf". 60. *Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*. 443-452. İstanbul: Osman Yalçın Matbaası, 1953.
- Selçuk, Furuzan. “Vakıflar (Başlangıçtan 18. Yüzyıla Kadar)”. *Vakıflar Dergisi* 6 (1965), 21-29.
- Selen, H. Sadi. “16. ve 17. Yüzyıllarda Anadolu'nun Köy ve Küçük Şehir Hayatı”. *III. Türk Tarih Kongresi* (15–20 Kasım 1943). 590-598. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1948.
- Sertoğlu, Mithat. *Osmanlı Tarih Lügatı*. İstanbul, Enderun Kitabevi 1986.

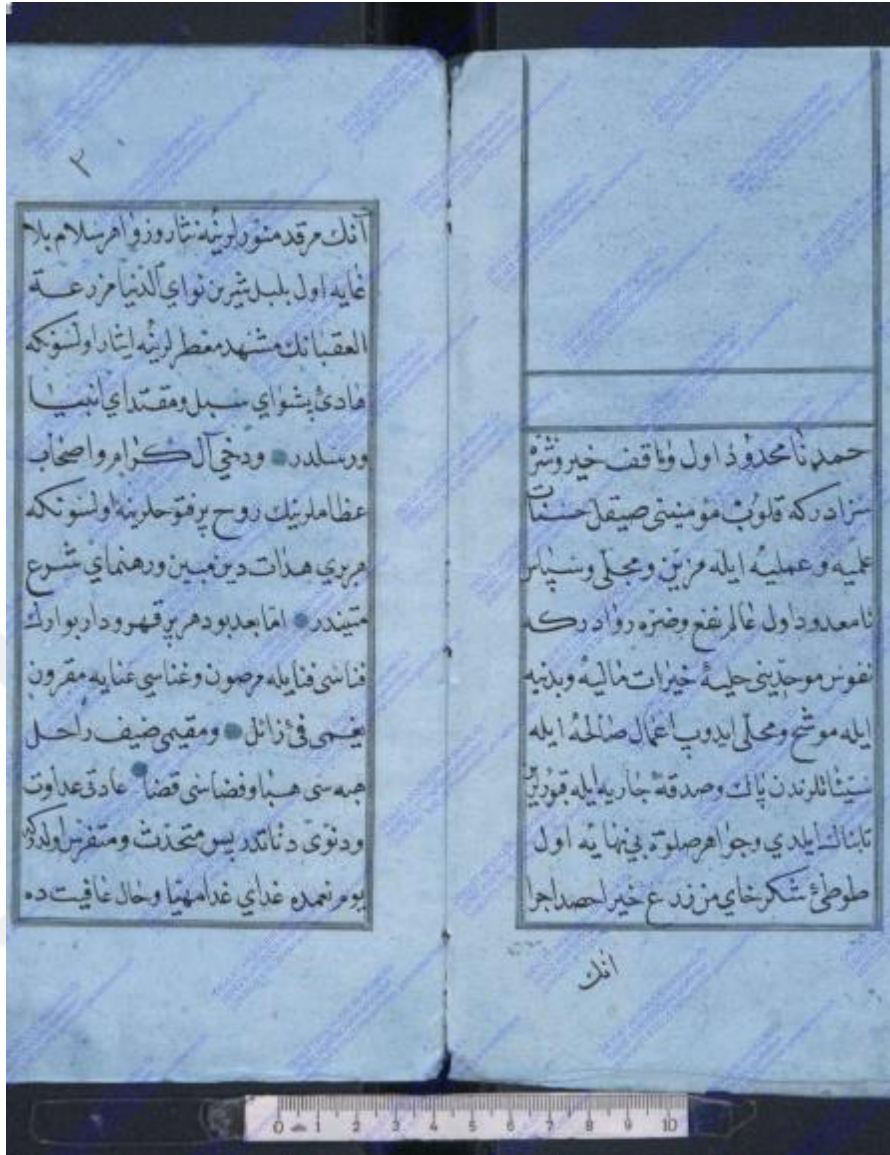
- Simon, Bruno. “Onaltıncı Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İmparatorluğu ve Girit İlişkileri Konusunda Birkaç Not”. *X. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*. 4/1815-1820. Ankara: Türk Tarih Kurumları Yayınları, 1993.
- Singer, Amy. *Osmanlı’da Hayırseverlik–Kudüs’te Bir Haseki Sultan İmareti*. çev. Dilek Şendil. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004.
- Solak, İbrahim. “Osmanlı İmparatorluğunda Değirmenler”. *Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri*. 3/166. İzmir: Demokrasi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, 2019.
- Sorokin, Pitirim A. *Social and Cultural Mobility*. ABD: Free Press, 1959.
- Şeker, Mehmet. *İslâm’da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1987.
- Şimşek, Selami. “Doğu Akdeniz’de Tahrip Olan Bir Kültür Mirası: Girit’te Tarikatlar ve Tekkeler”. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 14/32 (2007), 213-244.
- Tabakoğlu, Ahmed. *Türk İktisat Tarihi II*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1994.
- Tahmisci-zâde Mehmed Mâcid, *Girit Hatıraları*. İstanbul: Tercüman, 1977.
- Tekeli, Hamdi. “Regaib Gecesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/535-536. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Tukin, Cemal. “Girit”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14/ 85-93. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Tukin, Cemal. “Osmanlı İmparatorluğunda Girit İsyanları 1821 Yılına Kadar Girit”. *Belleken* 9/34 (1945), 163-206.
- Tunç, M. Nuri. “Hurufat Defterlerine Göre Vakıf Kurumlarında Yaşanan Sıkıntılar: Adıyaman Vakıfları Örneği”. *Vakıflar Dergisi* 53 (2020), 104-114.
- Turan, Şerafettin-Özen, Şükrü. “Kemalpaşazâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/238-242. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Tümer, Günay. “Atalar Kültü”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/42-43. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Türkmen, Zekeriya. “Girit Adasını Osmanlı İdaresinden Ayırma Çabaları: Yunan İsyanını Takip Eden Dönemdeki Gelişmeler (1821-1869)”. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Dergisi* 12 (2001), 219-244.
- Uzun, Mustafa İsmet. “Hilye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 18/44-47. İstanbul: TDV Yayınları. 1998.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi*. 3. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983.
- Üçok, Coşkun. *Türk Hukuk Tarihi Dersleri*. Ankara: Başnur Matbaası, 1966.

- Ünal, Mehmet Ali. “Rumeli Sancaklarında Ölçüler ve Tartılar”. *Osmanlı Dönemi Balkan Ekonomisi*. ed. Zafer Gölen, Birol Çetin, Abidin Temizer. 1-73. Ankara: Gece Kitaplığı, 2018.
- Ünsal, Emin. *Girit’in Türk Hâkimiyetinden Çıkışı*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü. *Vakıf Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. “Devir-hân”. 16.01.2024. <https://www.vgm.gov.tr/kurumsal/tarihce/vakif-deyimleri-ve-terimleri-sozlugu#dic5>
- Yavuz, S. Sabri. “Mi’rac”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 30/132-135. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Yazıcı, Tahsin - İpşirli, Mehmet. “Ferrâş”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/408-409. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yediyıldız, Bahaeddin. “Hayrat Kavramı Üzerine Bazı Düşünceler”. *Türk Kültürü Araştırmaları Prof. Dr. İsmail Ercüment Kuran’a Armağan*. 27/1-2/ 277-284. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1989.
- Yediyıldız, Bahaeddin. “Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri 1700-1800”. *Osmanlı Araştırmaları* 3 (1982), 143-164.
- Yediyıldız, Bahaeddin. “Vakıf Müessesinin XVIII. Asırda Kültür Üzerine Etkileri”. *Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, yay. O. Okyar-Halil İnalcık. 157-159. Ankara: 1980.
- Yediyıldız, Bahaeddin. “Vakıf”. *Meb İslam Ansiklopedisi*. 13/153. İstanbul: MEB Yayınları, 1986.
- Yediyıldız, Bahaeddin. *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi, Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.
- Yiğit, İsmail. “Mahzen”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/401-402. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Zilfi, Madeline C. *Süleyman The Second and His Time*. ed. Halil İnalcık and Cemal Kafadar. İstanbul: ISIS Pres, 1993.

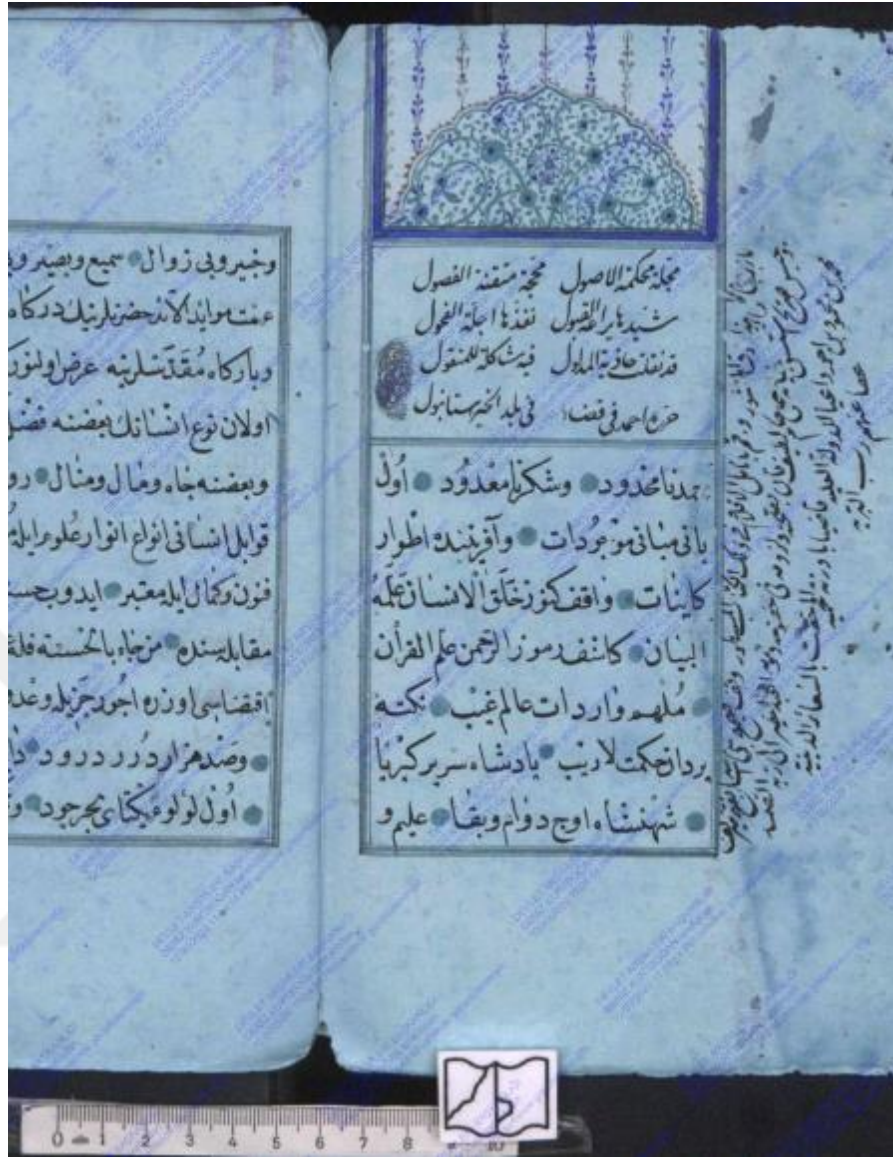
EKLER

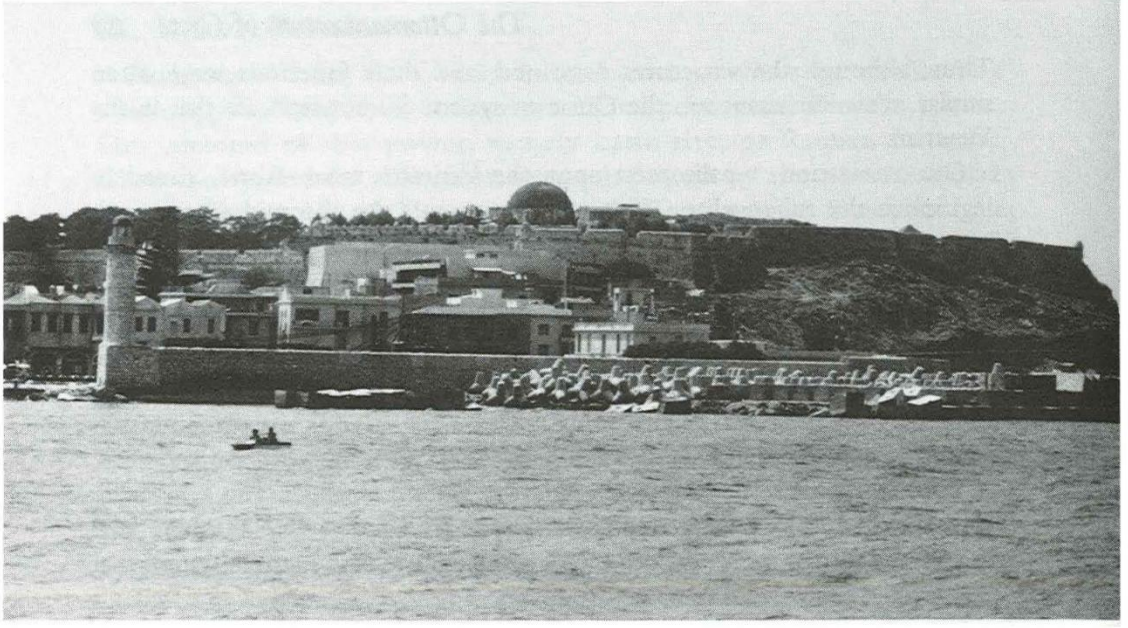
Fazıl Ahmet Paşa'nın Kandiye kalesinin farklı bölgelerine konumlandığı top güllerini ifade eden belge. BOA, TK.GM.d., 2300/4.

Serdar-ı Ekrem Ahmet Paşa Vakfiyesi. BOA, TK.GM.d, 2205.

Vekilharç Recep Ağa Vakfiyesi. BOA, TS.MA.e, 697 /12.

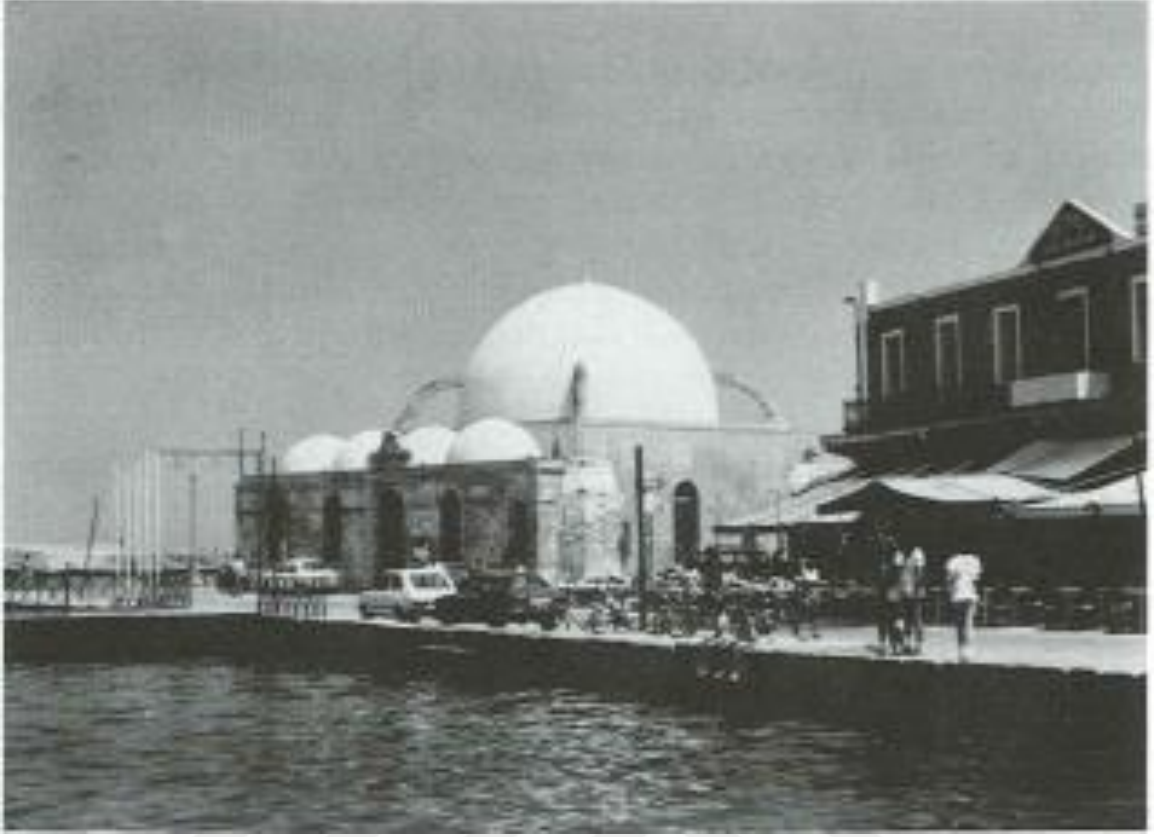
Resmo’da bulunan Sultan Cami’nin şehirden çekilmiş görüntüsü. Bierman, Irene A. “The Ottomonazation of Crete”. The Ottoman City and Its Parts Urban Structure and Social Order, s.60.

Resmo’da bulunan Sultan Cami’nin yakından görünümü. Bierman, Irene A. “The Ottomonazation of Crete”. The Ottoman City and Its Parts Urban Structure and Social Order, s.61.

Kandiye’de bulunan Sultan Cami’nin görünümü. Bierman, Irene A. “The Ottomonazation of Crete”. The Ottoman City and Its Parts Urban Structure and Social Order, s.64.

Küçük Hasan Paşa Cami'nin görünümü. Bierman, Irene A. "The Ottomonazation of Crete". The Ottoman City and Its Parts Urban Structure and Social Order, s.65.

Deftardar Ahmed Paşa Cami'sinin görünümü. Bierman, Irene A. "The Ottomonazation of Crete". *The Ottoman City and Its Parts Urban Structure and Social Order*, s.67.